

T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUR'ÂN-I KERİM'DE
MEDİH VE ZEM ÜSLÛPLARI**

Hazırlayan
Osman ERTUĞRUL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Tez Eş Danışmanı
Prof. Dr. Muhit MERT

İstanbul - 2013

T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUR'ÂN-I KERİM'DE
MEDİH VE ZEM ÜSLÛPLARI**

Hazırlayan
Osman ERTUĞRUL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Tez Eş Danışmanı
Prof. Dr. Muhit MERT

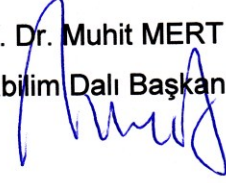
İstanbul - 2013

ONAYLAMA SAYFASI

Enstitüsü : **Sosyal Bilimler**
Anabilim Dalı : **Temel İslam Bilimleri**
Tez Konusu : **Kur'ân-ı Kerim'de Medih ve Zem Üslûpları**
Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Suat YILDIRIM**
Tez Eş Danışmanı : **Prof. Dr. Muhit MERT**
Tez Tarihi : **Haziran 2013**

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Prof. Dr. Muhit MERT
Anabilim Dalı Başkanı

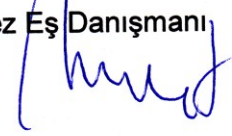

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 51191112 numaralı öğrencisi Osman ERTUĞRUL tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Tez Danışmanı

Prof. Dr. Muhit MERT
Tez Eş Danışmanı

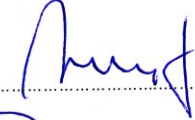
Tez Sınavı Jüri Üyeleri

İmzası

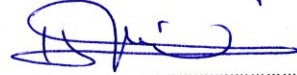
Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Prof. Dr. Muhit MERT

Yrd. Doç. Dr. Hasan YENİBAŞ

Yrd. Doç. Dr. İsa ÖZEL

Yrd. Doç. Dr. Önder ÇETİN

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖNSÖZ

Hamd ü senâlar olsun Rahman ve Rahim olan Allah'a (c.c.) ki, Hâlık ismiyle bizi yarattı ve bize insanlar içinde mü'minlik şerefini bahşetti. Hamd ü senâlar olsun Raûf ve Rahim olan Allah'a (c.c.) ki, Latîf ismiyle bize Habîb'ini lütfetti ve bizi Ümmet-i Muhammed eyledi. Hamd ü senâlar olsun Kerîm ve Rahim olan Allah'a (c.c.) ki, Kelâm sıfatından bize Mucizü'l-Beyân'ı gönderdi ve bizi bütün ümmetlere üstün kıldı.

Selât ü selâmlar olsun Mefhar-i Mevcûdât'a (s.a.s.) ki, bütün mahlûkat O'nun yüzü suyu hürmetine yaratıldı ve O'nun sayesinde Edebî Mucize Kur'ân bize ulaştı. Selât ü selâmlar olsun kâinat sarayının Andelib-i Zîşânı'na (s.a.s.) ki, Kur'ân'ı kendine ahlak edindi ve onu bihakkın temsil ve tebliğ edip bize kudve-i hasene oldu. Selât ü selâmlar olsun Nebiler Serveri, Rûh-u Seyyidi'l-Enâm, Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.s.) âl-i beytine, güzide sahabesine ve onlara tâbi olan tüm Müslümanlara.

Edebî Mucize Kur'ân, bütün ilimlerin menbaidir. O nice dinî ilimlere, tefsir ekollerine, hukuk mekteplerine, edebiyat okullarına ve bu sahalarda yazılmış birlerce esere kaynaklık etmiştir. Ona müracaat eden her ilim erbabı, ondan üsûl ve üslûp öğrenmiş ve maksadına ermiştir. Zîra üsûlsuz vusûl olmaz.

Tez konumu belirlemede bana yol gösterip ufku açan, danışmanlığımı kabul ederek beni onurlandıran, onca ilmi çalışmalarının arasında tezimi çok yakından takip edip bana usûl ve üslûp öğreten, danışmanlık görevini bihakkın yerine getiren muhterem hocam **Prof. Dr. Suat YILDIRIM**'a; akademik hayata başlamama vesile olan ve bu yolda beni sürekli teşvik eden, tez eş danışmanım ve dekanım muhterem hocam **Prof. Dr. Muhit MERT**'e; ders aşamasından tez sonuna kadar belâgat alanında sürekli bana yardım eden muhterem Mısırlı hocam **Yrd. Doç. Dr. Faleh Mohammed ABDELMEGED**'e ve muhterem Suriyeli hocam **Yrd. Doç. Dr. Ahmad AL SAADI**'ye; tezimi baştan sona defalarca her satırını titizlikle okuyan, çok değerli tenkit ve tekliflerini hiç esirgemeyen, çok yakın ilgi ve desteğini sürekli yanımda hissettiğim çok kıymetli hocam **Yrd. Doç. Dr. İsa ÖZEL**'e; bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim muhterem hocalarım **Yrd. Doç. Dr. Hasan YENİBAŞ**'a ve **Yrd. Doç. Dr. Durmuş Ali KARAMANLI**'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca bana her zaman maddî-manevî destek olan değerli meslektaş arkadaşlarım **Öğr. Gör. Hamza BİLGİÇ**'e ve **Öğr. Gör. Memduh YILDIRIM**'a teşekkür ederim.

Osman ERTUĞRUL

Haziran, 2013 / İstanbul

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin / binti
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Miladi
md.	: Madde
nşr.	: Neşriyat
ö.	: Ölüm
örn.	: Örnek
r.a.	: Radıyallahu anhu
r.anhâ	: Radıyallahu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yer yok

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISA ÖZET	VII
ABSTRACHT	VIII

GİRİŞ

Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
Literatür Araştırması	3
Araştırmanın Metodu ve Planı	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛP VE KUR'ÂN ÜSLÛBUNUN ÖZELLİKLERİ

1.1. ÜSLÛP	6
1.2. KUR'ÂN ÜSLÛBU	10
1.2.1. Kur'ân Üslûbunun Başlıca Husûsiyetleri	11
1.2.1.1. Lafzî Husûsiyetler	12
1.2.1.2. Manevî Husûsiyetler	18
1.2.2. Kur'ân Üslûbunun Câzibesini	25

1.3. GRAMERCİLERE GÖRE MEDİH VE ZEM ÜSLÜPLARI.....	27
1.3.1. Medih ve Zem Fiilleri.....	28
1.3.2. Ni'me ile Bi'se'nin Aslı ve Delâleti	28
1.3.3. Ni'me ve Bi'se'nin Kullanımı	29
1.3.4. Sâe'nin Kullanımı	30
1.3.5. Habbezâ'nın Kullanımı.....	31
1.3.6. Medih ve Zem Kipinin Yapılış Yöntemleri	31
1.3.7. Medih ve Zem Kipinin Unsurları	33
1.3.8. Medih, Zem Fiili ve İlgili Hükümleri.....	33
1.3.9. Medih, Zem Fâili ve İlgili Hükümleri	35
1.3.10. Medih, Zem Mahsûsu ve İlgili Hükümleri	38
1.3.11. Medih ve Zem Kipinin Kur'ân'da Geçtiği Yerler	40
1.4. BELÂGATÇILARA GÖRE MEDİH VE ZEM ÜSLÜPLARI.....	42
1.4.1. Zemme Benzeyen Bir Şeyle Medhi Pekiştirmek	43
1.4.2. Medhe Benzeyen Bir Şeyle Zemmi Pekiştirmek	44
1.4.3. Medih ve Zem için Kullanılan Bazı Sanatlar	45
1.4.4. Medhe ve Zemme Delâlet Eden Bazı Hususlar	49

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'I KERİM'DE MEDİH / ÖVGÜ ÜSLÜBU

2.1. MEDİH / ÖVGÜ.....	55
2.1.1. Medhin Lügat ve Terim Mânâsı	55
2.1.2. Medih Lafızları ve Aralarındaki Farklar	57
2.2. KUR'ÂN'DA MEDİH / ÖVGÜ ÜSLÜBU	59
2.2.1. Kıyâsî Medih / Övgü Üslûbu	60
2.2.2. Kıyâsî Medih / Övgü Üslûbu	63
2.3. AKÂİD YÖNÜNDEN ÖVGÜLER.....	59
2.3.1. Allah'ın Medh ü Senâ Edilmesi	68
2.3.2. Meleklerin Övülmesi.....	72
2.3.3. Peygamberlerin Övülmesi.....	74

2.3.4. Ulü'l-Azm Peygamberlerin Övülmesi	75
2.3.4.1. Hz. Nuh'un (r.a.) Övülmesi	76
2.3.4.2. Hz. İbrahim'in (r.a.) Övülmesi	77
2.3.4.3. Hz. Musa'nın (r.a.) Övülmesi	79
2.3.4.4. Hz. İsa'nın (r.a.) Övülmesi	80
2.3.4.5. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Övülmesi	82
2.3.5. Semâvî Kitapların Övülmesi	84
2.3.5.1. Tevrat'ın Övülmesi	86
2.3.5.2. Zebur'un Övülmesi	87
2.3.5.3. İncil'in Övülmesi	88
2.3.5.4. Kur'ân'ın Övülmesi	90
2.4. AMEL YÖNÜNDEN ÖVGÜLER.....	97
2.4.1. Geçmiş Ümmetlerin Övülmesi	97
2.4.1.1. Ashab-ı Kehf'in Övülmesi.....	98
2.4.1.2. Hz. Meryem'in (r.anhâ) Övülmesi	99
2.4.1.3. Hz. Âsiye'nin (r.anhâ) Övülmesi	101
2.4.2. Ehl-i Kitab'ın Övülmesi.....	102
2.4.3. Ümmet-i Muhammed'in ve Sahabenin Övülmesi	104
2.4.4. Bazı Mekânların Övülmesi	109
2.4.4.1. Kutsal Mescidlerin Övülmesi	111
2.4.4.2. Cennetin Övülmesi	113
2.4.4.3. Hûrilerin Övülmesi	114
2.4.5. Bazı Zamanların Övülmesi	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'I KERİM'DE ZEM / YERĞİ ÜSLÛBU

3.1. ZEM / YERĞİ.....	118
3.1.1. Zemmin Lügat ve Terim Mânâsı	119
3.1.2. Zem Lafızları ve Aralarındaki Farklar	120
3.2. KUR'AN'DA ZEM / YERĞİ ÜSLÛBU.....	121
3.2.1. Kıyâsî Zem / Yergi Üslûbu	121
3.2.2. Siyâkî Zem / Yergi Üslûbu	123

3.3. AKÂİD YÖNÜNDEN YERGİLER	126
3.3.1. Küfrün / Kâfirlerin Yerilmesi	127
3.3.2. Şirkin / Müşriklerin Yerilmesi	132
3.3.3. Nifakın / Münâfıkların Yerilmesi.....	136
3.3.4. Ehl-i Kitap ve Ulemâsının Yerilmesi	140
3.3.4.1. Yahudilerin Yerilmesi	144
3.3.4.2. Hıristiyanların Yerilmesi	146
3.4. AMEL YÖNÜNDEN YERGİLER	149
3.4.1. Geçmiş Ümmetlerdeki Kötü Şahsiyetlerin Yerilmesi.....	150
3.4.1.1. Nemrud ve Benzerlerinin Yerilmesi	150
3.4.1.2. Kârun Benzerlerinin Yerilmesi	152
3.4.1.1. Firavun ve Benzerlerinin Yerilmesi	153
3.4.2. İslam Düşmanı Kötü Şahsiyetlerin Yerilmesi	155
3.4.2.1. Ebû Cehil ve Benzerlerinin Yerilmesi.....	155
3.4.2.2. Ebû Lehep Benzerlerinin Yerilmesi.....	157
3.4.2.1. Velîd b. Muğîre ve Benzerlerinin Yerilmesi	158
3.4.3. Cehennemın Yerilmesi.....	161
3.4.4. Şeytanın Yerilmesi	165
3.5. DEĞERLENDİRME	168
3.6. SONUÇ.....	170
3.7. KAYNAKÇA	173

Üniversite	: Fatih Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Tez Eş Danışmanı	: Prof. Dr. Muhit MERT
Tez Tarihi	: Haziran, 2013

KISA ÖZET

KUR'ÂN-I KERİM'DE MEDİH VE ZEM ÜSLÛPLARI

Osman Ertuğrul

Bu tez Kur'ân-ı Kerim'de medih ve zem üslûplarını araştırma amacını taşımaktadır. Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, genel olarak üslûbun ne olduğu; Kur'ân üslûbunun nasıl olduğu, başlıca özelliklerinin neler olduğu ve insanları nasıl cezbedtiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca gramercilere ve belâgatçılara medih ve zem üslûbunun nasıl olduğu ve yapılaş yöntemleri teknik olarak ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Kur'an'da medih üslûbunun nasıl olduğu incelenmiş, medhe vesile olan sebepler akîde ve amel yönüyle ele alınmıştır. Allah'ın, peygamberlerin, meleklerin, semâvî kitapların; geçmiş ümmetlerdeki iyi şahsiyetlerin, Ehl-i Kitabın, ümmet-i Muhammed'in; bazı mekân ve zamanların Kur'ân'da hangi üslûplarla nasıl övüldüğü tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Kur'ân'da zem üslûbunun nasıl olduğu incelenmiş, zemme neden olan sebepler akîde ve amel yönüyle ele alınmıştır. Kâfirlerin, müşriklerin, münâfıkların, geçmiş ümmetlerdeki kötü şahsiyetlerin, Ehl-i Kitabın, İslam düşmanlarının ve bazı mekânların Kur'ân'da hangi üslûplarla nasıl yerildiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, üslûp, medih ve zem.

University : Fatih University
Institute : Institute of Social Sciences
Department : Islamic Studies
Supervisor : Prof. Dr. Suat YILDIRIM
Co-supervisor : Prof. Dr. Muhit MERT
Degree Awarded and Date : Haziran, 2013

ABSTRACT

THE STYLES OF PRAISE AND SATIRE IN THE HOLY QUR'AN

Osman Ertuğrul

This thesis aims to investigate the styles of “praise” and “satire in the Qur’an. It consists of an introduction and three chapters.

In the **first** chapter, the characteristics of the concept “style”, the style of the Qur’an generally and how the style of the Qur’an attracted people will be studied. Additionally, the meaning of the styles of “praise” and “satire” according to the linguists and men of letters, and how those styles are constructed will be investigated.

The **second** chapter analyzes how the “praise” style is in the Qur’an. What conduces to “praise” is investigated according to the doctrine and the worship. How and in which styles Allah, the prophets, the angels, the holy scriptures, the good people in the previous nations, the people of the book, the ummah of Islam, and some places and periods are glorified in the Qur’an are among the subject study of this chapter.

Third chapter deals with the style of “satire” in the Qur’an. What conduces to “satire” is investigated according to the doctrine and the worship. How and in which styles the infidels, the polytheists, the hypocrites, the bad people in the previous nations, the people of the book, the enemies of Islam, and some places and periods are vilified in the Qur’an are among the subject study of this chapter.

Key Words

The Qur’an, style, praise, satire.

GİRİŞ

Allah Teâlâ, insanı ahsen-i takvîm üzere yaratmış ve ilâhî hitaba mazhar kılmıştır. Bu ilâhî hitabın nüzûlu ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem (a.s.) ile başlamış ve eşref-i mahlûkât olan son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) ile bitmiştir. Bütün insanlığa gönderilen son mesaj Kur'ân'da çok farklı edebî üslûplar kullanılmış ve insanlar hidayete çağırılmıştır. Bu üslûpların en kapsamlısı medih ve zem üslûbudur. İlâhî çağrıya kulak veren ve davete icâbet eden iyi ruhlar medih üslûbuyla övülmüş ve a'lâ-i illiyyîne yükselmiş, çağrıya kulak asmayan ve davete icâbet etmeyen kötü ruhlar ise, zem üslûbuyla yerilmiş ve esfel-i sâfiline sukût etmiştir.

İnsanlık, inkârın ve nifâkın kol gezdiği, zulmün ve cehâletin hüküm sürdüğü şehvetin ve fuhşun kucağına düştüğü bazı karanlık dönemler yaşamıştır. Zifiri karanlık Câhiliyye döneminde nüzûl olmaya başlayan Kur'ân, cehennem gayyasına doğru başaşağı sukût eden insanlara hablü'l-metîn olmuş, onları inkârın girdaplarından, zulmün cenderesinden ve fuhşun kucağından çekip almış, cennetin yamacına koymuş, kazandırdığı manevî değerlerle insanlık semasına yükseltmiş ve her birini tüm insanlığa yol gösteren birer yıldız yapmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

İnsanı insan yapan manevî değerlerin başında önce Allah'a iman, sonra sâlih amel ve ardından güzel ahlâk gelir. Kur'ân, insanları bu manevî değerlerle islah ve terbiye etmek için birçok yöntem kullanmıştır. Bu yöntemlerin hepsine birden emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker irşad yöntemi veya terğîb ve terhîb metodu denilebilir. Kur'ân, terğîb metodunu kullanarak insanları cennet nimetleriyle ümitlendirmiş, iyiliğe teşvik etmiş, iyilik edenleri övmüş ve onları takdîr etmiştir. Terhîb metoduyla da insanları cehennem azabıyla korkutmuş, kötülükten men etmiş, kötülük yapanları yermiş ve onları tekdîr etmiştir. Böylece medih ve zem üslûpları teşekkül etmiştir. Medih üslûbu, Allah rızasına vesile olan yolları göstermekte, zem üslûbu da Allah'ın gazabına sebep olan hususlara işâret etmektedir. Allah'ın

gazabından ictinâp edip rahmetine ilticâ edebilmek için, maddî manevî birçok zararı def ve menfati celb edebilmek için bu üslupları bilmek önem arz etmektedir.

Varlığın mâhiyetini anlamaktan âciz olan insan, hemcinslerine bakarken zâhir yönlerini görür ve ona göre değerlendirir. Bir insan, başkasının bâtınını göremediği ve niyetini okuyamadığı halde, bazen garaz ve ivaz maksadıyla maddî veya manevî bir menfaat umarak başkasını hiç hak etmediği halde onu methedip burçlara çıkarır yahut zemmedip kuyunun dibine atar. Medih ve zem terazisini bir türlü dengede tutamayan insan, devamlı ifrat ve tefrit arasında gider gelir.

Özellikle Câhiliyye döneminde birçok şâirde gördüğümüz medih ve zemdeki tutarsızlık örneklerine günümüzde bazı kişilerde ve bazı medya câmiasında da şahit olmaktayız. Bu minvalde nokta kadar menfaat için virgül gibi eğilen insanlar olduğu gibi, ceviz kabuğunu doldurmayan şeyler için birbirine yıllarca küsen birçok insan vardır. Öyleyse sevgide ve nefrette bir ölçüt olmalıdır. Bu mikyas, hüs-n-ü zan ve adem-i itimat kriteridir. Zîra sevilen insan ölçülü sevilmesi ki, bir gün düşman olursa istediği her kapıdan giremesin. Aynı şekilde sevilmeyen insana da mesafeli davranılmalı ki, bir gün dost olursa çalabileceği bir kapısı olsun.

Hiç kimse kendi akibetinden emin olamaz. Başkasını da Allah'a karşı temize çıkaramaz. İnsanların gizlediklerini de açıkladıklarını da çok iyi bilen Allah, insanların şekil ve sûretlerine bakmaz niyet ve amellerine bakar. Allah rızasına kilitlenen temiz ruhlu ve iyi niyetli kâmil insanları medih üslûbuyla överken pis ruhlu ve kötü niyetli insanları da zem üslûbuyla yerer. Bu üslûpları anlayıp kavramak Kur'ân'ın hem fert hem de toplum bazında örneklik boyutunu görmek, kâmil mü'min ve ideal toplum olma açısından oldukça önemlidir.

İnsan, yardıma muhtaç âciz bir varlıktır, bu gün olmasa da yarın birinden bir şey istemeye mahkûmdur. Ancak meramını dile getirirken kullandığı üslûp neticeye ulaşması açısından çok önemlidir. Emir makamında rica kipiyle konuşan bir komutana askerler itaat etmede kusurlu davrandığı gibi, rica makamında emir kipiyle istekte bulunan bir insana muhatabı olumsuz bir cevap verebilir. Öyleyse her şeyin bir üsûlu ve üslûbu olmalıdır. Zîra üsûlsüz vusûl olmaz.

Bütün gayelerin en ulvîsi Allah rızasıdır. Rızaya ermenin de bir usûlu ve bir üslûbu vardır. Nasıl dua edeceğini dahi bilemeyen bir insanın bu gayeye usûlsüz ve üslûpsuz ulaşması mümkün değildir. Bu uğurda kendine yol yöntem gösteren bazı kaynaklara ihtiyacı vardır. Bu kaynakların başında Kur'ân üslûbu ve ondan neşet eden Peygamber üslûbu gelir.

Araştırmamızın amacı, Kur'ân üslûbundan maksadın ne olduğu, başlıca özelliklerinin neler olduğu, medih ve zem üslûplarının neler olduğu, Kur'ân'da kimler

için, hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığı ayetlerle incelenerek Kur'ân'ın edebî yönüne dikkat çekmektir. Kur'ân'ın en büyük mucize olmasının sebebi, dili değil üslûbu olduğunu göstermektir. Günümüzde iyileri övmeye ve kötülerini yermeye yapılan ifrat veya tefritin ancak Kur'ân kıstaslarıyla dengelenebileceğini, dünya barışının ancak bu üslûplar sayesinde sağlanabileceğine işaret etmektir.

Literatür Araştırması

Konumuzla ilgili olarak yaptığımız literatür taramasında Mustafa Apaydın'ın 1993 yılında Çukurova Üniversitesinde yaptığı "*Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*" isimli doktora tezini; Necla Kaya'nın 1994 yılında Dicle Üniversitesinde yaptığı "*Türk Halk Şiirinde Yergi ve Pir Sultan Abdal Örneği*" isimli yüksek lisans tezini; Salih Tur'un 1997 yılında Harran Üniversitesinde yaptığı "*Ahtal, Ferazdak ve Cerîr'in Şiirlerinde Medih ve Hiciv*" isimli yüksek lisans tezini; Goran Selahattin'in 1999 yılında Ankara Üniversitesinde "*El-Mütenebbi'nin Şiirinde Medh*" isimli yüksek lisans tezini; Selvinaz Güvenç'in 2000 yılında Kocaeli Üniversitesinde "*Anadolu Ağızlarında Sevgi ve Övgü Sözleri*" isimli yüksek lisans tezini; Mesut Gün'ün 2002 yılında Çukurova Üniversitesinde yaptığı "*Baki ve Nef'i Divanlarında Övgü*" isimli yüksek lisans tezini; Fatih Kıvık'ın 2003 yılında Fırat Üniversitesinde yaptığı, "*Arap Dilinde Övgü ve Yergi*" isimli yüksek lisans tezini; Hakan Küçükkendirci'nin 2005 yılında Selçuk Üniversitesinde yaptığı "*Kur'ân'da Övgüyle Bahsedilen Kadınlar*" isimli yüksek lisans tezini; İsmail Kanbaz'ın 2006 yılında Harran Üniversitesinde yaptığı "*Bazı Milletler ve Dillerle İlgili Övgü ya da Yergi İçeren Hadislerin Tahlili*" (*Araplar, Farslılar ve Türkler bağlamında*) konulu yüksek lisans tezini; Ömer Savaş'ın 2006 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesinde yaptığı "*16. ve 17. yüzyıl Türk Halk Şiirinde Toplumsal Yergi*" isimli yüksek lisans tezini; Celalettin Divkekçi'nin 2009 yılında Ankara Üniversitesinde yaptığı "*Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur'ân'ın Üslûp Analizi (Fâtîha sûresi örnekleme)*" konulu doktora tezini; Hakan Baykut'un 2010 yılında Fırat Üniversitesinde yaptığı "*Sebk-i Hindî Şairlerinin (Nâilî, Neşâtî, Fehîm, Şehrî ve Şeyh Gâlib) Kasidelerinde Övme ve Övünme*" isimli yüksek lisans tezini bulabildik.

Bu tezlere baktığımızda, medih ve zem konusunun sadece bazı milletler ve şahıslar bağlamında incelendiğini, üslûp açısından genel bir bakış yapılmadığını; araştırmaların Câhiliyye, Emevîler ve Abbâsiler dönemindeki şiirlerde yoğunlaştığını, Asr-ı Saadet dönemi üzerinde fazla durulmadığını gördük. Kısaca söylemek gerekirse, medih ve zem konusu, ekseriyetle şiirlerde, kısmen hadislerde, bir de Arap dilinde işlenmiş fakat Kur'ân-ı Kerim'deki medih ve zemme üslûp açısından

yaklaşılmasıdır. Bu alandaki eksikliği bir nebze olsun giderebilmek için bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Konunun kapsam alanı çok geniş olduğundan çalışmamızı ayetlerle sınırladık, hadislere ve şiirlere değinmedik.

Araştırma sahasındaki kaynakları tarayıp tahlil ederken, öncelikle Kur'ân'ın edebî yönüne ağırlık veren tefsirlere baktık. Bunlar arasında Zemahşeri'nin (538/1143) *Keşşaf'ı*, Fahrüddin Râzi'nin (606/1209) *Mefâtihu'l-Gayb'ı*, Beydâvi'nin (685/1286) *Envâru't-Tenzîl'i*, Ebussuud'un (982/1574) *İrşâdu'l-Akli's-Selîm'i*, Alûsî'nin (1270/1854) *Rûhu'l-Meâni'si*, İbn Âşûr'un (1394/1974) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr'i* ve Vehbe Zühaylî'nin *Tefsîrul'-Munîri* başta gelmektedir. Ayrıca Elmalılı'nın (ö.1942 m.) *Hak Dini, Kur'ân Dili* adlı eserinden de istifade etmeye çalıştık.

Arap dili alanında, Abdulkâhir Cürçânî'nin (471/1078) *Delâilu'l-İ'câz'ı*, Râgıb İsfahânî'nin (502/1108) *Mufredâtu'l-Kur'ân'ı*, İbn Manzûr'un (711/1311) *Lisânu'l-Arab'ı*, Fîrûzâbâdî'nin (817/1414) *el-Kâmûsu'l-Muhît'i*, Zebîdî'nin (1205/1791) *Tâcu'l-Arûs'u*, Bedevî Tabâne'nin *Mu'cemu Belâğati'l-Arabiyye'si*, Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* ve Cüneyt Eren'in *Belâgat* isimli eserlerinden istifâde ettik.

Ulûmu'l-Kur'ân alanında, Zerkeşî'nin (794/1392) *el-Burhân'ı*, Suyûti'nin (911/1505) *el-İtkân'ı* ve Zürkânî'nin (1367/1948) *Menâhilu'l-İrfân'ı* eserlerden faydalandık.

Dijital ortamda ise, el-Mektebetu's-Şâmile 2, el-Câmiu'l-Kebîr 4, Hasenât 5, Mürşid 5, Âlim 2.0, Kütüb-i Sitte 1.0, Şâmil İslam Ansiklopedisi, Dâru'l-Kitap İslam Ansiklopedisi ve Akâid İlimleri Kitaplığı gibi programları kullandık.

Araştırmanın Metodu ve Planı

Bilim adamları yaptıkları çalışmalarda doğru sonuca varabilmek için dokümantasyon gibi bir takım yöntemler kullanırlar. Dokümantasyon, herhangi bir bilim dalındaki bilgilere ait yazılı veya görsel kayıtlardır. Bu kayıtlar önce incelenir sonra çözümlenir. Bu aşamada klasik ve nicel olmak üzere iki tahlil metodu kullanılır. Klasik tahlilde tümdengelim, nicelde ise tümevarım yöntemleri geçerlidir.¹

Her bilim dalı araştırma yaparken kendi ölçülerine göre daha önce kayıt altına alınan dokümanları kullanır. Biz de bu çalışmamızda, Kur'ân menbaından neşet eden temel İslam bilimleri kayıtlarından faydalanırken dokümantasyon yönteminin klasik tahlilindeki tümdengelim metodunu kullandık. Yaptığımız bu üslûp çalışmasında kaynak tarama yöntemine başvurduk. Kullandığımız kaynaklardaki metinleri harfiyyen tercüme etmekten daha ziyade metnin mânâ

¹ Zeki Aslantürk, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul, 1995, s. 64-67.

yönüne bakarak ondaki ana fikri işlemeye gayret ettik. Özellikle lügavî hususlarda ayetlerin mealleriyle yetinmedik orjinal metinlerini de verdik. Verdiğimiz meallerin kâhir ekseriyetini Prof. Dr. Suat Yıldırım'a ait mealden aldık.

Araştırmanın planı ise şöyledir: Kur'ân-ı Kerim'de medih ve zem üsluplarını bir giriş ve iki ana bölümde inceledik. Giriş bölümünde üslûbu tarif ettikten sonra Kur'ân üslûbundan maksadın ne olduğunu ve başlıca özelliklerinin neler olduğunu tespit etmeye çalıştık. Daha sonra gramercilerin ve belâgatçıların medih ve zem üslûplarını nasıl ele aldıklarını teorik olarak incelemeye gayret ettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde medih üslûbunu teorik olarak inceledikten sonra Kur'ân'daki uygulamalarını tespit etmeye çalıştık. Kur'ân-ı Kerim'de medih üslûbu kaç defa, nerelerde, kimler için, nasıl, hangi maksatlar ve sanatlarla kullanılmıştır, medih mânâsına gelen kelimeler arasında ne gibi farklar vardır gibi soruların cevaplarını Arapça dili ve belâgatı ilminin ışığında aramaya çalıştık. Medhe vesile olan sebepleri doğru itikat, sâlih amel ve güzel âkibet olarak tasnif ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, medih bölümüne paralel olarak zem üslûbunu teorik olarak inceledikten sonra uygulamaya geçtik. Kur'ân'ı Kerim'de zem üslûbu kaç defa, kimler için, nerelerde, neden, nasıl ve hangi sanatlarla yapılmıştır, zem mânâsına gelen kelimeler arasındaki nüanslar nelerdir gibi temel soruların cevaplarını aramaya çalıştık. Zemme sebep olan hususları yanlış inanç, fâsit amel ve kötü âkibet şeklinde tasnif ettik. Çalışma ve gayret bizden, inâyet ve tevfiik Yüce Allah'tandır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛP VE KUR'ÂN ÜSLÛBUNUN ÖZELLİKLERİ

1.1. ÜSLÛP

Arapça bir kelime olan üslûp, Latince'de "stylus", Fransızca'da "style", İngilizce'de "stil" ve Türkçe'de "düze, biçem, yöntem, deyiş ve yol" gibi kelimelerle ifâde edilir. Daha önceden sert yüzeyleri kazıyarak çizmeye yarayan sivri uçlu bir nesne anlamına gelen bu kelime, Fransızca'da dolma kalem mânâsında "stylo" şekline bürünmüştür.²

Üslûp, belli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının, hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan edebî bir değer unsuru ve ölçüsüdür. Üslûp, dil değil, onun kullanım tarzı; konu değil, onun işleniş biçimi; içerik değil, onun anlatılış yöntemidir.³

Üslûp kelimesini kullanmadan anlamına ilk defa işaret eden kişi, hicrî beşinci asırda yaşayan, Abdulkâhir Cürcânî'dir. (ö.471h./1078m.) O, bu konuda "insan önce mânâları zihninde düşünür, hayalinde canlandırır, kendi içinden onlarla sessizce konuşur, daha sonra düşündüklerini dile getirip sesli konuşmaya başlar"⁴ diyerek, üslûp kelimesini kullanmasa da manasına işaret etmiştir.

² Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslûb Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 14.

³ Çoban, *a.g.e.*, s. 17.

⁴ Cürcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l- İ'câz*, Mektebe Hancı, Kahire, 2004, s. 416; Abdulmuttalip Muhammed, *el-Belâğatu ve'l-Uslûbiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1994, s. 44.

Üslûbun tefkîr (düşünme) ve ta'bir (konuşma) yönü olmak üzere iki merhalesi vardır. İnsan düşünürken mânâları önce kendi içinde dizip düzenler, sonra bu mânâlara uygun lafızları seçerek onları tabir eder. Bu fikre gramer açısından yaklaşıldığında, üslûbun bir "nahiv" (sentaks, söz dizimi), bir de "sarf" (morfoloji, şekil bilimi) yönü vardır, denilebilir.

Üslûbun Lügat Mânâsı: Üslûp, Arapça bir kelime olup selebe سَلَبَ ُ سَلَبًا fiilinden türemiş bir isimdir. Bu fiil, bir şeyi bir yerden veya bir şahıstan sinsice çekip almak veya zorla alıp hızlıca kaçmak,⁵ onu soyamak anlamına gelir. Soyulan şey, nesne veya insan olabilir.

"Selebe" fiili, hakîkî ve mecâzî anlamlarda fiil veya isim halinde kullanılır. Hakîkî anlamıyla, سَلَبَ الشَّجَرَ وَالنَّبَاتَ: Ağacı ve bitkilerini soydu. Yani, ağacın kabuğunu veya yaprağını soyup meyvelerini sıyırdı. Yine سَلَبَتِ الْحَامِلَةَ: 'Hâmile kadın soyuldu.' Yani, ölüm veya başka nedenle kadın çocuğunu düşürdü ve çocuk ondan alındı.

Mecâzî olarak, سَلَبَ الرَّجُلُ ثِيَابَهُ: 'Adam elbisesinden soyuldu.' Bunun anlamı elbisenin çıkarılması değildir; değerli bütün eşyasının üzerinden veya yaşadığı yerden çıkarılıp alınması demektir. Yine, سَلَبَتْ فَالَانَةَ عَقْلَهُ أَوْ قَلْبَهُ 'Falan kadın, adamın aklını veya kalbini çeldi' denilir. Yani, onun aklını başından aldı, onu ayarttı, baştan çıkardı, ele geçirdi ve avucunun içine aldı. Bu ifade, kadının fitne tarafını göstermektedir. Kibirli bir kimse için, أُنْفُهُ فِي أُسْلُوبٍ إِذْ لَمْ يَلْتَفِثْ يَمَنَةً وَلَا يَمْرَةً 'Onun burnu havadadır; çünkü ne sağına ne de soluna bakar'⁶ denilir.

Fiil olarak, birinden bir şeyi gizlice veya zorla çekip almak⁷ anlamında kullanılır. ﴿وَإِنْ يَسْأَلُهُمُ الدَّيَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ﴾ "Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar."⁸ Ayet-i kerimesinde bu anlam vardır.

Selebe isim olarak, (سَلَبٌ، أُسْلَابٌ) insanın üzerine giydiği ve taktığı her şey için kullanılır. Bunlar, giydiği elbise veya zırh, taktığı bilezik veya madalya olabilir.⁹ "Kim

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999, SLB md., 6/317; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt, 2004, SLB md., 3/68; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessetü'r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut, 2005, SLB md., s. 97.

⁶ Zemahşerî, Cârullah, *Esâsu'l-Belâğâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, 1/467; Zürkânî, M. Abdülazim, *Menâhilu'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995, 2/239.

⁷ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredâtu fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010, s. 243; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979, SLB md., 3/92.

⁸ Hac , 22/73.

⁹ Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, SLB md. 2/262.

birini harp meydanında öldürürse onun selebi (yanında bulundurduğu bütün eşya) *ona aittir.*¹⁰ hadis-i şerifinde bu anlamda kullanılmıştır.

Üslûb'un çoğulu, 'esâlib'dir. الأَسْلُوبُ (ج) Üslûp, lügatte, hurma ağacının dizesi, uzanan her yol, yöntem, metot, tarz, stil, taraf, prensip, kanı, yaklaşım, mezhep, ekol ve öğreti¹¹ demektir. Örn. سَلَكَتُ أَسْلُوبَ فُلَانٍ فِي كَذَا Falancanın metodunu ve mezhebini şu konuda kendime yol edindim. 'Sen kötü bir üsluptasın' yani, yanlış yoldasın. Üslûp ayrıca fen ve sanat anlamına gelmektedir.¹² Bu anlamda أَخَذَ فُلَانٌ أَسْلِيْبَ falanca birçok söz üslûbu yani sanatı kullandı, denilir.

Üslûbun Terim Mânâsı: Konuşmacının lafızlarını seçip sözünü oluştururken izlediği yolu ve kullandığı metodudur.¹³ Üslûp, bir kimsenin düşündüğü mânâları dili veya kalemiyle ifade ederken özgünleştiği kendine has bir yöntemdir. Üslûp, söze atılan imza gibidir. Herkesin yüzü ve parmak izi farklı olduğu gibi üslûbu da farklıdır.

Üslûp, düşünme, hayal etme, tâbir etme, mânâyı söze veya yazıya dökme yöntemidir.¹⁴ Yani muhatabı etkileme amacıyla lafızları seçme ve mânâları tâbir etmek için onları birleştirme metodudur. Diğer bir tabirle üslup, muhatabın durumuna göre en etkili anlatım biçimini belirlemek, duygu ve düşünceleri belli bir sistem çerçevesinde dile getirmektir. Kısaca, söz söyleme sanatıdır, diyebiliriz.

Üslûp, insanın dilini kullanması ânında, lafızların bazı yönlerini diğer yönlerine tercih etmesidir.¹⁵ Duvar ustası önce önündeki taşlardan düzgün olan taşı tercih eder, ona şekil verir daha sonra onu uygun yere koyar. Onun ustalığı doğru tercih yapmasında belli olur. Aynı şekilde, söz ustası da dağarcığındaki kelimelerden uygun olanını seçer, kastedtiği mânâyı göre sözü şekillendirir, münâsip zamanda, müsâit mekânda, doğru seçtiği muhataba serdedir.

Üslûp, her şahsın fikir ve mülâhazalarını tabirdeki tarzı mahsusûdur. Herkesin üslûp ifadesi, fikir ve mülâhazalarının kalıbıdır.¹⁶ Yâni, üslûp her bir insanın fikir, duygu, düşünce ve hayallerini anlatmada kullandığı kendine has söz kalıbıdır.

¹⁰ Buhârî, *hums* 18; *megâzî* 55; *ahkâm* 21; Müslim, *cihad* 45; Tirmizî, *siyer* 13; Muvatta, *cihad* 18.

¹¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, SLB md., 6/319; Cürcânî, Ali b. Muhammed Şerif, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007, s. 106; Zebîdî, *a.g.e.*, 3/71; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998, SLB md., s. 83.

¹² Cevherî, *es-Sihâhu Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 1/149, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979.

¹³ Zürkânî, *a.g.e.*, 2/239; Fadl, Salah, *İlmu'l-Üslûb*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1998, s. 94; Mehmet Dağ, *Kur'ân'da Üslûb Diyalektiği*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2008, s. 162.

¹⁴ Şâyib, Ahmed, *el-Uslûb*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 2011, s. 44-45.

¹⁵ Hasan Tabl, *Üslûbu'l-İltifât*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Medine, 1998, s. 33,35.

¹⁶ Hüseyin Kâzım, *Türk Lûgati*, İstanbul, 1943, 1/235.

Kişinin söylediği veya yazdığı şeyler o kalıba girdikçe sahibini teşhis eder. Veciz bir ifadeyle söylemek gerekirse, *üslûbu beyân, aynıyla insandır.*

Edebî bir eserde biçim, içerik kadar önemli bir unsurdur. Zarf mazrufa uygun olduğu zaman, meramını daha iyi ifâde eder. Mahâret kullanılan malzemede değil, onun seçiminde ve uygun yere estetik bir tarzda yerleştirilmesindedir. Dil ile muhteva, et ile tırnak gibi birbirine kaynaşmalıdır. Üslûp, iç tabakada gizli bir değerdir. Meyvenin içinde zahiren görünmeyen vitamin neyse, nazım veya nesirdeki üslûp da odur. Vitaminin etkisi maddî iken üslûbunki manevîdir. Bu yönüyle "*Sözde büyüleyici bir özellik vardır*"¹⁷ hadisi bu hususa işaret etmektedir.

Her insan tek başına bir dünyadır ve dünyadaki insanlar sayısınca farklı üslûplar vardır. Her hastaya aynı ilaç verilmediği gibi, her insana aynı üslûp kullanılmaz. Kullanılan üslûp, muhatabın mizaç ve karakterine uygun olursa gayeye ulaşmak daha kolay olur. Kullanılan yanlış ilaç hastasının vücuduna zarar verdiği gibi, uygulanan yanlış üslûp da muhatabın fikir yapısına zarar verebilir. Kaş yapmak için atılan adım, gözün çıkarılmasına sebep olabilir. Muhatabı iyi tanımak, ve teşhis yapmadan tedaviye başlamamak için üslûp çeşitlerine vâkîf olmak gerekir.

Üslûp çeşitleri, dönem üslûbu, tür üslûbu ve ferdî üslûp olmak üzere üç şekilde kategorize edilebilir.¹⁸ Üslûbun bu kadar farklı olmasına etki eden faktörler arasında, sanatçının yaşı ve cinsiyeti, şahsiyeti ve dünya görüşü, dili kullanma kabiliyeti, yaşadığı zaman ve içinde bulunduğu mekân, işlediği konunun mahiyeti ve türü, muhatabın psikolojisi ve konuya yaklaşımı gibi etkenler sayılabilir. Bu faktörler iki temel ana sebebe bağlıdır. Bu sebeplerden birisi mevzu diğeri ediptir. Mevzûdan maksat, yazarın veya hatibin tâbir etmek istediği, ilmî veya edebî, nazım veya nesir şeklinde seçtiği sanattır. Edibe gelince, edebiyatçının zevki, aklî yeteneği, etkilenme derecesi, sert veya yumuşak karakteri, düşünme ve hayal etme yönteminin farklı olması gibi sebeplerdir.¹⁹

Netice itibariyle, üslûp; *beşerin kalbine doğan mânâları ve aklına gelen fikirleri, önce zihninde yoğurup şekillendirmesi, akıl süzgecinden geçirip tertip etmesi, sonra da konuşma aşamasına geçerek doğru zamanda, doğru yerde, doğru kişiye, doğru bir biçimde aktarmada kullandığı kişinin kendine özgü tarzıdır,* diyebiliriz. Üslûp, mânâyâ giydirilen elbisenin formu veya özün söze bürünmüş hâlidir. İnsanın üslûbu, ruhunun aynası veya dışa yansıyan gerçek yüzüdür.

¹⁷ Buhâri, *Şîr*, 2304; Ebû Dâvud, *Edeb*, 95/5011; Tirmizi, *Edeb*, 63/2848.

¹⁸ Celalettin Divlekçi, *Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur'ân'ın Üslûp Analizi*, Ankara Üniversitesi, Başılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 69-80.

¹⁹ Şâyip, *a.g.e.*, s. 54-55; Abdulazim İbrahim M. Mustafa, *Hasâisu't-Ta'biri'l-Kur'âni ve simêtehu'l-Belâğiyye*, Mektebe Vehbe, Kahire, 1992, s. 45-49.

1.2. KUR'ÂN ÜSLÛBU

Hız Muhammed'in (s.a.s.) Arap olması, Kur'ân dilinin Arapça olması ve temel dini kaynakların Arap diliyle kaleme alınmış olması bu dile ayrı bir önem kazandırmıştır. Arapça, Kur'ân ilimlerine paralel olarak gelişmiş, sistemleşmiş ve müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir. İslam tarihi boyunca Kur'ân-Arapça bağlamında pek çok çalışma yapılmış ve hâlen de yapılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmalar neticesinde tefsir ana bilim dalının altında üslûbu'l-Kur'ân ismiyle bir alt disiplin meydana gelmiştir.²⁰

Kur'ân'ın üslûbu demek, kelimelerin seçilmesinde, cümlelerin teşkil edilmesinde ve konuların beyan edilmesinde kendisine mahsus anlatım tarzı demektir.²¹ Diğer bir ifadeyle, söz söyleme, ifâde etme, anlatma, açıklama, bilgilendirme, eğitip öğretme şekli; uyarma, müjdeleme, emir verme ve yasaklama tarzı; düşündürme, etkileme ve ikna etme biçimi gibi konular akla gelmektedir.²²

Kur'an dilinde yeni olan taraf, hangi sahada söz söylüyorsa söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kast olunan mânâyâ en uygun olanını seçmesi, her şeyi yerli yerine koymasındır. Öyle ki mânâ, lafzında en şeffaf, en berrak aynasını, en mükemmel suretini; lafız ise mânâda, en emin vatanını tam sağlam yerini bulmaktadır. Değil yarım gün, asırlar geçse dahi ne mekân, sâkininden başkasını istiyor ne de yerleşen, bulunduğu yerden ayrılmak istiyor. Hülâsa Kur'ân'ın bu üslûbu, beyan sanatının en ideal şeklini insanın önüne getirmektedir.²³

Geçmişte dilciler, makâlin makâma uygun olmasını ölçü olarak "belâgat" ilmini kurdular²⁴ ve onun kıstaslarıyla Kur'ân'a bakıp onu eşsiz bir zirvede gördüler. Bugün ise çağdaş filologlar, ses ilminden (fonoloji) başlayarak delâlet ilmine (semantik) kadar dilin bütün yönlerini ve üslûbunu araştıran dil ilimlerinden "üslup ilmini" kurdular.²⁵ Bu ilmin kurucuları hatibin muhatabı daha çok etkilemesi için konuştuğu kelime ve cümlelerin seçimi açısından, Kur'ân'a yeniden baktılar, kendilerine özgü kriterlerden geçirdiler ve yine onun zirvede olduğunu ikrar ettiler.

Her konuşmacı veya yazar ancak kendi alanında mâhir olabilir. Branşı dışına

²⁰ Yaşar Düzenli, *Üslûb ve Semantik Açısından Kur'ân ve Şefâat*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19-20.

²¹ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 115; s. 277; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 336; İsmet Ersöz, *Kur'ân'ın Üslûb ve İcazı*, Diyanet Dergisi, c. 23, s.1, y. 1987. Sayfa. 25.

²² Zeki Duman, *Kur'ân ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara 2010. s. 156.

²³ Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2011, s. 116; Sâmirrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, Dâru Ammar, Amman, 2006, s. 10.

²⁴ Cürçânî, Ali, *et-Ta'rîfât*, s. 106.

²⁵ Muhammed İ'yâd Şükrî, *Medhal ile ilmi'l-Üslûb*, Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1982, s. 48

çıkınca şaşkına döner ve ne yapacağını bilemez. Kelâmullah ise, her alanla ilgili en güzel sözü söyler, yaş kuru hiçbir şeyi eksik bırakmaz.²⁶ Hatta birbirine zıt veya eşanlamli kavramları ve farklı konuları işlerken dahi devamlı zirveyi korur.

Mesela medih ile zem birbirine zıt bir üslûbla yapılır. Bir insan ancak birisinde kısmen başarılı olabilir. Kur'ân ise her ikisinde de eşsizdir. Fatiha, En'am, Kehf, Sebe ve Fâtır sûrelerini medih makamında açar. Her şeyin başında Allah'a hamd etmek gerektiğini hatırlatır. Hucurât sûresinde ise, gıybeti zem makamında insanın fitratına hitap ederek eşsiz bir şekilde kullanır.

Kur'ân, güzel söz söyleme sanatlarından teşbih, temsil, istiâre, mecâz, kinâye, tevriye, tıbâk, medih ve zem gibi birbirinden farklı üslupları eşsiz bir şekilde kullanır, kendine has taklit edilemeyen bir tarz ortaya koyar, sözün tadını dile duyurur ve gönlü doyurur. Manevi beslenme kaynağı olan Kur'ân'ın nasıl bir üslûba sahip olduğuna bakmaya çalışalım.

1.2.1. Kur'ân Üslûbunun Başlıca Husûsiyetleri

Kâinat, Allah'ın kudret ve iradesiyle yarattığı bir ağaç veya kitap gibidir. İnsan, bu ağacın en mükemmel meyvesi ve bu kitabın en güzel fihristi hükmündedir. Kur'ân ise, kâinat ve insanın manasını ilâhî bir üslûp içinde en güzel biçimde anlatan bir kitaptır. Kur'an, bütün faziletlerin, yani mükemmelliğin her çeşidinin en ileri derecelerinin kendinde bulunduğu bir kelimedir.²⁷ Onun mükemmelliğini her ne kadar kalbimizle hissetsek de onu dilimizle ifâde etmemiz çok zordur. Zîrâ yaratan ile yaratılan birbirine benzemediği gibi, Allah Kelamı Kur'an'ın üslûbu ile beşer sözünün tarzı da birbirine benzemez ve birbiriyle kıyas edilemez.²⁸

Kur'ân'ın mucizevî üslûbunun oluşmasına zemin teşkil eden iki ana unsur, lafız ve mânânın iç içe kullanılmış olmasıdır.²⁹ Diğer metinlerde sadece birisi öne çıkarken, Kur'ân'da her ikisi de at başı gitmektedir. Biz bu konuyu lafız ve mânâ unsurları açısından ayrı olarak ele almaya çalışıp Kur'ân'ın nasıl mûciz olduğunu, insanın da onun karşısında nasıl âciz kaldığını anlamaya çalışacağız.

²⁶ Bkz.: Enam, 6/59.

²⁷ Draz, *a.g.e.*, s. 137.

²⁸ Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2007, s. 287.

²⁹ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 140-146.

1.2.1.1. Lafzî Husûsiyetler

Kur'ân'ın üslûbu bilinen bütün edebî sanat türlerinden tamamen farklıdır ve ilâhidir. Başlıca edebî sanat türleri nazım ve nesirdir. Nazımda vezin ve kâfiye nesirde ise seci aranır. Kur'ân şiir olmadığı gibi seci'li nesir de değildir. Her iki türü de kapsayan kendine özgü bir üslûbu vardır.³⁰ Kur'an, okuma yazma bilmeyen sert bedevi ruhunu bile kendine özgü kafiyesi ve muhteşem ritmiyle büyüler.

Kur'ân ifadeyi seci ve kâfiyenin dar kalıplarından kurtarıp hürriyetine kavuşturmuştur.³¹ Çünkü kafiye ve vezinde mânâdan çok lafzın ahengine önem verilir. Kafiye sadece yakınındaki kelimelerle bağlantı kurabilir. Oysa başka anlam ilişkisi de olabilir. Bu durum o kelime veya cümlenin anlam daralmasına yol açar. Öyle ise vezin ve kafiye gibi edebî sanatlar, cümle ve kelimenin ayak bağıdır, ne kadar ondan uzak olursa anlam o kadar bağımsız ve kuvvetli olur.

Kur'ân, nazımın dar kalıplarından sıyrılmıştır. Manzum olmamasının bazı sebepleri vardır. Bunlardan birisi şudur: Her bir ayet, vezin ve kâfiye gibi lâfzî prangalardan kurtularak, mânâ esaslı bir ölçü ile bütün diğer ayetler arasında dayanışma ve yardımlaşma esasına girer. Böyle olunca Kur'an'daki bir ayet Kur'an kadar değer ve zenginlik kazanır. Zîrâ ayetler arasındaki dayanışma ve yardımlaşmadan gelen kuvvet ile her bir ayetin diğer ayetlere bakan bir gözü ve ona yönelmiş bir yüzü vardır.³² Saatin saniye, dakika ve saatleri sayan millerinin hareketleri birbirini tamamladığı gibi, Kur'ân kelimelerin nazmında ve cümlelerin yerleştirilmesinde de böyle bir metanet vardır.³³ Bu durum Kur'an'daki her bir lafzın ne denli kudretli ve mucizeli olduğunu beyan eder. Kur'an'ın lafızlardan ziyade mânâlara ağırlık vermesi, onu bambaşka mucizevî bir kitap yapmaktadır.

Kur'ân, şiirdeki ilâhi hikmete aykırı bir özellikten dolayı şiirin nazmından ve vezninden uzak tutulmuş olabilir. Zîrâ Kur'ân'ın gayesi daima doğruluk ve hakikat iken şairinki batılı bazen hak şeklinde göstermek olabilir. Câhiliyye halkı arasında 'şiir, şerefli ve kâmil insanın kadrini alçalttığı gibi, alçak ve değersiz bir kişiyi de yükseltir'³⁴ sözü bunu teyit eder. Şair dilediği kimsenin değerini yükseltir veya alçaltırdı. Niekim Kur'ân, "*Biz ona şiir öğretmedik, ona yakışmaz da*"³⁵ diyerek şiiri

³⁰ Muhammed Hamîdullah, *Aziz Kur'ân*, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 24.

³¹ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 122; Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, İşâret Yayınları, İstanbul, 2011, s. 155-156; İbn Tayyib Bâkılânî, *İ'câzu'l Kur'ân*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1954, s. 56.

³² Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Şahdamar Yayınları, İzmir, 2007, 13. Söz, s. 147.

³³ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 125. (bkz.: İhlas sûresi)

³⁴ İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan Kayravânî, *el Umde*, Mektebetü't-Ticâriye, Kahire, 1934. 1/26.

³⁵ Yâsin, 36/69.

kötü niyetine araç edinen şairleri bu nedenle yermektedir.

Kur'ân, bir mesleleyi lafzen veya mânen tekrar etse dahi üslûbundaki etkiyi yitirmez. Bir şâir veya yazar sahasında ne kadar mâhir olursa olsun aynı konuyu ikinci kez bir daha ifade etmek isterse, ikincisi önceki kadar parlak olmaz, sözündeki tesir azalır. Muhatabı onu dinlemekten yorulur ve bıkar. Kur'ân ise, ne kadar tekrar ederse etsin sözündeki etki asla azalmaz, bilakis artar. Muhatabı onu dinlerken maddeten ve rûhen dinlenir. Zirâ o, karıştırıldıkça kokusu artan bir misk gibidir.

Kur'ân'daki tekrarlar iki kısımdır.

Birincisi te'kid gayesiyle yapılanlardır ki, özellikle tevhid, nübüvvet ve ahkâma ait meseleler ve geçmiş ümmetlerin acıklı sonları ile ilgili olanlardır.

İkincisi cümle tekrarlarıdır.³⁶ Kur'ân, hem irşadın bir gereği hem de tehadîsini hatırlatmak için bazı kıssa, cümle veya kelimeleri tekrar eder. Tekrar gibi görünen kıssalar aslında tekrar değildir. Bir konunun farklı bir üslûbla, değişik bir siyakta ve değişik bir maksadı vurgulamak için muhatabın dikkatine sunulması tekrar sayılmaz. Aslında Kur'ân üslûbunda "kıssalar (kıssa olarak) anlatılmaz, hemen esasa dönebilmek için hatırlatılır."³⁷ Böylece hem konu pekiştirilmiş hem de muhatap ikna edilmiş olur.

Bir şey tekrar edildikçe kişinin benliğine daha çok yerleşir ve bilinçaltına daha çok nüfûz eder.³⁸ Örneğin ticari şirketlerin sık sık reklam vermesi bu gayretin bir sonucudur. Öğretmenler ve eğitimciler de öğrencilerine konuyu önemine göre tekrar ettirir dudurlar. Amaçları meselenin hazmedilmesi ve özümsemesidir. Öyleyse tekrarın hem psikolojik hem de pedagojik açıdan çok büyük faydası vardır. Malum olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) çok önemli gördüğü hususları ifade ederken tane tane yavaş konuşur ve üç kez tekrar ederdi. Bu tekrarlar bazen lafzî bazen de manevidir. Bu tekrarlar sayesinde sahabe mesleyi iyice anlardı.

Kur'an'daki tekrarların bazısı lafzî, bazısı da manevidir.³⁹ Lafzen tekrâr zannedilen yerlerde, işlenen konunun farklı yönlerine daha değişik bir bakış açısıyla yaklaşıldığı unutulmamalıdır. Zirâ Kur'ân'ın her bir ayeti, bakana ve bakış açısına göre farklı bir renk ve görüntü veren kristal gibi, farklı zaman ve mekânlardaki insanlara da ayrı ayrı mânâlar arz eder.⁴⁰

Nitekim en büyük zikir olan Kur'an, tevhid, nübüvvet, haşir adâlet ve ibâdet gibi önemli konuları devamlı tekrar edip insana hatırlatır. İyilerin ulaştığı güzel

³⁶ Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 343.

³⁷ Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 285.

³⁸ Abdülğani Berke, *Üslûbu ed-Da'veti'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1983, s. 35.

³⁹ Halil Çiçek, *Kur'ân nasıl bir kitaptır*, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 93.

⁴⁰ Duman, a.g.e., s. 158.

neticeleri methederken, kötülerin varacağı kötü âkıbeti zemmeder ve devamlı Kur'ân yürüngeli yaşamaya insanı teşvik eder.

İnsan üzerinde etki gücü en fazla olan üsluplardan biri de te'kidir. Te'kid, kelamı vurgulayıcı bir biçimde kullanmaktır.⁴¹ Bu sayede verilen mâna kalbe yerleşir ve vicdana kök salar. Bu nedenle Kur'an, mânâyı pekiştirmek için kase ve tenbih harflerini, "inne", "enne" ile "te'kid lâminini" ve fiillerde "kad" edatını birçok yerde hep birlikte kullanmıştır.⁴²

Kur'ân, sözde israf etmez; ölçülü lafızlarla mânânın hakkını verir. Örn. "*Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış*"⁴³ Ayetindeki "ihkâm ve tafsîl" kelimeleri bu hususu ihtiva eder.⁴⁴ Bilindiği gibi lafzın azlığı ile mânânın çokluğu birbiriyle ters orantılıdır. Bu iki zıddı eşit oranda birleştirmek beşer gücünün üstündedir. Az sözle öz söz söylemeye çalışan nice söz ustaları, sözü kısalttıkça sözün ruhunu kaybettirirler. Bilmece haline dönüşen girift sözler, hem sahibini hem de muhatabını yorar.⁴⁵

Kur'ân üslûbunun en önemli özelliklerinden biri "az lafızla çok mânâ ifade etmesidir."⁴⁶ Kur'ân, lafzı ölçülü kullanırken mânânın da hakkını verir. Her bir harfte ve kelimedede ne eksiklik ne de fazlalık vardır, hepsi yerli yerindedir.⁴⁷ Kur'an lafızları hem israftan hem de cimrilikten uzaktır.⁴⁸ İşlenen her konu en ölçülü kelimeler ve uygun ifadelerle anlatılmıştır. Başından sonuna kadar bütün kelimelerin yerli yerine oturtuluşu, zümrütlerin tıraşlanarak hassasiyetle yuvalarına yerleştirilmesi gibidir.⁴⁹

Kur'ân, lafızları ölçülü kullanırken sanatlardan da feragat etmemiştir. Kur'ân düz yazı olmasına rağmen şiirin bütün niteliklerine sahiptir. Bir tek kelimenin bir tek harfi bile kaldırılrsa, artık onu tecvidli okumak mümkün olmaz.⁵⁰ Kaldırılan kelimeye bedel yeryüzündeki bütün sözlükler taransa ona eşdeğer bir kelime bulunamaz. Çünkü Kur'ân, birbirine kenetli nûrânî bir bina gibidir. Onlardan birisi olmazsa, sanki Kur'ân âyetlerinin tayflarından parlak bir şua sönmüş gibi olur ve bir parçası eksik kalır.⁵¹ Bu oranda söz söylemek hiçbir edibin kârı değildir.

⁴¹ Abdülğani Berke, *a.g.e.*, s. 34.

⁴² Çiçek, *Kur'ân nasıl bir kitaptır*, s. 93.

⁴³ Hûd, 11/1.

⁴⁴ İhkâm, Hakîm'in eseri olup, yapılışında hiç bir aksaklık ve bozukluk olmadığını; tafsîl ise "bütün tafsîlâtı ve incelikleri ile bilen" demek olan Habîr'in eseri olduğunu gösterir. (Draz, *a.g.e.* s. 141.)

⁴⁵ Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 282.

⁴⁶ Draz, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁷ Bkz.: Hûz, 11/44; Bakara, 2/91, 179; Draz, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁸ Zûrkânî, *a.g.e.*, 2/244; Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 129.

⁴⁹ Erdiñç Ahatlı, *Hz. Muhammedin Peygamberliği*, DİB. Yayınları, Ankara, 2011, s. 196.

⁵⁰ M. Hamîdullah, *Aziz Kur'ân*, s. 24.

⁵¹ Draz, *a.g.e.*, s. 106-126.

Beşer, kalbine gelen mânâları, tahayyül (fikir kurma), tasavvur (zihinde şekillendirme), taakkul (akıl erdirme) süzgecinden geçirip tekellüm (konuşma) aşamasından muhatabına hiç kirletmeden ve eksiltmeden, temiz ve tam olarak asla ulaştıramaz. Kur'ân ise bütün bu aşamaları firesiz geçer ve muhatabının aklına, ruhuna, nefesine, kalbine ve bütün latifelerine topluca hitap eder. Bunlardan birini doyururken diğerlerini aç bırakmaz.

Kur'an eşsiz bir ses ahengine sahiptir. Bu ahenk onun ses nizamından ve lügavî güzelliklerinden ileri gelir. Ses nizamında, harf, kelime ve cümlelerin terkibinde kulak tırmalayan hiç bir şey yoktur. Bilakis kulağa ve ruha hoş gelen iç mûsikisi vardır.⁵² Kur'ân'ın her tarafında bu mûsikisi açık veya gizli olarak mevcuttur.⁵³ Uzun sûrelerde biraz gizlenirse de kısa sûrelerde hemen görülür.⁵⁴

Şiirde aynı vezin ve kafiye devam eder gider ve bir müddet sonra ise dinleyiciyi usandırır. Kur'ân ise bin defa tekrar da edilse onu gerçekten okuyanı usandırmaz ve dinleyeni bıktırmaz. Ahengi biteviye monoton değil hareketlidir; devamlı bir sestem diğerine geçilir. Bu tazelenme ile kalbin bam teline dokunur. Ezberi kolaydır, küçük bir çocuğun hafızasına ağır gelmez. Ufacık sestem rahatsız olan bir şifa olur. Ölüm anında susuzluktan kıvranan bir kimsenin dimağına şerbet olur. Kulağında ve dimağındaki Kur'ân'ın (zemzemesi) hoş nağmesi, aynı ağızda ve damağındaki zemzem gibi lezzetli olur. Zîra o, kalplere azık ve gıda, akıllara kuvvet ve zenginlik, ruhlara su ve ziyâ, nefislere devâ ve şifâdır.⁵⁵

Lügavî güzelliğten maksat, harflerin yerleştirilmesi ve kelimelerin sıralanmasındaki harika durumdur.⁵⁶ Her bir harf âdeta bir nota ve ruhun şifresidir. Sesiyle bu notalara dokunan bir kâriden dinlendiğinde insanı manevi boyutlar arasında dolaştırır. Sakîl, ağır bütün aksam-ı hurûfla birlikte tüm hece harflerini bir tek ayette kullansa dahi nağmenin akıcılığını bozmaz, fesâhate bir parlaklık ve tazelik katar.⁵⁷

Tabiattaki seslerin harfler halinde yansımaya diğer bir ifadeyle kelimeleşmesine, onomatope denir.⁵⁸ Kur'ân'daki lafızların mânâsı tilâvetine yansır, ses ile mânâ tam bir âhenk meydana getirir. Örn. *بِحَمَلَتِهَا أُمُّهُ وَهَيْئًا عَلَىٰ وَهْيٍ* “Anası onu

⁵² Faruk Tuncer, *Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 228.

⁵³ Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 123, 128.

⁵⁴ Bkz.: Necm, 53/1-22.

⁵⁵ Nursî, *Sözler*, 25. Söz, s. 406.

⁵⁶ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 126; Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 282.

⁵⁷ Örnek için bkz.: Nursî, *Sözler*, s. 407.

⁵⁸ Necdet Çağıl, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, İlâhiyât Yayınları, Ankara, 2005, s. 297.

*zayıflık üstüne zayıflık çekerek taşımıştır*⁵⁹ ayetindeki “vehn” kelimesinin tonu, hamile bir kadının iniltisini hatırlatmaktadır.⁶⁰

Aynı şekilde ﴿وَإِنَّ مِنَ الْجَارَةِ لَمَا يَتَّخِزُ مِنَ الْإِنْبَارِ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ﴾ “Öyle taş var ki içinden ırmaklar fışkırır. Öylesi var ki çatlar da bağrından su kaynar”⁶¹ ayetindeki “fec-cera” ve “yeşsek-kaku” kelimelerindeki kalkale suyun önce durup sonra fışkırmasını, taşların çatlayıp içlerinden suların akışı ‘şak şak parçalanır’ ifadesiyle akışın bütün fışirtısı, şakırtısı nağme içinde duyulur. Yine Nâs sûresi, içinde bolca tekrarlanan “s” sesiyle şeytanın fısıltı ve vesvese atmosferi zihinlerde canlandırır.

Kur’ân’ın özgün üslûbunu sağlayan faktörlerden biri de “fasıla” dediğimiz ayet sonlarının bir biriyle uyumlu olmasıdır. Bu fasıllar ses güzelliğini sağlayabilecek bir yapıda dizayn edilmiştir. Bunun için bu fasılların sondan ikinci harfi, genellikle med harflerinden biridir.⁶² Mesela Âdiyat suresindeki fasıllarda bulunan med ve kalkale harfleri, harbin vur kaç taktiğini; harflerdeki şiddet sıfatı, savaşın çetinliğini hatırlatır mahiyettedir.

Kur’ân’ın bir anlam boyutu bir de seslendirme boyutu vardır. Tertil, anlamaya yönelik okuma; tecvid ise, seslendirmeye yönelik okumadır. Sesin tonu, rengi, tizi ve pesi lafızla anlam arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya çıkarır.⁶³ Bu kurallara göre Kur’ân okuyan kimse, ben rabbimle konuştum dese ve yemin etse yalan söylemiş sayılmaz.

Kur’ân’ın belirgin bir özelliği de, yazılı bir kitap olmaktan çok sözlü konuşma özelliğine sahip bir üslûbla indirilmiş olmasıdır.⁶⁴ O, her ne kadar Allah ile peygamberi arasında sözlü konuşmaya bağlı bir kitap gibi gözükse de, insanlar arasındaki monolog ve diyalog tarzındaki konuşma türlerinden hiç birine benzemez. Hz. İbrahîm ve Hz. Musa ile konuşması beşer hitabından çok farklıdır.

Kur’ân, güzel konuşma sanatı ve hitabette zirvedir. Kur’an, bir fikri sözel semboller kullanarak sunar, düşünceleri en iyi bir şekilde ifâde eder ve etkili konuşur. Kur’ân’ın, eşsiz üslûbunda Arap dil yapısının olmazsa olmazı, olan “takdîm” (öne alma), “te’hir” (sona bırakma), “hazf” (mânanın daha iyi anlaşılması için bazı sözcük veya cümleleri kaldırma, sözü kısaltma), “zikir” (söylemeden geçilmemesi gerekenleri dillendirme) gibi bütün anlatım tarzları en güzel şekilde kullanılmıştır.⁶⁵

⁵⁹ Lokman , 31/14.

⁶⁰ Yusuf Bayram, *Kur’ân’da Edebi Sanatlar*, Yeni Ümit Dergisi, Sayı. 12, Yıl. 3, 1991.

⁶¹ Bakara, 2/74.

⁶² Çiçek, *Kur’ân nasıl bir kitaptır*, s. 89.

⁶³ Ömer Kara, *Kur’ân Fonetigi*, İklim Matbaacılık, İstanbul, 2012, s. 151

⁶⁴ Duman, *a.g.e.*, s. 159.

⁶⁵ Çiçek, *Kur’ân nasıl bir kitaptır*, s. 94.

Güçlü bir hatibin jest ve mimikleri, el-kol hareketleri, beden dili sözüne destek olur. Bu konuşmalar yazıya döküldüğünde hitâbet seviye kaybeder. Allah'ın insanlığa hitabı olan Kur'an'ın ifâdeleri ise, yazıya döküldüğünde hiç seviye kaybetmez, tesirini ve terâvetini sürekli korur.

Kur'ân'ın üslûbu çok çeşitlidir. Kur'ân, beyan tarzının çeşitliliği yönünden hiçbir edipte görülmemiş bir üstünlüğe sahiptir. Yapılmasını istediği bir işin beyan tarzındaki zenginliklerinden bazıları şunlardır:⁶⁶

Açıkça emir fiilini kullanır. Örn. ﴿يَأْمُرُكُمْ﴾ “size emrediyor.”

Fiilleri emir kipine sokar. Örn. ﴿كُونُوا﴾ “olunuz.”

Fiilin mükelleflere hükmedildiğini bildirir. Örn. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ﴾ “Sizin üzerinize oruç tutmanız yazıldı.”⁶⁷

İnsanların üzerine düştüğünü belirtir. Örn. ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ “Yol bulabilen insana, Ka'beyi Allah için hacetmesi gereklidir.”⁶⁸

Fiilin icrâ safhasında olduğunu bildirir. Örn. ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ “Boşanmış kadınlar tekrar evlenebilmek için üç aybaşı beklerler.”⁶⁹

Durum bildirir. Örn. ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ “Ka'beye giren güvenlik içinde olur.”⁷⁰

Bir fiili methedip mükâfat va'deder. Örn. ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيضاعفه له وله أجرٌ﴾ “Kim Allah'a güzel bir borç takdim ederse, Allah karşılığını kat kat verir.”⁷¹

Bir fiili zemmedip ceza ile uyarır. Örn. ﴿الَّذِينَ يَتَخَلَّوْنَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِمًّا﴾ “O cimrilik eden, üstelik etrafındaki insanlara cimriliği tavsiye eden ve Allah'ın lütf-u fazlından kendilerine verdiği nimetleri gizleyen nankörler yok mu, işte Biz onları zelil ve perişan edecek bir azap hazırladık.”⁷²

⁶⁶ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 151.

⁶⁷ Bakara, 2/183.

⁶⁸ Âl-i İmran, 3/97.

⁶⁹ Bakara, 2/227.

⁷⁰ Âl-i İmran, 3/97.

⁷¹ Hadîd, 57/11.

⁷² Nisa, 4/37.

1.2.1.2. Mânevî Husûsiyetler

*Kur'ân, hem lafzî, hem mecâzî, hem de manevî bütün sanat çeşitlerinde mükemmeldir.*⁷³ Lafızla ilgili olanlardan bazıları, iştikâk, cinas, iktibâs, tazmim, aks, sec'i, tars'i, îade, reddu'l-acûz ale's-sadr gibi sanatlardır. Mecâz ile ilgili olan sanatlarından bazıları, mecâz-ı mürsel, teşbih, irsâl-i mesel, istiâre, kinâyeye ve ta'rîzdir. Mânâ ile ilgili olanlardan bazıları ise, idmâc, istidrâd, istifhâm, irsâd tezâd, tevriye, tekrar, tıbâk, telmih, tenâsüb, tensik, müşâkele, mükâbele, hüsnu't-ta'lil, te'kidu'l-medh bimâ yuşbihu'z-zemm, te'kidu'z-zemmi bimâ yuşbihu'l-medhdır.⁷⁴

Kur'ân, teşri, kıssa, cedel, mevî'za, tarih, âhiret halleri gibi birbirinden çok farklı konularda söz söylediği halde hem mânâ hem de lafızla ilgili olan bütün sanatlarda hep zirveyi korumuştur.⁷⁵ Beşer ise, sadece bir alanda kısmen zirveye çıksa da bu konumu uzun sürmemiş ve hemen düşmüştür. Nisyandan gelen insan sürç-i lisan etmey mahkûmdur.

Kur'ân, her alanda uzmandır ve bütün ilimlerin menbaıdır. Söylediği her söz hem geçmişini aydınlatır hem de geleceğe ışık tutar. Bütün ilimlere kaynaklık eder ve ilim adamlarına ufuk gösterir. Her konuda en son söz (faslu'l-hitap) ona aittir. Zîra Kelâmullah'ın üstüne söz söylenemez. İnsan ise, ancak bir konuda kısmen uzman olabilir ve o alanda birşeyler söyleyebilir. Aynı sahada uzman olan bir başkası ondan daha üstün bir fikir ifade edebilir. Zîra akıl akıldan üstün olduğu gibi üslûp üslûptan daha etkin olabilir.

Kur'ân, ele aldığı konuları iç içe işler. Te'lif eserler, ister makale isterse kitap olsun, onlarda takip edilen yazım metodu aşağı-yukarı hepsinde aynıdır. Önce önsöz ile eserin adı, konusu, amacı ve yazarı bu çalışmaya sevkeden faktörler açıklanır. Sonra tema, giriş, gelişme ve sonuç şeklinde işlenir. Ana tema bölümlere, bölümler başlıklara, başlıklar da alt başlıklara ayrılarak, temaya uygun bir kompozisyon oluşturulur.⁷⁶

Te'lif eser olmayan Kur'ân'ın bahisleri ise, diğer kitaplarda olduğu gibi konulara göre sıralanmamıştır. Ondaki mevzular iç içe girmiş durumdadır.⁷⁷ Pek çok konu kendi içinde bütünlük arz edecek şekilde tek surede toplanmayıp, değişik sureler içerisine serpiştirilmiştir. Fakat konular rastgele sıralanmamış, her birisi eşsiz bir ahenkle donatılmış, âdetâ birbiriyle kenetlenmiştir. Konuların iç içe olması,

⁷³ Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 283, 287.

⁷⁴ Numan Külekçi, *Edebî Sanatlar*, s. 19, 75, 215; Bolelli, a.g.e., s. 5-8.

⁷⁵ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 132.

⁷⁶ Duman, a.g.e., s. 156

⁷⁷ Ahatlı, a.g.e., s. 199.

anlatım bozukluğunu değil, tam aksine beyânın zirve noktada olduğunu gösterir.⁷⁸

Kitapların konulara göre bölünmesi, zaruri değil gelenekten ibarettir. Ayrıca bir kitapta farklı meselelerin aynı başlık altında tasnif edilmesinde bazı hikmetler vardır. Kur'ân'ın ihtiva ettiği bu çok çeşitli mevzuların ve cüz'î mânâların hepsi, bir tek küllî mânânın etrafında dönmektedir. Bu mihver de insanları kendi fikir ve iradeleriyle Allah'a kulluğa çağırmasıdır. Kur'ân bütün kâinatın merkezini teşkil eden bu çağırışı teşri, kısas, tarih, cedel, tasvir, va'd ve vaîd gibi farklı konuların hepsine bir ruh yapmış ve onunla bütün mevzuları canlandırmıştır.⁷⁹

İnsan vücudunda ayrı gibi duran her bir uzuv, organik bir bütün meydana getirir. Bu organlar kesret içinde vahdeti gösterir. Kur'ân'ın içindeki mevzular da dağınık gibi görünmekte ama aynı yere parmak basmaktadır. Bu yerler, tevhid, nübüvvet ve haşirdir. Bu anlatım, değişkenlikte birlik ve çoklukta âhenk gösteren bir anlatımdır. Ayrıca, kâinatın düzenini de yansıtmaktadır. Kur'ân'ın ele aldığı konulara yaklaşımı, takdîmi ve meseleleri çözüm biçimi bütünüyle kendine hastır ve her yönüyle eşsizdir. O, herhangi bir konuyu, bir kelâmcı veya bir diğer âlim ya da yazar gibi mutlaka sistematik bir biçimde ele almaz. Daha çok, 'tasrîf' denilen, kendine has iç içe bir anlatım biçimine sahiptir.⁸⁰ Konular çeşitlidir, birinden diğerine geçer, sonra tekrar öncekine döner ve onu iyice pekiştirir.

Kur'ân-ı Kerim, tarih boyunca zengin ve çekici mânâ örgüsü ve diğer telif eserlere benzemeyen kendine has üslûbuyla gönülleri fethetmiştir.⁸¹ Zarif misalleri, usandırmayan tekrarları, ibretlik kıssaları, canlı tasvirleri, bazı sûre başlarında bulunan münferit harfleri, bazen öven bazen yeren anlatımı, ahenkli iç musikisi ve harika ikna sistemi, Kur'ânın eşsiz üslûplarından sadece birkaçıdır.

İnsan, daha önce söylediği sözün şimdiki düşüncesini karşılamadığını hissedince hemen onu düzeltip güncelleme yapmak ister. İnsan kalbindeki fikirler ve dilindeki ifadeler devamlı değişir durur, farklı zaman, mekân ve şahıslara göre ifadesini değiştirmek ihtiyacı hisseder, sözünde istikrâr ve insicâm yoktur. Kur'ân âyetleri ise farklı yer ve zamanda peyderpey inmesine rağmen tam bir uyum içindedir. Tek bir harfi bile değiştirilmemiştir. Lafzı sâbit olmasıyla birlikte, mânâsı katmanlar halinde iç içedir. Zaman aşımı onu rafa kaldıramamış, bilakis ondan bir perde daha açmış, taravetine renk katmış ve onun gençliğini gün yüzüne çıkarmıştır.⁸² Kur'ân'daki her bir lafız zaman ilerledikçe sürekli açılan gül gibidir.

⁷⁸ Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 284.

⁷⁹ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 141.

⁸⁰ Ali Ünal, *Din Etrafında*, s. 80,

⁸¹ Alican Dağdeviren, *Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*, s. 13.

⁸² Ali Ünal, *Kur'an Nedir*, Yeni Ümit Dergisi, s. 54, y.14, 2001.

Kur'an, her çağdaki bilim, kültür ve fikrî seviyelere karşı daima gençliğini korumuştur. Fennî ilimlerin henüz inkişaf etmediği dönemde inen Kur'ân, şimdiki modern bilimlerle, fennî ve aklî ilimlerle çelişmez. Sanki daha yeni gelmiş gibidir. Çağlar boyu devam eden tazeliğini sadece mesajın câzibesine ve içeriğinin güzelliğine bağlamak yanlış olur.⁸³ Muhteva zenginliğinin yanı sıra lafzi cemalinin ve göz kamaştırıcı edebi üslûbunun da katkısını yabana atmamak gerekir.

Kur'ân, insanın hem aklını hem de hissini tatmin eder. İnsana bahşedilen sayısız nimetler içinde, akıl ve his ayrı bir öneme sahiptir. Her birisinin fonksiyonu farklı olduğu gibi ihtiyaçları da farklıdır. Bilim adamları akla, şairler de hisse hitap ederler. Her ikisine birden hitap edebilmek, akli ikna ederken hissi de doyurabilmek ve ruha gerçek gıdasını verebilmek beşerin takatini aşar.

Kur'ân, muhatabının akıl ve hissini tatmin ederken istidlâl üslûbu kullanır. Kur'ân, tevhid, nübüvvet ve haşir konusunda sıkça delil getirmiş ve bunu bazen hasmıyla mücâdele formunda bazen de soru cevap şeklinde sunmuştur. Mesela Neml sûresinin elli dokuz ile yetmiş yetmiş ikinci ayetleri arasındaki pasajlarda hem istidlâl hem de mücâdele vardır. Yine Ankebut sûresinin altmış bir ile altmış dokuzuncu ayetlerinde karşılıklı soru ve cevap şekli vardır.⁸⁴

Beşer ifâdesi, akıl ve duygu arasındaki dengeyi bir türlü kuramaz. Zîrâ düşünme kuvvesi ile duyma kuvvesi denge halinde değildir. Kur'ân'da ise bu muvâzene devamlı mevcuttur. Zîrâ Kur'an, bir işi diğer işlerine mâni olmayan Zâtın, ruhla bedeni bir arada yaratan Allah'ın Kelâmıdır.⁸⁵

Kur'ân'ın indiği ortamda tefekkür dumûra uğramış, hurâfeler bütün akılları sarmış ve kendine esir haline getirmişti. Kur'ân, aklın önündeki bütün kasvetli bulutları dağıtmış, ona hür irade vermiş ve entelektüel düzeyini yükseltmiştir. O, üç yüzün üzerinde ayetle insanı düşünmeye davet etmiş ve aklî muhakemeyi ön plana çıkarmıştır.⁸⁶ Kıssaların ve tarihi olayların içine bile hikmetler ve dersler yerleştirerek aklın hakkını vermiş,⁸⁷ delillerin ve hükümlerin sertliği içinde kalbin hissesini de unutmamıştır.⁸⁸ O, akîde konularını düşünmeye davet eden ve akli ikna eden delillerle ispat etmiştir. Aklın ve dinin asla bir araya gelemeyeceğini düşünen Ehl-i Kitab'ın aksine, insanı aklî muhakemeye davet etmiş, düşünmesini istemiş, tefekkür ve tezekkür konusunun üzerinde ısrarla durmuştur.

⁸³ Çiçek, *Kur'ân nasıl bir kitaptır*, s. 86.

⁸⁴ Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, s. 87.

⁸⁵ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 152; Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 286.

⁸⁶ Çiçek, *Kur'ân nasıl bir kitaptır*, s. 80.

⁸⁷ Zûrkânî, *a.g.e.*, 2/246.

⁸⁸ Bkz.: Bakara, 2/178; Zümer, 39/23; Tarık, 86/13-14. (Draz, *a.g.e.*, s. 143.)

Kur'ân, hem akli hem de hissi tatmin eder. İstidlâl, tehvîl ve isti'zâmı bir arada kullanır.⁸⁹ Kur'ân, cennet ve cehennem, haram ve helal gibi hususlardan bahsederken, muhatabın ilgisini çekmek için, nimete karşı isteğini ve azaba karşı da korkusunu artırmak maksadıyla kullandığı sanatlardan biri de tasvirdir.⁹⁰ Kur'ân, bu sanatı öyle mükemmel kullanır ki, hissi hâdiseler, zihnî mânâlar, rûhi haller, insan tipleri ve beşer tabiatı hayalde canlanan bir tablo haline gelir.⁹¹ İnsanın ruh penceresine akseder ve âb-ı hayat sunmaya devam eder.

*Kur'ân, her devirdeki hem avamı hem de havassı herkesi tatmin eder.*⁹² Değişik dönem ve mekânlardaki insanların kavrayış kabiliyetleri ve kültür seviyeleri farklı olduğu gibi akıl seviyeleri de çok farklıdır. Bir hatip ne kadar çok başarılı olursa olsun, sözünü her dönemdeki farklı insanların seviyelerine ve ihtiyacına göre ayarlayamaz. Aynı çağda bile olsa farklı coğrafyalardaki muhatap kitlesine hitap etmesi ve bunda başarılı olması oldukça zordur. Farklı coğrafyalar bir yana kendi muhitindekileri dahi tatmin edemez. Zira insanların bir kısmına orijinal gelen bir ifade diğerlerine göre yavan kalabilir.

Kur'ân'ın hitabının son derece açık, net ve anlaşılır olması, onun evrenselliğini ve tarih-üstü oluşunun gösteren işaretlerden birisidir.⁹³ Kur'ân, bütün zaman ve mekânlardaki her insana hitap eder, onun her bir ihtiyacını karşılar. O, mânâlara öyle bir lafız kalıbı giydirmiştir ki, aynı anda değişik zamanlarda ve diyarlarda dolaşan, ilmi seviyeleri çok farklı olan insanlar, Kur'ân dilini can kulağıyla dinlediklerinde, kendi seviyelerine göre ondan alacak bir şeyleri mutlaka bulurlar.⁹⁴ Ondaki tabirler akıllarını yormadığı gibi tercümana da ihtiyaç duymaz. “*Yemin olsun; Biz ders alınsın diye Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırdık.*”⁹⁵

Kur'ân, aynı cümle ile hem âlimlere hem de cahillere hitap eder, her birinin ihtiyacına ve sorusuna cevap verir. Belâgatçılar, ondaki lügavî incelikere hayran kalırken okuma dahi bilmeyen sıradan kimseler kendi ruh ufuklarına göre onda bir şeyler bulurlar.⁹⁶ Kur'ân, lafız ve cümle terkiibinde öyle bir üslûp kullanmıştır ki, kültürleri, bilgi seviyeleri ve hayat şartları farklı olan kimselerden her tabaka ve her kesim aynı hitaptan kendine uygun mesaj ve dersleri alabilmektedir.⁹⁷

⁸⁹ Bkz.: Enbiya, 21/22.

⁹⁰ Çiçek, a.g.e., s. 87.

⁹¹ Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, s. 53.

⁹² Bkz.: Kamer, 54/17.

⁹³ D. Ali Karamanlı, *Kur'ân Hitâbının Tabiatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniv., Ankara, 2008, s. 118.

⁹⁴ Zûrkânî, a.g.e., 2/246; Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 283.

⁹⁵ Kamer, 54/17.

⁹⁶ Draz, a.g.e., s. 141.

⁹⁷ Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 340.

Yasa olarak Kur'ân, ezilmiş kimselerden oluşan küçük bir topluluğun yaşadığı dönemden tutun, Atlantik Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan büyük bir alanda, farklı etnik gruplardan meydana gelen koca bir imparatorlukta hüküm sürdüğü döneme kadar, toplumun bütün ihtiyaçlarına yetmiş ve onlara cevap vermiştir.⁹⁸

Kur'ân, kendini aklen ve ruhen dinlemeye gelenlere muhteşem bir sofraya serer. Hiç Arapça bilmeyen bile bu sofradan istifade eder, Mâide-i Rahman'dan aç kalkmaz. Ancak kâmil insan olma yolunda kat edilen mesafeye göre istifâde miktarı değişir. Nitekim şu hadiste bu hakikate işaret vardır. “*Her ayetin bir zahrı* (görünen yönü), *bir batnı* (görünmeyen yönü), *bir haddi* (son sınırı), *bir de muttala'ı* (sınır ötesi) vardır. Ayrıca bunların hepsinin de hem dalları hem de bir kısım yaprakları vardır.”⁹⁹ Toplumun avam kesimi ilk bakıştaki yüzeysel mânâyı anlarken, elit kesimi içteki mânânın bir kısmını anlar. Uzmanlar ise mânâ köklerinin çoğunu anlar, daha sonrakilere de bir miktar kalır.¹⁰⁰ Denilebilir ki Kur'ân, her zaman ve her mekândaki tüm insanlar için inmeye devam etmektedir. İnsan onu biraz anlamaya başladığı ân, ona da inzâl olmaya başlamış demektir.

Kur'ân, icmâl ve tafsîl üslûbu kullanır. İnsanlar maksatlarını ifade ederken ya çok detaya girip dinleyiciyi bıktırırlar ya da müphem bırakıp karışıklığa yol açarlar. Her ikisini dengede tutabilen ve bu halini bir süre koruyabilen insan sayısı yok denecek kadar azdır. Kur'ân ise, birbirine zıt görülen hem icmâli hem de beyânî farklı iki yönü olağanüstü bir şekilde kendi üslûbunda birleştirir.¹⁰¹

Kur'ân'ın lafızları öyle net, berrak, şeffaf ve öyle yerinde olduğu görülür ki, ifade maksat dışındaki unsurlardan arındırılmıştır. İnsan zihni yorulmadan ve tekrar ettirmeye gerek duymadan meramı anlar. Sanki bir söz işitiyor değil de, resim seyrediyor ve gerçekleri karşısındaki ekranda görüyor gibi olur.¹⁰² Meseleyi iyi kavrasa bile daha sonra tekrar baktığında, bir tek kelimenin çok farklı yönleri olduğunu ve kendine yeni mana kapılarının açıldığını görür.¹⁰³

“Kur'ânın üslûbu olağanüstü bir esnekliğe ve mânâ zenginliğine sahip olmasaydı; bu kadar meşrep ve mezhep farkı arada olmasına rağmen herkes ona başvuramazdı.”¹⁰⁴ Çünkü Kur'ân, mânâ içinde mânâlar barındıran sırlı bir kitaptır. Ondaki bu mânâ sırları her devirde insanlara, baharda açan taptaze çiçekler gibi

⁹⁸ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, s. 22.

⁹⁹ Ebû Ya'la, *el-Müsned*, 9/81-82, 278; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 1/236.

¹⁰⁰ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 136.

¹⁰¹ Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2/253.

¹⁰² Draz, *a.g.e.*, s. 144; Zürkânî, *a.g.e.*, 2/219.

¹⁰³ Bkz.: 2/222 (Draz, *a.g.e.*, s. 145)

¹⁰⁴ Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, s. 85.

yeni bir kapı açar. Bu yüzden her gelen nesil onun âyetlerinden başka ilhamlar ve anlamlar alır. Bir insan hayatının muhtelif safhalarında aynı âyeti defâatle okusa; her tilâvetinde Kur'ân'ın mânâlar deryasından bir damla alarak, ondaki bu anlam zenginliğine bir kez daha şahit olur.

*Kur'ân, üslûbu'l-hakîme sahiptir. Üslûbu'l-Hakîm, muhatabın veya soru soran kimsenin beklemediği bir cevapla karşılanmasıdır.*¹⁰⁵ Münâfikların lideri Abdullah b. Ubeyy b. Selûl: 'Azîz olan zelil olanı (!) Medine'den çıkararak' demişti ona cevaben "*Onlar, and olsun eğer Medine'ye dönersek, en üstün olan, en alçak olanı oradan çıkaracaktır, diyorlardı. Halbûki üstünlük ancak Allah'ın, Peygamberlerin ve mü'minlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler*"¹⁰⁶ buyurularak onu şoke edecek bir cevap verildi.

Kur'ân, üslûbuyla herkese meydan okur. Kur'ân geldiğinde, Arapçayı çok mükemmel şekilde kullanan şairler ve hatipler panayırlardaki şiir olimpiyadlarında boy gösteriyorlardı. Derece kazanan şiirler kâbenin duvarına asılıyor ve zihinlere nakşediliyordu. Yediden yetmişe herkesin diline pelesenk ettiği edebî ürünlerin sayısı hayli kabarıktı. Kısacası Arapça altın çağını yaşıyordu. Böyle bir muhitte yaşayan ümmî bir peygambere vahyedilen Kur'ân, kendine has üslûbuyla bütün dil erbabına tedricen meydan okudu. Onların en mâhir oldukları sahada, haysiyet ve asabiyet damarlarına basarak enâniyetlerini kırdı, burunlarını yere sürttü. Meydan okumayı kademeli olarak azalttı; önce tamamına, sonra on sûresine, daha sonra bir sûresine ve daha azına benzer bir şey getirmelerini istedi. Üslûbu aynı olmak şartıyla mânâsız şeyler bile olmasına izin verdi.

Mekkeli müşrikler, Kur'ân'a karşı harflerle karşı koyma imkânı bulamayınca hemen kılınca sarıldılar.¹⁰⁷ Demek, muâraza-yı bilhurûf mümkün değildi, muhâldi. Onun için muharebe-i bi's-süyûfa mecbur oldular.¹⁰⁸ Halbûki bütün canlarını ve mallarını feda ederek silahla mücadele etmek yerine, Kur'ân benzeri bir ibâre getirmeleri en kestirme ve akılcı bir yoldu. Bu sayede rakiplerini alt edecekler, hem şöhretlerini hem de eski dinlerini korumuş olacaktı. Lisânı silahtan daha iyi kullanabilen dil ustalarının, lisânı bırakıp silaha sarılmaları Kur'ân üslûbu karşısında ne kadar âciz kaldıklarını göstermektedir.

¹⁰⁵ Bolelli, a.g.e., s. 530; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s. 239.

¹⁰⁶ Münâfikûn, 63/8.

¹⁰⁷ Safvet Senih, *Kur'ân'da Edebî Veche*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30, 32; Sâmîrrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'ânî*, s. 9.

¹⁰⁸ Nursî, *Sözler*, 25. Söz, s. 396.

Kur’ân’ın nazmında cezâlet, lafzında fesahât, manasında belâgat, beyânında berâat, üslûbunda bedâat vardır.¹⁰⁹ Nazmında cezâlet vardır,¹¹⁰ yani Kur’ân belli bir ölçüyle inci gibi dizilmiş bir sözünde ağızda enfes bir tatlılık, kulakta hoş bir sadâ bırakan, birbiriyle uyumlu ifadeler vardır. Lafzında fesahât vardır,¹¹¹ yani kelimeleri kolay manası anlaşılır, akıcı ve birbiriyle ahenkli harflerden oluşmuştur. Mânâsında belâgat vardır,¹¹² yani mânâsında yapmacıktan uzak, yoruma gerek kalmayacak şekilde, kolay ve anlaşılır bir tarzda, muhatapta etki bırakacak bir biçimde, durumun gereğine göre söylenmiş sözler vardır. Beyânında berâat vardır,¹¹³ yani açıklamalarında parlaklık, güzellik ve üstünlük vardır.

Kur’ân’ın üslûbunda bedâat vardır, yani ifade tarzı yepyeni alışılmamış hayranlık uyandıran güzellikte, eşi benzeri görülmemiş eşsiz ve mükemmeldir. Örn. *“Ey yer suyunu yut ve sen ey gök suyunu tut! diye emir buyuruldu.”*¹¹⁴ Nasıl ki dünya savaşında bir kumandan, zaferden sonra ateş eden bir ordusuna “ateş kes!” ve hücum eden diğer bir ordusuna “dur!” der, emreder. O anda ateş kesilir ve hücum durur. Aynen öyle de bütün kâinatın kumandanı olan Allah, gökyüzü ve yeryüzü işini bitirdikten sonra “Ey arz! Suyunu yut. Ey Semâ! Suyunu tut” buyurunda sular çekilir ve yağmur durur. Bu üslûp, arz ve sema itaatkâr iki asker gibi söz dinler ve itaat ederken insan da isyan etmemeli der.¹¹⁵

Netice itibariyle, her kelâm, sahibinin sıfatlarını ve imzasını taşır. Kâinat kitâbının her yerine sıfatlarını aksettiren, mührünü vuran Allah, Kur’ân’ın her bir harfine tuğrasını basmış ve mührünü vurmuştur. Meselâ: İnsanlar, odundan masa ve sandalye gibi şeyler yapabilirler. Aynı odunu kullanan Allah, ondan çiçek çıkartır ve meyve yaratır. Aynı şekilde Kur’an dilinin (Lisan-ı Mubîn) harfleri ile Arap dilinin harfleri aynıdır. Ancak, üslubu tamamen farklıdır. Şair ve hatipler bu harfleri kullanarak şiir veya nesir türü ortaya koyarlarken, aynı harfleri kullanan Allah, ne şiir ne de nesir olan, benzeri bulunamayan eşsiz ilâhi bir üslûp yaratır. Yaradan ile yaradılan arasındaki fark ne ise, Kur’ân üslûbu ile beşer üslûbu arasındaki fark da odur. Kur’ân’ın tercüme edilememesinin ve ona nazîresi yapılamamasının en büyük sebebi, onun ilâhî üslûbudur, denilebilir.

¹⁰⁹ Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 408.

¹¹⁰ Bkz.: Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 397-399.

¹¹¹ Bkz.: Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 406-408.

¹¹² Bkz.: Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 400.

¹¹³ Bkz.: Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 408-421.

¹¹⁴ Hûd, 11/44.

¹¹⁵ Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 404.

1.2.2. Kur'ân Üslûbunun Câzibesi

Her peygambere insanları imana davet ederken delil olarak kullanmak üzere bir mucizenin verildiğini Rasûlullah (s.a.s.) şöyle açıklamıştır: “*Hiçbir peygamber yoktur ki ona, insanların iman etmesine vesile olan bir mucize verilmiş olmasın. Bana verilen mucize ise vahiy (kelam) tarzındadır (kalıcıdır) Onun için kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olmayı ümit ediyorum.*”¹¹⁶ Bu hadis-i şerif her peygambere kendi çağında revaçta olan şeyler cinsinden mucizeler verildiğini göstermektedir. Meselâ Mûsa (a.s.) döneminde sihir revaçtaydı. Bundan dolayı asanın yılanı dönüşmesi gibi sihir benzeri hissî (görsel) mucizeler verilmiştir. Aynı şekilde Hz. İsmâ (a.s.) zamanında tıp revaçtaydı. Dolayısıyla ona da çeşitli hastalıkları iyileştirme ve ölüleri diriltme şeklinde hissî mucizeler verilmişti. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) gönderildiği zamanda ise, fesâhat ve belâgat zirveye ulaşmıştı ve Arapça altın çağını yaşamaktaydı. Bu nedenle Rasûlullah'a (s.a.s.) fesâhat ve belâgat hamuruyla yoğurulan bütün şair ve dil ustalarını hayran bırakacak ve asla benzerini dahi yapamayacakları ilmî ve edebî mucize Kur'ân verilmiştir.¹¹⁷

Peygamberlere gönderilen mucizeler kendi kavimlerinin akıl ve idrak seviyelerine uygun olarak gönderilmiştir. Önceki ümmetlere kendi peygamberleri tarafından hep hissî mucizeler gösterilmiştir. Ümmet-i Muhammed'e ise hissî mucizelerin yanında edebî mucize olarak Kur'ân verilmiştir.¹¹⁸ Hissî mucizeler sihir zannedilebilir, ama akla hitap eden Edebî Mucize Kur'ân sihir olamaz.¹¹⁹

Kur'ân, ister Allah'ın kalbini İslam'a açtığı kimselerden olsun, ister gözlerine perde çektiği kimselerden olsun nüzûl olmaya başladığı ilk andan itibaren bütün Arapları çok derinden etkilemiş, âdeta büyülemiştir. İslam'ın kudret ve yaptırım gücü bulunmadığı ilk davet günlerinde insanların imana gelmelerindeki en etkin âmillerin başında Muhammed'ül-Emîn'in (s.a.s.) şahsiyeti ve Kur'ân'ın eşsiz üslûbu gelir.¹²⁰

Kur'ân'dan etkilenme noktasında yolları kesişen daha sonra sağ yolun yolcusu olan Hz. Ömer (r.a.) ile sol yolun yolcusu olan Velîd b. Muğîre'yi görmekteyiz. En belîğ cahiliye şiiirlerinden bin beyti hiç duraksamadan gözü kapalı okuyabilen Hz. Ömer, Tâhâ sûresini dinlediğinde Hz. Muhammed'i (s.a.s.) öldürmeye karar vermiş olmasına rağmen, Kur'ân'ın tesîr ve teshîr edici üslûbundan etkilenerek Müslüman oldu ve Allah'ın rızasına nâil oldu.¹²¹

¹¹⁶ Buhâri, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1; Müslim, *İmân*, 239.

¹¹⁷ Mâverdî, *A'lâmü'n-Nübuve*, s. 53.

¹¹⁸ Ahatlı, *a.g.e.*, s. 194.

¹¹⁹ Mâzeri, Ebû Abdillâh, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, 1/216.

¹²⁰ Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, s. 23.

¹²¹ İbn Hişâm, *es-Sîra*, 1/366.

Velîd b. Muğîre ise, Kur'ân'dan etkilendiği halde, kibir elbisesini yırtıp bir türlü kendini aşamadı, benliğine takılıp yolda kaldı. Rasûlulah'a (s.a.s.) bir sıfat belirlemek için yaptıkları toplantıda, kâhin, deli, şair ve sihirbaz sıfatları teklif edildi. Velid, hepsine itiraz etti. Peki, sen ne diyorsun diye sorduklarında, vallahi, onun sözünde bir tatlılık var. Öyle ki, kökü sulak, dalı meyveli bir hurma ağacı gibidir. Ben şâirleri ve kâhinleri çok iyi biliyorum. Bu onların sözlerine hiç benzemez. Olsa olsa etbâmızı kandırmak için sihir diyebiliriz. Siz en iyisi O'nun büyücü olduğunu söyleyin dedi.¹²²

Kur'ân üslûbunun câzibesini anlatan, bir hâdise de şöyledir: Ebu Süfyan, Ebu Cehil ve Ahnes b. Şurayk bir gece evlerinden çıkıp Rasûlullah'ın (s.a.s.) okuduğu Kur'an'ı dinlemek için evinin etrafına gidip gizlendiler. Fakat her biri, diğerinin orada bulunduğu habersizdi. Şafak atıncaya kadar Kur'ân dinledikten sonra geri dönerken yolda birbirlerine rastlayınca kendilerini ayıpladılar ve bir daha gelmemek için söz verdiler, ama bir daha gelmekten kendilerini alamadılar. Üçüncü kez tekrar karşılaşıncaya bu sefer gelmemek için yemin edip ayrıldılar.¹²³

Kur'ân'ın büyüleyici üslûbundan etkilenen müşrik önderler, başkalarının bu cazibeye kapılmasından endişe ettiler. Bu endişelerini haber veren şu ayet çok mânidârdır: Kâfirler dediler ki: *"Şu Kur'ân okunduğunda ona kulak vermeyin, ona karşı yaygara koparıp gürültü çıkartın. Onun, başkaları tarafından anlaşılmasını da engelleyin. Ancak böyle yaparak üstünlük sağlayıp onu bastırmayı umabilirsiniz"*¹²⁴ Müşrikler bu sözleriyle Kur'ân'ın câzibesini itiraf etmiş ve bilmeyerek de olsa i'câzını kabul etmiş oluyorlardı. Eğer onlar Kur'ân'dan etkilenmeselerdi, taraflarına böyle bir emir vermez ve toplumun ondan sakınmasını istemezlerdi.¹²⁵

Habeşistan'a hicretin ardından henüz iki ay geçmişti. Bir gün Allah Resûlü (s.a.s.) Kâbe'ye gelmiş, ibâdet ediyordu. Etrafını meraklı bir kalabalık sarmış, O'nu seyre dalmışlardı. Efendimiz (s.a.s.) Necm sûresini okumaya başlayınca, hepsi kulak kesildi. Kur'ân'ın sihirli dünyasına giren müşrikler düşmanlıklarını bile unutmuşlardı. Nihayet Efendimiz (s.a.s.) sûrenin sonundaki secde ayetini okuyunca hemen secdeye gitti. Vicdanının sesini dinleyen herkes, Kur'ân'ın belâgatına hayran kalıp hemen secdeye kapandılar. Daha sonra bu olay biraz şekil değiştirerek -müşrikler de Müslüman oldu- şeklinde yayıldı.¹²⁶

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîra*, 1/288-289; Kandehlevî, *Hayatu's-Sahabe*, 1/60; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 2/550; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/157; el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl* 3/260.

¹²³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/337; Askalânî, *el-İsâbe*, 1/38; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/64.

¹²⁴ Fussilet, 41/26.

¹²⁵ Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, s. 27.

¹²⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/3; Umdetu'l-Kâri, Bâbu Secdeti'n-Necm, hn. 105/1070.

Kur'ân üsûbu çok ulvî ve parlak olduğundandır ki, bazen bir bedevî Arap bir tek kelâma meftun olur. Müslüman olmadan secdeye giderdi. Bir bedevî **بِقَاصِدِ بِمَا تُؤْمَرُ** "Artık sana emrolunanı, başları çatlatırcasına anlat onlara"¹²⁷ kelâmını işittiği anda secdeye gitti. Ona dediler: "Müslüman mı oldun?" "Yok" dedi, "Ben şu kelâmın belâgatına secde ediyorum."¹²⁸

Bütün bunlardan alıyoruz ki, alını hiç secdeye gitmeyen müşrikleri dize getirip belâgatına secde ettiren; kulağına pamuk tıkamış Tufeyl'in kulak kesilmesini sağlayan; zulmün bayraktarlığını yapan üç Mekkeli müşriğin ayağını ışık eve Kur'ân dinlemeye sevkeden; Rasûlullah'ı (s.a.s.) öldürmek için kılıcını hiddetle kuşanan, hızlı adımlarla O'na doğru giderken Kur'ân'ın elmas kılıcı karşısında dizinin bağı çözümlen Hz. Ömer'i ve daha nicelerini büyüleyen, kendine cezbeden, anadan, babadan, yârdan ve serden geçiren güç; elbette Kur'ân'ın muhtevasıyla birlikte harikulade nazmı ve muhteşem üslûbudur.

1.3. GRAMERCİLERE GÖRE MEDİH VE ZEM ÜSLÛPLARI

Gramerciler bu üslûpları ele alırken belli başlı kalıplara bağlı kalmış ve konuyu sadece şekil bakımından incelemişlerdir. Çizdikleri çerçeveyi daha iyi görebilmek için önce fiiller hakkında kısaca bilgi verelim.

Arapça'da zaman özelliği bakımından altı cins fiil vardır: Mâzi, muzârî, emir, nehiy, taaccüp, medih ve zem.¹²⁹ Medih ve zem fiilleri, câmid/donuk fiillerdendir. Câmid fiil, yalnızca bir zamanı veya birkaç şahsı bulunan fiillerdir.¹³⁰ Asâ, leyse, bi'se ve sâe **سَاءَ بِئْسَ، نَعَمْ، لَيْسَ، عَسَى** fiilleri sadece mazisi olan fiillerdendir.

Fiiller, nesne yüklem ilişkisi açısından lâzım/geçissiz ve müteaddî/geçişli olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Lâzım Fiil: Fâilin yaptığı fiilin etkisi kendisinde kalır ve mef'ûle geçmezse veya kimi ve neyi sorularını sormaya gerek kalmazsa bu fiil lâzım fiildir. Mef'ûlu doğrudan değil harf-i cerler vasıtasıyla alabilir. Bu fiillerin ism-i mef'ulleri yapılmaz ve masdarın mânası fâilin bir halini ve durumunu bildirmez.¹³¹ Örn. **جَاءَ الطَّالِبُ** Öğrenci geldi. Örn. **نَامَ الطَّالِبُ فِي الْغَرَاشِ** Öğrenci yatakta uyudu.

¹²⁷ Hicr, 15/94.

¹²⁸ Nursî, *Sözler*, 25. Söz, s. 406.

¹²⁹ M. Meral Çörtü, *Sarf*, İFAV., İstanbul, 2011, s. 101

¹³⁰ Ahmed Muhtar, *en-Nahvu'l-Esâsî, Zâtu's-Selâsil*, Kuveyt, 1994, s. 242; Çörtü, *Sarf*, s. 416.

¹³¹ Hasan Nureddin, *ed-Delîlu ilâ Kavâidi'l-Arabiyye, Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye*, Beyrut, 1996, s. 30.

Müteaddî Fiil: Fâilin yaptığı iş kendinde kalmayıp mef'ûle geçiyorsa veya fiilin mânâsı kime ve neye sorularını sormadan anlaşılıyorsa bu fiil müteaddî/geçişli fiildir.¹³² Diğer bir ifadeyle, nesne alabilen fiil geçişlidir. Örn. كَسَرَ أَحْمَدُ الزُّجَاجَةَ Ahmed camı kırdı. ضَرَبَ أَحْمَدُ عُمَرَ Ahmet Ömer'i dövdü.

1.3.1. Medih ve Zem Fiilleri

Arapça'da övgü için ni'me ve habbezâ; yergi için bise, sâe ve lâ habbezâ fiilleri kullanılır. Bu fiillerle ifade edilen üslûplara işaret eden bir nas varsa, delâleti sarih olduğu için karineye ihtiyaç duyulmaz. Eğer yoksa karîne olmadan medhe veya zemme delâlet etmez.¹³³

Birinci bölüm için أَمْدَحُ وَأَسْتَحْسِنُ؛ أَذُمُّ وَأُهْجُو methediyorum, hoş buluyorum; yeriyorum ve hicvediyorum gibi lafızlar bulunur. Lafızlardan daha ziyade delile ihtiyaç duyulan ikinci bölümde ise, nefiy, istifhâm, teaccup ve ismi tafdîl gibi üslûplar kullanılır. Bu üslûpların kendilerine âit özel mânâları olmakla birlikte medhe veya zemme de delâlet ederler. Övmek için *"Bu, insan değil olamaz! Olsa olsa pek kıymetli bir melek olabilir!"*¹³⁴ denilir. Birini överken 'sen bir meleksin' yererken de 'sen bir şeytansın' denildiğinde, maksat bizzat melek veya şeytan olmak değil onun sıfatlarını taşıdığını dile getirmektir.

1.3.2. Ni'me ile Bi'se'nin Aslı ve Delâleti

Ni'me ile Bi'se (نِعْمٌ وَبِئْسَ) nin aslı, mâzi fiil olan (نَعِمَ وَبِئْسَ) "na'ime" ile "beise" dir.¹³⁵ Na'ime'nin çekimi yapılır. Örn. نَعِمَ زَيْدٌ بِكَذَا، يَنْعَمُ بِهِ، فَهُوَ نَعِمٌ Zeyd bir şeyle iyilik yaptı, onu hibe ediyor, o iyilikseverdir.

Na'ime (نَعِمَ): Sevinmek, mutlu olmak,¹³⁶ Beise (بِئْسَ) : Fakir olmak, ihtiyacı çok olmak¹³⁷ demektir. Na'ime, kişinin nimet içinde olduğunu bildirir. Örn. نَعِمَ فُلَانٌ إِذَا أَصَابَ نِعْمَةً. Falanca nimete ulaştınca, iyilik yaptı, bir şey hibe etti.

Övme veya yerme için kullanılan bu câmid/donuk fiil, başka bir zamana

¹³² H. Nureddin, *a.g.e.*, s. 30; Çörtü, *Sarf*, s. 104.

¹³³ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, Daru'l-Meârif, Kahire, ts. , 3/367.

¹³⁴ Yusuf, 12/31.

¹³⁵ Ebû Bişr, *Sibeveyh*, 1/301; Ebu'l-Abbas, *el-Muktedab*, 2/138.

¹³⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, Nİ'M md. 14/207.

¹³⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, BİS md. 1/301.

وَأَنَّ ۞ الْبَائِسَ الْفَقِيرَ “Yoksula ve fakire yedirin.”¹⁴⁹ Ayetlerinde ism-i fâil olarak kullanılmıştır. وَأَنَّ ۞ الْبَائِسَ الْفَقِيرَ “Hep nimet ve mutluluk içinde olacak, hiç keder ve sıkıntı çekmeyeceksiniz.”¹⁵⁰ Hadisinde ise, ‘ni’me’ ve ‘bi’se’nin çekimi yapılmış ve muzârî kipiyle kullanılmıştır.¹⁵¹

İkinci kullanımda ise, ni’ime ve bi’s’e fiilleri övme veya yerme sebebini belirtmez genel bir ifade arz eder.¹⁵² Örn. يَبْسُ نِغَمَ الرَّجُلِ مُحَمَّدٌ Muhammed ne iyi adamdır! وَيَبْسُ الرَّجُلِ وَلِيدٌ Velîd ne kötü adamdır! Bu örneklerdeki fiiller câmid olup çekimleri yapılmaz.¹⁵³ Diğer bir ifadeyle bu fiiller mazi kipiyle sadece bir kez çekilmiş ve dondurulmuştur. Bu durumda sadece övgü veya yergi haberi vermekle kalmayıp mübâlağa da ifade eder hale gelirler.

1.3.4. Sâe’nin Kullanımı

Sâe (سَاءَ) fiili, mübâlağa yoluyla zemmi ifade eden câmid bir fiildir.¹⁵⁴ Bu fiilin kullanımı hem mânâ hem de hüküm açısından (بِئْسَ) bi’s’e gibidir.¹⁵⁵

Örn. سَاءَ حَطَبُ النَّارِ أَبُو لَهَبٍ Cehennem odunu, Ebu Leheb ne kötüdür! Sâe (سَاءَ): Mazi fiil ve câmidir, zem ifade eder. Hatab (حَطَبُ): Fâil ve muzaftır. Nâr (النَّارِ): Muzafun ileyhtir. Ebû (أَبُو): Zemme mahsus ve muzaftır. Leheb (لَهَبٍ): Muzafun ileyhtir.

Örn. ۞ وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ۞ Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkindir ve kötü bir yoldur!¹⁵⁶

Örn. ۞ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ۞ “Ve üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki, (uyarılanların) o yağmuru ne kötü bir yağmurdu!”¹⁵⁷

Örn. ۞ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَقًا ۞ “O ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dayanma yeridir!”¹⁵⁸

¹⁴⁹ Hac, 22/28.

¹⁵⁰ Müslim, Cennet, 22.

¹⁵¹ Udayme, ed-Dirâse, 3/359.

¹⁵² Sâmerriâi, a.g.e., 4/296.

¹⁵³ İbn Mâlik, Şerhu’l-Eşmûnî, 4/192; Nâziru’l-Ceyş, Şerhu’t-Teshîl, 5/2523.

¹⁵⁴ Zafer, Cemil, en-Nahvu’l-Kur’ânî, s. 570; Dahdah, Mu’cemu Luğati’n-Nahv, s. 173.

¹⁵⁵ Udayme, ed-Dirâse, 3/366.

¹⁵⁶ İsrâ, 17/30.

¹⁵⁷ Şuarâ, 26/173.

¹⁵⁸ Kehf, 18/29.

1.3.5. Habbezâ'nın Kullanımı

Habbezâ (حَبَبًا) nın, aslı habebe (حَبَب) olup, çok sevimli oldu mânâsında¹⁵⁹ habebe (حَبَب) ile fâil konumundaki zâ (ذَا) ism-i işâretinden mürekkebi bir fiildir.¹⁶⁰ Habbezâ'nın başına (لَا) Lâ eklenerek (لَا حَبَبًا) yerme kalıbı yapılır. İrâbı şöyledir: (لَا) Lâ: Sukûn üzerine mebni olup nefy harfidir. İrapta mahalli yoktur. (حَبَب) Habbe: Fetha üzerine mebni olup câmid mazi fiildir. (ذَا) Zâ: Ref mahallinde sükûn üzerine mebni olan ismi işarettir.

Örn. "Habbezâ" ni'me gibidir. "Zâ" fâildir. Zemmederek cevap vermek istersen; "Lâ habbezâ" de.¹⁶¹

Örn. Zeyd ne iyi adamdır! Habbe حَبَب fiil, zâ ذَا fâildir. Racul الرجل kelimesi, zâ ذَا nın sıfatıdır. Zeyd زيد medhe mahsustur.¹⁶²

Örn. Doğruluk ne iyi, yalan ne kötüdür! Habbe حَبَب mâzi fiildir, övgü bildirir. Lâ لَا nefiy harfiyle yergi ifade eder. Zâ ذَا ismi işâret ve fâildir. Sıdk الصدق mehdin, kezib الكذب de zemmin mahsusudur. Aynı zamanda muahhar mübtedâdır. Haberi ise fiil cümlesidir.¹⁶³

1.3.6. Medih ve Zem Kipinin Yapılış Yöntemleri

Övme ve yerme kipi özel ve genel olmak üzere iki şekilde yapılır. Özel yapılaş şeklinde, "cemule", "hasune" ve "habuse" حَبَبَتْ، حَسُنَ، جَمَلٌ gibi fiiller, فَعْلَ fa'ule veznine çevrilir.¹⁶⁴ Genel yapılaş şeklinde ise, ni'me ve bi'se fiilleri çekilmeden câmid olarak kullanılır.¹⁶⁵

Medih ve zem kipinin özel ve genel olmak üzere iki şekli vardır.

Özel Medih ve Zem: Yargı ifâde eden "alime", "cehile" ve "fehime" عَلِمَ، جَمَلٌ، فَهِمٌ gibi her sülâsi fiil, medih veya zem kasdıyla "alume", "cehule" ve "fehume" عَلِمَ، جَمَلٌ، فَهِمٌ gibi fa'ule فَعْلَ veznine girdiğinde övgü veya yergi mânâsını verir.¹⁶⁶ İster bu vezin asıl olsun isterse bu maksatla ona çevrilmiş olsun fark etmez, her iki durumda da medih

¹⁵⁹ Zebîdî, a.g.e., HBZ md. 2/217; Bustânî, Butrus; *Muhîtu'l-Muhît*, HBZ md. s. 142.

¹⁶⁰ Ebu'l-Abbas, *el-Muktedab*, 2/145; Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3/380.

¹⁶¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, Dâru't-Turâs, 20. Baskı, Kahire, 1980, 2/169.

¹⁶² İbn Kemal Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, Thk. Ahmed Hasan Hamid, Daru'l-Fikr, 2. Baskı, 2002. s. 259.

¹⁶³ İ'd, Muhammed, *en-Nahvu'l-Musaffâ*, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1975, s. 420.

¹⁶⁴ Meydânî, *Belâğatu'l-Arabiyye*, 1/226; Udayme, *ed-Dirâse*, 3/373.

¹⁶⁵ Udayme, *ed-Dirâse*, 3/365.

¹⁶⁶ Galâyîni, *Câmi'u'd-Durûs*, Mektebu'l-Asriyye, 28. Baskı, Beyrut, 1993, 1/85

veya zem hissettirmese bile kendisine has yargı anlamı vardır. Bir daha vezin değiştirmeye gerek yoktur.¹⁶⁷

“Fa’ule” (فَعْلٌ) veznine giren fiil, kendi asıl mânâsıyla birlikte medih, zem ve teaccub ifade eder. Örn. شَرَفَ الرَّجُلُ الرَّسُولَ وَقَبَّحَ الرَّجُلُ أَبُو لَهَبٍ وَحَبَسَتْ الْمَرْأَةُ حَمَلَهُ الْأَحْطَبِ Allah Rasûlü (s.a.s.) ne şerefli ne iyi adam! Ebu Leheb ne şerefsiz, ne kötü adamdır! Odun hamalı, ne çirkin, ne pis bir kadındır!¹⁶⁸ Örn. وَحَسْبُ أَوْلِيكَ رَفِيقًا! “Onlar ne güzel arkadaşlardır!”¹⁶⁹

Örn. فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَتَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ، وَتَقَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ، فَعَلِمَ وَعَلَّمَ “İşte bunun misâli, Allah’ın dininde anlayışlı olup (bilgili olup) Allah’ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim kendisine fayda veren, onu hem öğrenen hem de öğreten kimse gibidir.”¹⁷⁰ Bu hadisindeki “fakuhe” (فَتَّهَ) fiiliyle, dinini öğrenen ve öğreten kimse methedilmiştir. حَسِبْتُ خَبَسَ Allah düşmanı kâfir, ne kötü düşmandır! Cümlesindeki “habuse” حَسِبْتُ fiiliyle de Allah ile kulları arasına giren kimse yerilmiştir. Aynı fiile şu hadis olabilir: لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ خَبَسْتُ نَفْسِي، وَلَكِنْ لِيُقُلْ: لَأَسْتَنْتُ نَفْسِي “Hiç biriniz nefsim pis oldu demesin. Fakat nefsim yaramazlaştı, arsızlaştı! desin”¹⁷¹

Genel Medih ve Zem: Bu kip için kullanılan ni’me ve bi’s’e fiilleri câmid olarak kalır ve beş şekilde tezâhür eder.

Birincisi: Önce fiil, sonra fâil, daha sonra da medih ve zemme mahsus gelir. Örn. نِعْمَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ، لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِنِّي “Tevbe eden kul ne iyi kuldur!”¹⁷² Örn. نِعْمَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ، لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِنِّي “Abdullah (b. Ömer) ne iyi adamdır! (kuldur) Bir de geceleyin (teheccüt) namazı kılsa!”¹⁷³ Burada isim zikredildiği için mânâ özel bir şahsa aitmiş gibi görünse de, medih üslûbu ile teheccüde kalkan herkesi kapsamakta ve onları övmektedir. Bu övgüye mazhar olabilmek için teheccüde teşvik vardır. Zîrâ bunu yapan her mü’min, hadis-i şerifin “ne iyi” sıfatıyla vasıflanacaktır.

İkincisi: Mahsûs, fiil ve fâilin önüne geçebilir. Örn. الْحَيَاتَةُ بِئْسَ الْخُلُقُ Hâinlik, ne kötü ahlâktır! Örn. نِعْمَ الرَّجُلُ! Ömer ne iyi adamdır!

Üçüncüsü: Önce fiil gelir ve fâil zamirle gizlenir. Ardından fâili açıklayan

¹⁶⁷ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 3/384; Sâmerriâi, *Meâni’n-Nahv*, 4/671.

¹⁶⁸ İd, Muhammed, *en-Nahvu’l-Musaffâ*, s. 420.

¹⁶⁹ Nisa, 4/69.

¹⁷⁰ Buhari, *ilim* 20; Müslim, *Fezail* 15; Şerhu’n-Nevevî ale Muslim, 7/483; Şerhu İbn Battal, 1/161.

¹⁷¹ Buhari, *Edeb*, 100; Müslim, *Elfaz*, 17; el-Edebu’l-Mufred li’l-Buhari, 3/190.

¹⁷² Sâd, 38/30.

¹⁷³ Buhârî, *Teheccüd* 2, 21, *Fezâilü’s-sahâbe*, 19, *Ta’bîr* 25, 36; Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe* 139, 140; Beyhakî, 1/83; İbn Hacer Askalânî, *Fethu’l-Bâri*, 4/97.

temyiz gelir. نَعِمٌ فَائِدًا: خَالِدٌ. Ne iyi komutandır! “Halid”. نَعِمٌ رَجُلًا: عُمَرُ. Ne iyi adamdır! “Ömer”.

Dördüncüsü: Önce mahsus sonra fiil daha sonra temyiz gelir. حَدِيثُ نَعْمَتِ امْرَأَةٍ. Hatice, ne iyi kadındır!. عُمَرُ نَعِمٌ رَجُلًا. Ömer ne iyi adamdır!

Beşincisi: Cümlede mahsusa delâlet eden bir şey bulunursa, mahsusun hazfedilmesi câizdir.¹⁷⁴

Örn. اللهُ وَنَعِمَ الْوَكِيلُ! Örn. Allah bana yeter, O ne iyi vekildir! Bu cümlenin mânâsı, iyiliği celp etme ve kötülüğü def etmede Allah bana yeter, demektir irabı da şöyle yapılır: حَسْبِ: İsmi fâil كَافِي yeter mânâsında masdardır. Yâ ي dan önce هُوَ hüve mukadder bir zamiriyle merfudur. Uygun bir hareke alamadığı için ortaya çıkamamıştır. Cer halindeki yâ ي muttasıl zamiri nefsi mütekellim yâ'sıdır.¹⁷⁵ “Yâ” Muzafun ileyhtir. Öneminden dolayı haberden önce gelmiştir. Lafzatullah ref halide olup muahhar bir mübtedadır. Haber olarak da irab edilebilir.¹⁷⁶ Ni'me, نَعِمٌ câmid mazi fiildir. Vekîlu, الْوَكِيلُ fâildir. Mahsusu hazfedilmiştir, takdiri (الله) lafzatullahtır. Çünkü daha önce ona delâlet eden şeyler vardır.

1.3.7. Medih ve Zem Kipinin Unsurları

Medih ve zem üslûbunda, fiil, fâil ve mahsûs olmak üzere üç unsur bulunur:

1. Medih ve Zem Fiili. / [Medih] / [Zem]
2. Medih ve Zem Fâili. / [Meddâh] / [Zemmâm]
3. Medih ve Zem Mahsûsu / [Memdûh] / [Mezmûm]

Bu fiiller sadece fâille yetinmeyip mahsusa da ihtiyaç duydularından dolayı diğer fiillerden farklıdır. Şimdi bu unsurları tek tek incelemeye çalışalım.

1.3.8. Medih, Zem Fiili ve İlgili Hükümleri

Arapça'da bir şeyi veya birini övmek için ni'me ve habbezâ (نَعْمٌ، حَبَبًا); yermek için de bise, sâe ve lâ habbezâ (بِئْسَ، سَاءَ، لَا حَبَبًا) câmid fiiller kullanılır.¹⁷⁷ Ni'me: نَعْمٌ، (نَعْمَتٌ) Ne iyi, ne kadar da iyi, ne kadar da güzel! Bi'se: (بِئْسَ، بِئْسَتْ) Ne kötü, ne kadar da kötü, ne kadar da berbat! demektir.

¹⁷⁴ Sâmerri, *Meâni'n-Nahv*, 4/670.

¹⁷⁵ Behçet Abdulvâhid Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufassal*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts. 10/185.

¹⁷⁶ Sâfi, Mahmûd, *el-Cedvelu fi İ'râbil Kur'ân*, 3. Baskı, Daru'r-Raşid, Beyrut, 1995, 3/377.

¹⁷⁷ Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istılahâtı'l-Fünûn*, 1/236; Galâyînî, 1/72.

Medih ve zem üslûpları için kullanılan fiiller, Basralılara ve cumhura göre mazi fiil,¹⁷⁸ Kûfelilere göre isimdir.¹⁷⁹ Basralıların delili, bu fiillere zamirlerin ve müenneslik tâ'sının birleşmesidir. Açık veya gizli gelen fâilini ref etmesi fiil olduğunu gösterir. Çünkü bu durum, fiillerin özelliğindedir. نَعْمَتُ الْمَرْأَةِ، نَعْمَ الرَّجُلُ، نَعْمَا الرَّجُلَانِ، نَعْمُوا الرَّجَالَ. Kûfe'lilerin delilleri ise: Harf-i cerin ve (أَلَسْتُ بِنَعْمِ الْجَارِ) nidâ harfinin girmesi (يَا نَعْمَ الْمَوْلَى) bir de çekim yapılamamasıdır. Yani, muzari emir ve nehiy gelmez.¹⁸⁰ Tercih edilen görüş, câmid fiil olmasıdır.¹⁸¹ Sibeveyh de aynı görüştedir. Ona göre, ni'me ve bi'se nin aslı, na'ime ve beise نَعْمَ وَبَيْسَ dir. Bu fiiller, iyi veya kötü olma anlamında olup mâzi kip üzerine bina edilmiştir. Bu vasıflardan başka bir mânâda olmaz.¹⁸²

Medih ve zem fiili, mâzi lazım ve câmid fiil olur. Fiil mazi olarak irab edilse bile, zaman delâletinden soyutlanmıştır. Ne mazi ne muzari ne de emir kipiyle alakası yoktur. Bu durumda cümle, (inşâi gayr-i talebî) istek belirtmeyen övgü ya da yergi ifade eden bir hale gelir. Yani fiil medih ve zem üslûplarıyla mazi sınırını aşar ve genel anlam kazanır.

Örnek: بِئْسَ الطَّعَامُ، طَعَامُ الْوَلِيَّةِ يُدْعَى إِلَيْهَا الْأَغْنِيَاءُ وَيُتْرَكُ الْفُقَرَاءُ “Zenginlerin çağrılıp fakirlerin ihmal edildiği düğün yemeği ne kötü yemektir!”¹⁸³ Burada yerilen konu yemek değil, yemeği veren kişinin tutumudur. Bu ifadeden biz, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) helal yemeği memdûh/övülen ve mezmum/yerilen şeklinde ikiye ayırdığını anlıyoruz.¹⁸⁴ Burada önce yemek yeriliyor sonra bunun sebebi, isti'nâf beyânî (yan cümle) ile açıklanıyor.

Medih ve zem fiiliyle ilgili hükümler şu şekilde sıralanabilir.

- Medih ve zem fiilleri, mübâlağa ifâde ederler.
- Câmidirler, çekimleri yapılmaz.
- Lâzımdırlar, kimi ve neyi sorularını sormaya gerek yoktur.
- Mâzidirler, muzâri ve emirleri yoktur,¹⁸⁵ zamana bağlı değildirler.
- Fâilleri müennes ise ona uyabilir. نَعْمَتُ الْمَرْأَةِ عَائِشَةُ veya نَعْمَ الْمَرْأَةِ عَائِشَةُ olabilir.
- Medih için 'habbe' fiili، حَبَّدَا zem için de 'lâ habbezâ' fiili kullanılır. حَبَّدَا

حَبَّدَا الْكَسَلُ – لَا حَبَّدَا الْإِحْتِيَادُ – Çalışkanlık ne güzel, tembellik ne çirkindir!

¹⁷⁸ İbn Ya'îş, *en-Nahvî, Şerhu'l-Mufasssal*, 7/127; İbn Mâlik, *Teshîl*, s. 126.

¹⁷⁹ Ezherî, Halid b. Abdullah, *Şerhu Tasrîh alâ Tavdîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, 2/94.

¹⁸⁰ Ukberî, Ebu'l-Bekâ, *Kitâbu't-Tebyîn*; İbn Kemal Paşa, *a.g.e.*, s. 257.

¹⁸¹ Abdusselam M. *Esâlîbu'l-İnşâiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Mektebe Hancı, Kahire, 2001, s. 100.

¹⁸² Ebû Bişr, *Sibeveyh*, 2/179; Sâmerî, *Meâni'n-Nahv*, 4/296.

¹⁸³ Buhârî, *Nikah*, 72; Müslim, *Nikah*, 107; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, 14/462.

¹⁸⁴ Şâfi'î, *Delilul-Fâlihîn*, 3/108.

¹⁸⁵ Çörtü, *Nahiv*, s. 118.

g) Habbe'den (حَبَّذَا) den sonra sadece tek merfû isim gelir; çünkü ilk merfû isim yerine fâil olarak zâ (ذَا) gelmiştir. حَبَّذَا الإِجْتِهَادُ cümlesinin irabı şöyledir: Habbe حَبَّذَا mâzi fiildir ve fetha üzerine mebnidir. Zâ ذَا ism-i işâret, fâil, mebni ve mahallen merfûdur. İcihâd, الإِجْتِهَادُ muahhar mübtedâ veya mübtedâsı hazfedilmiş haberdur.

1.3.9. Medih, Zem Fâili ve İlgili Hükümleri

Medih ve zem fiillerinin fâili, ya ahd-i zihnî lâmı ile marife olur, ya ahid lâmı ile marife olana muzaf olur, ya da mevsûf nekrayla temyîz olur.

a) Fâil, ahd-i zihnî lâmı ile marife olabilir. Örn. نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ Zeyd, ne iyi adamdır! Bu lâmdan maksat, mütekellim ile muhatap arasında daha önce belirli bir şeyde ahit olmasıdır.¹⁸⁶

Örn. نِعْمَ الرَّجُلُ خَرِيمَ الأَسَدِيِّ لَوْلَا طُولُ جُمَّتِهِ وَإِسْبَالُ إِزَارِهِ! "Haraym el-Esedî, eğer saç favorisi ile elbise eteğinin paçasını (kibir için) uzatmamış olsaydı ne iyi adam olurdu!"¹⁸⁷ Ni'ma نِعْمَ mazi fiildir câmidir. Fâil gizli zamir هُوَ hüve'dir. Er-Raculu (الرجل) deki harfi tarif ahid veya cins içindir.¹⁸⁸ Haraym el-Esedî خريم الأسدی medhe mahsusdur. Cevabı kendinden önce ona delalet eden bir şey olduğu için hazfedilmiştir. Bu cümlede lafız hususi de olsa mâna umûmidir.

Örn. اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُوعِ، فَإِنَّهُ يُنْسِ الصَّجِيعَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْحَيَاةِ، فَإِنَّهَا تُنْسِ الْبِطَانَةَ. "Allahım! Açlıktan sana sığınırım. Çünkü o insanı kucaklayan ne kötü bir arkadaştır! Hainlikten de sana sığınırım. O sinede gizlenen ne kötü bir huydur!"¹⁸⁹ Peygamber Efendimiz (s.a.s.) açlığı, yardıma muhtaç bir kişiyi ortada yüzüstü bırakan bir arkadaşa benzetiyor. Açlık bedeni ve zihni zayıflattığından kötü olarak vasıflandırılmıştır.

b) Fâil, ahid lâmı ile marife olana muzaf olabilir.¹⁹⁰ Örn. نِعْمَ صَاحِبُ الرَّجُلِ زَيْدٌ Zeyd, adamın ne iyi dostudur! Örn. وَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩١﴾ "Müttakîlerin yurdu ne iyidir!"¹⁹¹ Vâv atıf vâvidir. Lâmu ibtidâidir. Ni'me medih için olup mazi câmid bir fiildir. Dâru ni'me'nin fâilidir ve merfûdur. Aynı zamanda muzaftır. Muttekîn zâhir bir isim olup muzafun ileyh ve mecrûrdur. Mahsûs öncesinde ona delâlet eden bir şey olduğu için hazfedilmiştir. Takdiri hiye هِيَ dir. Yani ahiret hayatı demektir. Diğer bir örnek: ائْتَدُوا لَهُ،

¹⁸⁶ Ahmed Muhtar, *en-Nahvu'l-Esâsî*, s. 55

¹⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, Fazlu Kiyâmu'l-Leyl, 4/97.

¹⁸⁸ Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, 4/673.

¹⁸⁹ Feyzul Kadir, 2/189; Ebu Davud, Vitir, 32.

¹⁹⁰ Zafer, Cemil, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, s. 567.

¹⁹¹ Nahl, 16/30.

بئس أخو العشيبة ¹⁹² “İzin verin de yanıma gelsin; o aşireti içinde ne kötü bir kimsedir!”

c) Fâil, mevsûf nekrayla temyîz olabilir. Örn. بئس للظالمين بدلاً ¹⁹³ “Zalimler için ne kötü bedeldir!” Bu ayette fâil gizli zamirdir ve takdiri hüve'dir. Bedele (بدلاً) kelimesi, mansupbdur ve zamirin temyizidir. Zemme mahsus olarak hazfedilmiştir. Takdiri, hüve yani İblistir. Örn. نعم رجلاً زيد أي نعم الرجل رجلاً زيد. Ne iyi adamdır! Zeyd. Yani Zeyd ne iyi adamdır!¹⁹⁴ Örn. بئس أمة أعداء المسلمين Müslümanların düşmanları ne kötü millettir!

d) Medih ve zem fiilleriyle kurulan cümlede fâil, ma'rife veya gizli zamir olabilir. Fâil, zamir ise temyîzle yahut mâ (ما) ile belirtilir. Habbe (حَبَّ) nin fâili (ذَا) dir. Eğer (ذَا) yoksa gelen kelime fâil olur. Fâilin başında zâid cer harfi olabilir.

Örn. أَلَا حَيِّدًا غَاذِرِي فِي الْهَوَىٰ – وَلَا حَيِّدًا الْجَاهِلُ الْغَاذِلُ! Beni sevgimde mazur gören ne hoş! Câhil ve kınayan ise ne kötüdür! بئس إن الله نعمًا يعظكم به! ¹⁹⁵ “Allah size onunla ne güzel öğüt veriyor!” ¹⁹⁶ “Orası ne kötü bir yerdir!”

Medih ve zem fâiliyle ilgili hükümler şu şekilde sıralanabilir.

a) Medih ve zem fâilleri mahsuslarına müfred, tesniye, cem'i, müzekker ve müennes olma bakımından uyarlar.¹⁹⁷ Örnekler: نعم الرجل أحمد! Ahmed ne iyi insandır! نعم الرجلان أخوانك! Senin iki kardeşin ne iyi insandır! نعم الرجل المسلمون! Müslümanlar ne iyi insanlardır! نعمت المرأة عائشة! Âişe ne iyi kadındır!

b) Medih ve zem fâilleri mahsuslarıyla yer değiştiremez. نعم الرجل أحمد olur ama نعم أحمد الرجل ¹⁹⁸ olmaz.

c) Fâil, harf-i tarifli cins isim olur. Örn. نعم السلاح الحق Hak, hakikât ne iyi silahtır!

d) Fâil, harf-i tarifli cins isme muzâf olan bir isim olabilir. Örn. بئس رجل السوء نمزود Nemrût ne yaman (çok kötü) adamdır!

e) Fâil, temyîz olarak mansûb ve nekra bir isimle açıklanan gizli bir zamir olur.¹⁹⁹ Örn. نعم رجلاً إبراهيم! İbrâhim ne çok iyi adamdır! Bu cümlenin irabı şöyledir: Ni'me

¹⁹² Buhari, 3132; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, 17/180.

¹⁹³ Kehf, 18/50.

¹⁹⁴ İbn Kemal Paşa, *a.g.e.*, s. 258; İ'd, M., *en-Nahvu'l-Musaffâ*, s. 419; Hâşimi, Ahmed, *Kavâidu'l-Esâsiyyetu li'l-Luğati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 323.

¹⁹⁵ Nisa, 4/58.

¹⁹⁶ Nisa, 4/97.

¹⁹⁷ İbn Kemal Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, s. 259.

¹⁹⁸ Galâyîni, *Câmi'u'd-Durûs*, 1/78.

¹⁹⁹ Udayme, *ed-Dirâse*, 3/363.

mâzi fiil ve fetha üzerine mebnidir. Hüve هُو munfasıl zamir ve gizli fâildir. Raculen kelimesi, رَجُلًا temyiz, nekra ve mansûbdur. İbrahim إبراهيم kelimesi ise, merfû olup ni'me'nin mahsûsudur.

f) Fâili açıklayan temyiz olmadığı müddetçe fâil hazfedilemez. Aksi halde fâil müphem kalır. Fakat hazfettikten sonra temyize işaret eden bir karine varsa ona bedel oluyorsa o vakit faili hazfetmek caizdir.²⁰⁰ Örn. إِنَّ زُرْتِي فِيهَا وَنِعْمَتْ أَيُّ زِيَارَةٍ زِيَارَتِكَ. Beni ziyaret edersen (o ziyaretin) ne iyi olur!

Örn. *Bir kimse Cuma günü abdest alırsa ne iyi olur! Guslederse o daha da iyidir.*²⁰¹ Ni'me نِعْم mazi ve câmid fiil olup fetha üzerine mebnidir. Fâil, ruhsata dönen gizli bir zamirdir. Ni'met نِعْمَتْ kelimesindeki müenneslik tâsı ث buna delâlet eder. Fiilin mahsusu hazfedilmiştir ve takdiri رُحْصَةٌ رُحْصَةٌ abdestin ruhsatıdır. Buna delâlet eden kelime, تَوَضَّأْ abdest alma fiilidir. Temyîzi de aynı şekilde hazfedilmiştir ve takdiri رُحْصَةٌ رُحْصَةٌ رُحْصَةٌ Ruhsat olarak abdestin ruhsatı ne iyidir!

g) Zâhir fâil ile temyizın birlikte olması câizdir.²⁰² نِعْمَ الْفَتَاةُ فَتَاةٌ هِنْدٌ لَوْ بَدَلْتُ، رَدُّ التَّحِيَّةِ نَطَقًا أَوْ إِيْمَاءً. Hint şayet konuşarak veya imâ ederek selâma karşılık verseydi, ne iyi kız olurdu!²⁰³

h) Mâ harfi, ni'me veya bi'seye birleştiğinde, ya temyiz ya da fâil olarak irab edilir. Ni'mâ نِعْمًا (نِعْمَ+مَا = نِعْمًا) şeklinde yazılır. Bu durumda ni'ma (نِعْم) nin fâili, (مَا) mâ ism-i mevsûlu olur.²⁰⁴ Örn. *"Allah size onunla ne güzel öğüt veriyor!"*²⁰⁵ إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا يَعِظُكُم بِهَا. Buradaki mâ (مَا) fâildir ve mahallen merfûdur. Yahut nasb mahallinde mebni olup mevsuf bir nekradır. Gizli zamirin temyizidir.

Mâ (مَا) ism-i mevsul ve fâil de olabilir. Örn. نِعْمَ مَا فَعَلْتَهُ! Yaptığın şey ne güzel! Buradaki mâ (مَا) fâil ve mahallen merfûdur. Mahsûs hazfedilmiştir. Örn. فَقَالَ لَهُ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ: يَا مُعَاذُ! نِعْمَ مَا قُلْتَ! Ona, Muaz b. Cebel: Ne fena söz söyledin! dedi.²⁰⁶ Buradaki fâil, gizli zamir hüve (هُوَ) dir. Mâ (مَا) temyîz ve nasb mahallinde sükûn üzerine mebnidir. Kulte (قُلْتَ) kelimesi, mâ (مَا) nın sıfatıdır.

²⁰⁰ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Daru'l-Meârif, Kahire, ts. 3/371.

²⁰¹ Tirmizi, *Vudû*, 175; İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri*, Gusl, 2/395.

²⁰² Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3/369.

²⁰³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 3/180.

²⁰⁴ Çörtü, *Nahiv*, s. 121.

²⁰⁵ Nisa, 4/58.

²⁰⁶ İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri*, 13/260.

Ni'me ve bi'se (نِعْمَ وَبِئْسَ) den sonra mâ (مَا) nın gelme sebeplerinden bazıları, îcâz, îbhâm ve malum olmasıdır. Bu durumlarda fiile mâ eklenir. Îcâz (veciz, öz söyleme), muhatapta bıkkınlık olmaması için sözü uzatmadan kısaca söylemek için yapılır. İbhâm (kapalı bırakma), bir şey başkası tarafından duyulup öğrenilmemesi için yapılır. Mâlum (bilinme), söylenecek bilgi muhatap tarafından zaten biliniyorsa, fiile mâ eklenir ve önceki bilgiye havale edilir.

1.3.10. Medih, Zem Mahsûsu ve İlgili Hükümleri

Mahsûs, medhi ya da zemmi kastedilen isim²⁰⁷ demektir. Bu fiillerden sonra gelen ikinci merfû isim genellikle mahsus olur.²⁰⁸

Örn. نِعْمَ الْخُلُقُ الصِّدْقُ Doğruluk, ne güzel ahlâktır! بَيْسَ الْخُلُقِ الْكَذِبُ Yalan, ne kötü ahlâktır! Her iki cümledeki fiiller (نِعْمَ، بَيْسَ) câmidir. İlk gelen “huluk” (الْخُلُقُ) ismi, fâildir. Daha sonra gelen “sıdk” ve “kezib” (الصِّدْقُ - الْكَذِبُ) isimleri, mahsusdur. Aynı zamanda muahhar mübtedâ ve merfûdurlar.

Ni'me ve bi'se (نِعْمَ وَبِئْسَ) fiilleri, kendisinden sonra fâilden başka ihtiyaç duyduğu merfu isim mahsustur.²⁰⁹ Bu mahsusu ya merfu bir isim, ya da zamir olur. Zamir bazen gizli, bazen de açıktır.

Mahsusun merfu isim olmasına, نِعْمَ الْأَذْمُ الْحُلُّ “Sirke ne güzel katıktır!”²¹⁰ hadisini, gizli zamir olmasına da فَإِنَّهَا بَيْسَتْ الْبِطَانَةَ “O sinede gizlenen ne kötü bir huydur!” hadisini örnek olarak verebiliriz. Burada fâil olan bitâne بَطَانَةٌ kelimesinden sonra mahsus gelmesi gerekiyordu. Ancak öncesinden ona bir işaret olduğu için hazfedilmiştir. Takdiri, mahsus olan hiye (هِيَ) dir.

Mahsusun açık zamir olmasına örnek: نِعْمَ السَّلْفُ أَنَا لَكَ “Ben senin için ne iyi bir öncüyüm!”²¹¹ hadisidir. Buradaki “selefu” السَّلْفُ kelimesi, fail ve merfudur. “Ene” أَنَا ref mahallinde mebni bir zamirdir. “Leke” ise, açık bir zamirdir ve medhin mahsusudur.

Fâili zikrettikten sonra mahsusu mutlaka belirtmek gerekir. Mahsûsun fâiline, müfred, müsennâ ve cem'i halinde tâbi olması vacip, müzekker ve müennes durumunda ise câizdir.²¹² Örn. نِعْمَتُ الْمَرْأَةِ هُنْدٌ ; نِعْمَ الرَّجَالُ زَيْدُونَ ; نِعْمَ الرَّجُلَانِ زَيْنَانِ ; نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ

²⁰⁷ Fuâd Ni'me, *Mulahhasu'l-Kavâidi'l-Luğati'l-Arabiyye*, s. 183.

²⁰⁸ Zafer, Cemil, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, s. 569.

²⁰⁹ Abbas Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 3/377.

²¹⁰ Müslim, eşribe 164-169; Ebû Dâvûd, eşribe 10; Tirmizî, et'ime 35; Nesâî, eymân 21, eşribe 33.

²¹¹ Buhârî, Menakıb 25; Müslim, Fezailus-sahabe 97, 99.

²¹² İbn Kemal Paşa, *a.g.e.*, s. 259.

Medhi ya da zemmi kastedilen isim mânâsına gelen mahsûs, fiilden sonra dört halde gelebilir.

Birincisi: Medih veya zem mahsûsu muahhar mübtedâ, kendinden önceki fiil cümlesi onun haberi olur. Örn. يَعْمُ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ Abdullah ne iyi adamdır!

İkincisi: Mahsus, mahzûf bir mübtedânın haberi olur.²¹³ Takdiri (هُوَ) hüve veya (هِيَ) hiye, yahut mânâca uygun bir harf olabilir. Az önceki hadisteki Abdullah عَبْدُ اللَّهِ hazfedilen mübtedânın haberi olup takdiri hüve (هُوَ) dir.

Örn. الصَّدْقُ يَعْمُ الْخُلُقُ “Doğruluk, ne güzel ahlâktır!” Bu cümlede “sıdk”, الصَّدْقُ mübtedâ, “ni’me’l-huluk” يَعْمُ الْخُلُقُ haberdir. İkinci cümle: يَعْمُ الْخُلُقُ هُوَ الصَّدْقُ “Ne güzel ahlâktır, doğruluk!” Bu cümlede ise ni’me يَعْمُ fiil, الْخُلُقُ “huluk” faildir. “Hüve” هُوَ mübtedâ, “sıdk”, الصَّدْقُ haberdir. “Sıdk” kelimesi ilk cümlede mübtedâ olurken ikincisinde haber haline gelmiştir.

Üçüncüsü: Mahsus mübtedâ olup haberi mahzûf olabilir. بِئْسَ الطَّعَامُ، طَعَامُ الْوَلِيْمَةِ يُدْعَى *“Zenginlerin çağrılıp fakirlerin ihmal edildiği düğün yemeği ne kötü yemektir!”*²¹⁴ Mahsus, mübtedâ ve merfudur. Haberi hazfedilmiştir ve takdiri mezmûm kelimesidir.

Dördüncüsü: Mahsus, fâilden bedel olur. Önceki üç durumda ya takdîm ya te’hir ya da hazf vardır. Bunda ise bunların hiç biri yoktur.

Yukarıda zikrettiğimiz her iki hadisin mahsuslarına bedel diyebiliriz. İlk hadiste يَعْمُ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ *Abdullah ne iyi kuldur!* Cümlesinde (عبد الله) Abdullah kelimesi, adam kelimesine bedel olarak gelmiştir. İkinci hadiste ise, بِئْسَ الطَّعَامُ، طَعَامُ الْوَلِيْمَةِ *Düğün yemeği ne kötü yemektir!* (طعام الوليمة): Velime kelimesi taâm/yemek kelimesine bedeldir. Bunun irabını bedel olarak yapmak hem daha kolay hem de daha açıktır. Aynı zamanda başka kurallarla çelişmediği için de kusurlardan arınmıştır.²¹⁵

Medih ve zem mahsûsuyla ilgili hükümler şu şekilde sıralanabilir.

a) Mahsûs ma’rife ve merfûdur.²¹⁶

b) Mahsûsun bulunduğu cümle “ni’me” يَعْمُ ile başlarsa; el-mahsusu bi’l-medh, “bi’s” بِئْسَ ile başlarsa el-mahsusu bi’z-zemm adını alır.

²¹³ Çörtü, *Nahiv*, s. 118.

²¹⁴ Buhâri, *Nikah*, 72; Müslim, *Nikah*, 107; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bâri*, 14/462.

²¹⁵ Abbas Hasen, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 3/379.

²¹⁶ Galâyîni, *Câmi’u’d-Durûs*, 1/81.

- c) Mahsûsun fiilin önüne geçmesi câizdir. أَحْمَدُ يَغْمُ الرَّجُلُ denebilir.
- d) Mahsûsun hazfi câiz ve yaygındır. زَارَنَا رَئِيسٌ عَظِيمٌ cümlesine paralel olarak, aslı يَغْمُ الرَّائِضُ olan cümlelerin, يَغْمُ الرَّائِضُ şeklinde denilmesi daha veciz olur.
- e) Mahsûs, “inne” (إِنَّ) ve benzerleri ile “kâne” (كَانَ) ve benzerlerinin ismi de olabilir. Örn. كَانَ عَلِيٌّ يَغْمُ الطَّالِبُ! Ali gerçekten kötü bir öğrenciydi. Örn. إِنَّ عَلِيَّ يَغْمُ الطَّالِبُ! Ali gerçekten iyi bir öğrencidir.
- f) Mahsûs, “zanne” (ظَنَّ) ve benzerinin birinci mef’ûlu olabilir. ظَنَنْتُ عَلِيًّا يَغْمُ الصَّادِقُ! Ali’nin iyi bir arkadaş olduğunu sandım. (Meğerki değilmiş!)
- g) Habbezâ (حَبَّزًا) dan sonra mansûb ve nekra olarak zâ (ذَا) yı açıklayan bir temyiz gelebilir. Örn. حَبَّزًا حَلِيلًا عَلِيٌّ Ali ne iyi dosttur! Burada ذَا fâil, حَلِيلًا temyizdir.

1.3.11. Medih ve Zem Kipinin Kur’ân’da Geçtiği Yerler

Ni’me ve Bi’s’e fiilleri Kur’ân-ı Kerim’de 57 yerde geçmiştir. 35 yerde fâili harf-i tarifli gelmiş ve bunlardan 11’i “ni’me” ile 24’ü de “bi’s’e” ile kullanılmıştır.²¹⁷

Ni’me’nin fâili, harf-i tarifli olarak on bir²¹⁸ yerde gelmiştir. Örn. ﴿وَيَغْمُ الْوَكِيلُ﴾ “O ne güzel vekildir!”²¹⁹

Bi’s’e’nin fâili, harf-i tarifli olarak yirmi dört²²⁰ yerde gelmiştir. Örn. ﴿وَيَبْسُ الْمَصِيرُ﴾ “Ne kötü varılacak yerdir orası!”²²¹

Ni’me’nin fâili, muzaf olarak beş²²² yerde gelmiştir. Örn. ﴿وَيَغْمُ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾ “Güzel iş yapanların mükâfatı ne de güzel!”²²³

Bi’s’e’nin de fâili, muzaf olarak beş²²⁴ yerde gelmiştir. Örn. ﴿وَيَبْسُ مَثْوَى الظَّالِمِينَ﴾ “Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!”²²⁵

Bi’s’e’nin fâili gizli zamir olarak bir yerde gelmiş ve temyizle açıklanmıştır. Örn.

²¹⁷ Udayme, *ed-Dirâse*, 3/351; Adnan Halef, *Esâlîbu’l-Medhi ve’z-Zemmi inde’n-Nahviyyîn*, Yüksek Lisans Tezi, Ummu’l-Kura Üniv., Arap Dili Fak., Mekke, 1982, s. 8.

²¹⁸ Bkz.: 3/173; 8/40; 8/40; 18/31; 22/78; 22/78; 37/75; 38/30; 38/44; 51/48; 77/23.

²¹⁹ Ali İmran, 3/173.

²²⁰ Bkz.: 2/126; 2/206; 3/12; 3/162; 3/197; 8/16; 9/73; 11/98; 11/99; 13/18; 14/29; 18/29; 22/13; 22/13; 22/72; 24/57; 38/56; 38/60; 4/38; 49/11; 58/8; 64/10; 66/9; 67/6.

²²¹ Bakara, 2/126.

²²² Bkz.: 3/136; 13/24; 16/30; 29/58; 39/74.

²²³ Ali İmran, 3/136.

²²⁴ Bkz.: 3/151; 16/29; 39/72; 40/76; 62/5.

²²⁵ Ali İmran, 3/151.

﴿ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴾ “Zalimler için ne fena bir bedel!”²²⁶

Ni'me (نعم) nin Mâ (مَا) ya birleştiği iki yer vardır. Örn. ﴿ إِنَّ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَبِعَمَّا هِيَ ﴾ “Allah rızası için yaptığınız maddî yardımlarınızı açıkça verirsiniz ne güzel!”²²⁷ ﴿ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ ﴾ “Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor!”²²⁸

Bi'se (بئس) nin Mâ (مَا) ya birleştiği dokuz²²⁹ yer vardır.²³⁰ Örn. ﴿ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ﴾ “Ne kötü o, karşılığında kendilerini sattıkları şey!”²³¹

Sâe (ساء) fiili, harf-i tarifli olan kelimenin muzafından önce üç²³² yerde gelmiştir. Örn. ﴿ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذِرِينَ ﴾ “Uyarılanların başına yağan musîbet ne fena idi!”²³³

Sâe (ساء) gizli zamirin temyizle açıklandığı on yer²³⁴ vardır. Örn. ﴿ وَسَاءَتْ مُرْتَقًا ﴾ (Cehennem) “Ne korkunç bir yaslanacak yerdir!”²³⁵

Sâe (ساء) nin Mâ (مَا) ya birleştiği on²³⁶ yer vardır. Örn. ﴿ سَاءَ مَا يَعْلَمُونَ ﴾ “Yaptıkları şeyler pek çirkin işlerdir!”²³⁷

Fa'ule (فعل) veznindeki (صَعَفَ) fiili (ال) takısıyla marife olan isimden önce bir yerde gelmiştir. Örn. ﴿ صَعَفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴾ “İsteyen de, kendinden istenilen de, ne kadar güçsüz!”²³⁸

Fa'ule (فعل) veznindeki (حَسَنَ) fiilinin fâili, iki yerde temyizle açıklanmıştır. Örn. ﴿ وَحَسَنَتْ مُرْتَقًا ﴾ “Ne güzel bir meskendir o cennet!”²⁴⁰

Fa'ule (فعل) veznindeki (كَبُرَ) fiilinin fâili, üç²⁴¹ yerde temyizle açıklanmıştır. Örn. ﴿ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ﴾ “Ağzlarından çıkan o söz ne dehşetli bir sözdür!”²⁴²

²²⁶ Kehf, 18/50.

²²⁷ Bakara, 2/271.

²²⁸ Nisa, 4/58.

²²⁹ Bkz.: 2/90; 2/93; 2/102; 3/187; 5/62; 5/63; 5/79; 5/80; 7/150.

²³⁰ Udayme, ed-Dirâse, 3/362.

²³¹ Bakara, 2/90.

²³² Bkz.: 26/172; 27/58; 37/177.

²³³ Şuara, 26/172.

²³⁴ Bkz.: 4/22; 4/38; 7/177; 17/32; 20/101; 4/97; 4/115; 18/29; 25/66; 48/6.

²³⁵ Kehf, 18/29.

²³⁶ Bkz.: 5/66; 6/31; 6/136; 9/9; 16/25; 16/59; 29/4; 45/21; 58/15; 63/2.

²³⁷ Maide, 5/66.

²³⁸ Hac, 22/73.

²³⁹ Nisa, 4/69.

²⁴⁰ Kehf, 18/31.

²⁴¹ Bkz.: 18/5; 61/3; 40/35.

²⁴² Kehf, 18/5.

1.4. BELÂGATÇILARA GÖRE MEDİH VE ZEM ÜSLÜPLARI

Bu bölümde önce belâgatçılarının medih ve zem konusunu hangi kategoride ele aldıklarına bakacağız ve daha sonra bu konuya nasıl yaklaştıklarını tespit etmeye çalışacağız. Medhe/övgüye benzeyen bir şeyle zemmin/yerğinin veya zemme/yerğiye benzeyen bir şeyle medhin/övgünün nasıl yapıldığını örneklerle kavramaya gayret edeceğiz. Daha sonra hangi sanatları kullandıklarına bakacağız.

Belâgat ilmi, beyân, meânî ve bedî' bölümlerinden oluşur. Bütün sözler meânî bölümüyle ilgilidir. Belâgatçılara göre söz, haber ve inşa olmak üzere ikiye ayrılır.²⁴³ Haber, doğru veya yalan olma ihtimali olan hüküm bildiren bir cümledir. İnşâ ise, doğru ve yalan olma ihtimali olmayan talep bildiren dilek cümlesidir.²⁴⁴

İnşâ/dilek cümlesi, talebî ve gayr-i talebi olmak üzere ikiye ayrılır. Talebî, istek anında var olmayan bir şeyin yapılmasını istemek demektir. Emir, nehiy, istifham, temenni ve nida olmak üzere beş kısımdır. Gayr-i talebî ise, herhangi bir şeyin talep edildiğine delâlet etmeyen, istek bildirmeyen bir inşâ şeklidir.²⁴⁵ Bu şeklin birçok kalıplarından bazıları, teaccub, yemin, kasem, recâ, medih ve zem fiilleridir.

İnşâ talebi ile gayr-i talebi arasındaki fark, fiilin meydana gelme vaktiyle ilgilidir. Eğer mânâ lafızdan sonra ise talebî; önce ise gayr-i talebî olur. Medih ve zem fiillerinde mânâ daha önce olduğu için ona sadece lafız giydirmek kalmıştır. Mânânın önce olması edebî sanatların uygulama sahası daraltır. Bu nedenle medih ve zem fiilleri belâgatçılarının ilgisini pek fazla çekmemiştir.²⁴⁶

Belâgatçılar bu konuya pek iltifat etmemekle birlikte bedî' ilminde 'yerğiye benzeyen övgü' ile 'övgüye benzeyen yerği' adı altında iki bölüm açmışlardır. Bu bölümlerin bedî' ilmindeki yerlerini tespit edeceğiz sonra da her birini ayrı ayrı incelemeye çalışacağız.

Bedî' ilmi, muhassinât-i lafziyye (lafza dayalı tezyin sanatları) ve muhassinât-i ma'neviyye (mânâya dayalı tezyin sanatları) olmak üzere ikiye ayrılır.²⁴⁷ "Yerğiye benzeyen övgü" ile "övgüye benzeyen yerği" mânâ ile ilgili olup ikinci kısma girer.

²⁴³ Fadl Hasen Abbâs, *el-Belâğatu Funûnuhe ve Efnânuhe*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1997, s. 147.

²⁴⁴ Bolelli, a.g.e., s. 189, 190.

²⁴⁵ Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s. 61.

²⁴⁶ Atîk, Aziz, *İlmü'l-Meânî, Beyan, Bed'i*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ts. s. 70.

²⁴⁷ Eren - Uzunoğlu, *Arapça Belâğat*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 100

1.4.1. Zemme Benzeyen Bir Şeyle Medhi Pekiştirmek

Bir şeyi veya birini yeriormuş gibi görünen ifâdeyle övgüyü pekiştirmek demektir.²⁴⁸ Yermeye benzeyen bu övme, üç şekilde yapılır.

Birincisi: Medih/övme vasfını, zem/yeme vasfından; ona dâhilmiş gibi farz edip istisnâ edilerek yapılır²⁴⁹ ki, en üstün şekli budur.

Örn. وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ عَزْرَ أَنْ سُبُوفَهُمْ * بَيْنَ فُلُولٍ مِنْ فِرَاعِ الْكُتَائِبِ. Onlarda hiçbir kusur yoktur.

Ancak, şu var ki onlar düşman birlikleriyle vuruşa vuruşa kılıçlarında çentikler oluşmuştur.²⁵⁰ Şair burada önce aybı memduhtan genel olarak nefy ediyor. Sonra istisna edatı getirerek sözde yeriormuş gibi yapıyor, ama yermiyor bilakis zikrettiği özellikle onu övüyor. Kılıçtaki kertikler lafzen bir yergi gibi görünüyor, ama manen şeref nişanı ve övünç kaynağıdır.

Diğer örnekler: وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى أَنْ التَّرِيلَ بِهِمْ * يَسْلُو عَنْ الْأَهْلِ وَالْأَوْطَانِ وَالْحَشَمِ Misafire ikram edenlerin hiçbir kusuru yoktur. Ancak onlara misafir olan bir kimse, ikramlar sebebiyle kendinden geçer de, ailesini, vatanını ve personelini bile unuttur.²⁵¹ تُعَدُّ دُنُوبِي

Bir kavme göre, günahlarım çok sayılır. Hâlbuki yücelik ve erdemlikten başka hiçbir günahım yoktur.²⁵² لَا يَسْمَعُونَ فِيْنَا لَعْنًا وَلَا تَأْتِيْنَا إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا ۝

“Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. Duydukları söz, yalnız karşılıklı “selam, selam”dır.”²⁵³ Yani cennetlikler orada birbirlerine selam verirler veya melekler onlara selam verir. Kendi sözlerinden başka duydukları tek şey meleklerin kendilerine selam vermesidir.²⁵⁴

İkincisi: Bir şeyi veya kimseyi bir nitelik ile önce övmek sonra başka bir övgü sıfatını istisnâ edatının hemen ardından getirmek suretiyle yapılır.²⁵⁵

Örn. “Onlar söz sultanlarıdır. Bir de efendi ve şerefli kimselerdir.”²⁵⁶ Bu cümlede onlar önce ‘söz sultanları’ nitelemesiyle övülmüş, sonra ‘efendi ve şerefli’ vasıflarıyla bu övgüye derinlik katılmıştır.

Diğer örnekler, “Ben Arapların en fasihiyim; en açık ve

²⁴⁸ Teftazâni, *Şurûhu't-Telh'is*, 4/386; Kalkîle, *el-Belâğatu'l-Istîlâhiyye* s. 642; Matlûb, *a.g.e.*, 2/10; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğâ*, s. 37-39; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s. 223.

²⁴⁹ Cârîm, - Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 384; İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-Bed'i*, s. 62; s. 293; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, s. 313; Meydânî, *Belâğatu'l-Arabîyye*, 2/392; Bolelli, *a.g.e.*, s. 512.

²⁵⁰ *en-Nâbigatu'z-Zübyânî*, Divan, Thk. Ömer Faruk Tabbâ', Beyrut, 1994, s. 20.

²⁵¹ Cârîm, - Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 294; Meydânî, *el-Belâğâ*, 2/395.

²⁵² Meydânî, *el-Belâğâ*, 2/394.

²⁵³ Vâkıa, 56/ 25,26.

²⁵⁴ Ebu Musa, *el-Belağatu'l-Kur'âniyye fi Tefsîri Zemahşeri*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1988. s. 593.

²⁵⁵ Cârîm, - Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 384; Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/524; Tehânevî, *a.g.e.*, 2/1500; Atîk, Abdulazîz, *İlmul Bed'i*, s. 165.

²⁵⁶ Cârîm, - Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 293.

net konuşanıym. Üstüne üstlük bir de Kureyş kabilesindenim.”²⁵⁷ هُمْ يَحَارُّ الْعِلْمَ إِلَّا أَنَّهُمْ جِبَالٌ لَا عَيْبَ فِي الْكِتَابِ إِلَّا أَنَّهُ سَهْلٌ Onlar ilim deryalarıdır. Dahası, bir de hilim (sabır) dağlarıdır. لا عَيْبَ فِي الْكِتَابِ إِلَّا أَنَّهُ سَهْلٌ Kitapta hiçbir kusur yoktur. Şu var ki; onun ibaresi kolay ve mânâsı açıktır.²⁵⁸

Üçüncüsü: Bir şeyi veya kimseyi övdükten sonra müferrağ istisnâ (müstesnâ minhi zikretmeden) getirilir, sonra da methe delâlet eden bir ibâre söyleyerek yapılır.²⁵⁹

Örnekler: هُوَ الْبَدْرُ إِلَّا أَنَّهُ الْبَحْرُ زَاخِرٌ < سَيِّئٌ أَنَّهُ الصَّرْعَامُ لَكِنَّهُ الْوَيْلُ O (güzellikte) dolunaydır. Dahası (ilimde) dopdolu bir deryadır. Ancak o bir aslandır. Ne var ki (cömertlikte de) iri taneli yağmurdur.²⁶⁰ يُقَالُ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَتَّقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَّنَّا بِاللَّهِ هِ "De ki: "Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?"²⁶¹ هِ وَمَا تَقْمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَّنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا هِ Sihirbazlar Firavun'a dediler ki: "Senin bize kızman sırf Rabbimizin bize gelen âyetlerine iman etmemizdendir."²⁶² هِ وَمَا تَقْمُونَ إِلَّا أَنْ أَعْتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ هِ "Münafıkların Peygamber'e ve müminlere kin beslemelerinin tek sebebi, Allah ve Resulünün kendi lütfu ile müminlerin ihtiyaçlarını gidermesiydi."²⁶³

1.4.2. Medhe Benzeyen Bir Şeyle Zemmi Pekiştirmek

Bir şeyi veya birini methediyor gibi görünen ibâreyle yergiyi pekiştirmek yani över gibi görünüp yermek demektir.²⁶⁴ Diğer bir tabirle, överken dövmektir. Ziya Paşa'nın Girit'te gösterdiği başarısızlık üzerine Ali Paşa hakkında yazdığı zafernâme adlı eser, överek yermenin zarif bir örneğidir.²⁶⁵ Övgüye benzeyen bu yerme, üç şekilde yapılır.

Birincisi: Olumsuz olan bir medih lafzından sonra ona dâhılmış gibi farz ederek bir zem vasfını istisnâ etmek suretiyle yapılır.²⁶⁶

Örnekler, هِ لَا يَدُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا، إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَاقًا هِ "Orada ne bir serinlik, ne bir içecek

²⁵⁷ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 440; Cârîm, - Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 291.

²⁵⁸ Cârîm, - Emîn, *Delilu'l-Belâğati'l-Vâdiha*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1998, s. 156.

²⁵⁹ Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğâ*, s. 404.

²⁶⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 427.

²⁶¹ Mâide, 5/59.

²⁶² A'raf, 7/126.

²⁶³ Tevbe, 9/74.

²⁶⁴ Kalkîle, *a.g.e.*, s. 570; Matlûb, *a.g.e.*, 2/9; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğâ*, s. 37; Külekçi, *a.g.e.*, s. 141.

²⁶⁵ Mustafa Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Doktora Tezi, Çukurova Üniv. Adana 1993.

²⁶⁶ Cârîm, - Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 384; Tehânevî, *a.g.e.*, 1/87; Ahmed Hâşîmi, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, s. 313, Mektebe Asriyye, Beyrut, 1999; Eren - Uzunoğlu, *Belâğat*, s. 224.

tadarlar. *İçecek olarak sadece kaynar su ile irin bulurlar.*"²⁶⁷ فَلَا نَ لَا خَيْرَ فِيهِ إِلَّا أَنَّهُ يَتَصَدَّقُ بِمَا يُسْرِفُهُ 'Falancada hiçbir hayır yoktur. Şu var ki, çaldığı mal ile sadaka veriyor.' Bu sözde önce hayır tamamen nefyedildi. İstisna edatıyla sanki bir iyilik zikredilecekmiş gibi yapıldı. Daha sonra zahiren medih gibi görünen bir vasıfla yerildi.²⁶⁸

İkincisi: Bir şeye veya kimseye yerme sıfatını ispatladıktan sonra, ardından başka bir zem vasfını istisnâ edatından sonra getirerek yapılır.²⁶⁹ İcmâlden sonra mahsusla beyan yapıldığı için bu bir itnâb şeklindedir.

Örnekler, الجَاهِلُ عَدُوُّ نَفْسِهِ لِكَيْتَهُ صَدِيقُ السُّفَهَاءِ Câhil, kendi nefsinin düşmanıdır. Fakat o, aptalların da dostudur. فَلَا نَ فَاسِئُ إِلَّا أَنَّهُ جَاهِلٌ Falanca günahkârdır, Ancak şu var ki o (ayrıca) câhildir.

Üçüncüsü: Olumsuz bir vasıftan sonra istisnâ-i müferrağ getirerek yapılır. Örn. لَأَسْتَحْسِنُ مِنْهُ إِلَّا جَهْلَهُ 'Câhilliğinden başka hiçbir şeyini beğenmiyoruz.'

1.4.3. Medih ve Zem için Kullanılan Bazı Sanatlar

İnsanı etkileyen en önemli unsurlardan birisi sözün mânâsıyla birlikte edebî olmasıdır. Belagatçılar bunun için birçok sanat kullanırlar. Mânâyaya dayalı bedî sanatlarından (muhasinâti ma'neviyye) konumuzla ilgili olanların bazıları şunlardır: (الاطناب، الادماج، التسجيل، التفريق، التفويف، التوجيه، الاستدراك، الاطراد، الاستعارة، الاعتراض، عطف البيان، الافتنان)

a) İtnâb

İtnâb, haşveye (gereksiz doldurma) ve tatvîle (gereksiz uzatma) kaçmaksızın, maksadı muhatabın zihnine iyice yerleştirmek için, sözün değişik ifade tarzlarıyla ayrıntılı bir şekilde sunulması, lafzın mânâdan fazla olması demektir. İtnâb güzel ve övgüye değer bir üslûbtur. Övgü veya yergilerde kullanılır.²⁷⁰

Medhe örnek: "Ey iman edenler! Sizi gayet acı bir azaptan kurtaracak, üstelik size çok kârlı bir ticaret sağlayacak bir iş bildireyim mi? Allah'a ve Elçisine inanır, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla mücadele edersiniz. Eğer bilerseniz bunu yapmak sizin için çok hayırlıdır."²⁷¹ Buradaki ikinci ayet itnâbtır. Kârlı ticaret açıklanarak övülmüştür.

²⁶⁷ Neb'e, 78/25-26.

²⁶⁸ Ahmed Hâşimi, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, s. 314.

²⁶⁹ Bolelli, *a.g.e.*, 519.

²⁷⁰ Kazvînî, Hatîb, *el-İzâhu fî Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 151; Kalkîle, *a.g.e.*, s. 274; Matlûb, *a.g.e.*, 1/224; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s. 124; Bulut, Ali, *Kur'ân-ı Kerim'de İtnâb Üslûbu*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/11, 2010, s. 185-186; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Belâgat*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 111.

²⁷¹ Saff, 61/10-11.

Zemme örnek: “Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer.”²⁷² Ayetteki ikinci cümle itnâbtır. Bununla insanın duyarsızlığı yerilmiştir.

b) İdmâc

İdmâcın lügat anlamı “bir şeyi, bir şeyin içine koyma, sıkıştırma” mânâsında olan idmâc, konuşmacının iki veya daha fazla maksadını bir tek lafızın içine koyup sıkıştırmasıdır. Yani bunu, övgü içinde övgü, yergi içinde yergi; katmerli övgü veya yergi şeklinde anlayabiliriz. İdmâc sadece övgü ile ilgili olursa bu ayrı bir sanat olarak değerlendirilmiş ve ona istibta’a denmiştir.²⁷³

c) İstibta’a

İstibta’a, bir şeyi bir hal veya vasfından dolayı överken içinde diğer bir övgünün de bulunmasıdır.²⁷⁴ Örn. “Teşhis ve tedavisinde eşsiz olan doktor, daha ilk tebessümüyle hastasına moral vermeye başladı.” Bu cümlede doktor bir taraftan mesleğindeki başarısından dolayı övülürken, diğer taraftan halkla ilişkisi açısından da övülmüştür. Yani, bir cümle içinde övgü içinde övgü yapılmıştır.

Belâgat-ı Osmaniyye’de Ahmed Cevdet Paşa idmâce şu örneği verir: “Sadrında seni eyleye Hak dâîmu bâkî / Hep âlemin etdikleri şimdi bu duâdır.” Bu beyitte sadrazam için önce dua edilmiş sonra da onun herkes tarafından beğenildiği zikredilerek methedilmiştir.²⁷⁵

Zemme örnek: “Öyle fâsık bir heriftir ki, ayak bastığı yerde salahdan eser kalmaz.” İfadesinde şahsın fâsık biri olduğu daha sonra da uğursuzluğu zikredilmiştir. Yani yergi içinde yergi yapılmıştır.²⁷⁶

d) Tescîl

Tescîl, medih veya zem ifâde etmek için sözü uzatmaktan ibarettir.²⁷⁷

Zemmî tescîle bir örnek: “Sizin Allah’tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar da, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de, kendinden istenilen de, kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz!”²⁷⁸ Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede putperestlerin kusurlarını ifşâ etmiş ve tavırlarını zemmetmiştir.

²⁷² Lokman, 31/14.

²⁷³ Habanneke, *Belâğa*, 2/427-429; Suyûti, *Mu’teraku’l-Akrân*, 1/293; Tehânevî, *a.g.e.*, 1/130-143; Külekçi, *a.g.e.*, s. 120; Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 112; Kalkîle, *a.g.e.*, s. 331; Matlûb, *a.g.e.*, 1/83; Tabâne, *Mu’cemu’l-Belâğa*, s. 225; Bilgegil, *a.g.e.*, s. 204-205.

²⁷⁴ Bilgegil, *a.g.e.*, s. 224.

²⁷⁵ Bilgegil, *a.g.e.*, s. 204.

²⁷⁶ Külekçi, *a.g.e.*, s. 120.

²⁷⁷ Akkâvî, İn’âm Fevvâl; *el-Mu’cemul Mufassal fi Ulûmi’l-Belâğa* Bed’i, Beyân, Meânî, s. 315.

²⁷⁸ Hac, 22/73.

Medhi tescilde mü'minlerin vasıfları ve tavırları methedilmiştir. Muttakilerin sıfatlarından bahseden Bakara suresinin ilk beş ayeti ile inananların özelliklerini anlatan Mü'minûn suresinin ilk on bir ayeti buna örnek verilebilir.²⁷⁹

e) Tefrîk

Tefrîk, bir mânâda birleştirilen iki şeyden birinin üstünlüğünü belirtmek için aralarındaki farkı göstermektir.²⁸⁰

Örn. “İki denizin suyu bir olmaz: şu tatlı, içimi âfiyetli, boğazdan kayıverir, o ise tuzlu, acıdır.”²⁸¹ Allah sınırsız miktarda birbirinden farklı varlıklar yaratabilir. Bu ayette, ilk bakışta aynı gibi görünen iki denizin birinin diğerinden daha farklı ve üstün olduğu anlatılmıştır. Örn. “Seni Kısra'ya adâlette mu'âdil tutsam / Fazladır sende olan devletü dînü îmân.” Şâir Bâki, sen diyerek övdüğü kimseyle Kısra'yı adâlet kavramında birleştirdikten sonra, sendeki devlet, din, iman Kısra'dan fazladır diyerek aradaki fark ve üstünlüğü göstermiştir.²⁸²

f) Tefvîf

Tefvîf, bir kimsenin bir şeyi veya şahsı överken, birbirinden ayrı kısa, orta veya uzun ölçekteki cümleleri aynı ölçüyle arka arkaya sıralamasıdır.²⁸³ Örn. “O'dur beni yaratan ve bana hidayet veren. O'dur beni doyuran ve beni içiren. O'dur bana hastalandığımda şifa veren. O'dur benim ruhumu alan ve veren. O'dur büyük hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğum rabbim.”²⁸⁴

g) Tevcîh

Sekkâki, Kazvînî, Zemaşerî ve birçok âlimin birleştiği tevcîh tanımı şöyledir: Tevcih, bir sözün hem medih hem de zem anlamı taşıyabilecek tarzda söylenmesidir.²⁸⁵ Söz her iki tarafa da çekilebilir. İbn Ebî'l-İsba'ya göre, tevriyeden farkı, iki anlamdan birinin tercih edilmemiş, sözün ucu açık bırakılmıştır.²⁸⁶

Örn. Âb-ı hayvândır efendim artığın; Bu mısradaki “âb-ı hayvan” hem âb-ı hayat hem de hayvan suyu anlamına gelir. Yani sen hayvansın, senden artan su da hayvanın içtiği bir sudur, şeklinde yerme anlamı verirken aynı zamanda efendim senin artığın âb-ı hayattır şekliyle övme anlamı taşır.²⁸⁷

²⁷⁹ Alvî, Ali b. İbrahim, *Kitâbu't-Tirâz*, Muktedaf Matbaası, Kahire, 1914. 3/363.

²⁸⁰ Bolelli, *a.g.e.*, s. 505; Ahmed Hâşimi, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 311; Çetin, Nurullah, *Edebî Sanatlar*, s. 216; Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 332; Bilgegil, *a.g.e.*, s. 285.

²⁸¹ Fatır, 35/12.

²⁸² Külekçi, *a.g.e.*, s. 199.

²⁸³ Suyûti, *Mu'teraku'l-Akrân*, 1/299; Tehânevî, *a.g.e.*, 1/494; Akdemir, *Belâğat Terimleri*, s. 332.

²⁸⁴ Şuarâ, 26/78-82.

²⁸⁵ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/522; Demirci, *a.g.e.*, s. 263; Bilgegil, *a.g.e.*, s. 191.

²⁸⁶ Kalkîle, *a.g.e.*, s. 444.

²⁸⁷ Demirci, *a.g.e.*, s. 263; Külekçi, *a.g.e.*, s. 100.

h) İstidrâk

İstidrâk, birisini övüyormuş gibi yapıp yermek veya hicvedermiş gibi görünüp methetmektir.²⁸⁸ Diğer bir ifadeyle, her hangi bir şeyi yerer gibi görünüp övmek veya över gibi görünüp yeme sanatıdır. Bu sanat, hakikat sınırının aşılması ve aşırılığa başvurulması sebebiyle mübalağaya benzer.²⁸⁹

Aşağıdaki kıt'a Arap harflerinin imlâ hususiyetiyle söylenmiştir.

Fahr-i âlemsin ve lakin **fâ** sı yok Dilerim Hak'tan bunu her rûz-u şeb
Gevher-i kânsın ve lakin **râ** sı yok Sana bir merkeb vere kim **bâ** sı yok

Burada anlatılan kısaca şöyledir: Âlemin “fahır”, övünç kaynağısın, ama “fâ” olmayınca hâr, yani eşek oluyorsun. “Gevher” yani çok değerli bir mücevhersin lâkin “râ” harfi olmayınca geriye “gevh” yani kan emici kene kalır. Gevh’sin, insanların kanını emiyorsun. Allah’tan bunu gece gündüz dilerim ki sana bir merkeb versin. Merkeb, malum eşektir, ama “ba” harfi yok. Merk, yani mezar versin Allah. Dilerim Hak’tan tez zaman da ölesin denilmekte, sözde övmekte ama aslında yermektedir.

i) İtrâd

İtrâd, methedilenin isimlerini ve atalarının isimlerini doğum sırasına göre zikredip saymaktır.²⁹⁰ Örn. Yusuf (a.s.): “*Atalarım İbrâhim, İshak ve Yâkub'un dinine tabi oldum.*”²⁹¹ Yusuf (a.s.) normalde babasından başlayıp dedesine doğru sayması gerekirken, bunun tam tersini yapıyor. Böylece itrâd sanatıyla dine vurgu yapmış ve onu övmüş oluyor. Buna şu hadisi de örnek verebiliriz. “*Kerim oğlu, kerim oğlu, kerim oğlu, kerim; Yusuf b. Ya'kub b. İshâk b. İbrâhim'dir.*”²⁹²

j) İstiâre

İstiâre, hakiki mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki benzerlikten dolayı, bir kelimenin mânâsını geçici olarak alıp başka bir kelimenin yerine kullanmaktır.²⁹³

İstiâre aslında teşbihtir. Ali ilmiyle övülmek istendiğinde önce şöyle denir: (عَلِيٌّ) “Ali ilimde deniz gibidir.” Sonra benzetme yönü hafzedililerek (عَلِيٌّ كَالْبَحْرِ) “Ali deniz gibidir,” denir. Daha sonra teşbih edatı silinir ve (عَلِيٌّ بَحْرٌ) “Ali denizdir,” denir. Sonra müşebbeh yani Ali kelimesi de gider ve yeriye kalan deniz kelimesi cümle içinde şöyle kullanılır: (رَأَيْتُ بَحْرًا يُعَلِّمُ النَّاسَ) ‘İnsanlara ilim öğreten bir deniz gördüm’

²⁸⁸ Suyûti, *Mu'teraku'l-Akrân*, 1/296; Tehânevî, *a.g.e.*, 1/150,151; Matlûb, *a.g.e.*, 1/123; Demirci, *a.g.e.*, s. 122; Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 182.

²⁸⁹ Külekçi, *a.g.e.*, s. 140.

²⁹⁰ Suyûti, *Mu'teraku'l-Akrân*, 1/294; Tehânevî, *a.g.e.*, 1/221; Kalkîle, *a.g.e.*, s. 334.

²⁹¹ Yusuf, 12/38.

²⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/41; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/72; Buhâri, *Kitâbu'l-Enbiya* 4/294.

²⁹³ Kazvînî, *el-İzâh*, s. 212; Tehânevî, *a.g.e.*, 1/156-169; Eren - Erbaş, *Kur'ân İlimleri*, s. 121.

denerek Ali övülmüş olur.²⁹⁴

k) İ'tirâz

İ'tirâz, peşpeşe gelen iki söz veya sadece bir sözün içinde, irabda mahalli olmayan bir veya daha fazla ara cümle getirmektir.²⁹⁵ İ'tirâz cümlesinin gelme gayelerinden biri de övme veya yermedir. Medhe örnek: Şeyh Abdülkâhir Cürcâni - *ne güzel âlimdir!*- belâgat ilmini kurmuştur. Zemme örnek: Müseylemetü'l-Kezzâb - *ne kötü adamdır!*- peygamberlik iddiasında bulunmuştur.

1.4.4. Medhe ve Zemme Delâlet Eden Bazı Hususlar

Gramerciler medih ve zemmin delâletini bazı lafzî kalıplarla sınırlarken, belâgatçılar sınırları kaldırmışlar ve mânâyaya ağırlık vermişlerdir. Medih ve zem manası veren her sanatı bu yolda kullandıkları gibi bu mânâyaya delalet eden bazı metotlar geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden bazıları şunlardır.

a) Mübâlağa için Lafzın Tekrar Edilmesi

Mübâlağa, sanatkârın kendini heyecanlandıran hâdiseyi, heyâcanın mahiyet ve şiddetine göre, kastedtiği mânâdan daha belîğ olacak şekilde sıfat/lar zikrederek küçültmesi veya büyültmesidir.²⁹⁶

Tekrîr ise, manzum veya mensûr bir eserde, mânâyı kuvvetlendirmek maksadıyla, bir parçadaki aynı kelimeyi veya kelime gruplarını birkaç defa tekrarlamaktır.²⁹⁷

Bir şeyi tekrar etmek insana bazen usanç verebilir, fakat bu durum her makam her kelâm ve her kitap için genel bir hüküm değildir. Usanç verici sayılan pek çok zâhirî (dış görünüşteki) tekrarlar, edebiyat açısından güzel sayılmış ve takdir edilmiştir. Bu durumu şöyle bir misalle açıklamak mümkündür.

İnsanın yediği yemekler; biri gıda, diğeri de meyve olmak üzere iki kısımdır. Birincisi tekrarlandıkça insana kuvvet ve memnûniyet verir, kat kat teşekkürlere sebep olur. İkincisi tekrarlanırsa insana usanç, değiştirilip yenilenirse lezzet verir. Aynı şekilde, kelâmlar da iki kısımdır. Bir kısmı ruhlara gıda, fikirlere kuvvet verici hakikatlerdir ki tekrarlandıkça, güneşin ışınları gibi, ruhlara ve fikirlere hayat verir. Meyve türünden iştihayı açan ikinci kısımdaki tekrarlar ise, makbul değildir.

²⁹⁴ Bolelli, *a.g.e.*, s. 90,91.

²⁹⁵ Kazvînî, *a.g.e.*, 1/206-209.

²⁹⁶ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/1428; Matlûb, *a.g.e.*, 3/286; Tabâne, *a.g.e.*, s. 86-88; Külekçi, *a.g.e.*, s. 131.

²⁹⁷ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/502-503; Matlûb, *a.g.e.*, 2/338; Tabâne, *a.g.e.*, s. 573; Külekçi, *a.g.e.*, s. 163.

Binaenaleyh Kur'ân, insanın kalbine kut/gıda ve kuvvet/enerji verir. Tekrarında usanç değil, halâvet/tat ve lezzet vardır. Kur'ân âyetlerinde öyle bir kısım vardır ki, o kuvvetin ruhu hükmünde olup tekrarlandıkça daha fazla parlar, hak ve hakikat nurlarını saçar. Kur'ân, tekrar tekrar sürüldükçe kokusu artan misk gibidir. Besmele gibi âyetlerde bulunan ukde-i hayatiye ve nuranî esaslar, tekrarlandıkça iştihaları açar; misk gibi, karıştırıldıkça kokar. Demek ki, lafızca birbirine benzedikleri için tekrar zannedilen pek çok kelime veya ayet, hakikatte tekrar değildir. Bir konunun, her makamda o makama münasip bir yönüyle zikredilmesi, belâgatın tâ kendisidir. Hangi sûrede tekrar varsa, o sûrenin ruhuna uygun bir yön bizzat kastedilmiştir.²⁹⁸

Kur'an'da lafzın tekrarı israf değil bir gayeye matuftur. Anlatılmak istenilen mânâyâ muhatabın dikkatini çekmek ve bu mânânın şuuraltına yerleştirilmesini sağlamak bu gayeler arasında sayılabilir. Tekrardaki latifelere birkaç örnek verelim.

Medhe örnek: ﴿فَيَعِمْ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ “O ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır!”²⁹⁹ Mevla, kulunun maslahatını gözeten efendi demektir. Nasîr, yardım etmede mübalağa sîgasıdır. Allah'a kul olmakla gerçek hürriyetine kavuşan Müslüman için Allah, en güzel Mevla ve en güzel yardımcıdır. Kâfirlerin ise, gerçek anlamda ne bir dostu, ne de bir yardımcısı vardır. ‘Ne güzel’ anlamındaki “ni'ma” lafzının tekrarı, Allah'ın güzel velayetine ve yardımına yapılan bir övgüdür. Bu şekilde sûre ‘berâatu'l-hitam’ (çok güzel eşsiz bir bağlama) ile bitirilmiş ve Allah'ın velâyetine sıkı sıkı bağlanmak gerektiği ifade edilmiştir.³⁰⁰

‘Ni'ma’ lafzı tekrar edilmeden, nasîr kelimesi mevlâ lafzının üzerine atfedilseydi, bu kadar anlam ifade etmeyecekti ve bu üslûp belağattan yoksun olacaktı. Bu tekrarlara belli konuların altı çizilmiş ve muhatabın dikkati o yöne çekilmiştir. Bu tekrarlar içinde anlatımda mübâlağa, kelimada itnâp ve mânâyâ takviye vardır. Kur'ân'daki mübalağa, insanların yaptığı boş abartı ve yalan gibi değildir. Kelimadaki itnâbı da, beşer gibi sözü uzatıp muhatabı yormak değil, bilakis mânâyı ek bilgilerle takviye edip muhatabı zihnen rahatlatmaktır.

Zemme örnek: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ﴾ “Allah'ın âyetlerini inkâr edenleri, haksız yere peygamberleri öldürenleri, adaleti isteyip yaymak isteyenlerin canlarına kıyanları, can yakıcı bir

²⁹⁸ Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz*, Şahdamar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29, 30.

²⁹⁹ Hac, 22/78.

³⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve et-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984, 17/352-353.

*ceza ile müjdele!*³⁰¹ Öldürenler lafzının tekrar edilmesi, Yahudilerin işledikleri cürmün ne kadar büyük olduğunu, günahın ne kadar çirkin ve iğrenç olduğunu gösterir. Bu tekrarla Yahudilerin kötülükte sınır tanımadıklarını, vahşilikte, barbarlıkta ve insafsızlıkta son noktada olduklarını, kendi peygamberlerini bile acımasızca öldürdüklerine dikkat çekilmiştir.

Zemme örnek: *“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah'ın en çok nefret ettiği şeylerdendir.”*³⁰² Bu ayet sözünüle özü bir olmayanları, oldukları gibi görünmeyenleri yermiştir. Küçük zannedilerek yapılan bu fiilin ne kadar büyük olduğu, çok kötü akıbeta sebep olacağı, Allah'ın bu yüzden gazap ettiği belirtilmiş ve muhatap uyarılarak korkutulmuştur.

b) Mübâlağa için Te'kîd Yapılması

Te'kîd, bir şeyi muhatabın zihninde yerleştirmek ve pekiştirmek veya ona kabul ve itiraf ettirmek mânâsına gelir.³⁰³ Muhatap bir şeyi inkâr ediyorsa veya bu makamdaysa, sözü pekiştirmek için genellikle “te'kîd” sanatına başvurulur. Fakat Kur'ân'da muhatap inkâr etmediği halde yine te'kîd yapıldığı görülmektedir. Bundan maksat şüphe daha doğmadan yok etmek, inkâra karşı şuuraltı savunma mekanizmasını güçlendirmek olabilir. Yani, bu te'kid hasta olmadan önce yapılan aşırıya benzer. Fakat evham arttıysa, önce tahliye sonra tehzip yapmak gerekir. Muhatabın aklından şek şüphe zâil olduktan sonra te'kîd yapmak daha güzeldir. Bu te'kid kalan şüphe kırıntılarını temizler ve istenilen mânânın daha çabuk yerleşmesini sağlar.

Cürcânî'nin tâbiriyle, kendisiyle iftihar eden birinin, kendisini şüphelere karşı savunması gerekir. Yâhut başkasını öven bir kişinin, övdüğü şahsı muhataplarının nazarında tüm şüphelerden uzak tutması, koruması ve kollaması gerekir.³⁰⁴ Medhe örnek: *“وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”* *“Ve sen pek yüksek bir ahlâk üzerindesin!”*³⁰⁵ Örn. *“وَإِنَّ الْيَأْسَ”* *“İlyas da şüphesiz resullerdendi.”*³⁰⁶ Zemme örnek: *“كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا”* *“Hayır! Asla! Çünkü o Bizim âyetlerimize karşı inatçı kesildi.”*³⁰⁷ Bu ayetin nüzûluna sebep olduğu belirtilen Velîd b. Muğîre'nin aslında tam inkâr etmediği biraz

³⁰¹ Âl-i İmran, 3/21.

³⁰² Saff, 61/2,3.

³⁰³ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/372; Matlûb, *a.g.e.*, 2/6; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğa*, s. 34.

³⁰⁴ Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilu'l-İcâz*, s. 138.

³⁰⁵ Kalem, 68/4.

³⁰⁶ Saffât, 37/123.

³⁰⁷ Müddessir, 74/16.

şüphelendiği bilinmektedir. Bu şüphesini gideremeği için zemme müstehak olmuştur. Muhatapların aklında -o inkâr etmemişti- gibi yanlış bilginin kalmaması için te'kid lââmı getirilmiştir. Şunu unutmamak gerekir ki nüzul sebebinin hususiliği, benzer durumlarda olan herkes hakkında hükmün umûmî olmasına mani değildir.

c) Mübâlağaya Delâlet Eden Lafzın Seçilmesi

Kur'ân'da medih ve zem makamındaki lafızlar özel seçilmiştir. Bu lafızlar mânâyâ kuvvet ve tesir katmaktadır. Örn. ﴿لَيْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ “*Yaptıkları şey ne kadar kötü!*” ﴿لَيْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ “*Ama heyhât! Bunların yaptıkları da, ayrıca bir çirkin!*”³⁰⁸ İlk ayette ayette “fe’ale” (فَعَلَ) fiili tercih edilmiş, ikinci ayette “sane’a” (صَنَعَ) fiili seçilmiş ve mübalağa kastedilmiştir. Zemaşerî bu ayeti şöyle yorumlar: Her âmil (işçi), sâni (zanaatkâr) diye isimlendirilmediği gibi, her amel de zanaat olamaz. Bir kişinin zanaatkâr olabilmesi için o sahada iyice oturaklaşması ve artık o işin ona nisbet edilir hale gelmiş olması gerekir. Kur'ân, âlimler için “sane’a” fiilini kullanırken; diğer insanlar için “fe’ale” fiilini kullanmıştır. Diğerlerini günaha çeken bir şehvet varken âlimleri görevinden alıkoyan bir sebep yoktur. Öyleyse münkeri küçük gören âlimlere burada büyük bir kınama vardır. Çünkü münkeri terketmek onlar için sadece ufak bir şey değildir. Emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker yapmak onların mesleği ve asıl görevidir.³⁰⁹

d) Mübâlağa için Hasr Üslûbunun Kullanılması

Hasr, bir şeyi hapsetmek, engellemek, içine almak ve kuşatmak demektir.³¹⁰ Terim olarak, özel bir metotla bir şeyi diğerinden ayırmak, bir mânâyı, bir eylemi veya bir söylemi gerçekleştirebilecek kimseler arasında sadece birinin veya birkaçının meydana getirdiğini ifade etmektir.³¹¹

Hasr ile medh yapılmasına bir örnek: ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ Kadınlar onu görünce hayran kaldılar, onun güzelliğine dalıp gittiklerinden, farkında olmadan kendi ellerini kestiler ve: “*Hâşâ! Allah için bu, bir insan olamaz! Bu sadece yüce bir melek! Başka bir şey olamaz!*” dediler.³¹² Kadınlar bu adam melek gibi, meleğe benziyor demediler. Benzetme olarak değil hakikaten melek olduğunu söylediler. Burada hasr ile övme sanatı; Yusuf (a.s.) beşer olma özelliğinden ve

³⁰⁸ Mâide, 5/62,63.

³⁰⁹ Zemaşerî, *Keşşaf*, s. 654; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/93.

³¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, HSR md. 630; İbn Fâris, *a.g.e.*, HSR md. 2/72; Bustânî, *a.g.e.*, HSR md. s. 172.

³¹¹ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/680; Tabâne, Bedevî; *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 3174; Çiçek, *Kur'ân Nasıl Bir Kitaptır*, s. 93; Eren Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, s. 93.

³¹² Yusuf, 12/31.

kusurlarından tamamen sıyrıldı ve melek olma sıfatlarının tümünü kuşattı, kendi üzerinde topladı, şeklinde ortaya çıkmaktadır.

e) Azamet için Nekra Üslûbunun Kullanılması

Bir kelimenin nekra hali, müphem bir mânâyâ işaret eder. Müphemlik ise medih ve zem üslûbuna kuvvet verir.

Örn. ﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ “İşte bunlardır Rableri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felâh bulanlar.” “Huden” kelimesinin nekra olarak gelmesi azameti daha da artırmak içindir. Hidayet her şeyden kıymetlidir. Değeri ölçülemez ve asıl özüne ulaşamaz. Paha biçilemeyecek kadar değerlidir, mânâsına gelir.³¹³

f) Teşbih, Temsîl ve Tasvîr Yapılması

Teşbih, aralarında ilgi bulunan iki şeyden zayıf olanın anlamını güçlendirmek amacıyla dah güçlü olana benzetmek demektir.³¹⁴

Teşbih üslûbuyla zemme bir örnek: ﴿وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَتَلَهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِذَا تَحْمَلُ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرَكُهُ يَلْهَثُ﴾ (Kendine ilim verilmesine rağmen, ondan istifade etmeyen, şeytanın peşine takılan o kişi, “Hevasının esiri oldu. Onun hali tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da yine dilini salar solur! İşte bu, tıpkı âyetlerimizi yalan sayan kimselerin misalidir.”³¹⁵ Köpek bunu tabiatı gereği yapmaktadır, ama insan aklını kullanıp delilleri, uyarıları dinlemez, durumunu değiştirmezse, kendisini o köpek durumuna koymuş olur. Köpek sorumlu olmazken, o cezaya müstehak olur. Alt seviyedeki bir şeyi veya birini üstekine benzetmek medih, üst derecedeki bir şeyi alt derekeye benzetmek zemdir.³¹⁶

Temsîl, benzetme, bir şeyin sembolü olma, bir şeyin aynısını yapma, misal getirme, özellikle öğüt alısın diye mesel anlatmaktır.³¹⁷

Temsîl yoluyla medhe bir örnek: ﴿حِثَّامُهُ مِيسِكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ (Cennetliklere ikram edilen) “Hitamı misktir, içildiğinde sonu mis gibi kokar. İşte yarışacaklarsa

³¹³ Kinnevcî, *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân*, Matba'atu'l-Asriyye, Beyrut, 1992, 1/85.

³¹⁴ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/434; Matlûb, *a.g.e.*, 2/166; Tabâne, *a.g.e.*, s. 296; Eren - Uzunoğlu, Belâgat, s. 133; Akdemir, *Belâgat*, s. 340; Külekçi, *a.g.e.*, s. 31.

³¹⁵ A'raf, 7/176.

³¹⁶ İbn Hucce Hamavî, *Hizânetu'l-edep*, 1/383.

³¹⁷ Tehânevî, *a.g.e.*, s. 506-507; Demirci, *a.g.e.*, s. 256.

*insanlar, bu cennet devletine konmak için yarışsınlar!*³¹⁸ Kur'ân cennet nimetlerini insanlara çağrışım yaptırmak ve onlara karşı arzu uyandırmak için dünyadaki bazı tat ve lezzetlerle tasvirler yapmıştır. İçince sarhoş etmeyen, ağızda güzel tat bırakan cennet içkisi dünyadaki "misk"e benzetilmiştir. Zîrâ insanlara göre güzelliğin son noktası misktir.³¹⁹

Tasvîr, bir şeyin sade olduğu gibi değil biraz daha şairce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır.³²⁰

Tasvîr, yoluyla zemme bir örnek: *إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ. إِنِّي شَجَرَةٌ ۖ* *Sonuç olarak böylesi bir mutluluk mu iyidir, yoksa zakkum ağacı mı? Biz onu zalimler için bir dert ve azap yaptık. O öyle bir ağaçtır ki cehennemden ta dibinden çıkar. Meyveleri sanki şeytanların başları gibidir.*³²¹ Burada mahiyeti meçhul olan zakkum ağacı, insanlar tarafından görünmeyen meçhul olan şeytanın başlarına benzetilmiştir.

Teşbihten maksat açıklamak ve akla yatkın hale getirmek ise, bilinmeyen bir şeyin başka bilinmeyene benzetilmesindeki maksat nedir acaba? Müphem bir şey başka müphemi nasıl açıklanır? İlk bakışta kusur gibi görünen bu meselenin izahı şöyledir: Bir meseleyi müphem bırakmak belağatın tam kendisidir. Çünkü Allah (c.c.) çirkin olan bir şeyi bildiğimiz bir şeyle sınırlamamızı istemiyor. Bilindiği gibi güzellik ve çirkinlik izâfi bir kavramdır. Birine göre çirkin olan bir şey diğerine göre çirkin olmayabilir. Şeytanın başları gibidir denilerek tâbir yoruma açık bırakılmış bir şeyle sınırlandırılmamıştır. Kısıtlama olsaydı çirkinliğin tek bir yönü anlatılmış olacaktı. Kayıt konmaması mânâyâ zenginlik katmaktadır. İnsanların hayal edebildiği en kötü sûret, şeytanın yüzüdür. Bu yüzün kurgusu her insana göre değişmektedir. Bu değişim mânâyâ canlılık vermektedir.³²²

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki belagatçılar medih ve zem üslûbunda lafza bağlı kalmamışlar manaya da bakmışlardır. Övgü ve yergi ifade eden bütün sanatları kullanmışlardır. Bu sanatlar arasında, itnâb, idmâc, istibtâ'a, tescil, tefrik, tefvîf, tevcih, istidrâk, itrâd, istiâre, i'tiraz, mübâlağa, tekrîr, te'kîd, hasr, nekra, teşbih, temsîl, tasvîr gibi sanatlar vardır. Kur'ân, Arap edebiyatının bütün sanatlarını ustaca kullanmış ve zirveyi ihraz etmiştir. Bir edebî metinde bulunması gereken tüm özellikler ve güzellikler onda en mükemmel bir şekilde mevcuttur.

³¹⁸ Mutaffifin, 83/26.

³¹⁹ Cürcâni, Abdülkâhir, *Delâilu'l-İcâz*, s. 389.

³²⁰ Tâhirül-Mevlevi, *Edebiyat Lügati*, Enderûn Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 149.

³²¹ Saffât, 37/62-65.

³²² Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/46-47.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE MEDİH / ÖVGÜ ÜSLÛBU

2.1. MEDİH / ÖVGÜ

Medih, bir kimseyi sahip olduğu sıfatından veya elde ettiği başarısından dolayı takdir etmek ve güzel vasıflarını saymaktır. Bir kimseye değer vermek, onu takdir edip teşekkür etmek güzel bir davranıştır. Ancak muhatabı tanımadan yapılan övgü, onun lehine değil aleyhine olabilir. Övgü bazı insanları iyiliğe teşvik ederken bazılarını da ucba düşürebilir. Övülmeye alışan insanlar şahsi kusurlarını görmezler ve tenkit edilmeyi sevmezler. Birini övmek gerekirse, zannedirim o şöyledir, doğrusunu Allah bilir demek, ihtiyatlı bir davranıştır. Kısaca, yerginin yüze karşı olanı faydalı, övgünün de arkadan yapılanı zararsızdır, denilebilir.

2.1.1. Medhin Lügat ve Terim Mânâsı

Medhin Lügat Mânâsı: “Medih” (مَدَحٌ، يَمْدَحُ، مَدَحًا) “zem”in zıddı olup, güzellikleri güzel bir sözle nitelemek, övmek, methetmek, senâ etmek, bir şeyden veya birinden hoşnut olmak, ondan râzı olduğunu dile getirmek, kusur ve ayıplardan uzak tutmak, tezkiye etmek, kıymetini yüceltmek, takdis etmek³²³ gibi mânâlara gelir.

“Midhu” (الْمِدْحُ) mastar; (الْمِدْحَةُ) “Mithat” isimdir ve çoğulu (مَدَحٌ) “midah”tır. Medhin (الْمِدْحُ) çoğulu, (الْمَدَائِحُ وَالْأَمَادِيحُ) ‘medâih’ ve ‘emâdih’dir. Övene, ‘mâdih’ (مَادِحٌ); bu işi meslek edinene, ‘meddâh’ (مَدَّاحٌ), övülene de ‘Memduh’ (مَمْدُوحٌ) denir. Şair Hasan b. Sabit şöyle demiştir: وَمَا مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِي وَلَكِنْ مَدَحْتُ مَقَالَتِي بِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

³²³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, MDH md. 13/50; Zebîdî, *a.g.e.*, MDH md. 7/111; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, MDH md. s. 230; İbn Fâris, *a.g.e.*, MDH md. 5/308; Akkâvî, *el-Mu’cemul Mufasssal fi Ulûmi’l-Belâğâ*, s. 642; Ahmed Rıza, *Mu’cemu Metni’l-Luğâ*, MDH md., 5/260.

Muhammed'i (s.a.s.) övmüş olmadım; aslında sözlerimi Muhammed Aleyhissalâtu Vesselâmla övmüş ve güzelleştirmiş oldum.³²⁴

Medhin Terim Mânâsı: Güzel bir şey üzerine, dille kasıtlı olarak yapılan övgü ve senâdır.³²⁵ Diğer bir ifadeyle, bir kimsenin fazilet, meziyet ve erdemlerini veya sosyal konumunu yahut herhangi bir işteki hünelerini şiir veya nesir olarak açık bir şekilde zikretmek³²⁶ sûretiyle toplum nezdindeki itibarını artırmaktır.

Medih, bir kimseyi güzel bir niteliği dolayısıyla övme anlamında ahlâkî bir terimdir. Bir insanı, bir nesneyi yahut eylemi üstün bir özelliği dolayısıyla övme anlamında masdar ve bu şekilde övücü söz ve davranışları ifâde etmek üzere isim olarak kullanılmakta olup, karşıtı zemdir. Yaranmak ve çıkar elde etmek maksadıyla birine abartılı sözlerle methiyeler düzenlere de meddah denir.³²⁷

Edebi anlamda medih veya medhiye, takdir ve şükran duygularını dile getirmek ya da maddi bir menfaat elde etmek amacıyla daha çok fertlerle ilgili olmakla birlikte, kabile, toplum, millet, ülke, vatan, şehir vb.nin güzel sıfat, meziyet ve erdemlerinin anlatılmasıdır.³²⁸ Medih, ister şahsa âit faziletlerden olsun isterse ona verilen hibelerden dolayı olsun mutlak bir şekilde bir kimsenin güzel hasletini dille övmektir.³²⁹ Medhin yapılması için, övülene nimetin ulaşmış olması ve övenin ondan razı ve hoşnut olması gerekir. Medih, rızadan daha fazla bir şeydir ve kişi bazen övülme de bir şeyden râzı olabilir. Öven onu neden övdüğünü, tatlı ve temiz bir sözle açıklama yoluna gider.

Medhin hissi mânâsı, şişmek ve genişlemek demektir. Örn. (أَمَدَحَ بَطْنَهُ): Karnı şişdi, genişledi. (أَمَدَحَتِ الْأَرْضُ): Yer genişledi, demektir. Medhin manevi mânâsı hissi mânâsından daha fazla gelişmiştir. Muhataptaki güzel hasletleri zikrederek onu senâ etmek, medih içeren itnâb çeşitlerinden biridir. İtnâb, sözün pekiştirilmesi gibi bazı faydalardan dolayı lafzın mânâdan fazla olmasıdır.³³⁰

Netice itibariyle medih, bir kimsede vehbî veya kesbî olarak bulunan meziyet ve erdemleri sözlü veya yazılı olarak izhar etmek suretiyle onu övmek, medh ü senâ etmek, nazara vermek ve toplum nezdindeki itibarını artırmaktır, denilebilir.

³²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü'ssâir* 2/357; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* 2/321; İmâm Rabbânî, *el-Mektûbât* 1/58 (44. Mektup).

³²⁵ Cürcânî, Ali, *et-Ta'rîfât*, s. 289

³²⁶ Mecdî Vehbe, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Arabiyye*, MDH md., s. 343.

³²⁷ Çağrıci, Mustafa, *DİA*, Ankara, 2003, "Medih" md., 28/304.

³²⁸ İsmail Durmuş, "Methiye", md., *DİA*, c. 29, s. 406; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 129.

³²⁹ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, MDH md. s. 857.

³³⁰ Bedevî, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 34; Bolelli, *a.g.e.*, s. 366; Akdemir, *Belagat* s. 192.

2.1.2. Medih Lafızları ve Aralarındaki Farklar

Arapça'da medih anlamında kullanılan kelimelerden bazıları şunlardır:

(أَيَّنَ): Ölen birisini övmek. (رَتَا): Ölüyü övmek, ağıt yakmak. (فَرَطَ): Yaşayan birisini çok övmek, methiye yapmak, takriz yazmak. (تَشْيِبُ): Kadını gazel ve türkü ile övmek. (شَكَرَ): Hamd etmek. (حَمِدَ عَلَى): Sena etmek, sitayiş etmek, dua etmek. (أَثْنَى عَلَى): Şükretmek, teşekkür etmek. (رَضِيَ عَنِ): Razi olmak. (اِسْتَحْسَنَ): Hoş bulmak, güzel görmek. (أَعْجَبَ): Beğenmek. (أَشَادَ بِ): Övererek yüceltmek. (أَطْرَفَ عَلَى): Aşırı övmek, öve öve bitirememek. (أَمْدُوْحَةٌ، أَمَادِيْحٌ): Övme vesilesi olan şey, övgüler. (تَجَمَّيْلٌ): Süsleyerek övmek. (تَمَجَّيْدٌ): Yüceltmek, temcit, sabaha karşı minarelerde övgü duası okumak. (مَدَّحٌ، مَدَّاحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ): Öven, övgücü, meddah. (مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ، مِدْحَةٌ): Mithat, övgüler, övgü vesilesi. (مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ، مَدَائِيْحٌ): Övgü, övgüler. (مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ، مَدَّحٌ): Medih, methiyeler. (نَعَتٌ): Övmek, nitelemek, tanımlamak. (هَرَفٌ): Övmek, meşhur yapmak, anmak. (تَزَكِيَةٌ): Arıtmak, tenzih etmek, övmek. (إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ، إِمْتِدَاحٌ): Birisini haddin fazla abartılı övmek. (عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ، عَجَابٌ بِالتَّنْصِيحِ): Övünmek, iftihar etmek, gurur duymak. Şimdi bu kelimelerden bazısına bakıp aralarındaki farkları bulmaya çalışalım.

a) Medih, (مَدَّحٌ) Hamd (حَمْدٌ) ve Şükür (شُكْرٌ) Arasındaki Fark

“Medh”, “hamd”den; “hamd” de, “şükür”den, daha umûmî bir mânadadır.³³¹ Medh'in, “hamd”den daha umûmî oluşu şu bakımdandır: Medh (övme), hem akıl sahibi varlıklar, hem de akli olmayan varlıklar (cansızlar, hayvanlar) için yapılabilir. “Hamd” ise ancak kendisinden sâdır olan nimetlere karşılık, Fâil-i Muhtar olan Allah'a yapılabilir.³³² Hamd fiili kapsar. Medih ise, hem fiile hem de sığata olabilir.³³³ İnsan bir nimete ya iradesiyle (ihtiyârî) ya da iradesi dışında (gayr-i ihtiyârî) ulaşır. Hamd sâdece gayr-i ihtiyârî elde edilen nimetler için yapılır. Medih ise her ikisi için yapılabilir.³³⁴ Hamd, medihten daha hususi, şükürden daha umûmidir. Her hamd medihtir, fakat her medih hamd değildir. Hamd devamlı ulvî iken medih bazen suffî olabilir.³³⁵ Hamd, Allah'a minnettarlığı ifâde etmek için mutluluk zevki ile garazsız ve ivazsız yapılır. Medih ise, başkasından maddi veya manevi bir menfeati elde etmek

³³¹ Yıldırım, *Fâtiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri*, s. 19.

³³² Râzi, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 12/150 (En'am, 6/1).

³³³ Askerî, Ebû Hilâl, *Mu'cemu Furûki'l-Luğaviyye*, s. 201.

³³⁴ Râgib, *el-Müfredât*, s. 138.

³³⁵ Yazır, *Hak Dini*, 1/71, 72 (Fatiha, 1/1).

için yalan söyleme şeklinde dalkavukluk için olabilir.

Akıl sahibi varlıklara yapılan medihte, bir kişi yüzünün güzelliği ve boyunun uzunluğu gibi (gayr-i ihtiyârî) fitrî özelliği ile övülebilir. İradesiyle yaptığı (ihtiyârî) cömertliği ve elde ettiği ilmi ile de övülebilir. Medih kapsamına akıllı olmayan cemâdat da girer. Bu kapsama giren bir yâkut, son derece net ve parlak olduğu için ‘Bu ne güzellik, bu ne berraklık!’ denerek methedilebilir. Medihte bir ihsan olması gerekmez, ama “hamd” ancak bir ihsana karşılık olabilir. Allah, kullarına olan ihsanından dolayı Kendisine “Hamîd”dir, yani nimetlere karşı hamde lâıyk olandır.³³⁶ Allah Zât’ında Hamîddir, başkalarının hamdine muhtaç değildir. Kâmil mânâda hamd Allah’a mahsustur.³³⁷

“Hamd”in, “şükür”den daha umûmî mânada olması ise şu bakımdandır: Hamd, Fâil-i Muhtar olan Allah’a ta’zîmden ibarettir. Yani, hamd mef’ûl için değil fâil için yapılır. Allah’ın nimeti, ihsanı, insana ulaşsa da ulaşmasa da hamd yapılır. Şükür ise, sadece insana ulaşan ve onda hâsıl olan nimetten ötürü, nimet sahibini ta’zim için yapılır.³³⁸ Hamd ve şükürde nimet veren bilinir, medihte ise bilinmeyebilir. Tek cümleyle ifade edecek olursak; Hamd ile şükürün mihrak noktası daha ziyade fâil iken medhin odak noktası mef’uldür.

Ayrıca, “hamd” kelimesinin iştikâkı da medhe delâlet eder. İştikâk, aynı kökten gelmiş kelimeleri bir arada kullanma sanatıdır. Kök bilimi (etimoloji) olarak isimlendirilen bu ilimde, aralarında mânâ ilişkisi olan iki kelimedenden biri diğerinden türetilir.³³⁹

Mâna, mahreç ve sıfat bakımından birbirine yakın olan iki kelimenin harflerini birbiriyle değiştirmeye ibdâl denir.³⁴⁰ “Medh” (مَدْح) ile “h_{am}d” (حَمْد) kelimelerinin iştikâkında ve ibdâlında güzel bir nükte vardır. Her iki kelimedede bulunan “ha” harfi yer değiştirdiğinde diğer kelimeye dönüşür. Hamdin başındaki “ha” harfini sona alırsak “medh” olur. Yani “ha” harfi başta olursa “h_{am}d”, sonda olursa “medh” olur.³⁴¹ Bu latife bize yapılan her işin başında Allah’ı zikir, ortasında fikir, sonunda da şükür yapılması gerektiğini hatırlatır.

b) Medih, (مدح) Takrîz (تقریظ) Te’bîn (تأیین) Arasındaki Fark

Medih, yaşayan biri için de ölmüş biri için de olabilir. Takrîz ise, ancak yaşayan biri için olur. Ölmüş birini iyilikleriyle yâd etmek için te’bîn kelimesi kullanılır.

³³⁶ Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 3/40 (Bakara, 2/267).

³³⁷ Ulutürk, *a.g.e.*, s. 137.

³³⁸ Râzi, *a.g.e.*, 12/150, 151 (En’am, 6/1).

³³⁹ Demirci, *Tefsir Terimleri*, s. 126.

³⁴⁰ Mağribî, Abdulkâdir, *Kitâbu İştikâk ve Ta’rib*, s. 18; Demirci, *a.g.e.*, s. 97.

³⁴¹ Serrâc, Ebû Bekir, *el-İştikâk*, s. 7.

Takrîz'in aslı karz'dır ki deri tabaklanan selâm ağacı mânâsına gelir. Deri, karz ile tabaklandığında güzelleşir, iyileşir ve değeri artar. İşte yaşayan birini methetmek buna benzetilmiştir. Sen onu methederken sanki değerini artırmış oluyorsun. Bu yüzden, “medehallahu” yâni, Allah onu methetti denilir; ama “karazahu” denilmez.³⁴²

c) Medih (مدح) ile Senâ (ثناء) Arasındaki Fark

Senâ, tekrar tekrar yapılan medihtir. Senâ aslında, iki kat yapmak, çift yapmak, birine ikincisini eklemek anlamındadır. “Seneytu'l-hayte” yani, ipi iki kat yaptım demektir. “Seneytuhu” yani, onu bağladım demektir. Bu nedenle fatiha sûresi her rekâtta takrarlandığı için, “seb'an mine'l-mesânî” yani, tekrarlanan yedi diye nitelendirilmiştir.³⁴³ Medih, azlık ifade ederken, senâ çokluk ifade eder. Bir şey birkaç kez övüldüğünde medih; defalarca övülürse, öve öve bitirilemezse senâ olur. Medihte övme fiili bitmiştir, senâ da ise devam etmektedir, denilebilir.

d) Medih (مدح) ile Itrâ (اطراء) Arasındaki Fark

Itrâ, birini yüzüne karşı övmek demektir. Arapların, “el-itrâu yûrisu'l-gaflete” yüzüne karşı övmek gaflet doğurur, sözleri buradan gelmektedir. Medih ise, yüzyüze olduğu gibi giyâben de olabilir.³⁴⁴

2.2. KUR'ÂN'DA MEDİH / ÖVGÜ ÜSLÛBU

Kur'ân'da medih üslûbu kıyâsî ve siyâkî olmak üzere iki çeşittir. Kıyâsî medihte “ni'me” (نعم) ve “habbe” (حَبَّة) gibi açık lafızlar kullanılır ki bunların medhe delâleti açıktır. Siyâkî medihte ise belli bir lafız yoktur. İbarenin medhe delâleti sözün gelişinden anlaşılır. Kur'ân'da siyâkî medih kıyâsî medihten daha yaygındır.³⁴⁵

³⁴² Askerî, *el-Furûk*, s. 490.

³⁴³ Askerî, *el-Furûk*, s. 150.

³⁴⁴ Askerî, *el-Furûk*, s. 56.

³⁴⁵ Maa'n Tevfik, *el-Medhu ve'z-Zemmu fi'l-Kur'ân*, s. 26.

2.2.1. Kıyâsî Medih / Övgü Üslûbu

Kıyâsî medih için (نِعْمَ) “Ni’me”, (حَبَدًا) “Habbezâ” ve “fa’ule” (فَعَلَ) vezninde gelen sülâsi fiiller kullanılır.³⁴⁶ “Ni’me” (نِعْمَ) Kur’an’da bazen yalın haliyle bazen “vav”, “fâ”, “lâm” ve “mîm” harfleriyle bitişik olarak gelir. “Habbezâ” ise hiç kullanılmamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân’da “ni’me” (نِعْمَ) yalın haliyle beş yerde,³⁴⁷ kendisinden önce “vâv” harfiyle birlikte (وَنِعْمَ) dört yerde,³⁴⁸ “fâ” harfiyle beraber (فَنِعْمَ) beş yerde,³⁴⁹ “vâv” ve “lâm” harfleriyle beraber (وَلَنِعْمَ) bir yerde,³⁵⁰ “fâ” ve “lâm” harfleriyle beraber (فَلَنِعْمَ) yine bir yerde,³⁵¹ kendisinden sonraki mâ (مَا) ya (نِعْمًا) “ni’immâ” şeklinde birleşmiş olarak iki³⁵² yerde olmak üzere toplam on sekiz kez geçmiştir. Şimdi önce “ni’me’ye, sonra da “ni’immâ”ya bakacağız.

Ni’me (نِعْمَ) nin yalın kullanımına örnek: ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ “*Doğrusu Biz onu pek sabırlı bulduk. Ne kuldu o! O gerçekten Allah’a yönelirdi.*”³⁵³ Bu ayetin medih makamı nebilerle birlikte anılmak, mahsûsu da Hz. Eyyûb (a.s.) dır.

Ni’me (نِعْمَ) nin vâv ile kullanımı: ﴿وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾ “*Güzel iş yapanların mükâfatı ne de güzel!*”³⁵⁴ Bu ayetin medih makamı sevap, mahsûsu da cennettir.

Ni’me (نِعْمَ) nin fâ ile kullanımı: ﴿فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾ “*Dünya diyarının ne güzel akıbetidir bu!*”³⁵⁵ Medih makamı mekânın belirlenmesi, mahsûsu da cennettir.

Ni’me (نِعْمَ) ye “mâ” ile bitişik kullanımı: ﴿إِن تَبُدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ﴾ “*Allah rızası için yaptığınız maddî yardımlarınızı açıkça vererseniz ne güzel!*”³⁵⁶ Bu ayetin medih makamı infak, mahsûsu da infakın açıktan yapılmasıdır.

a) Kıyâsî medhin üç unsuru vardır. Bunlar, fiil, fâil ve mahsûsdur. Eğer bir sözde medhedilene delâlet eden bir şey varsa “mahsûs” hazfedilip zikredilmeyebilir. ﴿وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ “*Allah’a sınıksız bağlanın. O sizin biricik mevlanız, efendinizdir. O, ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır.*”³⁵⁷ Bu ayet-i kerimede

³⁴⁶ Dannâvî, M. Emin, *el-Mu’cemu’l-Müyesser*, s. 24.

³⁴⁷ Bkz.: 8/40; 18/31; 29/58; 38/30; 38/44.

³⁴⁸ Bkz.: 3/136; 3/173; 8/40; 22/78.

³⁴⁹ Bkz.: 13/24; 22/78; 39/74; 51/48; 77/23.

³⁵⁰ Bkz.: 16/30.

³⁵¹ Bkz.: 37/75.

³⁵² Bkz.: 2/271; 4/58.

³⁵³ Sad, 38/44.

³⁵⁴ Ali İmran, 3/136.

³⁵⁵ Rad, 13/24.

³⁵⁶ Bakara, 2/271.

³⁵⁷ Hac, 22/78.

“mahsûs” Allah’tır. Başta zikredildiği için ni’meden sonra hazfedilmiştir.

b) “Ni’me’nin fâili ya “ال” takısıyla marife bir isim olarak ya da ya “ال” takısıyla marife olan isme muzaf olarak gelir. El “ال” takısıyla marife olmasına bir örnek: نَعْمٌ ۖ الْمَوْلَىٰ وَنَعْمُ الْمُتَّصِرُ “O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcısı!”³⁵⁸ Bu ayetteki fail, el takısı alan “Mevlâ” ve “Nasîr” isimleridir.

c) “El” takısı ya cins ya da ahit içindir. Bunun hakkında nahiv âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Sibeveyh “el” takısının “cins” için olduğunu söylerken, Halil b. Ahmed “ahit” için olduğunu savunmuştur. Cins için olması ya hakiki ya da mecâzi anlamdadır. Ahit için olması ise ya ahd-i zihnî ya da ahd-i şahsi olması bakımındandır.³⁵⁹

d) “El” takısının hakiki anlamda cins için olmasından maksat, medhin bütün cinslerini kapsamasıdır. Sonra medhedilen kişi zikredilir ve bu kapsam alanı onunla daraltılır. Örneğin نَعْمُ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ (Ne iyi adamdır Abdullah! Bu ibarede önce bütün adamlar cins olarak övülmüş ardından “Abdullah” ismi getirilerek bu övgü ona tahsis edilmiştir. Mecâzi anlamda cins için olmasından maksat ise, “el” takısı medhin bütün cinslerini kapsamak için değil mübalağa amacıyla gelmiş olmasıdır. (عَبْدُ اللَّهِ نَعْمُ الرَّجُلُ) Abdullah ne iyi adamdır! Bu ibarede önce Abdullah zikredilmiş, bütün dikkatler ona çekilmiş, Abdullah’ın kim olduğu merak edilmiş sonra da adam kelimesi cins olarak belirtilmiş ve mübalağa yapılmıştır.³⁶⁰

e) Ahd-i zihnidenden maksat, daha önce geçen zihinde bulunan bir şeye işâret etmesidir. Örneğin إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ ۖ “O ikisi mağarada iken”³⁶¹ dediğimizde Rasûlullah (s.a.s.) ile Hz. Ebu Bekir’in Sevr mağarasında bulunmalarını anlamaktayız. Ahd-i şahsiden maksat ise, medhedilen şahsın marife olarak belirtilmesidir.³⁶² “El” takısının cins veya ahit için olması mânânın durumuna ve mütekellimin kastına göre belirleneceğini söylenebilir.

f) Ni’me’nin fâili temyizi mânâyâ uygun olarak açıklayan gizli bir zamir olabilir. نَعْمٌ رَجُلًا خَلِدٌ (Ne iyi adamdır Halit! Fâilin önce gizlenmesi ve sonra temyizle açıklanması cümleyi haber olmaktan çıkarır ve medih için teaccüb cümlesi haline getirir.³⁶³ Kur’ân’da ni’me ile yapılan bu çeşit bir medih bulamadık ama “hasune” ile vardır. نَعْمٌ

³⁵⁸ Enfal, 8/40.

³⁵⁹ Hamdânî, *Şerhu İbn Akil*, 1/177.

³⁶⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/176.

³⁶¹ Tevbe, 9/40.

³⁶² Hasan Abbas, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 1/384.

³⁶³ Sâmirrâî, *Meâni’n-nahv*, 4/259.

﴿إِنَّا جَعَلْنَا لِكُلِّ مَلَكٍ مُّسَكِّنًا وَمَحْفُوظًا﴾ *“Ne güzel mükâfattır bunlar ve ne güzel bir meskendir o cennet!”*³⁶⁴

Ayetteki “mürtefekan” lafzı, “hasune”yi açıklayan temyizdir.

g) Ni’immâ: Medih üslûbunda “mâ” “ni’me” ye birleşir ya temyiz ya da ism-i mevsul olur. Örnek: ﴿إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا بِكُمْ بِهِ﴾ *“Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor”*³⁶⁵

Her iki durumda da “mâ” mübhem bir harftir ve farklı sebeplerle gelebilir. Mesela (بِسْمَا فَعَلْتَ) Yaptığın şey ne kötüdür! Bu cümlede yapılan ne olduğu açıklanmamıştır.

Çünkü muhatabın dışındakilerin bunu öğrenmesi istenmemektedir. Veya herkes tarafından bilinen malum bir şeydir, tekrar etmeye gerek yoktur. Yahut anlatılması çok zaman alacaktır, işaret edilerek geçilir. Yukarıdaki ayet-i kerimede öğütün ne olduğunun anlatılması çok uzundur. Bu sebeple “mâ” ile ona işaret edilmiştir. Bu işaretle Allah’ın her öğüdünün övgüye değer olduğu veciz bir söz ile anlatılmıştır.³⁶⁶

h) Medih fiillerinin mahsûsu zikredildikten sonra kelamın aslı, lafzî veya makâmî bir delille hazfedilir.³⁶⁷ Lafzî delile bir örnek: ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ *“Doğrusu Biz onu pek sabırlı bulduk. Ne güzel kuldu o! O, gerçekten Allah’a yönelirdi.”*³⁶⁸ “Sâbir” ve “Evvâb” lafızları Hz. Eyyûb’e işaret eder. Makâmî delil ile hazfe şu ayeti örnek olarak verebiliriz: ﴿وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ﴾ *“Âhiret yurdu cennet, dünyadan ve içindeki her şeyden elbette daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzel yurttur!”*³⁶⁹ Bu ayetin mahsusu olan cennet hazfedilmiştir.

i) Kiyâsî Fiillerle Kiyasi Medih: “Fa’ule” veznine çevrilen ve teaacüb şartlarını taşıyan medih maksadıyla söylenen her sülâsi fiil de bu bölüme girer. Bu vezne giren fiiller munsarif iken câmid olur.³⁷⁰ Örn. ﴿وَحَسِّنْ أَوْلِيَّكَ رَفِيقًا﴾ *“Bunlar ne güzel arkadaşlar!”*³⁷¹ Bu ayetteki “hasune” fiili medih kasdıyla teaccüb bildirmekte ve peygamberlerin dava arkadaşları olan mü’minleri övmektedir.

Kur’ân’da “ni’me” medih üslûbunun kullanıldığı yerlere dikkatlice baktığımızda konunun şu üç eksen etrafında döndüğünü görmekteyiz.³⁷²

Birincisi: İtikâd açısından medih yapılmasıdır. Bu medih Allah’a sımsıkı imanla bağlanmayı ve O’na tevekkül etmeyi ifade eder. Örn. ﴿وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾

³⁶⁴ Kehf, 18/31.

³⁶⁵ Nisa, 4/58.

³⁶⁶ Semârrâî, a.g.e., 4/260.

³⁶⁷ İbn Cenî, el-Hasâis, 2/360.

³⁶⁸ Sad, 38/44.

³⁶⁹ Nahl, 16/30.

³⁷⁰ Meydânî, el-Belâğâ, 1/226; İbn Kayyim Cevzî, Kitâbu’l-Fevâid, s. 191.

³⁷¹ Nisa, 4/69.

³⁷² Maa’n Tefvik, a.g.e., s. 28.

“Allah bize yeter. O ne güzel vekildir! demişlerdir.”

İkincisi: Amel açısından medih yapılmasıdır. Kâmil imanın meyvesi olan salih amelleri, infak etme, emaneti yerine getirme, adaleti sağlama gibi amellerin yapılmasını Allah överek teşvik etmiştir. Örn. لَنْ اللَّهُ يَأْمُرَكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ ۖ
لَنْ اللَّهُ يَعْظُمَ بِهِ ۖ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ لَنْ اللَّهُ نِعْمًا يَعْظُمُ بِهِ
*“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor!”*³⁷³

Üçüncüsü: Salih ameller neticesi itibariyle methedilmiştir. Güzel akıbetten haber vermek o amellerin yapılmasını teşvik etmek içindir. Bu bölüm mü'minlerin övülmesini de kapsar. Örn. وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَاثِلِينَ ۖ
*“Güzel iş yapanların mükâfatı ne de güzel!”*³⁷⁴ Bu bölümde ahlâki erdemler neticesi itibariyle övülmüştür. Müttaki kullara va'd edilen cennet nimetleri insanları salih amellere teşvik etmek içindir.³⁷⁵

Netice olarak, “ni'me” ile yapılan medih üslûbu genel övgüyü ifade ettiği ve “Fa'ule” veznindeki kıyasi fiillerin ise özel övgü anlamı verdiği söylenebilir.

2.2.2. Siyâkî Medih / Övgü Üslûbu

Siyâkî medih, sözün gelişinden anlaşılan bazı terkiplerle yapılan övgülerdir. Bu çeşit medihler Kur'ân'da çoktur ve en meşhur yöntemleri şunlardır: Güzel sıfatların zikredilmesi; isimlerin hafzedilmesi; güzel temsiller verilmesi; ism-i tafdil; ism-i mevsûl; nida harfi; ibdâl; tezkiye, tekrîm ve teslim üslûpları; bazı kavramlar ve bazı sûre isimleri siyâkî medhe delâlet eder.

a) Güzel sıfatların zikredilmesi: Bu güzel sıfatların başında esmaül-hüsna gelir. Bu sıfat isimlerle yapılan medihlerde genellikle mübâlağa üslûbu kullanılmıştır. Meleklerin itaat ve ubudiyet sıfatları öne çıkmıştır. Melekler, Kur'ân'da sadece medih siyakında zikredilmişlerdir. Semâvi kitaplarda sağlam akîde, güzel öğretiler ve doğru hükümler zikredilerek övülmüştür. İnsanlar içinden onlara örnek olması için seçilen peygamberlerin şahsında güzel sıfatlar övülmüştür. Bu sıfatlar arasında ubudiyet, şükür, vefa, hilm, inâbe, emanet ve cömertlik gibi kavramlar vardır. Peygamberlere tabi olan ümmetler güzel sıfatları sebebiyle övülmüşlerdir. Ümmetler genel övüldüğü gibi özel övülen sahabe de vardır. Mesela, Hz. Ebu Bekir (r.a.) sıdkıyla, Hz. Ömer (r.a.) adaletiyle, Hz. Osman (r.a.) hayâsıyla ve Hz. Ali (r.a.) ilmi ve

³⁷³ Nisa, 4/58.

³⁷⁴ Bakara, 3/136.

³⁷⁵ İmâduddîn Yahya, *Elfâzu's-Savâb*, Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniv., Edebiyat Fak., Irak, 1987, s. 79.

cesaretiyle işâri mana olarak övülmüştür.³⁷⁶

Bir kimse, başka birini övmek isterse onun güzel sıfatlarını sayması gerekir. Bu sıfatlar onun iradesiyle elde ettiği güzel hasletler olmalı ki övülmeye değer olsun. İşte bunun için Kur'ân niyetiyle ve ameliyle güzel vasıflara haiz olanları övmüştür. Kur'ân'da zikredilen her güzel sıfat siyakî medhe işaret eder, denilebilir.

b) İsimlerin Hazfedilmesi: Medih makamında isimlerin gizlenmesi açığa çıkarılmasından daha edebî olur.³⁷⁷ Örn. ﴿الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ “Müminler, hem sana indirilene hem de senden önce indirilen (kitaplara) iman ederler.”³⁷⁸ Bu ayette “Sana indirilene” derken Kur'ân kastedilmiş ama ismen zikredilmemiştir. Bu hazif onun herkes tarafından bilindiğini gösterir ve siyâken onu medheder.

c) Güzel Temsiller Yapılması: Bir hakikati mesel ile anlatmak en kısa ve etkili bir yoldur. Kur'ân'daki temsiller hem hükümdür hem de hikmettir. Lafzen veciz, manen mu'cizdirler. Her seviyedeki insana hitap eden cevâmiu'l kelimdirler. Hayal ürünü değildir, gerçek hayattan alınmışlardır.³⁷⁹

Kur'ân'da mesellerin verilmesinde, hatırlatma, öğüt, teşvik, azarlama, ibret alma, akla yaklaştırmak; soyut kavramların somutlaştırılarak anlatılması gibi hedefler amaçlanmıştır. Bu mesellerin kapsadığı konular, mü'minlere verilen mükâfatların farklı olma sebebi; medih veya zem yapılmasının sebebi; ödül veya ceza verilmesinin sebebi; bir işin önemli veya önemsiz olma sebebi; bir işin gerçekleşmesi veya iptal edilmesinin sebepleri gibi hususlardır.³⁸⁰

Bir şey ister fikir, ister şahıs, isterse bir amel olsun eğer Kur'ân'da güzel bir temsil ile anlatılıyorsa ondan razı olunduğuna işaret eder. Hakikatlerin temsil ile anlatılma üslûbunda model gösterme unsuru olduğu için bu tür beyanlar siyâkî medih kapsamına girer, denilebilir.

d) İsm-i Tafdîl: İsm-i tafdîl, renk, şekil ve sakatlığa delalet etmeyen, vasıfları ve nitelikleri aynı olan iki şeyi mukâyese eden, birinin diğerinden daha üstün olduğunu gösteren ve fiilden türeyen isimdir.³⁸¹ Aynı sıfattaki ism-i tafdil ile yapılan medihe bir örnek verelim: ﴿وَإِخَىٰ هَارُونَ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا﴾ “Kardeşim Harun'un ifadesi

³⁷⁶ Bkz.: Fetih, 48/29.

³⁷⁷ Suyûti, *Mu'teraku'l Akrân*, 1/268.

³⁷⁸ Nisa, 4/162.

³⁷⁹ Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, s. 69.

³⁸⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, s. 487.

³⁸¹ Çörtü, *Sarf*, s. 474.

*benimkinden daha düzgündür.*³⁸² Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'u fasih dili yönüyle övdüğü bu ifadesinde "ni'me" gibi lafzi bir medih yoktur, ancak buna siyâken işaret eden tafdil üslûbu vardır. Farklı sığata bir örnek: ﴿أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا﴾ "O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı, dinlenecekleri yer daha güzeldir."³⁸³ Bu ayette ism-i tafdil üslûbu cennete yapılan medihte sıfatlar farklıdır. İsm-i tafdil üslûbu bazen "el" takısıyla marife olarak gelir. ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ لَئِنْ كُنْتُمْ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ﴾ "Sakın yılmayın, üzüntüye kapılmayın, eğer iman ediyorsanız mutlaka üstün gelirsiniz!"³⁸⁴ Bu ayette mü'minlerin kimlerden üstün olduğu belirtilmemiştir. Bu durum medihteki en yüksek makama işaret eder.

Kur'ân ism-i tafdil üslûbunu medih amacıyla kullanmıştır, her mufaddal memduhdur ve diğerlerinden daha öndedir. Bu nedenle ism-i tafdil üslûbu medhe siyâken delâlet eder, denilebilir.

e) İsm-i Mevsul: İsm-i mevsûlden sonra gelen sıla cümlesi siyâken medhe delâlet eder. Sıla cümlesinin gösterdiği mânâdaki haber türünde övgüye işaret edilir.³⁸⁵ ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ "İman edip makbul ve güzel işler yapanları, ebedî kalmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz."³⁸⁶ Bu ayette imanın gereğini yapmak sıla cümlesiyle övülmüştür.

f) Nida Harfi: Kur'ân, nida harfi kullanarak inanan mü'minleri övmüş, inanmayan kâfirleri de yermiştir. Bunu şahsa göre değil, sıfata göre yapmıştır. Nitekim Kur'ân, seksen dokuz yerde "Ey iman edenler"³⁸⁷ nidâsıyla Müslümanları överken, sadece bir yerde Tahrim sûresi yedinci ayetinde "Ey iman etmeyenler" nidâsıyla kâfirleri yermiştir.

g) İbdâl Üslûbu: İbdâl, değıştirme, bir şeyi başka bir şeyin yerine koyma³⁸⁸ demektir. Bu değışiklik harfte veya harekede olabilir. Bir fiilin vezni, harekesi ve noktası değışince, delâlet makamı da değışir.³⁸⁹ Daha önce medih makamında siyâken delalet eden bir lafız ibdâl ile zem makamına dönüşür. Bu hususlara birer örnek verelim.

³⁸² Kasas, 28/34.

³⁸³ Furkân, 25/24.

³⁸⁴ Âl-i İmran, 3/139.

³⁸⁵ Lâşîn, Abdulfettah, *el-Meânî fî Dav'i Esâlib'il- Kur'âni'l-Kerîm*, s. 242.

³⁸⁶ Nisâ, 4/122.

³⁸⁷ Bkz.: 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 268, 282; 4/102, 130, 156, 200.

³⁸⁸ Demirci, *a.g.e.*, s. 97.

³⁸⁹ Bedevî, Ahmed, *Min Belâğati'l-Kur'ân*, s. 360.

Veznin değiştirilmesi: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾³⁹⁰ Bu ayetteki ‘Muksitîn’ lafzı mü’minleri övmektedir. ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾³⁹¹ “*Hak yoldan sapanlar ise, cehennem odunu olurlar.*”³⁹¹ Bu ayette de aynı lafız farklı bir vezinle ‘kâsitûn’ kullanılmış ve kâfirleri zemmeder hale gelmiştir.

Hareke değişikliği: ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا﴾³⁹² “*Kendilerinden sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki namazı zâyi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar da azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.*”³⁹² Ayetin başında gelen (خَلَفَ) “halefe” lafzı, devamında hareke değişikliği yapılarak (خَلْفٌ) “halfun” olmuştur. Lafız aynı olmasına rağmen, maksat farklıdır. Bu maksat başta medih iken, devamında zem olmuştur.

Nokta değişikliği: ﴿فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ﴾³⁹³ “*Evlatlarım, haydi gidiniz, bütün duyularınızı, hislerinizi kullanarak var gücünüzle Yusuf ve kardeşi hakkında bilgi edinmeye çalışınız.*”³⁹³ ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾³⁹⁴ “*Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin.*”³⁹⁴ İlk ayetteki “Tehassese” (تَحَسَّسَ) fiili medih makamındadır. İkinci ayette aynı fiile bir nokta konarak “Tecessese” (تَجَسَّسَ) fiili elde edilmiş ve zem makamına geçilmiştir. Her iki fiil, eylem olarak aynıdır ancak, maksat farklıdır. Bu eylem, bir şey hakkında bilgi edinmek için araştırma yapmaktır. Tehassese fiilinde niyet iyi, âkıbet hayırdır. Tecessese fiilinde niyet kötü, âkıbet şerdir.

h) Tezkiye, Tekrîm ve Teslîm Üslûpları: Kur’ân’ın bir şahsı veya cemaati tezkiye etmesi, temiz olduğunu beyan etmesi onu siyâken övmesine delildir. ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ﴾³⁹⁵ “*Ey Peygamberin şerefli hane halkı, Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor.*”³⁹⁵ Bu ayette ehl-i beyt maddi ve manevi temizlikleri sebebiyle övülmüştür. Muzari kipi bu tekrimin hala devam ettiğini göstermektedir. Teslîme bir örnek: ﴿وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾³⁹⁶ “*Doğduğu gün de, vefat ettiği gün de, diriltilip kabirden kalkacağı gün de selâm olsun ona.*”³⁹⁶ Bu ayette Hz. Yahya’nın doğumundan ölüme kadar bütün hayatından Allah’ın razı

³⁹⁰ Hucurât, 49/9.

³⁹¹ Cin, 72/15.

³⁹² Meryem, 19/59.

³⁹³ Yusuf, 12/87.

³⁹⁴ Hucurât, 49/12.

³⁹⁵ Ahzab, 33/33.

³⁹⁶ Meryem, 19/15.

olduğu beyan edilmektedir.

Kur'ân'daki tezkiye, tekrim ve teslim üslûpları zikrettiği şahıs veya cemaati övdüğü için siyâkî medih kapsamına girer, denilebilir.

i) Bazı Kavramların Siyâkî: Mânâ yönüyle medhe delalet eden bu kavramlardan bazıları şunlardır: Hikmet, rahmet, imâm, zikr, tahûr, sıdk, takva ve hakk'dır.³⁹⁷ Bunlarla birlikte kök harfleri: (أَمْ مَ)، (أَوْ بَ)، (بَ زَ رَ)، (حَ سَ نَ) (حَ كَ مَ)، (صَ فَ وَ) (صَ بَ ثَ) olan fiiler de medhe delalet eder.³⁹⁸

j) Bazı Sûre İsimleri: Kendine bir nebinin ismi verilen bütün sûrelerle birlikte Mü'minûn ve Nûr sûreleri de siyâkî medhe işâret eder.

Özet olarak, Kur'ân'da medih üslûbu kıyasî ve siyâkî olarak ikiye ayrılır. Kıyasî olan medihlerde ya "ni'me" ya da "fa'ule vezninde sülâsi fiiller kullanılır. Ni'me ile yapılan medihler umûmî olup memduhu her yönüyle över. Fa'ule vezninde gelen câmid fiillerle yapılan medihler ise, husûssidir ve memduhu belli sıfatlarla över.

Siyakî medhin delâleti lafzî değil manevidir. Siyâkî medihte lafza bağlı kalınmaz genel mânâ esas alınır. Kur'ân'da en çok bu tür medihler vardır. Bunların birçok yöntemi olduğu için hepsini bir tek başlık altında toplamak mümkün değildir. Güzel sıfatların zikredilmesi; isimlerin hafzedilmesi; güzel temsiller yapılması; ism-i tafdil; ism-i mevsûl; nida harfi; ibdâl; tezkiye, tekrîm, teslim, tekid, mübâlağa, tekrar, kasr, vasl, fasl ve itnab gibi birçok üslûb siyâken medhe işâret ederler.

Siyâkî medih, genellikle akîde, amel ve güzel akıbeti kapsar. Akîde açısından medihte, Allah'ın senâ edilmesi, meleklerin, peygamberlerin ve semavî kitapların övülmesi vardır. Bu bölümde tevhid akîdesine sahip olan muvahhidler övülür. Amel açısından medihte, Ehl-i Kitab'ın, geçmiş ümmetlerin, ümmet-i Muhammed'in övülmesiyle birlikte bazı zaman ve mekânların methedilmesi vardır. Bu bölümde sâlih ameller övülür ve işlemeye teşvik edilir ve iyiliğiyle öne çıkan şahıslar takdir edilir. Akıbet açısından medihte ise, cennet nimetleri ve hurilerin övülmesi vardır. Bu bölümde amellerin cennet nimetine dönüşmesi anlatılır ve insanlar ibadete teşvik edilir. Cennet meyvesi veren ahlâkî erdemler övülür. Böylece insanların daha dünyada iken erdemli bir hayat yaşamaları hedeflenir. Siyâkî medhe vesile olan bütün bu hususları ayrı ayrı başlıklar altında alıp incelemeye çalışacağız.

³⁹⁷ İbn İ'mâd, *Keşfu's-Serâir*, s. 73, 83, 100, 131, 143, 202, 230.

³⁹⁸ Hudayr, Ahmed, *Elfâz'u'l-Medhi ve'z-Zemmi fi'l-Kur'ân*, s. 5, 7, 9, 12, 19, 27, 40.

2.3. AKÂİD YÖNÜNDE ÖVGÜLER

İnsanın övgüye şâyân en önemli özelliği, inanç esaslarına tam olarak inanması, imanını salih amellerle pekiştirmesi ve güzel ahlâkla süslemesidir. Kul olmak mü'min olmayı gerektirir. Zîra iman hem nurdur, hem kuvvettir. Hakiki imanı elde eden adam, kâinata meydan okuyabilir.³⁹⁹ İman, insanı insan eder. Belki de sultan eder. Öyle ise, insanın asıl vazifesi, iman ve duadır. Küfür, insanı gayet âciz bir canavar hayvan eder.⁴⁰⁰ İman, mânevî bir cennet ağacı olan tûbanın çekirdeğini taşır.⁴⁰¹ Küfür ise, mânevî bir cehennem ağacı zakkum tohumunu saklar.⁴⁰² Hattâ iyiliklerin cennetin meyveleri sûretine,⁴⁰³ kötülüklerin de cehennemin zakkumları şekline⁴⁰⁴ girdikleri görülür. Dünyada yediğin meyve üstünde söylediğin "Elhamdülillâh" kelimesi, cennet meyvesi olarak cisim haline getirilip sana sunulur. Burada elma, orada "Elhamdülillâh" meyvesini yersin.⁴⁰⁵ Şimdi cennet meyvesine dönüşen bu medih üslûplarını genel olarak incelemeye çalışalım.

2.3.1. Allah'ın Medh ü Senâ Edilmesi

İnsanın harika bir şekilde yaratılmasında, ona Allah'ın halifesi ünvanı verilmesinde, kitapların ve peygamberlerin ona gönderilmesindeki tek gaye, Allah'ı tanıyıp O'nu medh ü senâ etmektir. Allah senâ edilirken, "Sübhâneke", "tebâreke" ve "kefe" gibi lafızlar kullanır. ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ "Ey Rabbimiz! Sen bunları gayesiz, boşuna yaratmadın. Seni noksanlıktan tenzih ederiz. Sen bizi o ateş azabından koru!"⁴⁰⁶ ﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا﴾ "Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil ve nurlu bir ay yerleştiren Allah, yüceler yücesidir, hayır ve ihsanı sınırsızdır."⁴⁰⁷ ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ "Sana vekil olarak Allah yeter."

Göklerde ve yerde canlı cansız ne varsa her bir varlık kendine has bir zikir diliyle Allah'ı hamd-ü senâ eder. "Hiçbir şey yoktur ki O'na hamd ile tenzih etmesin. Ne var ki siz onların bu tenzih ve takdislerini iyi anlayamazsınız."⁴⁰⁸ Kur'ân'ın her bir harfi Allah'a delâlet edip O'nu gösterdiği gibi, kâinât kitabının her bir nakışı, Allah'ı

³⁹⁹ Nursî, Sözlere, s. 334.

⁴⁰⁰ Nursî, Sözlere, s. 336.

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned 4/183; İbn Hibbân, Sahîh 16/429; Taberânî, Mu'cemü'l-kebir 17/127.

⁴⁰² Ayetlere bkz.: 17/60; 37/62-65; 44/43-44; Buhârî, menâkıbü'l-ensâr 42; Tirmizî, tefsir, 17/4.

⁴⁰³ Ayetlere bkz.: 44/27, 55; 38/51; 52/22; 55/52, 67; 56/32; 23/19; 37/42; 77/42.

⁴⁰⁴ Ayetlere bkz.: 37/62; 4/43; 56/52; 78/ 21-30.

⁴⁰⁵ Nursî, Sözlere, s. 705.

⁴⁰⁶ Ali İmran, 3/191.

⁴⁰⁷ Furkân, 25/61.

⁴⁰⁸ İsrâ, 17/44.

gösterir ve O'na hamd ü senâ eder.

Cenab-ı Allah'ı medih üslûpları hamdele ile medih; kelime-i tevhid ile medih ve esmâü'l-hüsnâ olmak üzere üç ana başlık altında şöyle toplanabilir:

Hamd ile medih, Allah'ın sınırsız nimetlerini hatırlamaktır. Kelime-i Tevhid ile medih, Allah'ın varlığını ve birliğini fitrî olarak itiraf etmektir. Esmâü'l Hüsnâ ile medih, Allah'ın mevcudata akseden sıfat isimlerine şahit olmak ve O'nu hâdiselerin diliyle övmek ve medh ü senâ etmektir.⁴⁰⁹ Şimdi bu hususlara kısaca bakalım.

a) Hamdele ile Medih

Hamd, hem dil hem kalp hem de vicdânın bütün erkânıyla yerine getirilen bir vazife ve kulluk borcudur. Hamdin akîdevî, kavlî ve amelî olmak üzere üç hali vardır.

Akîdevî hamd, Allah'ın bir ve noksan sıfatlardan uzak olduğuna kalben iman etmek ve vicdan ile hissetmektir.⁴¹⁰ *“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”*⁴¹¹

Kavlî hamd, kalpteki imanı ikrar etmek, Allah'ı dil ile övmektir. Kul o kadar acizdir ki rabbine nasıl hamd edileceğini dahi bilmez. Allah, kuluna bunu öğretmek için peygamberlerin dilinden Kendine hamd etmiştir. Yunus (a.s.): *“Ya Rabbî! Senden başka yoktur ilah. Sübhansın, bütün noksanlardan münezzehsin, Yücesin”*⁴¹² Dil ile yapılan bu takdis ve tenzih, “sübhânallah” kelimesinin içine dercedilmiştir. *“Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden uzaktır.”*⁴¹³

Amelî hamd, sırf Allah rızasını kazanmak için beden ve mal ile yapılan sâlih amellerdir. Hamdi ifâde eden fiilleri işlemek, ibâdet etmek, namaz kılmak, malla ve bedenle cihad etmek, İslamı temsil ve tebliğ etmek bu cümledendir.⁴¹⁴ *“Haydi siz akşama girerken, sabaha çıkarken Allah'ı takdis ve tenzih edin, namaz kılın.”*⁴¹⁵

b) Kelime-i Tevhid ile Medih

Kelime-i Tevhîd (Lâ ilâhe illallah) *“Allah'tan başka ilah yoktur,”*⁴¹⁶ ifâdesi Allah'ı methetme üslûplarından biridir. Çünkü onunla mü'minler kurtulur ve kâfirler helâk olur. Bütün enbiyâ, asfiyâ ve evliya, Allah'ın cemâlini ve kemâlini kalben görebilmek ve rûhen hissedebilmek için, aşk şevk ve iştiyâk ile kelime-i tevhidi devamlı tekrar

⁴⁰⁹ Velîd Munîr, *Nassu'l-Kur'ânî*, s. 17.

⁴¹⁰ Cürcânî, Ali, *et-Ta'rîfât*, s. 157.

⁴¹¹ Ra'd, 13/28.

⁴¹² Enbiyâ, 21/87.

⁴¹³ Neml, 27/8.

⁴¹⁴ Abdulhakim Yüce, *Tesbihât*, s. 56.

⁴¹⁵ Rûm, 30/17.

⁴¹⁶ Saffât,37/35; Muhammed, 47/19.

eder dururlar. Efendimiz (s.a.s.): “Ben ve benden önceki peygamberlerin söylemiş oldukları sözlerin en faziletlisi, ‘Lâ ilâhe illallah’ sözüdür,”⁴¹⁷ buyurur.

c) Kasr ile Medih Yapılması

Kasr, bir kavramı, özel bir tarzda başka bir şeye tahsis etmektir. Yâni bir şeyin başkalarında bulunmayıp ancak bir şeyde bulunduğunu söylemektir. Tahsis edilene “maksûr”; başka bir şeyin kendisine tahsis edildiği şeye de “maksûrun aleyh” denilir.⁴¹⁸ Kasr konusu çerçevesinde lafzatullah, kelime-i tevhidle beraber birincisi medih ikincisi zem olmak üzere iki farklı türde kullanılmıştır.

Medhe bir örnek: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ “Bil ki, Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.”⁴¹⁹

Bu âyetin “Bil ki,” emriyle başlaması, biraz sonra açıklanacak olan hakikatin büyüklüğüne dikkati çekmek içindir. Muhatabın bu hakikati öğrenip ilan etmesi için “a-li-me” fiili kullanılmıştır. Tebliğin önemi “enne” edatıyla pekiştirilmiştir. Ayetin ilk muhatabı Peygamber Efendimiz (s.a.s.) dir. Yâni, hayrın medârı tevhid ve itaat, şerrin medârı da şirk ve isyan olduğunu bildiğine göre hayır üzere devam et, demektir.⁴²⁰ “İstağfir” emrinin “fa’lem” den önce gelmesi, ilmin faziletine, özellikle vahdaniyetin bilinmesine ve ilan edilmesine işarettir. Ayetin sonunda, Allah’ın insanların dünyada dönüp dolaştıkları yerleri ve âhirette varacakları yeri çok iyi bildiğini isim cümlesiyle bildirilmesi, sebâta ve istikrâra delâlet eder.⁴²¹ Bu bildiri aynı zamanda mü’minler için (va’d) medih, kâfirler için (va’id) zemdir.

Ayrıca bu ayette ilahlık vasfı sadece Allah’a tahsis edilmiştir. “İlâhe” kelimesi maksûr; “lafzatullah” da maksûrun aleyhtir. “Lâ” edatıyla nefy; “illa” istisnasıyla ispat yapılmıştır. “Lâ ilâhe” lafzı ilah zannedilen her şeyi zihinden silip temizlerken, “İllallah” lafzı da gerçek ilahın sadece Allah olduğunu zihne yazıp nakşeder. Böylece nefiyle bütün Tanrılar zemmedilmiş, ispatla da sadece Allah (c.c.) övülmüştür.

Zemme bir örnek: ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ﴾ “Çünkü onlara “Allah’tan başka ilah yok!” denildiğinde, kibirlenip kafa tutarlardı.”⁴²² Bu ayet genelde Allah’a isyan eden herkesin tutumunu yermekle beraber, husûsan müşriklerin hudeybiye antlaşmasında kelime-i tevhide karşı takındıkları tavrı yermektedir.

⁴¹⁷ Tirmizî, deavât 123; Muvatta, Kur’ân 32, hac 246; Abdurrezzak, el-Musannef 4/378.

⁴¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., 7/97-99; Matlûb, a.g.e., 3/136; Tabâne, a.g.e., s. 542; Bolelli, a.g.e., s. 311; Eren - Uzunoğlu, Belâgat, s. 110; Kalkîle, a.g.e., s. 239.

⁴¹⁹ Muhammed, 47/19.

⁴²⁰ Kinnevcî, a.g.e., 13/65; Kurtubî, a.g.e., 16/242.

⁴²¹ Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsir, 3/180.

⁴²² Saffât, 37/35.

d) İstifhâm İnkârî ile Medih

İstifhâm, daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemektir.⁴²³ Bazen asıl anlamından çıkıp cümlenin gelişinden anlaşılabilir, teaccüp, teşvik, takrir, temenni, ta'zim, tehvîl ve inkâr gibi başka anlamlarda kullanılır. İnkâr, kişinin kendini razı olmadığı bir durum karşısında bulunduğu, bunun doğru olmadığını söylemesidir.⁴²⁴ Örn. *عَلَّاهُ مَعَ اللّٰهِ* "Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur?"⁴²⁵ Elbette olmaz!" Burada Tanrılara yergi, Allah'a da övgü vardır.

Aslında en büyük medih, Allah'ın bizzat kendini methetmesi ve kendine şehâdet etmesidir. "Allah'tan başka ilah bulunmadığına şâhit bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'tan başka ilâh olmadığı gerçeğine şahittirler."⁴²⁶ Allah'ın evrende kendi varlığını ve birliğini ortaya koyan sayısız deliller ve nişaneler yaratmış olması, Allah'ın kendi kendine şahitlik etmesi anlamına gelir.⁴²⁷ Çünkü her şey O'nun fiil ve sıfatlarından tecelli etmiştir. Bütün varlıklar Allah'ın kendi zâtına, ulûhiyetine ve vahdâniyyetine şâhittir. Sayısız varlıkların nihayetsiz şehâdetleri, sonsuz medh ü senâyı gösterir.

e) İcmâlî ve Tafsilî Medih

Allah'ı icmalen/genel metheden pek çok ayet vardır. Bunların başında Ayet'el-kürsi gelir. Şüphesiz ki bu ayet, bütün ayetlerin seyyidi ve en büyüğüdür. Bu ayette medhe işaret eden bazı nükteler şunlardır:

Bu ayete Allahü Teâlâ'nın en yüce ismi olan "Allah" lafzıyla güzel bir giriş yapılması başlı başına bir medihtir. Bu ayette Allah'ın adı, isim ve zamir olarak on sekiz yerde geçmiştir. Bunların her birisi ayrı ayrı medihtir. Baştaki icmâlden sonra ortalarda tafsîl gelmiştir. Sıfatlar itnâb ve tekrar sanatlarıyla anlatıldığı için medhe işaret eder. Ayet içindeki cümlelerde fasl terk edilip vasl yapılmıştır. Bu sayede sıfatlar tek tek zikredilip muhatabın zihnine iyice yerleştirilmiş ve Allah'a hamd edilmiştir. Hayy ve Kayyûm sıfatlarıyla hüsnü iftitâh yapan bu ayete, Aliyy ve Azîm sıfatlarıyla hüsnü hitâm yapılmıştır. Ayetin tamamında anlatılan her şey bu dört sıfatın açılımıdır. Bu sıfatların her biri O'nun zatına yapılan övgüdür. Tek cümleyle ayetin başında icmâlen, ortasında tafsîlen, sonunda da hülâseten medih yapılmıştır.

⁴²³ Kalkîle, a.g.e., s. 160.

⁴²⁴ Kalkîle, a.g.e., s. 174.

⁴²⁵ Neml, 27/60.

⁴²⁶ Âl-i İmran, 3/18.

⁴²⁷ Diyanet, Kur'ân Yolu, (Hey'et) 1/520.

2.3.2. Meleklerin Övülmesi

Melekler, gözle görülemeyen, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişilikleri olmayan, çeşitli şekillere girebilen, günah işlemeyen, kayıtsız şartsız Allah'a itaat ve ibadet eden, Allah'ın nurdan yarattığı latif varlıklardır.⁴²⁸

“Melek”, arapça bir kelime olup, “Elûk” veya “Elûke” kökünden gelir. Elûk, “götüren”, elûke ise “haber götüren” manâsınadır. Çoğulu “melâike” gelir. Bu kelimenin kökü sayılan “elk”, aslında, “risalet” yani “elçilik”; melek de, “elçi” demektir.⁴²⁹ Meleklerin övülme üslûpları üç gruba toplanabilir.

Birincisi: Makam ve mevkileri itibariyle övülmüşlerdir. Şâhit olma makâmı: “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şâhitlik ettiler.”⁴³⁰ Tanık olma makâmı: “Lâkin Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de buna tanıklık ederler.”⁴³¹

İkincisi: Takdire şayan sıfatlarıyla övülmüşlerdir. Hıfziyet makâmı: “Şüphesiz ki, yanınızdan ayrılmayan muhafızlar vardır. O muhafızlar değerli, şerefli kâtiplerdir.”⁴³² İtaat makâmı: “Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler.”⁴³³

Üçüncüsü: Peygamberlerin hayatlarındaki konumlarıyla övülmüşlerdir. Hz. İbrahime misafir olmalarına örnek: “Sahi! İbrâhim'in şerefli misafirlerinin gelişlerinden haberin oldu mu?”⁴³⁴ Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yardım etmelerine örnek: “Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek size yardım eder.”⁴³⁵

Melekler konumlarına göre genel olarak övülmekle birlikte Cebrâil, Mikâil, Azrâil, İsrâfil özel övülen melekler de vardır. Bu dört büyük melek içinde Cebrâil (a.s.) nasıl övüldüğüne bakalım.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, vahiy meleği Cebrâil (a.s.), Kur'ân'da “Cibril” olarak üç yerde,⁴³⁶ “Rûhu'l-Kudüs” olarak dört yerde,⁴³⁷ “Rûhu'l-Emîn” olarak bir yerde,⁴³⁸ “Rasûlun Kerîm” olarak iki yerde,⁴³⁹ “Rûh” olarak da altı yerde⁴⁴⁰ ve

⁴²⁸ Cürcânî, Ali, *et-Ta'rifât*, s. 317; Yener Öztürk, *İslam Dini İnanç Esasları*, s. 67.

⁴²⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, ELK md., 1/184; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, ELK md., 3/300.

⁴³⁰ Âl-i İmran, 3/18.

⁴³¹ Nisâ, 4/166.

⁴³² Hakka, 82/10,11.

⁴³³ Enbiyâ, 21/27.

⁴³⁴ Zariyât, 51/24.

⁴³⁵ Âl-i İmran, 3/125.

⁴³⁶ Bkz.: Bakara, 2/97; Bakara, 2/98; Tahrim, 66/4.

⁴³⁷ Bkz.: Bakara, 2/87; Bakara, 2/253; Maide, 5/110; Nahl, 16/102.

⁴³⁸ Bkz.: Şuarâ, 26/193.

⁴³⁹ Bkz.: Hakka, 69/40; Tekvir, 81/19.

“şedîdu'l-kuvve” olarak da bir yerde⁴⁴¹ olmak üzere toplam on yedi yerde zikredilerek övülmüştür.

İsmen zikredilmesine bir örnek: ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَلَنَّ اللَّهُ عَدُوًّا لِلْكَافِرِينَ﴾
“Kim Allah'a, meleklerine, resullerine, Cebrâile, Mikâil'e düşman ise, iyi bilsin ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır.”⁴⁴² Bu ayet-i kerimede kâfirler çok şiddetli bir şekilde tehdit edilmiş ve düşmanlıkları yerilmiştir. “Cibril” ve Mikâil (a.s.) “melekler” ibâresinin içinde olmalarına rağmen, ismen söylenmelerinin sebebi, şereflendirme ve yüceltme (övgü) içindir.⁴⁴³ Zerkeşi: Allah (c.c.), her ikisini de hayatla tahsis etmiştir. Cebrâil'i (a.s.) vahiyle, Mikâil'i (a.s.) de rızıkla görevlendirmiştir. Vahiy, kalp hayatını; rızık da beden hayatını temsil eder. Kalbin hayatı beden hayatından daha önemli olduğu için Cebrâil'i (a.s.) daha önce zikredilmiştir.⁴⁴⁴

Allah (c.c.) Cebrâil'i (a.s.) tebliğ hususunda şu ayet-i kerimede altı sıfatla vasıflandırarak övmüştür: ⁴⁴⁵ ﴿إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ. مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ﴾ “Kur'ân, değerli bir Elçinin, Cebrail'in getirip okuduğu sözdür. O Elçi ki çok kuvvetlidir. Yüce Arş sahibi Allah'ın nezdinde pek itibarlıdır. Göklerde ona itaat edilir, vahiyler ona emanet edilir.”⁴⁴⁶

Meşhur müfessir Râzi, Cebrâil (a.s.) için resul, emîn, kerîm, kuvvetli, itibarlı ve sözü tutulan olmak üzere altı vasıf saymıştır. İbn Kesîr ve Zühaylî gibi bazı müfessirler, görüşlerini İbn Abbas, Şa'bî, Katâde ve Dahhâk gibi âlimlere dayandırarak Resûl'den maksadın Hz. Muhammed (s.a.s.) olabileceğini söylemişler ve buna göre tefsir yapmışlardır.⁴⁴⁷ Her iki ihtimali de göz önünde tutan İbn Âşûr diğer sıfatları “resul” kelimesinin üzerine hamlettiği için saydığı sıfat beştir.⁴⁴⁸

Diğer büyük melekler de farklı ayetlerde övülmüşlerdir.⁴⁴⁹ Meleklerin övülmesindeki maksat, mü'minlere kâmil kul modelini göstermektir denilebilir. Hatta mü'min eğer ibadet ehli olursa peygamberler gibi meleklerin makamını dahi geçebilir. Nitekim Rasûlullah (s.a.s.) miraçta Cebrâil'in makamını geçmiştir. Kendisine hamd edilmesi için ismi Muhammed (s.a.s.) konan peygambere tâbi olanlar hammâdun ümmeti olma şerefine erip meleklerin bu makamını geçebilirler.

⁴⁴⁰ Bkz.: Nahl, 16/2; İsrâ, 17/85; Meryem, 19/17; Meâric, 70/4; Nebe, 78/38; Kadr, 97/4.

⁴⁴¹ İsrâ, 53/5.

⁴⁴² Bakara, 2/98.

⁴⁴³ Sâbûnî, a.g.e., 1/81; Ebu Tayyip, Kınnevci, a.g.e., 1/231.

⁴⁴⁴ Zerkeşi, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru't-Turâs, 2/482-483.

⁴⁴⁵ Râzi, Fahreddin, Mefâtîhu'l-Gayb, 31/74-75.

⁴⁴⁶ Tekvir, 81/19 -21.

⁴⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., 22/114-115.

⁴⁴⁸ İbn Âşûr, et-Tahrîr, 30/152-157.

⁴⁴⁹ Bkz.: Azrâil (a.s.) için 32/11; Mikâil (a.s.) için 2/298; İsrâfil (a.s.) için 20/108; Hamele-i Arş için 40/7; Mukarrebûn için 4/172; Kirâmen Kâtibin için 50/17-18; 82/10-12; 43/80.

Meleklerin medhi bahsindeki verilmek istenen mesaj, 'meleklerim gibi anın/senâ edin Bana, Ben de anayım/öveyim sizi' olabilir. "Sen o gün melekleri de Arş'ın etrafını çevrelemiş Rablerine zikir, tenzih ve hamd eden vaziyette görürsün. Derken, aralarında adaletle hükümlenir ve "Hamd-ü senalar Rabbülâlemin olan Allah'a mahsustur." diye bitirilir."⁴⁵⁰

2.3.3. Peygamberlerin Övülmesi

Farsça bir kelime olan "peygamber" lafzının Arapça karşılığı "rasûl"dür. Rasûl, sözlükte, "rehber, yol gösteren ve elçi" mânâlarına gelip çoğulu "Rusûl"dür.⁴⁵¹ Terim olarak, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını kullarına bildirmesi için insanlar arasından seçtiği, vahiyle şereflendirdiği, mucizelerle desteklediği ve günah işlemekten koruduğu güvenilir elçidir.⁴⁵²

Allah (c.c.) insanı ahsen-i takvîm'de, en mükemmel sûrette yaratmış ve kendisine iman edip salih amel işlemesini istemiştir. İnsanlığa kudve-i hasene olarak gönderdiği ufuk insanlar topluluğunu yani peygamberleri de en güzel hasletlerle donatmış ve nasıl salih amel edileceğini onlara öğretmiştir. Her salih ameli öven Allah, en salih kulları olan peygamberlerini de Kur'ân'da bazen doğrudan doğruya isimlerini zikrederek⁴⁵³ methetmiş, bazen de sıfatlarını sayıp isimlerini hazfetmiş ve onları îmâ⁴⁵⁴ ederek övmüştür. İsmen zikredildikleri ayetlerde ayrıca 'kulumuz' ifadesi kullanılmış, ubûdiyyetleri nazara verilmiş ve medih içinde medih yapılmıştır. Bununla birlikte hem isim hem de sıfatlarıyla⁴⁵⁵ övülen peygamberler de vardır. Allah peygamberlerini bazen kendi dilleriyle,⁴⁵⁶ bazen başka kulunun lisanıyla⁴⁵⁷ övmüştür. Peygamberler zaten Allah'ın elçisidir, bir de iyelik zamiriyle "رُسُلِي" rasullerim" şeklinde dört yerde⁴⁵⁸ Allah'ın kendine izâfe etmesi özel bir medihtir. Bu izâfetlerde ekstra bir iltifat, fevkâlede bir ikram hârikulâde bir medih vardır.

Kur'ân'da peygamberleri medih üslûplarından bir diğeri de, sûrelere isimlerinin verilmesidir. Bunlar: Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhim, Muhammed ve Nûh sûreleridir. Bu sûreler onlara şahsi ikram ile özel medih olduğu gibi; Enbiyâ sûresi de toplu ikram ile genel medihtir. Ayrıca bu sûrelerden Muhammed sûresi hariç hepsinin de mekkî

⁴⁵⁰ Zümer, 39/75.

⁴⁵¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 5/213.

⁴⁵² Öztürk, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁵³ Bkz.: Zikren övülenlere örnek: Zekeriyya (a.s.) 19/2; Eyyub (a.s.) 38/17; Davud (a.s.) 38/41.

⁴⁵⁴ Bkz.: İmâen övülenlere örnek: Zekeriyya (a.s.) 3/39; Eyyub (a.s.) 38/30

⁴⁵⁵ Bkz.: İsim ve sıfatla birlikte övmeye örnek: Yusuf (a.s.) 12/46; İsmail (a.s.) 19/54; İdris (a.s.) 19/56.

⁴⁵⁶ Bkz.: Kendi dilleriyle övülmelerine örnek: Yusuf (a.s.) 12/55; İsa (a.s.) 19/30, 31.

⁴⁵⁷ Bkz.: Başka kulların lisanlarıyla övülmelerine örnek: Yusuf (a.s.) 12/31; Musa (a.s.) 28/34.

⁴⁵⁸ Bkz.: Mâide, 5/12; Kehf, 18/106; Sebe, 34/45; Mücâdele, 58/21.

olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi, çok çetin şartlarda İslam'a davet etmeye çalışan Efendimiz'i (s.a.s.) teselli etmek ve O'nun yolundan giden her davetçiye yol haritası çizmek olabilir.

Allah (c.c.) peygamberlerden bázısını bázısına üstün kılmış ve onları ulu'l-azm diye sıfatlandırarak methetmiştir. Şimdi bu peygamberlerin özel olarak nasıl övüldüğünü ayetlerle tahlil etmeye çalışalım.

2.3.4. Ulü'l-Azm Peygamberlerin Övülmesi

Ulü'l-Azm, azim, irade ve sebât sahibi demektir. Bir işi yapmaya kesin karar veren, işine kilitlenen, gayretli, sabırlı ve ciddî kimseler için kullanılan bir terkiptir.⁴⁵⁹

Bütün peygamberler elbette her türlü sıkıntıya göğüs germiş, meşakkate katlanmış, zorbalardan yılmamış ve büyük bir kararlılıkla tevhid inancını yaymaya çalışmışlardır. Kur'ân bu peygamberlerden 25 tanesinin ismini vererek sarâhaten övmüştür. Diğerlerini de topluca zikrederek imâen methetmiştir. Ancak, bu peygamberlerin içinde azim ve sebatıyla öne çıkan, Allah'ın emirlerini gerçekleştirme hususunda biraz daha dikkatli ve titiz davrananlara "ulu'l-azm" ismini vererek onları husûsan övmüştür. Bu terkip Kur'ân'da bir kez geçer.⁴⁶⁰ قَاصِرٌ كَمَا صَبَرَ أَوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا يَبْ :⁴⁶⁰ (Ey Muhammed!) "O hâlde, yüksek azim sahibi (Ulü'l-Azm) peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme."⁴⁶¹

Bu ayette geçen "ulü'l-azm" kavramı, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) kapsar.⁴⁶² Bu sıfatın sadece bu peygamberlere verilmesine sebep, bunların müstakil şeriat sahibi olmaları ve bu şeriatlarını yayabilmek için her türlü zorluk ve düşmanlıklara daha çok göğüs gerip, daha fazla sabretmeleridir. Bunların isimleri şu ayette verilmiştir:⁴⁶³ وَأَدْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّنَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمَنْ نُوحٍ :⁴⁶³ "Bir vakit, Biz peygamberlerden, kuvvetli bir söz almıştık. Senden, Nuh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan ve Meryem'in oğlu İsa'dan. Evet onlardan pek sağlam söz almıştık."⁴⁶⁴

Bu ayette peygamber isimlerinin özellikle zikredilmesi, şanlarına dikkat çekmek içindir, Peygamberimizin önce zikredilmesi ise, ta'zîm içindir. Yani, başta

⁴⁵⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, AZM md., 9/193-194; İbn Fâris, *a.g.e.*, AZM md., 4/308.

⁴⁶⁰ Me'mûn Garîb, *Ulu'l-Azmi mine'r-Rusul*, Merkezu'l-kitâbi li'n-neşr, Kahire, ts. , s. 6.

⁴⁶¹ Ahkaf, 46/35.

⁴⁶² Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 26/35, 36; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 13/56; Durmuş Ali Karamanlı, *Ulü'l-Azm Peygamberlerin Örnek Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv., Sakarya, 2002, s. 10.

⁴⁶³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/121.

⁴⁶⁴ Ahzab, 33/7.

Sen olmak üzere şanları en yüce olan ve kendilerine “ulü'l-azm” denilen, özellikle bu meşhur peygambelerden pek sağlam bir söz aldık demektir.⁴⁶⁵

Hiz. Âdem'in ulü'l-azm'den olmama sebebi olarak zikredilen "Onu azimli bulmadık"⁴⁶⁶ meâlindeki âyeti, o bilmeyerek bir günaha girdi ve konuda ısrar mânâsında azmi yoktu şeklinde anlamak da mümkündür.

2.3.4.1. Hiz. Nûh'un (a.s.) Övülmesi

Hiz. Âdem'den (a.s.) sonra beşeriyetin ikinci babası olan Neciyullah Hiz. Nûh (a.s.) ilk rasûldür. O'nu rasûllerin ilki yapan özelliği, insanlığa bir yenilik sunmuş olması ve onunla insanlık tarihinin yeniden başlamış olmasıdır. Allah (c.c.) Kur'ân'da onun hakkında yirmi sekiz sûrede bilgi vermiş, ismini kırk üç kez⁴⁶⁷ açıkça zikrederek methetmiştir. Ayrıca baştan sona tevhid mücadelesini anlattığı yetmiş birinci sûreye onun adını vererek bir kez daha övmüştür. Allah (c.c.) o'nun kendi zatını överken “mübarek”, “muhsin”, “mü'min”, “şükreden” ve “kul” vasıflarıyla kulluğunu ve şükürünü vurgulamış, kavmine davetini överken de “resul” ve “apaçık” uyarıcı gibi sıfatlarla azminin ve sabrının altını çizmiştir.

Hiz. Nûh'un doğrudan doğruya zâtının övüldüğü ayetlere bir örnek: ذُرِّيَّةً مِّنْ حَمَلِنَا مَعَهُ : “Ey Nûh ile birlikte gemide taşıdığımız kimselerin nesli! Şunu iyi bilin ki Nûh çok şükreden bir kuldu.”⁴⁶⁸ Şükür, verilen herhangi bir nimetten dolayı, bu nimeti verene karşı söz, fiil veya kalp ile saygı göstermektir. Kulun şükürü, kalbiyle Allah'ı tanımak ve O'nu tasdik etmek, diliyle O'nu anmak ve övmek, fiilleriyle her organını O'nun istediği doğrultuda kullanmasıdır.⁴⁶⁹

Nitekim Hiz. Nûh (a.s.), yemek yediği zaman “Bana yemek yediren Allah'a hamdolsun. İsteseydi beni aç bırakabilirdi”; su içtiğinde, “Bana su ihsan eden Allah'a hamdolsun. İsteseydi beni susuz bırakabilirdi”; elbise giydiğinde, “Beni giyindiren Allah'a hamdolsun. İsteseydi beni çıplak bırakabilirdi”; ayakkabı giydiğinde “Bana giydiren Allah'a hamdolsun, der her hareketinde devamlı Allah'a hamdedirdi. Bunun için Allah ona “şükredici bir kul” diyerek özel iltifat etmiş ve mü'minlere örnek göstermiştir.⁴⁷⁰ “Abd” kelimesiyle tevhid methodilmiş, buna karşın şirk zemmedilmiştir. “Şükreden” kelimesi öncesi için açıklama mahiyetindedir. Çünkü

⁴⁶⁵ Yazır, *Hak Dini*, 6/296.

⁴⁶⁶ Tâhâ, 20/115.

⁴⁶⁷ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 1268-1271; Harman, “Hz. Nuh” md., DİA, 33/226.

⁴⁶⁸ İsrâ, 17/3.

⁴⁶⁹ Ömer Çelik, *Kur'ân'da İnsan*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2010, s. 156.

⁴⁷⁰ Râzi, *a.g.e.*, 20/155; İbni Hanbel, *ez-Zühd*, s. 50.

şükür, nikmeti def edip yok ederken aynı zamanda nimeti celbedip ziyâdeleştirir.

Hız. Nûh'un sabrının övüldüğü ayetlere bir örnek: *وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفٌ ۖ سِتَّةَ ۖ إِلَّا حَمْسِينَ ۖ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ* “*Andolsun, biz Nûh'u halkına resul olarak gönderdik. O da aralarında bin yıldan elli yıl eksik kaldı. Netice de onlar zulümlerine devam ederken tufan onları boğdu.*”⁴⁷¹ Hız. Nûh'taki sabır ve azim boyutunun ne denli büyük olduğu, hiç gevşeklik göstermeden dokuz yüz elli sene davete devam ettiği özellikle rakam verilerek anlatılmış ve her davetçiye ufuk çizilmiştir. Ayrıca gemi yapımında kullanacağı hint meşesinin yetişmesini kırk yıl beklemiş, kavminin kurtuluşu için zaman kazanmış, onları imansızlığın girdabından kurtarmaya çalışmıştır. Son âna kadar ümidini kesmeden devam etmiş, oğlunu bir kez daha imana davet etmiş ve ona dua etmiştir.⁴⁷²

2.3.4.2. Hız. İbrahim'in (a.s.) Övülmesi

Ka'benin bânisi, tevhidin kıblesi, hanifliğin mihveri, peygambelerin babası, semavî dinlerin ortak paydası, ateşin yakmadığı, bıçağının kesmediği, Nemrut'un düşmanı, Allah'ın dostu, tek başına ümmet, himmeti millet olan Halîlullah Hız. İbrahim'in (a.s.) ismi, Kur'ân'da altmış dokuz yerde⁴⁷³ açıkça geçmiştir. Adına bir sûre tahsis edilerek kendine ayrıca iltifat edilmiş ve övülmüştür. Allah (c.c.) onun itikâdî ve ahlâkî yönlerini öne çıkararak methetmiş ve her muvahhide rehber etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de Hız. İbrahim'i (a.s.) metheden “halîm”, “evvâh”, “munîb”, “ümme”, “şâkir”, “kânit” ve “hanîf” gibi çok güzel sıfatlar ve özellikler yer almaktadır. Bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur: *ۖ إِنَّ لِرَبِّهِمْ لَعَلِيمٌ ۖ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ* “*Çünkü İbrâhim çok yumuşak huylu, yufka yürekli ve kendisini Allah'a teslim eden bir kuldu.*”⁴⁷⁴

Halîm: Hilim sahibi, hoşgörülü, yumuşak huylu, öfke ânında kendini kaybetmeyen ve dostluk ilişkilerinde itidali koruyan kimse demektir.

Evvâh: Çok içli, âh eden, niyâz eden, davanın ızdırabıyla inleyen, alçak gönüllü, Allah korkusundan kalbi tir tir titreyen ve O'na içten yakaran kimse⁴⁷⁵ demektir. Bu vâfın iki yönü vardır. Birincisi kişinin kendi şahsıyla alakalıdır. Onu Allah'a tazarru ve istiğfara yönlendirir. İkincisi diğer insanlarla ilgilidir. Bu vesileyle o,

⁴⁷¹ Ankebût, 29/14.

⁴⁷² Ömer Faruk Harman, DîA., “Hız. Nuh” md., 33/226.

⁴⁷³ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 302.

⁴⁷⁴ Hûd, 11/75.

⁴⁷⁵ Râgib, *a.g.e.*, s. 41.

insanlara merhametle davranır ve onlar için dua eder.⁴⁷⁶ Nitekim Hz. İbrahim, kendine eziyet edenler için bile dua ederdi. Kendine engel olmaya çalışan babası için de dua etmiştir.⁴⁷⁷ Zîrâ o, Kur'ân'da en çok duası nakledilen peygamberdir.

Munîb: Kendini tamamen Allah'a adanmış kimse demektir.⁴⁷⁸ Hz. İbrâhim devamlı bu ruhla yaşar ve her durumda hemen Allah'a yönelirdi.

Diğer bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. وَأَتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَأَنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ. بِشَاكِرٍ لِأَنعَمَ إِلَهِنَا بِهِ وَهَدَيْهِ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. *“Gerçekten İbrâhim, hak dine yönelen, Allah'a itaat üzere bulunan tek başına bir ümmet, bütün hayırlı halleri kendinde toplayan bir önder idi. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı. Allah'ın nimetlerine şükreden bir zat idi. Çünkü Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti. Biz ona dünyada iyilik verdik. Elbette o, âhirette de salihlerden olacaktır.”*⁴⁷⁹ Bu ayetteki övgü sebepleri şunlardır.

Ümmet: Ümmet, insanlardan belli özellikleri sebebiyle bir araya gelmiş bulunan büyük bir gurup demektir. Bu vasıfla övülmesine sebep; Onun, fazilet, fütüvvet ve kemal bakımından tam bir ümmet seviyesinde olması ve kendi zamanında tevhide inanan kendisinden başka hiç kimse olmamasıdır.⁴⁸⁰ Buradaki "ümmet" kelimesi ism-i mef'ûl mânâsındadır. İnsanların imamı ve önderi olan Hz. İbrahim, medhe şâyan bütün güzel vasıfları kendinde toplayan, tek başına bir ümmete denk peygamberdir.

Kânit: Allah'a kulluk eden, buyruğuna titizlikle uyan, içten boyun eğen, emirlerini hakkıyla yerine getiren kimse⁴⁸¹ demektir.

Hanîf: Sözlükte hanef masdarından bir sıfattır. Hanef, dalâletten doğruluğa, çarpıklıktan düzgünlüğe meyletmek demektir. Hanefin zıddı cenefdir. O halde hanif, bir daha ondan ayrılmamak üzere tamamiyle İslâm dinine meyleden ve ona giren kimse demektir.

Muvahhid: Batıl ilahlardan kaçınıp yalnız bir olan Allah'a yönelen demektir. O, küçüklüğünde de, büyüdüğü zamanda da devamlı muvahhid idi ve asla müşriklerden olmadı. Yıldızı, ayı ve güneşi ilah edinmesi hakikatte değil, temsilde tevhidi ispat etmek içindir. O baltasıyla putları kırarken, akıl ve mantığıyla da tevhidi izah etmiştir.

⁴⁷⁶ İbn Aşûr, *et-Tahrir vet-Tenvîr*, 11/46.

⁴⁷⁷ Zemahşerî, *Keşşaf*, 2/315.

⁴⁷⁸ Çelik, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁷⁹ Nahl, 120-122.

⁴⁸⁰ İbn Aşûr, *a.g.e.*, 14/315-316; Yazır, *a.g.e.*, 5/267; Zemahşerî, *a.g.e.*, 3/482-484.

⁴⁸¹ Râgıb, *a.g.e.*, s. 413.

Şâkir: Allah'ın nimetlerine çok şükreden demektir. Misâfirperverliğiyle de meşhur olan Halil-i İbrâhim (a.s.), misafirsiz sofraya oturmazdı. Misafir bulamadığı gün yemeğini tehir ederdi. Allah'ın nimeti çok olmasına rağmen, nimet kelimesinin azlık ifade eden cem-i killet kalıbıyla gelmesindeki hikmet şu olabilir: O, nimetler az olduğunda şükrettiğine göre, ya çok olsaydı, kim bilir neler yapar ve nasıl şükrederdi!

Müctebâ: İctibâ kelimesi, seçmek, bir şeyi tamamen koparıp almak mânâsına gelir. O, çok şükreden bir kul olduğu için Cenâb-ı Hakk, onu ve milletini seçmiş, küfrün karanlığından kurtarmıştır.

Müstakim: Allah onu, dosdoğru bir yola iletmiştir. Yani Allah'a davet etmeye, hak dine teşvike ve batıl dinden de nefret ettirmeye sevketmiştir.

Hasen: Cenâb-ı Hakk ona bu dünyada bir güzellik vermiş ve onu bütün insanlara sevdirmiştir. Her din mensubu onu kabul etmiş ve methetmiştir. Kureyş kâfirleri bile onunla övünmüştür.

Sâlih: İşe yarar, elverişli, uygun, iyi halli, takvalı, dindar ve itaatkâr demek olan salih sıfatı, onun hem dünyada hem de ukbâda vasfıdır. Salihlerin yurdu, makamlarının en üstündedir.⁴⁸²

2.3.4.3. Hz. Musa'nın (a.s.) Övülmesi

Üç semâvi dine göre de büyük bir nebi olan Kelîmullah Hz. Mûsa (a.s.), Kur'ân'da en fazla ismi geçen peygamberdir. Allah (c.c.) onun ismini yüz otuz altı yerde⁴⁸³ açıkça zikrederek övmüştür. Bu övgüleri itikâdî, amelî ve ahlâkî olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

İtikâdî Yönü: Kendisine vahyedilmiş olması, insanlar içinden seçilmesi, rasul olması ve kelîmullah olması yönüyle övülmüştür. Bunları içeren ayetler şöyledir: قَالَ ۙ ﴿ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُن مِّنَ الشَّاكِرِينَ ﴾ *"Allah buyurdu ki: "Mûsâ! Ben seni risaletlerimle, mesajlarımla ve hitabıma mazhar etmemle öbür insanlar arasından seçip mümtaz kıldım. Şimdi şu sana verdiğim nübüvveti al ve bu nimetime şükreden kullarımdan ol!"*⁴⁸⁴

Amelî Yönü: Hz. Mûsa'nın davetini sunma metodu, görevindeki azmi ve ihlâsı, Firavun'la mücâdelesini, sihirbazlara karşı zaferi, halkına nasihati ve insanlara güzel

⁴⁸² Râzi, a.g.e. 20/136-137; Sâbûnî, a.g.e., 2/148-150; İbn Âşûr, et-Tahrîr, 14/314-318.

⁴⁸³ Abdülbâkî, el-Mu'cemu'l-Mufehres, s. 776.

⁴⁸⁴ Araf, 7/144.

davranması yönüle methedilmiştir. Bütün vâizlerin vaazına dibâce yaptığı duası şöyledir: ﴿ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي، وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي، يَفْقَهُوا قَوْلِي ۝ ”Ya Rabbî,” dedi, *”genişlet göğsümü, kolaylaştır işimi, çözöver şu dilimin bağı. Ta ki anlasınlar sözümü!”*⁴⁸⁵ ﴿ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ۝ ”Büyücüler gelince Mûsâ onlara: *”Ortaya atacağınız ne varsa atın, hünerinizi gösterin”* dedi.”⁴⁸⁶

Ahlâkî Yönü: Şahsi değerlerinden rüşdü, hikmeti, ilmi, keremi, kıymeti ve başarısı sebebiyle özel selama lââyık görülmüş ve methedilmiştir. ﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ أٰتَيْنَاهُ ۝ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ”Mûsâ yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, Biz ona hikmet ve ilim verdik. Biz iyilik edenleri işte böyle mükâfâtlandırırız.”⁴⁸⁷ Erdemlerinden birisi de “üstün” olmasıdır. ﴿ قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ۝ ”Dedik ki endişe etme! Şüphesiz en üstün olan sensin.”⁴⁸⁸ Ayetin başında “biz” zamirinin kullanılması ise, Allah’ın azametini, nehiy edatının kullanılması Allah’ın güvencesini gösterir. Te’kid edatıyla beraber “a’lâ”nın kullanılması, “Sizin en yüce rabbiniz benim!” diyen Firavun’a Hz. Musa’nın şahsıyla tekziptir. Bununla beraber Allah’ın selamına mazhar olmak çok büyük bir bahtiyarlıktır. ﴿ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ۝ ”Selam olsun Mûsâ ile Harun’a”⁴⁸⁹ Kendisi “Selâm” olan Allah’ın kulları Hz. Musa ve Hz. Haruna özel selâm göndermesi, onlar için büyük bir şeref ve paha biçilemez bir övgüdür.

2.3.4.4. Hz. İsa’nın (a.s.) Övülmesi

Anadan doğma kör olanları iyileştiren, ölüleri dahi Allah’ın izniyle diriltiren Rûhullah Hz. İsa’nın (a.s.) ismi Kur’ân’da yirmi beş yerde geçmiştir.⁴⁹⁰ Dokuz yerde tek başına, on altı yerde ise annesine nisbet edilerek ismen övülmüştür. Onun şerefine annesinin ismi sûreye verilmiştir. Bütün bu yönler üç grupta toplanabilir.

İtikâdî Yönü: Babasız olarak mûcizevî bir şekilde yaratılması, peygamber olarak seçilmesi, rûhu’l-kudûs ile desteklenmesi ve “Mesih” lakabı verilmesi itibariyle methedilmiştir. Şimdi bunlara birer örnek verelim. ﴿ اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ ﴿ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ ”Allah yanında İsa’nın durumu, aynen Adem’in durumu gibidir. Allah

⁴⁸⁵ Tâhâ, 20/25-28.

⁴⁸⁶ Yunus, 10/80.

⁴⁸⁷ Kasas, 28/14.

⁴⁸⁸ Tâhâ, 20/68.

⁴⁸⁹ Saffat, 37/120.

⁴⁹⁰ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-Mufehres*, 607.

إِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا ۖ ⁴⁹¹ "Adı İsa, lakabı Mesih, sıfatı Meryem oğludur. Dünyada da âhirette de itibarlı, Allah'a en yakın kullardan olacaktır."⁴⁹² Hz. İsa'ya "Mesih" denme sebeplerinden bazıları şunlardır: Her türlü pisliklerden uzak, günâhlardan temizlenmiş olduğu; hangi hastaya dokunsa, Allah'ın izniyle hasta iyi olduğu; yeryüzünde çok seyâhat ettiği; İbrânî dilinde mübârek mânâsına geldiği ve Hz. İsa'nın şeref ve fazîletinin üstünlüğünü bildirmek için bu mânâya işâretle kendisine "Mesih" denilmiştir.⁴⁹³

Beşerî Yönü: İddia edildiği gibi ilah olmadığı, bilakis Allah'ın kulu olduğu ve kulluğunda medhe şayan bir vasıf olduğu vurgulanmıştır. Bunları ispat eden ayetlerden biri şudur: ۞ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ ۗ *"Meryem oğlu İsa Mesih sadece bir Rasuldür. Nitekim ondan önce de birçok elçi gelip geçmiştir. Onun annesi de çok dürüst, son derece iffetli bir hanımdı. Her ikisi de diğer insanlar gibi yemek yerlerdi."*⁴⁹⁴ Bu ayette, Hz. İsa'nın annesiyle beraber yemek yediği, ilah olsaydı yemeğe ihtiyaç hissetmeyeceği belirtirek, beşerî yönü aklen ispat edilmiştir. Ayrıca annesine "Sıddîka" denmesinin sebeplerinden bazıları şunlardır: Hz. Meryem, Rabbinin âyetlerini ve oğlunun, Rabbi hakkında haber verdiği şeyleri tasdik ettiği; Hz. Cebrail'i tasdik ettiği ve günâhlardan tamamen uzak durup, kulluk görevlerini yerine getirmede son derece gayret içinde olduğu için "Sıddîka" denmiştir.⁴⁹⁵ Bu vasıf onun masumiyetini ispat etmiştir. "İlla" istina edatı; "kad" te'kid edatı ve sıddîka sıfatının ona izafe edilmesi medhi artırmıştır.

Annesine Nispet Yönü: Herkes babasına nispet edilirken, Hz. İsa (a.s.) babasız doğduğundan annesine nispet edilmiştir. İsmi Kur'ân'da otuz bir yerde geçen annesi Hz. Meryem'e on altı yerde nispet edilerek övülmüştür.⁴⁹⁶ Şu ayet-i kerime buna şahittir: ۞ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلَّمْتَهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ ۗ *"Meryem'in oğlu Mesih İsa sadece Allah'ın resulü, Meryeme ulaştırdığı kelimesidir. Allah tarafından gelen bir ruhtur."*⁴⁹⁷ Maide sûresinde "sıddîka" olarak vasıflanan annesine nispeti birinci medihdir. İkincisi Allah'ın rasûlü olması, diğeri O'nun kelimesi ve O'ndan bir ruh olması medih üzerine medihdir. Ayrıca "innemâ" edatıyla kasr yapılması, bu sıfatların ona tahsis edilmesiyle bir başka medih daha yapılmıştır. Zaten rasul olmasına

⁴⁹¹ Âl-i İmran, 3/59.

⁴⁹² Âl-i İmran, 3/45.

⁴⁹³ Râzi, a.g.e., 8/54; Taberî, Câmiu'l-Beyân, 7/702.

⁴⁹⁴ Mâide, 5/75.

⁴⁹⁵ Râzi, a.g.e., 12/64.

⁴⁹⁶ Abdalbâkî, el-Mu'cemu'l-Mufehres, 665.

⁴⁹⁷ Nisâ, 4/171.

rağmen bir de lafzatullah'a izafe edilmesi, onu ilah edinenlere yapılan zemdir.⁴⁹⁸ Ekser ayet-i kerimede Hz. İsbâ'ya (a.s.) "İbn Meryem" denmesi onun ubûdiyyetine ve Allah'ın ulûhiyyetine yapılan övgüdür.

2.3.4.5. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Övülmesi

İnsanın en büyük gayesi, Rabbi'ni tanımak, O'nu sevmek ve iman edip rızasına ermektir. İnsana rabbini tanıtan iki büyük kitap, kâinat ile Kur'ân'dır. Kâinat; Allah'ın kudret, irade ve meşiet kalemiiyle yazdığı her harfiyle Cenab-ı Hakk'ı anlatan görsel bir kitaptır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nûru bu kitabın özü ve mürekkebidir. Kur'ân ise, harika muhtevâ ve muhteşem üslûbuyla hem Allah'ı, hem kâinatı, hem de Rasûlullah'ı (s.a.s.) anlatan eşsiz bir kitaptır. Sonsuz mucize Kur'ân, iki cihan serveri, Ruh-u Seyyidi'l-Enâm, Rasûlü's-Sekaleyn, Hâtem'ü'l-Enbiyâ, İnsanlığın İftihar Tablosu, Allah'ın Habibi, Sultanlar Sultanı Ahmed-i Mahmûd-u Muhammed Mustafa'nın (s.a.s.) akîdevî, beşerî, ahlâkî ve zâtî yönlerini methetmiştir.

Akîdevî Yönü: Allahu zü'l-Cemâl kendi Lafz-ı Celâl'inin hemen yanına, en çok sevdiği kulu Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ismi koymuştur. Kendine imanın hemen ardından, Habib'ine imanı emretmiştir. Bu hiçbir peygambere nasip olmayan çok büyük bir payedir. Örn. ﷺ: *"Muhammed Allah'ın Rasûlüdür."*⁴⁹⁹ O'na itaati emrederek O'nu öven ayet: *"Ey iman edenler! İbâni'ya'lbîni' amnûva vâ'طیعوا اللہ واطیعوا الرَسُولَ.."* *Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin.*⁵⁰⁰ O'nun son peygamber olduğu söylenerek O'nu öven ayet: *"Ma kân muhamedû abâ aħdî min riğalîkûm vakiñ rَسُولُ اللہ وħatmü't-tîbîni"* *Muhammed içinizden hiçbir erkeğın babası değildir, lâkin Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur.*⁵⁰¹ O'nun Tevrat'ta ve İncil'deki vasıflarını anlatarak O'nu öven ayet: *"Allîdîni' ystı'عونُ الرَسُولُ النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِیْ یَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِی التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِیلِ"* *Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de vasıfları yazılı o ümmî Peygambere tâbi olurlar.*⁵⁰² Burada Rasûlullah'ın ümmîlik vasfı çok önemli olduğu için daha önce zikredilmiştir. Çünkü o vasfı Ehl-i Kitap daha önce tahrif etmişti. Ümmîlik başkası için noksanlık iken, O'nun için kemâldir. Hiçbir peygambere bu vasıf verilmemiştir. Vahyi doğrudan aldığı için akıllara ispat etmek için ümmîlik O'nun zâtî sıfatı yapılmıştır.⁵⁰³

⁴⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/386.

⁴⁹⁹ Fetih, 48/29.

⁵⁰⁰ Nisâ, 4/59.

⁵⁰¹ Ahzab, 33/40.

⁵⁰² Araf, 7/157.

⁵⁰³ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 9/133.

Beşerî ve Ahlâkî Yönü: Diğer peygamberler sadece bir veya birkaç sıfatla temâyüz ederken, Sultanü'l-enbiyâ her sıfatta devamlı zirvededir. İnsanlığın kudvesi Rasûlu Ekrem'in Kur'ân ahlâkını öven bazı ayetler: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُو ۖ﴾ “*Hakikaten, Allah'ın Rasûlünde sizler için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah'ı çok zikredenler için en mükemmel bir numûne vardır.*”⁵⁰⁴ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۖ﴾ “*Elbette sen pek yüksek bir ahlâk üzerindesin!*”⁵⁰⁵ ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ۖ﴾ “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”⁵⁰⁶ ﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۖ﴾ “*Sen gerçekten insanlara doğru yolu gösterirsin.*”⁵⁰⁷ ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ۖ﴾ “*Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, gayet izzetli ve şereflidir. Sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir üstünüze titrer, müminlere gayet merhametli ve şefkatlidir.*”⁵⁰⁸

Sarâhaten İsmen Medih: Muhammed isminin kök harfleri “ha-mim-dâl”dır. Zemmin zıddı övme mânâsındadır. Medhe değer sıfatları çok olana “Muhammed” denilir. Çok övülen kişi “Mahmûd” olur. Medhe medâr fiil yapana “Ahmed” denir. “Ef’alu” vezninde gelen “Ahmed” mübalağa ifade eder. Allah (c.c.) O’nu dört yerde⁵⁰⁹ “Muhammed” bir yerde⁵¹⁰ “Ahmed” ismiyle açıkça methetmiştir. Bununla beraber O’nun ismiyle Muhammed sûresini şerefleştirmiştir. Dedesi Abdu’l-Muttalip O’na gökte melekler yerde de insanlar övsünler diye “Muhammed” ismini vermiştir. Nitekim daha peygamber olmadan önce bile “sâdik” ve “emin” sıfatlarıyla övülmekteydi. “Muhammed” kelimesi hem özel isim hem de sıfattır. O, bu yönüyle de eşsizdir. O’nun haricindeki diğer Muhammed isimleri ise sadece özel isimdir. Gerçek mânâda medhe şâyân yönleri yoktur.⁵¹¹

Allah (c.c.), İsrâ, Fetih, Duha, İnşirah ve Kevser sûreleri gibi pek çok sûrede bizzat kendine O’nu muhatap alarak övmüştür. İşte lafzen küçük ama muhtevâ açısından büyük olan bir ayet: ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ۖ﴾ “*Senin şânını yüceltmedik mi?*”⁵¹² Bu ayet-i kerime’nin kapsadığı medhe medâr hususlardan bazıları şunlardır: Hz. Muhammed (s.a.s.) şânı yüce bir peygamberdir. İsmi yerde ve gökte meşhurdur. İsmi Arş üzerine yazılmıştır. Kelime-i şehâdetle ve tahiyyatta O’nun adı Allah’ın adıyla

⁵⁰⁴ Ahzab, 33/21.

⁵⁰⁵ Kalem, 68/4.

⁵⁰⁶ Enbiya, 21/107.

⁵⁰⁷ Şûrâ, 42/52.

⁵⁰⁸ Tevbe, 9/128.

⁵⁰⁹ Âl-i İmran, 3/144; Ahzab, 33/40; Muhammed, 47/2; Fetih, 48/29.

⁵¹⁰ Saff, 61/6.

⁵¹¹ Hamûd, Bâsil Halef, *Esmâu’l-Enbiyâi fi’l Kur’ân’il-Kerim*, s. 49,50.

⁵¹² İnşirah, 94/4.

birlikte anılmaktadır. O'nun nâmı, önceki kitaplarda yer almış ve her tarafa yayılmıştır. Kendisiyle peygamberlik noktalanmıştır. Hutbelerde, ezanlarda, kitapların başlarında ve sonlarında O'nun ismi yer alır. Kur'ân-ı Kerim'de O'nun ismi Allah'ın ismiyle beraber zikredilmiştir. Özellikle "Raûf ve Rahîm" ismi sadece O'na verilmiştir. Hak Teâlâ diğer peygamberlere, "Ey Musa, ey İsa" diye isimleriyle seslenirken, O'na, "Ey Resul, Ey Nebî" diye hitab etmiştir.

Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: Âlemi, sana tabi olanlar ve seni sevenlerle doldurdum. Hepsi de seni övüyor, sana salât-u selâm getiriyor ve sünnetini sürdürüyorlar. Herbir farz namazın yanısıra sünnet namaz da var. Binâenaleyh sana tabi olanlar, farzlar hususunda Benim emrime; sünnetler hususunda da senin emrine uyuyorlar. Sultanlar bile sana tabi olmaktan, yoluna gitmekten şeref duyuyorlar. Kıraat âlimleri, senin getirdiğin ayetleri ezberliyor; müfessirler, senin getirdiğin Furkan'ın mânâlarını tefsir ediyor; vaizler de senin öğütlerini tebliğ ediyorlar. Âlimler ve hükümdarlar, senin için hizmete koşuyor; kapılar ötesinden seni selamlıyor, yüzlerini senin "Ravza"nın toprağına sürüyor, şefaatinin umuyorlar. Şu halde senin nâmın, şerefine, kıyamete kadar sürecektir.⁵¹³

Sonsuz Nur Hz. Muhammed (s.a.s.), sonsuz mucize Kur'ân'da akîdevî, amelî ve ahlâkî her açıdan isim ve sıfatlarıyla övülmüştür. Ahlâkî Kur'ân olan Habîbullah, insanlığa iki şeyi miras bırakmıştır. Bunlardan birincisi sünnet, ikincisi kitaptır. Yaş kuru her şeyin kaydedildiği Kur'ân'da, semâvi kitaplar da zikredilerek övülmüştür.

2.3.5. Semâvi Kitapların Övülmesi

Semâvi kitaplar, hacimleri ve hitap ettikleri kitleler bakımından "suhuf" ve "kitap" olmak üzere ikiye ayrılır. "Suhuf" lügatte, üzerine yazı yazılan deri veya kâğıt anlamındaki "sahife" kelimesinin çoğuludur. Yazılmış sayfaların iki kapak arasında toplanmış haline "mushaf" denilir.⁵¹⁴ Terim olarak suhuf, dar bir çevrede, küçük toplulukların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde indirilen birkaç sayfadan oluşmuş küçük kitap veya risâlelere denilir. Dîni litaretürde suhuf, yaprak kâğıdın bir yüzü demek değil, "kitapçık veya risâle" demektir.⁵¹⁵

Ebû Zer'in rivayet ettiği bir hadiste⁵¹⁶ suhuf hakkında bilgi verilmiş ancak Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuya fazla değinilmemiştir. Bu kelime Kur'ân'da sekiz⁵¹⁷

⁵¹³ Râzi, *a.g.e.*, 32/5.

⁵¹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, SHF md. 7/290,291.

⁵¹⁵ Ömer Dumlu, "*Suhuf*" md., DîA., 37/477.

⁵¹⁶ Suyûtî, *Durru'l-Mensûr*, 8/489; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 15/141-142.

⁵¹⁷ Bkz.: 20/133; 53/36; 74/52; 80/13; 81/10; 87/18-19; 98/2.

ayet-i kerimede yer almıştır. Tekvir sûresinde hesap defteri anlamında kullanılan bu kelimeye, A'la ve Necm sûrelerinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya verilen sahifeler şeklinde özel bir mânâ, diğer sûrelerde ise, bütün peygamberlere verilen kitap veya kitapçık olarak genel bir anlam yüklenmiştir.

Hz. İbrahim'e (a.s.) verilen suhuf sadece bir yerde Hz. Musa (a.s.) ile beraber geçmiştir. Örn. *لَئِن هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى، صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى* *“Bu, elbette önceki sahifelerde, İbrâhîm ile Mûsâ'ya verilen sahifelerde de bildirilmiştir.”*⁵¹⁸ Müşrikler, Hz. İbrâhîm ve Hz. Musa'nın kitaplarını biliyorlardı. Bundan dolayı “inne” edatıyla ve ibtida “lâm”ıyla haber pekiştirildi. Bu haberin insanların zihnine doğru olarak iyice yerleşmesi için, Kur'ân burada öncekiler diyerek icmâl üslubunu, sonra isim vererek tafsil üslubunu kullandı.⁵¹⁹ Günümüzde bile bütün dinler arasında ortak payda olan Hz. İbrahim'in risâleti, o zaman da herkes tarafından bilinmekte ve ona tabi olanlar “hanif” olarak isimlendirilmekteydi.

Suhufa göre daha hacimli ve evrensel mesajlar içeren kitaplara gelince, Arapça bir kelime olan “kitap” lafzı, yazmak ve çizmek anlamındaki “ke-te-be” fiilinden türemiş bir mastar olup çoğulu, “kütüp”dür. Bu fiilin masdarı, “el-Ketb”dir. “Ketb”, bir tabakayı diğer tabakaya ipe bağlamak demektir. Harf, kelime, cümle ve paragrafların birbirine bağlanmasına da “ketb” denir. Bu bağın mutlaka yazıyla olması gerekmez, sözle de olabilir. Bu bakımdan, ağızdan çıkan seslerin bir tertip halinde olması durumunda, bu seslere de “kitap” denebilir, yazılması şart değildir. Onun için Allah'ın kelâmına yazılı olmasa da “kitap” denilmiştir.⁵²⁰

Terim olarak “kitap”, Allah'ın kullarından ne istediğini bildirmek için peygamberlerine vahyettiği sözlere ve bunun yazıya geçirilmiş haline denir.⁵²¹ Kitaplar, Allah'ın kullarına gönderdiği bildiri ve tebliğler hükmündedir. Rahîm olan Allah, kullarına rahmet eseri olarak peygamberleri gönderdikten sonra, daha sonraki nesillerin de irşadı için, ellerinde bir vesika bulunsun diye hidayet yollarını gösteren, hakkı bâtıldan ayıran, vahiyleri ihtiva eden semavi kitapları göndermiştir.

Başında “kitap”a işaret eden Bakara sûresi, müttakilerin vasıflarını sayarken, dördüncü ayetinde *“Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar.”* diyerek bütün kitapçık ve kitaplara iman etmenin gereğini vurgulamıştır.

⁵¹⁸ A`lâ, 87/14-19.

⁵¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 30/290-291.

⁵²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, KTB md. 12/22; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, KTB md., s. 128; Râgıb, *a.g.e.*, s. 425; İbn Fâris, *a.g.e.*, KTB md., 5/128.

⁵²¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 85.

2.3.5.1. Tevrat'ın Övülmesi

Kur'ân'da en çok bahsi geçen millet olan Yahudilere indirilen Tevrat'a, İbrânîce'de "Törâh", Aramca'da "Orayta", Yunanca'da "Pentatecos" ve "Nomos" denir. Bu isimler, kanun, şeriat, eğitim, öğretim ve doktrin anlamlarına gelir.⁵²² Kur'an'da Tevrat lafzı on dört yerde⁵²³ on altı kez ismen zikredilerek önemine vurgu yapılmış ve övülmüştür. Bununla beraber Tevrat'a delâlet eden "suhuf ve elvâh" kelimeleri de bulunmaktadır. Örn. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَمْ يَنْزِلْ بِمَا فِي صُحُفٍ مُّوسَىٰ، وَإِنزَاهِيمَ الْإِنشِرَافِ وَتُورِ﴾ "Yoksa Mûsâ'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in sayfelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi?"⁵²⁴ ﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُّوسَىٰ الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ﴾ "Mûsâ'nın öfkesi yatışınca, levhaları yerden aldı."⁵²⁵

Kur'ân'da Tevrat, "hidayet, nûr, rehber, rahmet" gibi bazı sıfatlarla övülmüştür. Bu vasıflara birer örnek vererek medih üslûbunu anlamaya çalışalım.

Örn. ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ﴾ "Şüphesiz ki, içinde hidâyet ve nûr olan Tevrat'ı biz indirdik."⁵²⁶ Ayetin başındaki fiil, birinci çoğul şahıs zamirine göre "indirdik" şeklinde çekilmiş olmasına rağmen, ayetin başına tekid edatı "inne" konmuş ve Allah'ın azametine işaret edilmiştir. Muhataplar tarafından malum olan haber, tekid edatıyla tekrar verilmiş, zihinlerindeki şüpheler silinmiş ve Allah'ın azametine vurgu yapılmıştır.⁵²⁷ Ayrıca vahiy "nüzul" olarak vasıflandırılmış ve istiâre yapılmıştır. Fâilin azameti ve yüceliği indirilen kitabın önemli ve değerli olduğunu gösterir.⁵²⁸

Yukarıdaki ayette "fihâ" (onda) zamiri olmasına rağmen, kitabın ismen açıkça "Tevrat" olarak zikredilmiş olması ona yapılan özel bir medihtir. Ardından iman edenler anlamında "eslemû" lafzının gelmesi başka bir medihtir. Bu vasıf bütün mü'minler için genel, peygamberler için özel övgüdür. Bir insanın övülmesi için onu diğerlerinden ayıran bir özelliği olması gerekir. Bu ayette "eslemû" lafzıyla övülmüşlerdir. Oysaki Müslümanlık genel bir vasıftır. Bundaki hikmet, iman ettikleri kitabın (Tevrat) değerli olması ve kendine iman edenlere değer katmasıdır.⁵²⁹ Tevrat için "Hidayet" ve "Nur" vasıfları kullanılmış ikinci sıfat birincisine atfedilmiştir. "Nur"

⁵²² *İslam Ansiklopedisi*, MEB., 1997, 12/219; Öksüz, Adil, *Ceza Hükümleri Açısından Tevrat ve Kur'ân*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 34-35.

⁵²³ Bkz.: 3/3; 3/48; 3/50; 3/89; 3/93; 5/43; 5/44; 5/46; 5/66; 5/68; 5/110; 7/157; 9/111; 48/29;61/6.

⁵²⁴ Necm, 53/36-37.

⁵²⁵ Araf, 7/154.

⁵²⁶ Maide, 5/44.

⁵²⁷ Alûsi, *Rûhu'l-Meânî*, 6/142.

⁵²⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 6/207.

⁵²⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, 2/241.

hakkı ve hakikatı aydınlatan anlamında olduğu için, doğruyu bulmak anlamındaki “hidayet”e atfedilmiştir. Bu iki sıfat birbirini tamamlamakta ve Tevrat’ı övmektedir.

Örn. *“Bundan önce, bir rehber ve rahmet olarak Mûsa'nın kitabı vardı.”*⁵³⁰ Ayetin başında zikredilen Kur’ân’a şahit olan Tevrat, şöyle övülmüştür: Öncelikle kitabın Musa (a.s.) atfedilmesi ona değer katar. Çünkü Musa (a.s.) sıradan bir insan değil, Allah’ın seçtiği bir peygamberdir. Her peygamber doğru olduğuna göre, Musa’nın kitabı da doğrudur. Tevrat, Musa’nın (a.s.) kitabı, Musa da Allah’ın peygamberidir. Allah, hamde lââyık olduğu gibi, peygamberi de kitabı da medhe layıktır.

Cümlede hal durumunda olan “imam” lafzına “rahmet” kelimesi atfedilmiştir. Bu iki vasıf Tevrat için özel bir medihdir. Şeriatı açıklayan Tevrat, diğer kitaplardan önce geldiği için “imam”dır. İmama uyulur ve onun gibi amel edilir. Tevrat, hükümlerini dünyada adaletle uygulayan insanlar için “rahmet”tir. Bu rahmete uyan ve onu hayatına uygulayan mü’minler istikametten ayrılmadıkları müddetçe ahirette mükâfatlarını alacaklardır. Tevrat gönderildiği milletin imamı ve Allah’ın rahmetidir. Bu imama hakkıyla inanan ve ona tabi olan Kur’ân’a iman etmiş olur.⁵³¹ Semavi kitapların ilki olan Tevrat, sonsuz mucize Kur’ân’a zemin hazırladığı için medhe layıktır.

2.3.5.2. Zebûr’un Övülmesi

Sözlükteki asıl anlamı taş olan “zebr” kelimesi, kuyuyu taşla örmek, istinat duvarıyla güçlendirmek, katlamak ve rulo yapmak demektir. Sonra taşın kuvvetiyle aklın gücü arasında bağlantı kuruldu ve akıl taşla nisbet edilmeye başlandı. Taşa istinat edip dayanıklı olan kuyuya “zebr” dendiği gibi, aklına dayanıp güçlenen adama da “akıllı adam” anlamında “zû zebrin” denerek anlam genişlemesi yapıldı. Aklın dayandığı güç; okumak ve yazmak olduğu için, yazıya, mektuba, kitaba ve yaprağına da “zebûr” denmiştir.⁵³² Zebûr’a mezmûrlar veya mezâmîr de denilir. Mezmûr, kutsal şiir, ilâhi, Allah’a övgü, dua, yakarma, şükür gibi değişik anlamlara gelir. Mezmûr kitabına, İbrânice “sefer tebillim” (övgüler kitabı) denir. Eski Ahit’in içerisinde yer alan, toplam 150 ilâhiden oluşan övgü nitelikli bu metinlerin sonradan yazıldığı için Zebûr’un aslından olup olmadığı bilinmemektedir.⁵³³

Sözlükte, söz, yazı, yazı yazma, mektup, cüz, kitap, kuvvetli ve sağlam olma

⁵³⁰ Hûd, 11/17; Ahkaf, 46/12.

⁵³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 12/28; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7/425; Kurtubî, *a.g.e.*, 10/90.

⁵³² İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 47-48; İbn Manzûr, *a.g.e.*, ZBR md., 6/11.

⁵³³ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya, 1998, 2/61.

mânâlarına gelen Zebûr, dîni literatürde Allah tarafından Hz. Davûd'a gönderilen mukaddes kitaptır.⁵³⁴ İlâhî kitapların en küçüğü olan Zebur, yeni dinî hükümler getirmemiş ve Kur'an'da fazla zikredilmemiş, sadece üç yerde⁵³⁵ ismi verilerek bilgilendirme yapılmıştır. Bugün elde bulunan Zebur nüshaları, lirik söyleyiş ve ilâhîlerden, Allah'a övgü ve hikmetli sözlerden ve birtakım nasihatlardan meydana gelmiştir.

2.3.5.3. İncil'in Övülmesi

İncil kelimesinin aslı "iyi haber, müjde" anlamında Yunanca euaggelion (euangellon) olup Latince'ye evangelium, Fransızca'ya evangile olarak geçmiştir. İngilizce'deki karşılığı ise eski İngilizce godspel kelimesinden gelen gospeldir. Euaggelion kelimesinin ya doğrudan veya Habeşçe şekli olan wangel kanalıyla Arapça'ya İncil olarak geçtiği ileri sürülmektedir.⁵³⁶ İncil'in, bir şeyi çıkarmak anlamındaki "NCL" fiilinin "if'îl babından türeyen Arapça bir kelime olduğu da söylenir. Bu kelime yer ile kullanılıncı, toprak yeşillik çıkardı, yeryüzü yeşillendi, anlamına gelir. Necl, akan su, suyun birikip uzun süre kaldığı yer, çocuk, evlat, soy, nesil, insan topluluğu, deri yüzmek, iri güzel göz ve muhabbet gibi anlamlara gelir.⁵³⁷

Hz. İsa aracılığıyla İsrâiloğulları'na gönderilen İncil, Kur'ân'da on iki yerde⁵³⁸ geçmiş ve kendinden övgüyle bahsedilmiştir. Sadece iki yerde⁵³⁹ yalnız zikredilmiş geri kalan yerlerde Tevrat'la beraber zikredilmiştir. Önünde Tevrat'ı, ardında Kur'ân'ı zikreden Tevbe sûresinin yüz on birinci âyeti ona taç olmuştur. "Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir."

Kur'ân, İncil'i "Huden ve Nûr" olarak vasıflandırmış ve bu sıfatlarla övmüştür. Örn. وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ۖ ﴿١٠﴾
﴿التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ﴾ "O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."⁵⁴⁰

Tevrat'a iman eden İncil'e de iman etmelidir. Çünkü İncil, Tevrat'ı tasdik

⁵³⁴ Karaman, *Dini Kavramlar*, s. 710-711.

⁵³⁵ Nisa, 4/163; İsrâ, 17/55; Enbiya, 21/105.

⁵³⁶ Harman, "İncil" md., DİA, 22/270.

⁵³⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, NCL md. 12/58; İbn Faris, *Mekâyîsu'l-Luğâ*, NCL md., 5/296; Begavi, *a.g.e.*, 2/6.

⁵³⁸ Bkz.: 3/3; 3/48; 3/65; 5/46; 5/47; 5/66; 5/68; 5/110; 7/157; 9/111; 48/29; 57/27.

⁵³⁹ Bkz.: Mâide, 5/47; Hadid, 57/27.

⁵⁴⁰ Maide, 5/46.

etmektedir. İlk bakışta tekrar gibi görünen, tasdik edici anlamındaki “Musaddikan” lafzı, aslında tekrar edilmemiştir. Her iki yerde de gramer açısından hal görevindedir. Ancak “zü'l-hal” halin sahibi ve tasdik etme keyfiyeti farklıdır. Birinci halin sahibi Hz. İsa'dır. Hz. İsa'nın (a.s.) Tevrat'ı tasdik etmesi ve ölüleri Allah'ın izniyle diriltmesi hakiki tasdiktir. İkinci halin sahibi İncil'in Tevrat'taki hükümleri içermesi, ona uygun olması mecâzi tasdiktir. İncil'in Tevrat'taki bazı hükümleri yürürlükten kaldırması bu tasdiğe helal getirmez.⁵⁴¹

Bu ayette İncil'in övüldüğü vasıflar ve maksatlar şunlardır:⁵⁴²

Birinci vasıf, İncil'in “Hidayet” olmasıdır. Bundan maksad, İncil'in tevhidi ve tenzihi ihtiva etmesidir. Yani İncil, Allah'ın eksik ve noksan sıfatlardan münezzehtir. Allah'ın eşi olmadığını, çocuğu bulunmadığını, benzeri ve zıddı olmadığını ikrar eder. Hz. İsa'nın (a.s.) nübüvvetine ve âhirete delâlet eden delilleri ihtivâ eder.

İkinci vasıf, İncil'in “Nûr” olmasıdır. Bundan maksad, şer'î hükümleri ve mükellefiyetlerin detaylarını açıklayan bir kitap olmasıdır.

Üçüncü vasıf, İncil'in “Musaddikan” (tasdik edici) olmasıdır. Bundan maksad, Onun kendinden önceki kitabı tasdik edici olması ve kendisinden sonra gelecek olan kitabı müjdelemesidir. Buna ayette iki kez gelen hidayet şahittir. Bu hidayetin birincisi Tevrat'a, ikincisi Kur'ân'a bakar. Allah Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasında bu hususta münakaşaya mahal bırakmamak için, "hidayet" vasfını, ikinci kez getirmiş, İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğine apaçık bir şekilde delâlet ettiğine dikkat çekmiştir.

Dördüncü vasıf, İncil'in “Mev'ize” yani öğüt olmasıdır. Bundan maksad, nasihatları, öğütleri ve tavsiyeleri ihtiva etmesinden dolayıdır.

Beşinci vasıf, İncil'in “Müttakiler” için olmasıdır. Bundan maksad, öğütten istifâde edenler muttakiler olduğu ve İncil'in sadece onlara ait olduğunu belirtilmiştir. Çünkü bütün günahlardan kendini koruyan, dinin yasakladığı haramlardan kaçınan ve şüpheli olanlardan bile çekinen ancak müttakilerdir.

İncil, diğer mukaddes kitaplarla beraber zikredilerek övülmüştür. Örn. “O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti. Furkan'ı da indirdi. Şüphesiz, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, mutlak güç

⁵⁴¹ İbn Aşûr, *et-Tahrir ve et-Tenvîr*, 6/219; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 5/243; Zemahşerî, *Keşşaf*, 2/245-246; Kurtubi, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 8/34; Sâbûnî, *a.g.e.*, 1/246; Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, 32. Baskı, Kahire, 2003, 2/896.

⁵⁴² Râzi, Fahreddin, *Mefâtîhü'l-Gayb*, 12/10-11; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/482-483.

*sahibidir, intikam sahibidir.*⁵⁴³

Ayetin baş kısmındaki doğrulayıcı mânâsındaki “musaddikan” lafzı, ortada bulunan Tevrat ve İncil’e övgü için bir giriş mahiyetindedir. Ardından İncil ve Tevrat, yol gösteren anlamında “huden” lafzıyla övülmüş, hidayet kavramı “min kablü” (önceden) kaydıyla sınırlandırılmış ve ardından “Furkan”ın indirildiği haber verilmiştir. Kur’ân’ın Furkân ismi özellikle tercih edilmiştir. Çünkü o, hak ile batılı, tahrif edilen kitaplarla sağlam olan kitabı birbirinden ayırmaktadır.⁵⁴⁴

Netice itibariyle, Kur’ân’da İncil’in övülme yönleri şunlardır: Birincisi gönderilme yönüdür. İncil’i gönderenin Allah, getiren’in Cebrâil, verilenin Rûhullah olması ona değer katar. İkincisi kutsal kitaplar arasındaki konumudur. Tevrat’ı tasdik edici olması ve Kur’ân’da buna yer verilmesi İncil için bir övünç kaynağıdır. Üçüncüsü mahiyetidir. Günaha girmekten sakınanlara hidayet edici ve öğüt verici mahiyette olmasıdır.

2.3.5.4. Kur’ân’ın Övülmesi

Kur’an, Allah (c.c.) tarafından Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Muhammed’e (s.a.s.) vahiy yoluyla Arapça olarak indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle (yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan kişilerden) nakledilen, okunmasıyla ibâdet edilen, Fatiha ile başlayıp Nâs sûresiyle biten, kendine has üslûbu olan, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı, mû’ciz ilâhi bir kelâmdır.⁵⁴⁵

Kur’ân-ı Kerim’de Allah, kendi kitabını birçok isim ve sıfatlarla övmüştür. Mâverdî’nin saydığı en meşhur isimler, Kitâb, Kur’ân, Furkân, Zikr’dır.⁵⁴⁶ İbn Âşûr, bunlara Vahy, Tenzil, Kelâmullah’ı eklemiştir.⁵⁴⁷ Zerkeşî ile Suyûtî, isim veya sıfat ayırımı yapmaksızın Kâdı Ebu’l-Meâlî Azîzî b. Abdulmelik’ten 55 isim rivayet etmiş ve mânâlarını açıklamışlardır. Harâli ise diğer vasıfları da katmış ve bu sayıyı doksana çıkarmıştır.⁵⁴⁸

Kur’ân, Kur’ân-ı Kerim’de bazı sıfat ve isimlerle övülmüştür. Mesela şu ayetlerde Kur’ân isimlerinin lügat mânâlarına vurgu yapılarak övülmüştür. ﴿وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ ۝

﴿لِنُقَرِّأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مَكْثٍ وَنُنزِّلُهُ تَتْرِبًا﴾ “Biz Kur’ân’ı, insanlara dura dura sindirerek okuyasın

⁵⁴³ Ali İmran, 3/3-4.

⁵⁴⁴ Begavi, *Meâlimu’t-Tenzîl*, 2/6; Sâbûnî, a.g.e., 1/184.

⁵⁴⁵ Zürkânî, a.g.e., 1/19; Cürçânî, Ali, *et-Ta’rîfât*, s. 253; Yazır, *Hak Dini*, 1/156; Yıldırım, *Kur’ân İlimlerine Giriş*, s. 36; Muhittin Akgül, *Kur’ân Okumanın Önemi*, s. 12.

⁵⁴⁶ Mâverdî, *en-Nuketî ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., 1/23.

⁵⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 1/70.

⁵⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/273-282; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/141, vd.; Muhammed Mahmud Davud, *Mu’cemu’l-Furûki’d-Delâliyye fî’l Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Ğarîb, Kahire, 2008, s. 381.

diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.”⁵⁴⁹ ﴿كَلَّا إِنهَا تَذْكِرَةٌ، فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ﴾: “Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur’an) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.”⁵⁵⁰ ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ﴾: “Biz onu mübârek bir gecede indirdik.”⁵⁵¹ ﴿مُبَارَكَةٌ﴾

Kur’ân’da O’nu öven onlarca sıfat zikredilmiştir. Söz gelimi Kerim, Mübîn, Nûr, Şifâ, Rahmet gibi birçok vasıf bunlar arasındadır. ﴿إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ﴾: “Bu kitap, pek değerli, şerefli bir Kur’ân’dır.”⁵⁵² ﴿الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ﴾: “Elif Lâm Râ. Bunlar, kitabın ve apaçık olan Kur’ân’ın âyetleridir.”⁵⁵³ ﴿وَإَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا﴾: “Size apaçık bir Nur (Kur’an) indirdik.”⁵⁵⁴ ﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾: “Biz Kur’ân’ı müminlere Şifa ve Rahmet olarak indiririz.”⁵⁵⁵

Edebî sanatları çok mükemmel kullanan Kur’ân, kendini överken de bunlardan istifade etmiştir. İtnâba bir örnek: ﴿وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ، لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ﴾: “Şüphesiz o, çok değerli ve sağlam bir kitaptır. Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemes. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.”⁵⁵⁶ Normalde bir vasıf övme mânâsı vermesine rağmen bu ayette altı vasıf verilmiş ve Kur’ân’ın o yönlerine dikkat çekilmiştir.

Tekrara bir örnek: ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾: “Andolsun biz, Kur’ân’ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?”⁵⁵⁷ Bu ayette geçen “zikr” kelimesi, yaklaşık aynı anlama gelen “müddekir” kelimesiyle tekrar edilmiştir. Bu tekrarla hatırlatma yapılmış ve Kur’ân’ın tefekkür boyutu övülmüştür.

Özel övgüye bir örnek: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾: “Andolsun, biz sana Seb-i mesânî (tekrarlanan yedi âyeti) ve şu Yüce Kur’an’ı verdik.”⁵⁵⁸ Ayetteki "mesânî" kelimesi "ikilenen şeyler cinsinden olan yedi şey" demektir. Müfessirlerin çoğuna göre, bu tabirle Fâtiha sûresinin kastedilmesinin bazı sebepleri şunlardır: Fâtiha’nın yedi ayet olması; namazın her rek’atında okunup tekrarlanması; zamm-ı sûrenin ona eklenmesi; bir kısmı medh-ü sena, bir kısmı da duâ olmak üzere ikiye ayrılması; ilk yarısı Rubûbiyyet hakkı olan övgü, ikinci yarısı da kulluğun hakkı dua olması; bir

⁵⁴⁹ İsrâ, 17/106.

⁵⁵⁰ Abese, 80/11,12.

⁵⁵¹ Duhân, 44/3.

⁵⁵² Vâkıa, 56/77.

⁵⁵³ Hicr, 15/1.

⁵⁵⁴ Nisâ, 4/174.

⁵⁵⁵ İsrâ, 17/82.

⁵⁵⁶ Fussilet, 41/41,42.

⁵⁵⁷ Kamer, 54/17.

⁵⁵⁸ Hicr, 15/87.

Mekke'de bir de Medine'de iki kez nüzûl olması; Rahman Rahîm gibi kelimelerin ikili bir halde olması ve Allah'ı medh-ü senâ etmesi nedeniyle ona "Mesânî" adı verilmiştir.⁵⁵⁹

Kur'ân'ın medhe şâyân olan yönlerinden birisi de ihtilaflı konulara son noktayı koymasındır. Kur'ân gelmezden önce Ehl-i Kitap birçok konuda çelişki içindeydi. Yahudilerle Hıristiyanlar birbirlerine hak din üzerine olmadıklarını söylüyorlardı. Hak olan Kur'ân gelince batıl olan her şey zâil oldu. Kavlu'l-fasla (son söze) sahip olan Kur'ân'ın gelmiş gelecek bütün ihtilafları kaldırması övgüye değerdir. Örn. "*Bilesiniz ki bu Kur'ân, (Süleyman'ın bu kıssası gibi) hakkında ihtilafa düştükleri şeylerin pek çoğunu İsrailoğullarına anlatmaktadır.*"⁵⁶⁰ "*Allah katında hak din, İslâm'dır. O Ehl-i Kitap'ın ihtilâfları, kendilerine gerçeği bildiren ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki haset ve ihtiras yüzünden olmuştur.*"⁵⁶¹

İsmin çokluğu müsemânın şerefine delâlet eder. Kur'ân'ın da onlarca ismi vardır. Bunlar arasından en meşhur olanları "Kitap", "Kur'ân", "Furkân" ve "Zikir" isimleridir. Bu isimleri tek tek ele alıp bunlarla Kur'ân'a nasıl övgü yapıldığını incelemeye çalışacağız.

a) Kitap İsmiyle Övgü

Kitap, bilgilerin toplandığı yer demektir. Kur'ân'a bu ismin verilmesinin sebebi, muhtelif ilimleri, doğru haberleri ve hükümleri ihtiva etmesi; içinde harf, kelime, ayet ve surelerin toplanmış olmasıdır.⁵⁶² "el-Kitâb" denilince Allah'ın yalnız bu kitabı anlaşılır ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi caiz olmaz. Bunun içindir ki Müslümanlar arasında kitap denilince akla ilk gelen Kur'ân'dır.⁵⁶³

Kitap ismi, Kur'ân'da 228 yerde geçmiş, 70 ayette Kur'ân için kullanılmış, geri kalanı diğer kitaplar için kullanılmıştır.⁵⁶⁴ Örn. ﴿ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ "*Elif, Lâm, Mîm. O, kendisinde şüphe olmayan kitaptır, müttakiler için rehberdir.*"⁵⁶⁵

Sûre başlarında hece harflerinin zikredilmesi, Kur'an'ın i'câzını açıklamak ve insanların kendi konuşmalarında kullandıkları harf ve kelimelerden meydana geldiği halde, onun bir benzerini getirmekten âciz olduklarını göstermek içindir. Bundan dolayı, bu harflerle başlayan her sûrede mutlaka Kur'an'ın zaferi, i'câzı ve azameti

⁵⁵⁹ Râzi, *a.g.e.*, 11/211; Alûsi, *a.g.e.*, 14/79-80; Yıldırım, *Fâtiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri*, s. 8.

⁵⁶⁰ Neml, 27/76.

⁵⁶¹ Ali İmran, 3/19.

⁵⁶² Suyûti, *el-İtkân*, s. 115.

⁵⁶³ Yazır, *Hak Dini*, 1/156.

⁵⁶⁴ Mehmet Ünal, *Kur'ân*, (Diyanet Dergisi, Özel Sayısı) DİB. Yayınları, Ankara, 2012, s. 240.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/1,2.

zikredilir. Zemaşerî, Râzi, İbn Teymiyye ve İbn Kesîr gibi birçok âlim aynı görüşü paylaşır.⁵⁶⁶

“Hâze” (Bu) ile “Zâlike” (O) arasında fark vardır. “Hâze”, Muhatabın görüp dokunabileceği bir şeyi ona göstermek için kullanılır. Asıl olan “ze” harfidir. “Hâ” ise muhatabın dikkatini çekmek içindir. “Zâlike” ise, yapılan veya daha önce zikri geçen bir şeye işaret eder. Sözü başında, anlatacağım şeyin büyüklüğünü “tasavvur et”; sonunda ise, “onu al” demektir.⁵⁶⁷

İbn Abbas ve Mücâhid’den gelen rivâyete göre, “zâlike” ism-i işaretinden maksat, “beklediğiniz kitap, başkası değil işte şudur”, demektir. Bu işaretle ya indirilmemiş bölümü ya da daha önce indirilen sûreler kastedilmiş olabilir. Bu sebeple kendisine işaret edilen kitabın tamamı muhataplar açısından henüz hazır olmadığı için “zâlike” denmiştir. Cenâb-ı Hakk’ın, indirdiği bu kitabın Levh-i Mahfuz’daki kitap olduğunu bildirmek için, “zâlike” demesi yadsınamaz.⁵⁶⁸

“İşte o kitap” denilerek yakında bulunan bir şeye, uzaklık ifade eden işaret zamiri kullanılmış ve Kur’ân’ın yüceliğine dikkat çekilmiştir. Mertebesinin erişilmez derecedeki yüceliği, hissî uzaklık menziline indirilmiştir.⁵⁶⁹

“Zâlike” işte o sesler ve o seslere verilen güzel düzen ile sana ve senin kalbine Allah tarafından indirilmekte olan mucizeli nazım ve mânâlardır. Tam ve yegâne kitap denilmeye layık olan o Kur’ân’dır. O, ağır ve büyük Allah kelâmı ki, ondan sonra “el-Kitâb” denilince Allah’ın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi caiz olmayacaktır. Bunun içindir ki Müslümanlar arasında kitap denilince sadece Kur’ân anlaşılır.⁵⁷⁰

b) Kur’ân İsmiyle Övgü

Kur’ân ismi, ona has özel bir isimdir. Bazen yalın haliyle tek olarak kullanılmış, bazen de “Hakîm”, “Kerîm”, “Mecîd” ve “Azîm” gibi sıfatlarla beraber müşterek kullanılmıştır.⁵⁷¹ Yalın kullanıma bir örnek: *إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا* “Gerçekten bu Kur’ân insanları en doğru yola, en isabetli tutuma yöneltir. Güzel ve makbul işler yapan müminlere nail olacakları büyük mükâfatı

⁵⁶⁶ Alûsi, *Rûhu’l-Meânî*, 1/105; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/257; Kutub, *fî Zilâl*, 1/38; Sâbûnî, *a.g.e.*, 1/31; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Munîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2009, 1/78.

⁵⁶⁷ Ferâhî, Abdulhamid, *Mufredâtü’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 2002, s. 350-354.

⁵⁶⁸ Râzi, *a.g.e.*, 2/14; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 1/220.

⁵⁶⁹ Sâbûnî, *a.g.e.*, 1/32; Zühaylî, *a.g.e.*, 1/77.

⁵⁷⁰ Yazır, *Hak Dini*, 1/156.

⁵⁷¹ Ünal, M., *Kur’ân*, Diyanet, s. 237.

*müjdeler.*⁵⁷² Bu ayetteki ‘bu Kur’ân’ anlamındaki “hâze” ism-i işâreti, Levh-i Mahfuz’daki asıl kitaptan indirilmiş olan bölümüne, insanların zihinlerindeki hazır olan miktarına işaret eder. “Hâze” ism-i işâreti Kur’ân’ın durumunu över. Ayetin başındaki “inne” vereceği haberi pekiştirir ve onun yakın olduğuna işaret eder. Kur’ân kelimeleriyle, mânâlarıyla, hükümleriyle ve öğretileriyle insanların ferdi ve sosyal hayatlarına yakındır.⁵⁷³

Yukarıdaki Bakara sûresindeki ayette “Kitap”, İsrâ sûresindeki ayette ise, “Kur’ân” lafzının seçilmesindeki nükte şudur: Bakara medenî bir sûredir, kitap lafzıyla Ehl-i Kitab’a hitap eder ve onları tevhide çağırır. İsrâ sûresi mekkî olup kitap lafzıyla müşriklere hitap eder ve onlara meydan okur.⁵⁷⁴ Kur’ân lafzı ise bütün kitapları ve ilimleri içinde toplar.

Bu iki ayetin medih yönlerine genel olarak şöyle bakılabilir: Kur’ân, Kendisi hamde lâyük olan Allah tarafından “Kitap” ve “Kur’ân” ismiyle övülmüştür. Her iki isimden önce ism-i işâret kullanılmıştır. Kitap için kullanılan “zâlike” ile Kur’ân için kullanılan “hâze” ism-i işâreti verilen habere dikkat çeker. Kitap için verilen birinci haber, onda şek ve şüphenin olmamasıdır ki bu açık bir medihtir. ‘Diğer kitaplarda da şüphe yoktur’ ifadesi ikinci ve gizli haberdir. Kur’an’ın müttakiler için hidayet olduğunu belirtmesinde hüsnü hitam sanatı vardır. Kur’ân’ın her şeyde hidayet olması, açık medih; mü’minlere müjde olması ise gizli medihtir. Salih amel yapanlara mükâfatı müjdelemesi ise hitam-ı misktir, denilebilir.

Kelâmullah’a “Kur’ân” ve “Kitap” isminin verilmesinin hikmetlerinden birisi şudur: Bu iki isim, “okuma” ve “yazma” yoluyla Allah’ın kelamını her türlü tahrîf (bozma) ve tebdîlden (değiştirmeden) korumasına işaret eder. Okuma ve yazma, vesikaların ve metinlerin korunmasında önemli vesilelerdendir. Kim bir metni ezberlemek isterse, önce onu okur hafızasına alır, sonra bir yere yazarak kayıt altına alır.⁵⁷⁵ Kur’ân’ın bu iki isimle övülmesi, onun koruma altında olduğunu, kirlî ellerin ona dokunamayacağını gösterir.

c) Furkân İsmiyle Övgü

Furkân ismi, diğer semavî kitaplarla müşterek kullanılan isimlerdendir. Diğerleri için yerel, Kur’ân için evrensel boyutunda kullanılmıştır. Örn. تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ ۞
﴿الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ “Eğri ile doğruyu birbirinden ayıran Furkân’ı, tüm insanları

⁵⁷² İsrâ, 17/9.

⁵⁷³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 15/40.

⁵⁷⁴ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 1/224.

⁵⁷⁵ Salah Abdulfettah Hâlidî, *Latâifu Kur’âniyye*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 1992, s. 29-30.

ve cinleri uyarsın diye kulu (Muhammed)'e indiren Allah'ın şanı yücedir.”⁵⁷⁶

Kur'ân'a ve yirmi beşinci sûresine isim olan Furkân suresi, Allah'a övgü ile başlar. Ayetin başındaki “tebâreke” ile “tekaddese” buyruğu anlam itibariyle aynıdır ve her ikisi de azameti anlatmak için kullanılır. “Tebâreke” kelimesi, “berekat” masdarından olup, “tefâül” vezninde bir fiildir. Berekat, hayrın bol ve fazla olması demektir.⁵⁷⁷ Burada şu iki mânâ düşünülebilir: Birincisi; Allah'ın hayrı çoğaldı ve arttı. O'nun nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. İkincisi; Allah zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde herşeyden münezzehe ve müstağni oldu demektir. Hak Teâlâ'nın bu ayette herşeyden önce “Tebâreke” buyurup hemen ardından Furkân'dan bahsetmesi, bu Kur'ân'ın her türlü hayrın ve bereketin kaynağı olduğuna delâlet eder.⁵⁷⁸ “Furkân”dan kasıt Kur'ân'dır. Ona bu adın verilmesi, itikatta hak/mü'min ile bâtılın/kâfirin; ibâdetle sâlih/makbûl olanla fasit/merdûd olanın; muâmelâtta helal ile haramın; ahlâkta doğru/övuilen ile yanlışın/yerilenin arasını birbirinden ayıran bir kitap olması bakımındandır.⁵⁷⁹

“Ellezi” ism-i mevsulu, aslında bilinmeyen birşeyi, bilinen bir şey ile tarif etmek gerektiğinde kullanılır. Ama burada Allah, muhataplar tarafından hakkıyla bilinmediği halde sanki biliniyormuş gibi kabul edilmiştir. Bunun sebebi, delillerin çok kuvvetli, açık ve seçik olmasından ötürüdür. Hedef, öğretim ve ikazın yanı sıra, Allah'ın şânına övgüdür. Buradaki makam kâfirlerle cedel makamı olup, risâleti ve Kur'ân'ı ispat ile övünme makamıdır.⁵⁸⁰

“Nezzele”nin tekrara ve çokluğa delâlet eden “tef'îl” babından gelmesi, mübâlağa ifade ederek Kur'ân'ı metheder. Çünkü diğer kitaplar def'aten (bir kerede) indirilmiştir. Kur'ân ise müneccimen (ceste ceste), ayet ayet, sûre sûre indirilmiştir. Bu durum Kur'ân'a verilen önemi gösterir.⁵⁸¹

Netice itibariyle, bu ayette öven Allah, övuilen Kur'ân, övülme lafzı Furkân'dır. Rasûlullah (s.a.s.) “abd” kul lafzıyla övülmüştür. Müjdeyici ve uyarıcı olmak, hem Kur'ân'ın hem de Hz. Muhammed'in (s.a.s.) özelliğidir. O, hakkı gösterdiği için “mübeşşir” müjdeleyici, bâtıldan sakındırdığı için “nezîr” uyarıcıdır. Bu yönüyle her ikisi birer Furkân'dır.

⁵⁷⁶ Furkân, 25/1.

⁵⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/394; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbuh*, 4/57.

⁵⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, 4/330; Râzi, *a.g.e.*, 24/44.

⁵⁷⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, FRK md., 10/245; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, FRK md. s. 916; İbn Fâris, *a.g.e.*, 4/494; Cürcânî, Ali, *et-Ta'rîfât*, s. 245; Râgıb, *a.g.e.*, FRK md. s. 380; Ferâhî, *a.g.e.*, s. 368; Diyanet, *Kur'ân Yolu*, (Hey'et) 4/107.

⁵⁸⁰ Râzi, *a.g.e.*, 24/45; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 18/316; Kutub, *fî Zilâl*, 5/2547.

⁵⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 10/283.

d) Zikir İsmiyle Övgü

Zikir, sözlükte bir şeyi anma, dile getirme, koruma, ibret alma⁵⁸² gibi anlamlara gelir. Kur'ân'da zikir kelimesi, yalın haliyle 76, emir kipiyle, 37 ve türevleriyle beraber 300'e yakın yerde geçer. Fiil olarak kullanıldığında, nimetlerin şükürünü eda etmek, tefekkür etmek, çokça hatırlamak ve ibadet etmek mânâlarına gelir. İsim olarak kullanıldığında ise, vahiy, tevhid ve ilahi kitaplar gibi birçok anlama gelmekle beraber Kur'ân ile özdeşmiştir.⁵⁸³ Örn. *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* : “Şüphesiz biz indirdik ve onu koruyacak olan da Biz’iz.”⁵⁸⁴

Kâfirler, alay ederek: “Ey kendisine “Zikir” kitap indirilen kişi, mutlaka sen delisin. Bu iddianda tutarlı isen, ne diye o melekleri bize getirip göstermiyorsun!” demişlerdi. Kur'ân'ı teminat altına alan bu ayet, kâfirlerin Kur'ân'ı reddetmelerine ve hafife almalarına karşı verilen bir cevaptır.⁵⁸⁵ Baştaki “inne” edatı ile pekiştirilmiş haber verme üslûbu kullanılmıştır. Bu edat, kendisinden sonra gelecek olan haberin önemini vurgular. İndirmek anlamındaki “nezzele” fiili, mübâlağa ve çokluk ifade eden “fa’ale” siygasıyla kullanılmıştır. Kur'ân insanlara Allah'ı ve dini hatırlattığı için “Zikir” vasfıyla övülmüştür. Bu vasıf aynı zamanda sûrenin başında geçen Kitap ve Kur'ân'ın açılımdır. “Nezzele”nin fâili tekil olduğu halde, çoğul zamiriyle, “Biz indirdik biz” anlamında “nahnu nezzelnâ” şeklinde gelmesi, Allah'ın azametini ve kudretini izhar etmek içindir. Allah, diğer kitapların ve peygamberlerin aksine Kur'ân'ın Rasûlullah'ın korunmasına kefil olmuştur. Bu koruma “inne” ve “lâm” ile pekiştirilmiştir. Sâbitliğe ve devama delâlet eden isim cümlesi Kur'ân'a veya Rasûlullah'a atfedilmesi, her ikisinin her türlü kötülüklerden korunduğuna işârettir.⁵⁸⁶

Netice itibariyle bu ayet, Kur'ân'ın semâvî teminat belgesi hükmündedir. Bu ayette birçok tekit edatıyla, hiçbir şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak bir tarz ve üslûbla, Kur'ân'ın kıyâmete kadar teminat altında olduğu haber verilmiştir. Bu durum, aynı zamanda Kur'ân'ın diğer kitaplara olan üstünlüğünü de ifade etmektedir. Allah (c.c.) Kur'ân'a “Zikir” ismini verdi ve “Zikri Biz indirdik, Biz” buyurdu. Bu ifade hem Kur'ân hem de Rasûlullah için övgüdür. “Zikir” genel olarak, Müslümanlar için övgü, kâfirler için yergi niteliğindedir. Müslümanlara Allah'ın lütfunu ve cennetini hatırlatırken; kâfirlere de Allah'ın kahrını ve cehennemini hatırlatır.

⁵⁸² İbn Manzûr, *a.g.e.*, ZKR md., 5/48.

⁵⁸³ Mehmet Ünal, Kur'ân, DİB. Yayınları, Ankara, 2012, s. 241.

⁵⁸⁴ Hicr, 15/9.

⁵⁸⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/399, 400; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/18,19; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 14/20.

⁵⁸⁶ Râzi, *a.g.e.*, 19/162 vd.; Kurtubî, *a.g.e.*, 12/180,181; İbn Kesîr, *Tefsir*, 8/246. Kutub, *fî Zilâl*, 14/2125; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, 3/174; Hasan İzzettin Cemel, *Mu'cemu ve Tefsîru Luğavî li Kelimâti'l-Kur'ân*, Mektebetu Melik Fahd, Riyad, 2003, 2/244.

2.4. AMEL YÖNÜNDEN ÖVGÜLER

Kur'ân'ın övme sebeplerinden ikincisi, ameldir. Amelsiz imanı koruyabilmek oldukça zordur. Kur'ân'a bakıldığında iman ile amelin devamlı beraber zikredildiği görülür. Kur'ân, imanlarını salih amelleriyle koruyan ve kuvvetlendiren geçmiş ümmetleri sonrakilere örnek olmaları için övmüş ve insanları ibadete teşvik etmiştir.

2.4.1. Geçmiş Ümmetlerin Övülmesi

Ümmet, bir önderin, bir dinin, bir zaman veya mekânın istekli veya isteksiz etrafında topladığı büyük bir kitle anlamına gelir.⁵⁸⁷ Bu kavram Kur'ân'da; din, müddet, zaman, önder ve topluluk anlamlarında kullanmıştır.⁵⁸⁸ Dilimizde ise; aynı dine tâbi olan insanlar topluluğu mânâsında kullanılmaktadır.

Bütün erdemlerin kaynağı olan Kur'ân, geçmiş birçok ümmet ve şahsiyetlerden bazen övgü bazen de yergiyle bahsederken hikâyeye üslûbunu kullanmıştır. Bundan maksat, tarihi bilgi vermek ve eskilerin masallarını anlatmak değildir. Asıl gaye, vahiy ve vahdaniyetin ispatı, semavi dinlerin aslında bir olduğu, inzar ve tebşir, hayır ve şerrin, sabır ve sabırsızlığın, şükür ve şükürsüzlüğün akıbeti⁵⁸⁹ ile geçmiş ümmetlerdeki şahsiyetlerin övülenlerinden örnek alınması, yerilenlerinden de ders çıkartılması gibi pekçok gayeler güdülmüştür. “*Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır.*”⁵⁹⁰

Geçmiş ümmetler Kur'ân'da genel olarak, itikat, siyaset, terbiye, aile, sosyal ve ahlâkî yönlerden övülmüşlerdir.

İtikâdî yönden övülenlerin şahsiyetlerine bakılacak olursa; bir avuç genç olmalarına rağmen koskoca imparatorluğa karşı gelen, putperestlikle mücadele eden Ashab-ı Kehf'teki fütüvvet ruhu; Ashab-ı Uhdûd tarafından ateş dolu hendeğe atılsa bile imanından vazgeçmeyen mü'minlerin metâneti; elleri ve ayakları Firavun tarafından çaprazlama kestirilse bile, dinden asla dönmeyen sihirbazların imanındaki sebat görülebilir.

Siyasî yönlerine bakıldığında; Hz. Talut'un otoritesindeki ilim ve irfan; Zülkarneyn'in hükümrancılığındaki ilim, irfan ve adalet; Sebe melikesi Belkıs'ın egemenliğindeki akıl, dirayet ve muhakeme müşahede edilebilir.

⁵⁸⁷ Râgıb, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁸⁸ Askerî, *el-Vucûh*, s. 31-37; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 5. Baskı, DİB., Ankara, 2010, s. 671.

⁵⁸⁹ Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, s. 176; Kutub, *fî Zilâl*, 4/2299.

⁵⁹⁰ Yusuf, 12/111.

Terbiye yani eğitim ve öğretim yönleri açısından bakıldığında; Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatler, bir babanın oğluna verebileceği en güzel hediye olan güzel ahlâkı verme yönündeki rehberlik görülebilir.

Aile, sosyal ve ahlâk yönlerine bakıldığında ise, inandıkları dava uğruna ciğerparesi çocuklarını dine hizmete adayan İmran ailesindeki diğergâmlığı ve hasbîliği; kendine çirkin iftiralar atılan Hz. Meryem'deki sabrı ve iffeti; babalarına destek olmak için çobanlık yapan Hz. Şuayb'ın kızlarındaki özveriyi, fetâneti ve hayâyı; iman ettiği için kocası tarafından yapılan türlü türlü işkencelere pes etmeyen Firavun'un eşi Âsiye'deki metâneti ve vefayı görmek mümkündür.

2.4.1.1. Ashab-ı Kehf'in Övülmesi

Mağara yarenleri anlamına gelen Ashab-ı Kehf, dinlerini temsil ve tebliğ ettikleri için Kur'ân'da mefkûre kahramanları olarak övülmüşlerdir. **نَحْنُ نُقِصُّ عَلَيْكَ بَابَهُم بِالْحَقِّ** : *“Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz. Gerçekten onlar Rab'lerine tam iman etmiş gençlerdi. Biz de onların hidâyetlerini ve yakınlerini artırdık. Kalplerine kuvvet ve metanet verdik.”*⁵⁹¹

Ayetin başındaki “Biz anlatıyoruz” lafzı, Allah'ın azametine işaret ettiği için ardından gelen kıssanın da o derece büyük ve kıymetli olduğunu gösterir. “Sana gerçek olarak” ifadesinde ihtisas yapılmıştır. Bunun mânâsı, olayın gerçeğini sana Bizden başkası anlatamaz demektir.⁵⁹² Ayete ilk muhatabın Hz. Muhammed (s.a.s.) olması şerefe şeref katan bir diğer unsurdur.

Ayette “Haber” değil de “Nebe” kelimesinin kullanılması olayın doğruluğunu gösterir. Çünkü bu iki kelime arasında şöyle bir fark vardır: “Nebe” muhatabın bilmediği bir şeyi bildirmektir. Kelamın naklidir ve yalan olma ihtimali yoktur. “Haber” ise daha önce duyulmuş olabilir. Bilginin naklidir ve yalan olma ihtimali vardır.⁵⁹³ Ayrıca “Nebe” günlük bir olay değil, asırları aşan, ehemmiyete hâiz, ibretâmiz bir hadisedir. Hemen ardından “Hak” lafzının gelmesi de mânâyı pekiştirip muhatabı dikkate sevkeder ve hadiseden ders alınmasını ister.

Haberin başında “enne” pekiştirme edatının bulunması, hakikatin derecesini artırır. Ashab-ı Kehf için, iman ve vicdan sahibi yiğit gençler anlamındaki “Fityetun” kelimesinin kullanılması, onların ergenliğini tamalamış, dürüst, delikanlı, hakperest,

⁵⁹¹ Kehf, 13-14.

⁵⁹² İbn Âşûr, *a.g.e.*, 15/271; Çelik, *a.g.e.*, s. 267.

⁵⁹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 14/8; 4/12.

civanmert olmalarına yapılmış bir övgüdür.⁵⁹⁴ “Fityetun” ismiyle maddi medih; “Âmenû” fiiliyle manevi medih ön plana çıkmıştır. Hemen ardından “vav” harfiyle öncesine atfedilen cümlede, onların hidayet üzere oldukları, ilahi koruma altında buldukları, celvettten önce halvete alındıkları anlatılır.

Bunca tahşidattan sonra ikinci ayette, kaplerini bağladık mealindeki “rabatnâ ale kulûbihim” lafzıyla bir daha pekiştirilmesi, onların devamlı müstakîm yolda olduklarına, davalarından hiç sapmadıklarına, bâtıla kesinlikle meyletmediklerine ve kalp ibrelerinin devamlı surette sadece Hakk’ı gösterdiğine işaret eder.⁵⁹⁵

2.4.1.2. Hz. Meryem’in (r.anhâ) Övülmesi

Âlemlere üstün kılınan bir soydan gelen, daha doğmadan ana-babası tarafından mâbedin hizmetine vakfedilen Hz. Meryem, kadınlar arasından seçilmiş, dünya kadınlarına üstün kılınmış, özel bir lütufla rızıklandırılmış, ırzını koruyan pakdamen, iffetli, iman ve itaat ehli, tüm özellikleriyle övülen ve insanlığa örnek olarak takdîm edilen siddîka bir kadındır. Sıfatları, erkeklerden sakınan iffetli kadın anlamında “Betûl” ve hiçbir erkekle evlenmemiş, bâkire mânâsında “Azra”dır.⁵⁹⁶

Kur’ân’da ismi açıkça geçen ve bir sûreye ismi verilen tek kadın, Hz. Meryem’dir. Bu sûrede üslûp yönden dikkat değer husus şudur: Peygamber olan Hz. İbrahim (a.s.), Hz. İsmail (a.s.), Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İdris (a.s.) için kullanılan “Kitapta an” emir üslûbunun aynısı Hz. Meryem (r.anhâ) için de kullanılmıştır. Kendisine Cebrâil’in gönderilmesinden dolayı bazı âlimler onun peygamber olabileceğini söylemişlerdir. Âlimlerin ekserisi ise, peygamber olmadığını, övülmeye değer siddîka bir kadın olduğunu söylemişlerdir. Burada asıl değinmek istediğimiz nokta, karnında babasız bir peygamberi taşıdığı için diğer peygamberlerle beraber aynı yerde anılmış olabileceğidir. ﴿وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّيَبَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْفِيًّا﴾ “*Kitapta Meryem’i de an! Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekilmişti.*”⁵⁹⁷

Bu ayete, “anmak” anlamına gelen “zekara” fiilinin emir kipiyle “uzkur” şeklinde başlanmıştır. Emir üslûbu, iffet, hayâ ve sabrı içeren bu kıssanın önemli olduğunun bilinmesi ve hisse alınması gerektiğini muhataba deklare eder.⁵⁹⁸ Kitaptan maksat,

⁵⁹⁴ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 15/266.

⁵⁹⁵ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 15/272.

⁵⁹⁶ Hakan Küçükkendirici, *Kur’an’da Övgüyle Bahsedilen Kadınlar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv., Konya, 2005, s. 52-62; Çelik, *a.g.e.*, s. 387; İslam Ansiklopedisi, Komisyon, “*Meryem*” md., Şamil Yayınları, İstanbul, 2000, 5/190; Bursalı, M. Necaâti, *Hz. İsa ve Meryem*, Saray Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 59; Ali İmran, 3/33-37-42; Tahrir, 66/12; Meryem, 19/20.

⁵⁹⁷ Meryem, 19/16.

⁵⁹⁸ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 16/79.

Kur'ân'dır. Bu kıssanın Kitab'a alınması, tarihin karanlığında kaybolmasını engellemiş ve örnek bir şahsiyeti ön plana çıkarmıştır.

İbrânice'de, ibadet eden anlamında gelen "Meryem" isminin özellikle belirtilmesi, annesinin (İmran'ın karısının) "*Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin*"⁵⁹⁹ diyerek dua etmesine sonra da "Meryem" ismini vermesine bir hatırlatmadır. Onun ismiyle açıkça zikredilmesi, isminin mânâsıyla müsemma olmasına ve tüm insanlığa örnek bir şahsiyet olarak gösterilmesine delâlet eder. Burada babası "İmran"a telmih edilmesi, kendisinden yaklaşık on sekiz asır önce yaşayan büyük dedesi Hz. Harun'a işarettir. Çünkü onun babasının adı da "İmran" idi ve bu ismin toplum nezdinde bir saygınlığı vardı.⁶⁰⁰ Hz. Meryem'in büyük dedesi Hz. Harun'a ve kardeşi Hz. Musa'ya gökten sofrayı indirerek çölde aç bırakmayan Allah, kendini hizmete adanmış Hz. Meryem'e de turfanda yiyecekler göndererek onu mabette aç bırakmadı. Peygamberlere yapılan lütfun Hz. Meryem'e de yapılması, onun övgüye değer iyi bir şahsiyete sahip olduğunu gösterir.

Bu ayette özellikle "şark/doğu" tarafının zikredilmesi, doğunun halk nezdindeki saygın konumuna işarettir. Zîra doğu, maddi ışık, güneşin; manevi ışık, peygamber nurunun doğduğu yerdur. Bunun için Hıristiyanlar, doğuyu kendilerine kible edinmişlerdir.⁶⁰¹ Ayette Hz. Meryem'i övenin, bizzat Allah olması; ilk muhatabın Hz. Muhammed (s.a.s.) olması; kitapta yani Kur'ân'da anılması; iman, ibadet, itaat, iffet, tahâret, ferâgat ve sabır kavramlarını simgeleyen Hz. Meryem'in özellikle zikredilmesi; peygamberlerin genellikle doğum yeri olan şarkın husûsan zikredilmesi, bütün bunlar Hz. Meryem'in şahsiyetine yapılmış birer övgüdür.

Hz. Meryem'in güzel şahsiyetini öven ayetlerden birkaçının mealini verelim. "*Melekler dediler ki: "Meryem! Muhakkak ki Allah seni seçti. Seni tertemiz kıldı ve seni dünyadaki bütün kadınlara üstün yaptı."*⁶⁰² "*Onun annesi de çok dürüst, son derece iffetli bir hanımdı."*⁶⁰³ "*İffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbisinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem'i de Allah inananlara örnek gösterdi ki o, gönülden itaat edenlerdendi."*⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Ali İmran, 3/35.

⁶⁰⁰ Aynâtî Mehmet Efendi, *Tibyân Tefsiri*, Akpınar Yayınları, İstanbul, 1987, 1/224; Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsir'il-Kur'an*, Üçdal Nşr., İstanbul, 1966, 2/585.

⁶⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/484; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/428.

⁶⁰² Ali İmran, 3/42.

⁶⁰³ Maide, 5/75.

⁶⁰⁴ Tahrîm, 66/12.

2.4.1.3. Hz. Âsiye'nin (r.anhâ) Övülmesi

Hadis-i Şeriflerde ismi açıkça zikredilerek⁶⁰⁵ övülen Hz. Âsiye, Kur'an'da ismi verilmeden "Firavun'un hanımı" tabiriyle övülmüştür. *وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَاتٍ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ اجْعَلْ لِي رِبًّا لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* "Allah, iman edenlere ise, Firavun'un karısını örnek gösterdi. Hani o, "Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar! demişti."⁶⁰⁶ Bu duası hemen kabul oldu ve cennetteki makamı kendine gösterildi. Doğrudan doğruya cennetlik olup Allah'ın rızasına kavuştu. Kötü kocaya düşmüş sâliha bir kadın Allah'a karşı iman ve samimiyetini koruduğu müddetçe kocasının kötülüğünden sorumlu olmaz.⁶⁰⁷

Bu ayette Hz. Âsiye'yi övenin Allah olması; inananlara örnek gösterilmesi; first lady olma makâmına sığınmayıp rabbine sığınması, övülmeye değer bir güzel bir şahsiyete sahip olduğunu gösterir.

Câhiliyye Arapları, her türlü kusur ve ayıba karşı çıkması temennisiyle kızlarına "Âsiye" ismini verirdi. İsyankâr kadın anlamına gelen bu ismi, Rasûlullah (s.a.s.) "Cemîle" ismiyle değiştirmiştir.⁶⁰⁸ Çünkü bu isim artık Hz. Âsiye'de gerçek misyonunu tamamlamıştı. Maddi olarak müreffeh bir hayat yaşama imkânına sahip olan Hz. Âsiye, bütün bu konforu elinin tersiyle itmiş ve manevi iman saadetini tercih etmişti. Firavun'un zalim olduğunu yüzüne haykırması, zulmüne sessiz kalıp dilsiz şeytan olmamıştı. Kavli ve fiili eziyetler onu imanından yıldırılmamıştı. O, Firavun'a karşı isyanının bedelini canıyla ödemiş olsa da, Rabbisi ona daha güzel bir mükâfat vermiş, katındaki bir eve sâhibe etmişti.

Kısaca söylemek gerekirse, Hz. Âsiye Kur'an'da övülüp mü'minlere örnek olarak gösterilen nâdide sultâne kadınlardan biridir. Çünkü o, kendisini ilâh îlân eden eşi, Firavun'un nikâhı altında kalmaya sabretmiş ve ona karşı büyük bir iman mücadelesi vermişti. Bu yönüyle Hz. Âsiye, günümüzde sudan bahanelerle boşanan çiftlere güzel bir örnektir. Hz. Âsiye, imana itaatı, küfre isyanı, tâğuttan istiâzeyi ve Allah'a ilticâyı sembolize eden, küfrün göbeğinde kardelen gibi yetişen, Hakk'a dilbeste olan ender güzel şahsiyetlerden biridir.

⁶⁰⁵ "Erkeklerden kemâle eren çoktur, kadınlardan ise şu dörtten başkası yoktur: *Firavun'un eşi, Müzâhim kızı Âsiye; İmran kızı Meryem; Huveylid kızı Hatice; Muhammed kızı Fatıma'dır. Hz. Aişe'nin diğer kadınlara fazileti, tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.*" Buhari, Enbiya, 45; Müslim, Fezâuilu's-Sahabe, 70; Tirmizî, Et'ime, 31.

⁶⁰⁶ Tahrir, 66/11.

⁶⁰⁷ Çelik, Ömer, *Kur'an'da İnsan*, s. 386.

⁶⁰⁸ İbn Ömer'den (rivayet edildiğine göre) Rasûlullah (s. a.) Âsiye (isimli bir kadının) ismini değiştirmiş: "*Sen Cemilesin* demiştir. Müslim, Edeb, 14; Tirmizî, Edeb, 26; İbn Mace, Edeb, 32.

2.4.2. Ehl-i Kitap'ın Övülmesi

Ehl-i Kitap kavramı “ehl” ve “kitap” kelimelerinden meydana gelen bir tamlamadır. “Ehl” kelimesi lafzen müfred olup anlam itibariyle çoğuldur. Bu kelime sözlükte, “aile, akraba ve kişinin yakın dostlarından oluşan çevresi” anlamına gelir.⁶⁰⁹ Terim olarak “Ehl-i Kitap” tamlaması, Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplarına iman edenlere verilen isimdir.⁶¹⁰ Bu tabirle okuyanlar, mürekkep yalayanlar, mektep ehli olan âlimler kastedilir.

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda Ehl-i Kitap deyince daha ziyade Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiğini görürüz. Mekke döneminin sonlarına doğru inen Nahl ve Enbiya sûrelerinde birer kez kullanılan “ehl-i zikir” tamlamasının da aynı anlamda olduğunu ayetin sonundan anlamaktayız. Mekkî olan Ankebut sûresinde bir kez; diğerleri de medenî olan Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, Ahzab, Hadid, Haşir ve Beyyine sûrelerinde ise, toplam otuz bir defa zikredildiği görülmektedir.

Ehl-i Kitap'ın Kur'ân'da bu kadar çok zikredilmesi ve semâvî bir kitaba nisbet edilmesi onlara Kur'ân'ın verdiği değeri göstermektedir. Kur'ân bununla da yetinmemiş onlar için “kendilerine kitap verilenler”, “kendilerine kitap verdiğimiz kimseler” ve “daha önce kendilerine ilim verilenler” gibi tabirler kullanmış, ayetin siyakına göre onları bazen övmüş bazen de yermiştir.

Güzel sıfatlar sadece mü'minlere has değildir, diğer insanlarda da olabilir. Övgüye değer olan güvenilir olma ve ahde vefalı olma gibi güzel vasıflar, hangi dine müntesip insanda bulunursa bulunsun, İslâmiyet o kimseyi güzel vafından dolayı övüp takdir etmektedir. Bir inançsızın bütün vasıfları kötüdür, şeklinde genelleme yapmak doğru olamaz. Bazen o kimsede bulunan çok güzel bir vasıf, İslâm'ın beğendiği bir sıfat olması yönüyle takdire şayan olabilir.⁶¹¹

Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlardan bahseden ayetlere genel olarak bakıldığında, toptan kabul veya toptan red tutumlarından uzak bir tavır benimsendiği görülmektedir. Yaşamakta olan realite, objektif bir bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir; içlerinde övgüye değer yönleri olan kişiler söylendiği gibi, çirkin karşılanacak işler yapanlar da aynı netlikle ifade edilmiştir.⁶¹²

İtikâdî yönlerinden dolayı övülmelerine bir örnek: *“Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki onlar, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya! İşte*

⁶⁰⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 1/253.

⁶¹⁰ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 138.

⁶¹¹ Can, Ali, *Diyaloğun Kur'ânî Temelleri*, Işık Yayınları, İzmir, 2011, s. 149.

⁶¹² Hüseyin Yılmaz, *Kur'an'ın Işığında Müslim ve Gayr-i Müslim Münasebetleri*, İstanbul, 1997, s. 92.

onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.”⁶¹³ Bu ayette övülen haslet; en değerli nimet olan “iman”dır.

Amelî tutum ve davranışlarından dolayı övülmelerine örnek: “*Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal (tonlarca altın) emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iâde eder.*”⁶¹⁴ Bu ayette övülen haslet; “iman” ile aynı köten gelen, bireysel ve toplumsal güzel davranışların kaynağı olan “emniyet”tir. Onların hepsi aynı değildir; içlerinde güzel vasıflara sahip çıkmayan hâinler olduğu gibi, ahlâkî erdemlerini koruyan emînler de vardır. Ehl-i Kitab’ın bir kısmına atfedilen bu niteliklerin şimdiki ve geniş zamanı kapsayan muzâri kipiyle ifade edilmesi ayrıca önem arz eder. Buna göre, söz konusu güzel vasıflar, hem bugün hem de yarın pekâlâ bulunabilir.⁶¹⁵

Hem akîdevî, hem amelî hem de ahlâkî yönlerine işâret edilerek övülmelerine örnek: “*Onların hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar sâlihlerdendir.*”⁶¹⁶ Bu ayette övülen hasletleri; kişisel ve toplumsal bazda dini görevlerini yerine getirmeleridir.

Kitap yüzü görmüş, mürekkep yalamış, muhabbet kahramanı Hıristiyanlar, ibâdet ve muamelât yönünden özel olarak methedilmişlerdir. “*Onların iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanlarını “Biz Hıristiyanlarız” diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.*”⁶¹⁷ Bu ayette övülen Hıristiyanların hasletleri; içlerinde mütevâzi âlimler ve âbidlerin bulunmasıdır. Çünkü mütevâzi olanlar, imana daha yakındırlar. Buradan hareketle onlarla sevgi platformunda buluşulup dîni tebliğ yapılabilir.

İnandığı dâvaya dilbeste olan iman ve aksiyon kahramanı havâiriler⁶¹⁸ Kur’ân’da övülerek, mü’minlere örnek gösterilmişlerdir. “*Ey iman edenler! Siz Allah’ın tarafında olunuz. (O’nun dinine yardım ediniz) Nasıl ki Meryem’in oğlu İsa vaktiyle, havarilere: “Allah’ın yolunda giderken kim bana yardımcı olmak ister?” diye sorunca, havariler: “Biz Allah’ın tarafında oluruz!” diye cevap vermişlerdi.*”⁶¹⁹ Bu ayette havâirilerin övülen hasletleri; itaatkârlık, fedâkârlık, hasbîlik, diğergâmlık ve civanmertlikle donatılmış birer mefkûre insanı olmalarıdır.

⁶¹³ Ali İmran, 3/199.

⁶¹⁴ Ali İmran, 3/75.

⁶¹⁵ Can, Ali, *Diyalogun Kur’ânî Temelleri*, Işık Yayınları, İzmir, 2011, s. 150.

⁶¹⁶ Ali İmran, 3/113-114.

⁶¹⁷ Maide, 5/82.

⁶¹⁸ Havâri, Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşad görevinde ona yardımcı olan, kendini davaya adayan, on bir kişilik mefkûre insan grubudur. Her nebinin havarisi vardır.

⁶¹⁹ Saff, 61/14. (Az bir farkla, Ali İmran, 3/52)

Bu örneklerden anlaşılıyor ki, Ehl-i Kitap konusunda Kur'ân'ın üslûbu ve kıstası herkese hak ettiğini vermek olmuştur. Kur'ân, insanların kimliklerine değil, kişiliklerine bakmıştır. Tek tip bir değerlendirme yapmamış; kim olursa olsun, eğer kötülük yapmışsa onu kınamış, iyilik etmişse de övmüştür.

2.4.3. Ümmet-i Muhammed'in ve Sahabenin Övülmesi

Bir ümmetin şeref ve üstünlüğü peygamberinin faziletinden dolayıdır. Hakk nezdinde en üstün peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğu için, kemmiyyet ve keyfiyyet açısından en büyük ümmet, Ümmet-i Muhammed'dir. Rasûlullah'ın (s.a.s.) çokluğuyla iftihar ettiği ümmet; imana davete henüz icâbet edip Müslüman olmayan "ümmet-i davet" değil, davete icâbet edip Müslüman olan "ümmet-i icâbet"tir.⁶²⁰ Onlardan övgüyle bahsedilen ayetleri, âm/genel, hâs/özel ve ehass/daha özel övgü olmak üzere üç gruba toplamaya çalışacağız.

Evet, Cenâb-ı Hak, Ümmet-i Muhammed'e bir üstünlük bahşetmiş ve bu üstünlüğün devamını da, bu ümmeti ayakta tutan en önemli esas olan emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münkerin yapılmasına bağlamıştır. (Ey Ümmet-i Muhammed!) *"Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği yayar, kötülüğü önlersiniz, çünkü Allah'a inanırsınız."*⁶²¹ Burada Ümmet-i Muhammed'in en belirgin vasfı, tevhide imanmalarıyla iyiliği yayma ve kötülüğü engellemeleridir. Bu sadece (ulul-emrin) yetkili âmirlerin değil bütün ümmetin vasfı ve görevidir.⁶²²

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (r.a.) hilafeti döneminde söz konusu ayeti açıklarken şunu söylemiştir: "Allah Teâlâ isteseydi "siz idiniz" anlamındaki "kuntum" lafzı yerine "sizsiniz" mânâsına gelen "entum" zamirini kullanırdı. O zaman ümmet olarak herkes bu ayetin muhtevasına girerdi. "Kuntum" lafzından kasıt, sahabedir. Onlara tutum ve davranışlarıyla sîreten benzeyen Ümmet-i Muhammed'in her ferdi bu ayete muhatap olmuştur."⁶²³

Daha dünyaya gelmeden önce hem Tevrat'ta hem de İncil'de övülen tek ümmet, Ümmet-i Muhammed'dir. *"Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi*

⁶²⁰ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 671.

⁶²¹ Ali İmran, 110.

⁶²² Yazır, *Hak Dini*, 2/409.

⁶²³ Kandehevî, *a.g.e.*, s. 25.

*üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler.”*⁶²⁴

Bu ayete dikkat edilirse, Tevrat'ta benzetme olmaksızın sıfatların beyan edildiği, İncil'de ise genellikle maddî benzetmelerin yapıldığı görülür.⁶²⁵ Diğer bir ifadeyle Tevrat'taki vasıfların maddi, İncil'dekiler ise manevi vasıflar olduğu görülür. Şöyleki; Tevrat'ta övülen vasıfları: Allah'ın yaktığı ilâhî meşaleyi söndürmeye çalışan kâfirlere karşı çok şiddetli olmaları; bu meşaleyi dünyanın dört bir tarafına ulaştırmaya çalışan mü'minlere karşı da çok merhametli olmaları; ayaklarını koydukları yere başlarını koyarak halka haline gelmiş olmaları ve böylece Allah'a en yakın olma seviyesini yakalamış olmalarıdır. Çünkü istedikleri tek şey, Allah'ın rızasıdır. Onların nişanları yüzlerindeki secde izlerdir. Bütün bu sayılan özellikler manevidir. İncil'deki vasıfları ise, maddi olup mahiyetinde hayat barındıran ekine benzetilmişlerdir. Tevrat'taki vasıfların bireysel kişilik ve kimliğe; İncil'dekilerin ise toplumsal şahsiyet ve statüye işâret ettiği söylenebilir.

Netice itibariyle, Allah Teâlâ bütün isim ve sıfatlarının kemâl ve üstünlüklerini, en sevgili kulu ve Resulü olan Hz. Muhammed'de (s.a.s.) toplamıştır. O'nun ümmetine de bütün semavî kitapların özü ve kaymağı olan Kur'ân'ı göndermiştir. Kur'ân ise, geçmiş ümmetlerin ve mukarreb meleklerin ibadetlerini, amellerini süzüp iksir yapmış ve ümmet-i Muhammed'e âb-ı hayat olarak sunmuştur. Ümmet-i Muhammed bu iksiri âfiyetle içmiş ve imansızlıktan yanmış gönüllere içirmiştir. Bu iksirin bileşenlerinden bazıları şunlardır: İman, ibâdet, itaât, sadâkat, marifet, muhabbet, tevâzu, izzet, cihâd, îsâr, infâk, iffet, emânet, adâlet... Kur'ân, onların bütün bu yönlerini “*Mü'minlerden öyle mert oğlu mertler, öyle yiğit oğlu yiğitler vardır ki...*”⁶²⁶ diyerek övüp destanlaştırmıştır. Tek cümleyle ifade edecek olursak, Ümmet-i Muhammed olmak ne büyük devlet ve ne büyük saâdetir.

Sahabenin övülmesine gelince, “Sahâbe” sözlükte, bir kimseye yakın olmak, onunla samimi bir arkadaş ve dost olmak, ona arkadaşlık, dostluk ve refakat etmek mânâlarına gelen, dördüncü babdan çekimi yapılan “sahibe” kök fiilinden alınan ve bu fiilin ism-i mensubu olan “sahâbî”nin çoğuludur. Aynı fiilden ism-i fail olan “sâhib” kelimesinin çoğulu sahb; cem'u'l-cem'i “ashâb” da aynı mânâyâ gelir.⁶²⁷ Koruyup kollamak, himaye etmek ve boyun eğmek de bu ismin kök anlamına yüklenen mânâlardandır.

⁶²⁴ Fetih, 48/29.

⁶²⁵ Meydâni, *Emsâlu'l-Kur'ân*, s. 99.

⁶²⁶ Ahzab, 33/23.

⁶²⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, SHB md., 7/286-287; Zebîdî, *a.g.e.*, SHB md., 3/185-188; Firûzâbadî, *a.g.e.*, SHB md., s. 104; İbn Fâris, *a.g.e.*, SHB md., 3/335.

Sahabenin Terim Mânâsı: Hz. Peygamber'e (s.a.s.) iman eden, O'nunla karşılaşan ve İslam üzere ölümdür. Bu tarifi içine -uzun bir müddet veya kısa bir süre de olsa- O'nunla beraber olan kişi, O'dan hadis rivayet eden de etmeyen de, O'nunla beraber savaşa katılan da katılmayan da, O'nunla beraber oturmasa da O'nu gören veya âma olduğu için göremeyen ile O'nunla aynı atmosferde Müslüman olarak bulunan herkes bu tanımın içine girer.⁶²⁸

Allah (c.c.) şu ayetiyle seçkin kullarına (sahabelere) selâm göndermiştir: قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ *De ki: Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçtiği kullarına!*⁶²⁹ Bu ayette geçen "Hamd" kelimesinin "Hammâdun Ümmeti"nin şîârı olması; "Selâm" ve "İslâm" kelimelerinin aynı köten gelmesi ve her ikisinin de bu ümmete gönderilmesi; "istafâ" fiilinden türeyen Mustafa isminin ayete ilk muhatap olan Hz. Muhammed'in isimlerinden olması; sanki "Seçkin Kullar"dan maksadın genel anlamda peygamberler veya Ümmet-i Muhammed; özel mânâda ise "Sahabe" olduğunu göstermektedir.⁶³⁰ Rasûlullah'ın (s.a.s.) fazilet sıralamasında da ilk sırayı sahabeler alır. *"İnsanların en hayırlıları benim asrım da yaşayan (sahabelerim) dir. Sonra bunları takip eden (tâbiûn) lerdir. Sonra da onları takip eden (tebeu't-tâbiûn) lerdir."*⁶³¹

Sahabenin Müslüman olmuş olmalarıyla kazandıkları ilk faziletlerin yanında Hz. Muhammed'e (s.a.s.) iman etmede ilk sırayı almış olmaları, O'nun vefâkâr ve fedâkâr dostları olmaları, iki elleri kanda da olsa hemen yardımına koşmaları, bu uğurda canlarını ve mallarını hiç çekinmeden ortaya koymaları, İslâm'ı çok güzel bir şekilde temsil ve tebliğ etmeleri, birçok belde ve bölgeyi fethedip halklarını İslâm'la tanıştırmış olmaları⁶³² gibi daha nice özellikleri, Kur'ân'da övülen "en güzel nesil" olma pâyesinin herkesten önce onların hakkı olduğunu ispat eder.

Muhacirler sadece Mekke'yi terketmediler. Mekke'yle birlikte cismâni arzularını ve nefsanî isteklerini de terkettiler. Geriye sadece yurt yuvalarını bırakmadılar; bütün mal mülklerini, iş güçlerini, ev barklarını, çoluk çocuklarını, ana babalarını, hısım akrabalarını arkada bırakıp, mâsiyetten itaate ve nefsanîlikten ruhanîliğe hicret ettiler. Pek çok ayette⁶³³ Muhacirîn-i İzâm'ın, Ensâr-ı Kirâm'dan önce zikredilmesi, onların fazilette de önde olduklarını gösterir.

⁶²⁸ İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe*, 1/16; Gelişgen, *Dini Kavramlar*, s. 571.

⁶²⁹ Neml, 27/59.

⁶³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/98; Kurtubî, *a.g.e.*, 16/189; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 10/418.

⁶³¹ Buhari, *Fedâilu's-Sahabe* 1; Rikâk 7, Şehâdet 9, Eymân 27; Müslim, *Fedâilu's-Sahabe*, 214; Tirmizi, *Fiten* 45; Ebu Dâvud, *Sünnet* 10; Nesâî, *Eymân* 29.

⁶³² Çapan, Ergün, *Kur'ân'ı Kerim'de Sahabe*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002, s. 128.

⁶³³ Enfal 8/74; Tevbe, 9/100; Tevbe, 9/117.

Ensâr ise, Muhâcirlerle bağlarını açıp onları kucaklayan; kapılarını açıp onları barındıran; sofralarını açıp onları doyuran, kardeşlerine maddi manevi yardım eden kuttulardır. Tâbiûn da, sahabeleri takip eden ilim erbabı mü'minlerdir. Kur'an'da sahabenin ilahî övgüye mazhar olan özelliklerinden bazıları şunlardır:⁶³⁴

Kur'an'da sahabe hakiki mü'min olduğu için övülmüştür. İman, en yüce değerdir. Bütün ahlâkî değerler ve faziletler imanla değer kazanır. Hakîkî imanı elde eden ve kâinata meydan okuyan mühâcir ve ensarı Kur'an şöyle nitelemiştir: **أُولَئِكَ** **هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا** *“İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onlara kucak açıp yardım eden Ensar var ya, İşte gerçek mü'minler bunlardır. Bunlara bir mağfiret, pek değerli bir nasip vardır.”*⁶³⁵ İnandığı değerleri yaşama ve yaşatmaya çalışan mühâcirler ve ensar bu ayette *“İşte gerçek mü'minler bunlardır”* ifadesiyle hakiki mü'min olarak nitelendirilmişlerdir. **أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا** ifadesi bir isim cümlesidir. Haberi “ال” takısıyla marife olarak gelmiştir. Haberin içeriği mübtedaya özgeleştirilmiştir. Mübteda ile haber arasına “هُم” munfasıl zamiri konularak tahsis yapılmıştır. Cümle sonuna “حَقًّا” eklenerek mâna iyice pekiştirilmiştir.⁶³⁶ Bu cümle onlara Allah tarafından verilen takdir belgesi hükümde olup bir nevi marka tescil belgesi gibidir.

Kur'an'da sahabe Allah rızasına kilitlendiği için övülmüştür. Bir mü'minin en büyük hedefi, Allah rızasını kazanmaktır. Sahabeler bu hedefi gaye haline getirip ona tam kilitlenmişler ve daha hayatta iken bu payeye mazhar olmuşlardır. **يَتَّبِعُونَ فَضْلًا** *“Onlar Allah'ın lütfunu ve rızasını talep ederler.”*⁶³⁷ *“Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır.”*⁶³⁸

Kur'an'da sahabe fazilet sahibi olduğu için övülmüştür. Kadîri Mutlak olan Allah (c.c.), kâinattaki her mahlûka kadrine göre kıymet vermiştir. Bu kıymetten en büyük nasibi, asr-ı saâdetin kutlu nesli almıştır. Her biri gökteki birer yıldız gibi olan sahabelerin de aldıkları paylar birbirinden farklı olmuştur. **وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ** *“İslâm'ı ilk önce kabul eden Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce tâbi olanlar yok mu? Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan*

⁶³⁴ Çapan, a.g.e., s. 70-89.

⁶³⁵ Enfal, 8/74.

⁶³⁶ Zemahşerî, a.g.e., 2/604; Râzi, a.g.e., 13/219; İbn Âşûr, a.g.e., 9/260-263; Çelik, a.g.e., s. 286.

⁶³⁷ Haşır, 59/8.

⁶³⁸ Tevbe, 9/100.

*râzı oldular.*⁶³⁹

Ayetteki “Sâbikûn”dan maksadın ne olduğu kesin olarak söylenmemiştir. Bedir’e katılanlar veya Rıdvan biatında bulunanlar ya da her iki kıbleye doğru Hz. Peygamber’le (s.a.s.) beraber namaz kılan muhâcirler ve ensar olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁴⁰ “Min” kelimesini “teb’îd” yani kapsamı daraltmak için geldiğini kabul eden âlimler, “Sâbikûn”dan maksadın; sahabenin önde gelenleri olduğunu söylemişlerdir. Bu kelimeyi “tebyîn” yani maksadı açıklama için geldiğini kabul eden âlimler ise, “Sâbikûn”dan maksadın bütün sahabeler olduğunu söylemişlerdir. Durum her ne olursa olsun, muhâcirlerin önce zikredilmesi onların daha faziletli olduğunu göstermektedir.⁶⁴¹ İman turnikesine ilk önce giren sahabeleri âlimler birinci sıraya koymuş olsalar da, Allah onları kayırmış ve hepsinden razı olmuştur.

Kur’ân’da sahabe takva ehli olduğu için övülmüştür. Takvâ sözlükte, bir şeyi zararlı şeylerden korumak anlamındaki “vikâye” kökünden gelen “ittikâ”nın isim şeklidir. Terim olarak, iman edip dinin emir ve yasaklarına uyarak Allah’a karşı gelmekten sakınmak, ilâhi azaba sebep olabilecek her türlü günahattan uzak durmak demektir.⁶⁴² Kur’ân, sahabeleri takvaları nedeniyle şöyle över: “*Hani inkâr edenler kalplerine taassubu (fanatikliği), Câhiliyye taassubunu (bağnazlığını) yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara (sekineyi) huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâayık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.*”⁶⁴³

Kur’ân’da sahabe râşid olduğu için övülmüştür. Râşid, kendisi doğru yolu bulup giren ve başkasına da gösterip öğreten, akıllı, bâliğ kimsedir.⁶⁴⁴ Allah, sahabeleri râşid olmalarından dolayı şöyle övmüştür: “*Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde güzelleştirdi; inkârdan, fâsıklıktan ve isyandan ise sizi öğrendirdi. İşte Allah’tan bir lütuf ve nimet olarak doğru yolda yürüyenler (râşidler) onlardır.*”⁶⁴⁵

Kur’ân’da sahabe diğergâm olduğu için övülmüştür. İsar, kendisi zaruri ihtiyaç halinde olduğu halde bile, kişinin sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanması, kendi çıkarını değil başkasının yararını düşünmesi,

⁶³⁹ Tevbe, 9/100.

⁶⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 11/637-640; Alûsi, *Rûhu’l-Meânî*, 11/7; Kurtubî, *a.g.e.*, 10/343; Ebu Naîm İsfahânî (430/1039), *Ma’ritetu’s-Sahâbe*, Thk. Adil b. Yusuf, Riyad, 1998, Dâru’l-Vatan s. 7-8.

⁶⁴¹ Râzi, *a.g.e.*, 16/175.

⁶⁴² Râgib, *Mufredat*, s. 545; Cürçânî, Ali, *et-Ta’rifât*, s. 129; Karagöz, *Dini Kavramlar*, s. 348.

⁶⁴³ Fetih, 48/26.

⁶⁴⁴ Râgib, *Mufredat*, s. 203; Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 546.

⁶⁴⁵ Hucurât, 49/7.

Müslüman kardeşini kendi nefesine tercih etmesidir.⁶⁴⁶ ﴿ وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ﴾
“Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler (diğergamdırlar.)”⁶⁴⁷

Kur’ân’da sahabe tevekkül sahibi olduğu için övülmüştür. Tevekkül, yapılması gereken her şeyi yaptıktan sonra neticeyi Allah’a havale etmek, O’na dayanmak, O’na güvenmek, O’nun takdirine teslim olmak demektir.⁶⁴⁸

Müşriklerin toplanmaları ve saldırı için hazırlanmaları, şecaât kahramanları sahabeleri korkutmamış, aksine cesaretlerini bilemiştir. Onlar kendi iradelerini ortaya koyduktan sonra işin hayırlısını Allah’tan dilemişlerdir. ﴿ حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴾
“*Hasbunallahu ve ni’me'l-vekil*” “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!” demişlerdir.”⁶⁴⁹

Muhâcir, Ensâr ve Tâbiûn hakkında övgüye değer daha pekçok güzel sıfat saymak mümkündür. Ancak, verdiğimiz bu misaller bize bir fikir verdiği için bununla iktifa ediyoruz. Kur’ân, hem fert hem de toplum bazında olmasını öngördüğü ideal insan ve toplum portresini, her biri birer yıldız olan sahabelerle çizmiştir. Kur’ân’da ve hadis-i şerifelerde övgüye mazhar olan sahabeler, övülen bu hasletler sayesinde insan-ı kâmil derecesine yükselmiş, Rasûlu Ekrem’in (s.a.s.) arkasında saf bağlamış, cismaniyeti bırakıp kalb ve rûhun derece-i hayatına girmiş ve seyr-i ilallah yolculuklarını tamamlamışlardır.

2.4.4. Bazı Mekânların Övülmesi

Allah, her şeyi insan için, insanı da rabbine kulluk için yaratmıştır. Yeryüzünün her tarafı insana ibadet yeri kılınmıştır. Ancak bazı mekânlara kudsiyet atfedilmiş ve Kur’ân’da zikredilerek övülmüştür. Zira bir mekâna şeref veren orada yaşayan kişinin şahsiyetidir. Kur’ân’da övülen kutsal mekânlar, peygamberlerin yaşadığı, ibadeti sembolize eden beldelerdedir. Bu beldelerin başında hiç şüphesiz bütün şehirlerin anası olan Mekke gelir.

Beyt-i Mâ’mur’un yeryüzündeki izdüşümü Kâ’be-i Şerif’e; Havz-ı Kevser’in yeryüzündeki menba’ı Zemzem’e; Ebu’l-enbiyâ Hz. İbrahim’in (a.s.) makâmına; Hâtemu’l-enbiyâ Hz. Muhammed’in (s.a.s.) doğduğu eve ve son kitap Kur’ân’ın indiği Hira’ya sahip olan Mekke, Kur’ân’da şöyle övülmüştür: ﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا ﴾

⁶⁴⁶ Râgıb, *Mufredat*, s. 19; Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 322.

⁶⁴⁷ Haşır, 59/9.

⁶⁴⁸ Râgıb, *Mufredat*, s. 546; Karagöz, *Dini Kavramlar*, s. 508,658.

⁶⁴⁹ Ali İmran, 3/173.

وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٦٥٠﴾ “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir.”⁶⁵⁰

Bu ayetin nüzûl sebebi, Müslümanlarla Yahudilerin karşılıklı olarak övünmeleridir. ‘Beytü’l-Makdis Kâ’be’den daha faziletli ve daha büyüktür. Çünkü peygamberlerin hicret ettiği yer orasıdır ve orası Arz-ı Mukaddes’tedir’ diyen Yahudilere Müslümanlar ‘Hayır, Kâ’be ondan daha faziletlidir’ diye cevap verince Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.⁶⁵¹

Bu ayetin başındaki “inne” te’kid edatı, gelen haberin önemine dikkat çeker. “Evvele beytin” tamlaması, Ka’be’nin hem inşada hem de fazilette ilk ev olduğuna işaret eder. “Lin-nâs”ın başındaki “lâm” harfi, o evin bütün insanlar için yapıldığını söyler. “Nâs” kelimesi ise, farklı mekân ve zamanlardaki tüm insanları kapsadığını ifade eder. Ka’be’nin isminden “udûl” edilmiş, yani çok meşhur olduğu için isim açıkça zikredilmemiştir. En şerefli yapıt Ka’bedir çünkü onun yapılmasını emreden Cenâb-ı Hak; plânını çizen Cibril; mimarı Halîlullâh, onun چراغی da İsmail (a.s.) dir.⁶⁵²

“Ellezî”nin başındaki lâm harfi, tefhîm yani ululama içindir. Hazfedilen mevsûlun takdiri, “beyt”tir. Mekke’ye zorbaların boyunlarını ezmesinden veya tavafta izdiham yaşanmasından dolayı “Bekke” denmiştir. Aslında her ikisi de aynı şeyin ismidir. Çünkü bâ harfiyle mîm harfi, mahreç bakımından birbirine yakın olan iki harftirler. Ayrıca Hz. İbrâhim’in dili Kildânice’de mabed mânâsına geldiği için onun tarafından bu ismin konduğu söylenir. Bu yerin şerefi, “mübârek ve hüdâ” kelimeleriyle taçlandırılmıştır. Mübarek kelimesi, bu yerin hayrının çok olduğunu ve oraya ibadet için gelenlerin affına vesile olacağını bildirir. Bu keimenin nekra gelmesi, yerin azametine ve şerefine işaret eder. Hidayet kelimesinin âlemlere atfedilmesi, bu yerin hidayetin masdarı ve nuru olduğunu gösterir.⁶⁵³

Mekke, Kur’ân’da “Mekke”, “Bekke”, “Ummu’l-Kurâ”, “Karye”, “Meâd”, “Beledu’l-Emîn”, “Beled” ve “Haramen Âminen” gibi pek çok isimle övülmüştür.⁶⁵⁴

Kısacası, Kâ’be’nin yeryüzünde yapılan ilk mâbed olması; Mekke’nin bereket ve hidâyet kaynağı olması; dünyanın dört bir yerinden insanların oraya oluk oluk akması; oraya girenlerin emîn olması ve orada bütün dinlerin ortak paydası olan Hz. İbrahim’in makamının bulunması gibi daha pekçok özelliklerle Mekke övülmüştür.

⁶⁵⁰ Ali İmran, 3/96.

⁶⁵¹ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, s. 241.

⁶⁵² Râzi, *a.g.e.*, 8/155; Zühaylî, *a.g.e.*, 4/332-333.

⁶⁵³ Zemahşerî, *a.g.e.*, /585-586; Kurtubî, *a.g.e.*, 5/207; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 4/13-16.

⁶⁵⁴ Bkz.: Fetih, 48/24; Âl-i İmrân, 3/96; En’âm, 6/92; Nahl, 16/112; Kasas, 28/85; Tîn, 95/3; Beled, 90/1; Ankebut, 29/67.

2.4.4.1. Kutsal Mescidlerin Övülmesi

Kulun Allah'a en yakın olduğu an, secde anıdır. Secde edilen yere mescid denir. Mescid, Allah'ın yüceltilmesine, kutlu isminin zikredilmesine izin verdiği, O'na kulluğun sunulduğu her yerdir.⁶⁵⁵ Kur'ân'da övülen bu yerler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diliyle şöyle methedilmişlerdir: (İbadet için) *sadece (şu) üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ.*"⁶⁵⁶

a) Mescid-i Haram

Şüphesiz ki, yeryüzünde en faziletli mescid, Kur'ân'da on beş yerde⁶⁵⁷ geçen Mescid-i Harâm'dır. Bu tabirden maksat; Ka'be ile orayı kuşatan ve ibadet için kullanılan alan, Mekke veya Mekke haremidir. Buraya harem denmesinin sebebi, burada canlıların öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasıdır.⁶⁵⁸ Her türlü tecavüzdten korunan ve güvenli bir yer olan Mescid-i Harâm, Kur'ân'da; "Beyt", "Belu'l-Atîk", "Beytu'l-Ma'mûr", "Beytu'l-Haram" ve "Ka'be"⁶⁵⁹ isimleriyle zikren övülmüştür.

b) Mescid-i Nebevî

Peygamber Mescidi anlamına gelen Mescid-i Nebevî, Rasûlullah'ın (s.a.s.) Medine'ye hicretinden hemen sonra ashâbıyla birlikte binâ ettiği mesciddir. Hadisin ifâdesiyle, "*Bu mescidde kılınan namaz, Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerde kılınan namazlardan bin kat daha sevaplıdır.*"⁶⁶⁰

"*O Mescid-i Dırar'da hiç bir zaman namaz kılma! Ta ilk günden, temeli takvâ üzere kurulan mescidde namaza durman daha münasiptir. Orada, maddî ve manevî kirlerden arınmayı seven kimseler vardır. Allah da temizlenenleri sever.*" Ayette belirtilen "Takva Mescidi"nin Kuba Mescidi olduğunu söyleyen bazı âlimler olsa da, âlimlerin ekserisi burasının Mescid-i Nebevî olduğu kanaatindedirler.⁶⁶¹ Bu görüşün ağır basması diğerinin yanlış olduğu anlamına gelmez.

⁶⁵⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, 6/175; Karagöz, *a.g.e.*, s. 428.

⁶⁵⁶ Buhari, Mescid-i Mekke 1, 6; Savm 67; Sayd 26; Müslim, Hacc 74, Ebû Davud, Menasik 94; Tirmizî, Salat 243; Nesaî, Mesâcid 10; Dârimî, Salat 132.

⁶⁵⁷ Bkz.: Bakara, 2/144-149-150-191-196-217; Maide, 5/2; Enfal, 8/34; Tevbe, 9/7-19-28; İsrâ, 17/1; Hac, 22/25; Fetih, 48/25-27.

⁶⁵⁸ Paçacı, *Dini Kavramlar*, s. 232.

⁶⁵⁹ Bkz.: Beyt: 2/125, 127, 158; 3/96, 97; 8/35; 14/37; 22/26; 106/3 - Belu'l-Atîk: 22/29-33 - Beytu'l-Ma'mûr: 52/4 - Beytu'l-Haram: 5/2, 97 - Ka'be: 5/95, 97.

⁶⁶⁰ Bkz.: İbn Mâce, Salât, 195; Nesâî, Mesâcid 4; Ahmed b. Hanbel, 1/16, 184.

⁶⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, 11/681-684; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 11/32; Râzi, *a.g.e.*, 16/200; Yazır, *a.g.e.*, 4/405; Diyanet, *Kur'ân Yolu*, (Hey'et) 3/61.

Bu ayetin genel mânâda takva üzerine kurulan tüm mescidlere, özel mânâda Kuba Mescidi'ne, daha özel mânâda Mescid-i Nebevi'ye işaret edip orayı özellikle övdüğü söylenebilir. Buranın inşasında Rasûlullah (s.a.s.)'ın bizzat çalışması, burada kılınan namaza bin kat daha fazla sevap verilmesi ve özellikle Ravza-i Tâhire'nin burada bulunması bu mescid için övünç kaynağıdır.

c) Mescid-i Aksâ

Mescid-i Aksa, üç semâvi din mensûbunun da kutsal kabul ettiği tek mekândır. İslâm'ın kutsal kutsal saydığı üç mescitten biri de Müslümanların ilk kiblesidir. Mescid-i Aksa ile Mescid-i Haram arasındaki mesafe çok uzak olduğu için, oraya "uzak mescid" anlamında Mescid-i Aksâ denilmiştir.

*"Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksaya götüren O zatın şanı ne yücedir! Bütün eksikliklerden uzaktır O! Gerçekten, her şeyi işiten, her şeyi gören O'dur."*⁶⁶² Bu mescidden maksat, Kûdüs'deki Beytu'l-Makdis'dir. Anlamı, mukaddes ev demektir. Burası, çevresinin mübarek kılınmasıyla övülmüştür. Mübarekten maksat, din ve dünya bereketidir. Din bereketi, peygamberlerin durağı, meleklerin iniş noktası, Rasûl-ü Ekrem'in ayak basmasıyla birlikte yeniden şereflenmesi ve hicretten sonra on yedi ay kible olarak devam etmesidir. Dünyevi bereket ise, çevresinin dünyevi imkân ve mahsullerle donatılmış olmasıdır.⁶⁶³

Netice itibarıyla, Kur'ân'da kutsallık atfedilip övülen yerlere bakıldığında, bu yerlerin genellikle ibadet mekânları olduğu görülür. Bu durum İslâm'ın ibadete verdiği değeri göstermekte ve insana asıl vazifesinin kulluk olduğunu hatırlatmaktadır. Rabbe kulluğun sunulduğu bu mekânları, Kur'ân övmekle yetinmemiş; buralarda yapılan ibadetlerin semerelerinden de bahsetmiştir. En büyük semeresi Allah rızasından sonra O'nun rahimiyetiyle lutfedeceği cennettir.

⁶⁶² İsrâ, 17/1.

⁶⁶³ Kurtubî, a.g.e., 13/16; Râzi, a.g.e., 20 /147; Zühaylî, a.g.e., 16/14,15; Yazır, a.g.e., 5/275; Diyanet, Kur'ân Yolu, (Hey'et) 3/461.

2.4.4.2. Cennetin Övülmesi

Cennet, sözlükte “örtmek, gizlemek” anlamındaki cenn kökünden isim olup “bitki ve ağaçlar ile toprağı örten bahçe” mânasına gelir. Cin ve cenîn kelimeleri de aynı kökten türemiştir.⁶⁶⁴ Terim mânâsı, iman edip salih amel işleyenlere ahirette vaad edilen nimet ve mükâfat yurdu demektir.⁶⁶⁵

Kur’ân’da cennet, “el-Hüsna” (daha güzel karşılık), Dâru'l-Ahire (ahiret yurdu), Dâru's-Selâm (esenlik yurdu), Dâru'l-Karâr (kalıcı yurt), Dâru'l-Muttekîn (takvalıların yurdu), Dâru'l-Mukâme (asıl oturulacak yurt) gibi kavramlarla anlatılmış ve insanı oraya taşıyan ameller üzerinde durulmuştur. Bunların başında iman, akabinde salih ameller, Allah’a ve Rasûlüne itaat ve takva⁶⁶⁶ gibi ameller zikredilmiştir.

Ana rahminde bulunan bir çocuğa dünyayı anlatmak nasıl zorsa, dünyanın rahm-i mâderinde bulunan insana da cenneti anlatmak o derece zordur. Çünkü insan, görmediği bir şeyi tasavvur edemez. Etse de, gördüklerine benzetir.⁶⁶⁷ Bunun için kudsi bir hadiste Allah: “*Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşer zihninin tasavvur edemeyeceği mutluluklar hazırladım*”⁶⁶⁸ buyurmaktadır. Cennet, beşerî aklın fevkinde bir güzelliğe sahiptir. İnsan onun hakikatini idrak edemez ancak, misâlini anlayıp bir fikir elde edebilir.

Bu nedenle Kur’ân cenneti anlatmaya “cennetin misâli diyerek başlar ve şöyle tasvir ederek över: Eni göklerle yerin genişliği kadar olan cennetin; içinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar; üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler; dalbastı kirazlar, dolgun salkımlı muzlar, yayılmış gölgeler, şarıl şarıl akan sular, tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir sûrette esirgenmeyen birçok meyveler; canların istediği her türlü meyve ve yiyecekler; ince ipekten ve parlak atlastan giyecekler; altın süsler, altın bilezikler, inciler, ipekten giysiler; tertemiz eşler; ceylan gözlü hüriler; hizmetinize amâde, kabuğunda saklı inci gibi gençler (gılmanlar), sonsuz nimet ve güzellikler. Kısacası, canınızın çektiği her şey var. Zahmet, meşakket ve ölüm yok, huzurlu sonsuz bir hayat vardır.”⁶⁶⁹

Bu tasvirlerde dikkat çeken husus, cennetin maddi-manevi bütün kusurlardan soyutlanarak övülmüş olmasıdır. Cennetin sütü işkembe pisliği ile kan arasından

⁶⁶⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, CNN md., 2/389; Râgıb, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁶⁵ Karaman, *Dini Kavramalar*, s. 96.

⁶⁶⁶ Bkz.: 10/26; 28/83; 6/127; 40/39; 16/30; 11/23; 4/124-13.

⁶⁶⁷ Şadi Eren, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 247.

⁶⁶⁸ Buhari, Tefsir, 32/1; Müslim, İman, 312, Cennet, 2-5; Tirmizi, Tefsir, 32/56, İbn Mace, Zühd, 39.

⁶⁶⁹ Bkz.: 47/15; 57/21; 39/20; 56/27-33; 54/22; 44/53, 56; 18/2; 22/23; 2/25; 44/54; 52/24; 78/35; 41/32; 15/48.

çıkılmaz. Balı arılardan elde edilmez. Şarabı ayakla çiğnenmez.⁶⁷⁰ Bu kusurlar dünyaya ait şeylerdir. Orada ise, her şey kusursuz ve hizmet sonsuzdur.

Diğer bir husus Kur'an, hem dünyayı, hem cenneti, hem de rıdvânı tasvir ederken adaletli davranmış; her şeyi kıymeti kadar övmüş ve dengeden saşmamıştır. Kur'ân, insanın hem maddesine hem mânâsına hem de ruhuna hitap etmektedir. Önce dünyadaki geçici zevkleri, ardından cennetteki maddi nimetleri ve sonunda da en büyük haz, Allah rızasını anlatmıştır. Bu tasvirler kulları ibadete teşvik etmek için daha dünyada iken verilen avans mahiyetindedir, denilebilir.

2.4.4.3. Hûrilerin Övülmesi

Hûr, ahver ve havrâ kelimelerinin çoğuludur. Bu kelimelerin kökü olan "haver" in mânâsı, gözün beyazının bembeyaz, siyahının da simsiyah olması; göz bebeklerinin yuvarlak, göz kapaklarının da ince olması demektir. Aynı kökten gelen "havra" kelimesi, beyaz tenli, âhu gözlü dilber, genç güzel kız demektir.⁶⁷¹

Âl-i İmran Sûresi'nin on dördüncü ve on beşinci ayetlerinde, önce erkeğin dünyada kadına duyduğu arzudan bahsedilir. Sonra bu arzuya kapılıp da harama gitmeyen, helal dairede kalanlara, cennette "tertemiz eşler" vad edilir. Şu ayette de o eşlerin vasıfları övülerek anlatılır: ﴿فِيهِنَّ قَاصِرَاتٌ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّ إِلَيْهُنَّ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَا جُنَّ﴾ "O cennetlerde gözleri eşlerinden başkasını görmeyen, tatlı bakışlı öyle güzeller vardır ki, daha önce cin ve insanlardan hiç kimse kendilerine dokunmamıştır."⁶⁷²

"Bakışını hasr eden dilberler" anlamındaki ﴿فِيهِنَّ قَاصِرَاتٌ الطَّرْفِ﴾ ifadesi, bir övgü sıfatıdır. Bakışlarını yalnız kocalarına çeviren, gözü kocasından başkasını görmeyen, kocasına sadakatlî ve vefalî sevgilî demektir.⁶⁷³ Bu ifadede sıfat var, mevsûf yoktur. Hazfedilen mevsûf kadınlardır. Bu sıfat onların isimleriymiş gibi kabul edilip icâz yapılmıştır.⁶⁷⁴ Bu sıfat, hûrilerin ahlâkî güzelliklerini övmektedir.

"Onlara kimse dokunmamıştır" anlamındaki ﴿لَمْ يَطْمِئِنَّ إِلَيْهُنَّ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَا جُنَّ﴾ ifadesi de övgü vasfıdır. Onlar bâkiredirler, onlara insan eli değmediği gibi, cinler de dokunmamıştır. Dünyadaki cinsî münasebetler için "lems" kelimesi kinayeli olarak kullanılırken burada kinaye yapılmadan doğrudan "tams" kelimesi kullanılmıştır. Lems, cinsi münâsebete açıklığı, tams sıfatı ise tamamen kapalı olmayı ifade

⁶⁷⁰ Yazır, a.g.e., 7/140.

⁶⁷¹ İbn Manzûr, a.g.e., HVR md., 3/383.

⁶⁷² Rahman, 55/56-58.

⁶⁷³ Yazır, a.g.e., 7/384.

⁶⁷⁴ İbn Âşûr, a.g.e., 27/271; Zühaylî, a.g.e., 20/238.

eder.⁶⁷⁵ Bu sıfat da, hûrilerin fitrî güzelliğini övmektedir.

Hurilerin iç ve dış güzelliği şöyle övülmektedir: Orada hiçbir insan ve cin eli değmemiş, otağlarda eşleri için özel korunmuş, yâkut şeffaflığında, mercân beyazlığında, beyaz tenli, âhu gözlü, tomurcuk göğüslü genç yaşıt dilberler, gün görmemiş saklı inciler gibi, huyları güzel, yüzleri güzel dilberler⁶⁷⁶ vardır.

Bu ve bunun gibi ayetler, dünyadaki zevklerin geçici olduğunu; nefsâni arzuların bitmeyeceğini; hayaldeki güzelin ancak cennette bulunacağını; ona ulaşmak için, eşlere sadâkatli davranmak gerektiğini; meşru dairenin keyfe kâfi olduğunu, harama girmeye gerek olmadığını söylemekte ve insanları fantazilerden kurtarıp kulluğa davet etmektedir.

İnsanları yoldan çıkararak, günaha sevk eden etkenlerin en başında kadınlara karşı duyulan arzular gelmektedir. Kur'an'ın cennet nimetlerini sayarken, özellikle hûrilerden övgüyle bahsetmesi mânidârdır. Amaç onları övmek değil, özendirici bir vasıta olarak kullanmaktır. Asıl amaç, dünya hayatında insanların daha da erdemli olmalarını sağlamak, onları şehvetlerinin esiri olmaktan kurtarmaktır.⁶⁷⁷

Netice itibarıyla, Kur'ân cenneti hem maddî hem de mânevî nimetlerle övmüş ve en büyük hazzın Allah rızasını kazanmak olduğunu vurgulamıştır. Bu hakikate eren Yunus Emre: "Cennet cennet dedikleri, birkaç köşkle birkaç hûri, isteyene ver onları, bana seni gerek seni" diyerek aynı noktaya parmak basmıştır. Kur'ân'ın cenneti övmesinin asıl sebebi, Allah rızasının nimetler şeklinde orada tezahür edecek olmasındandır. Kur'ân, cenneti överken insanın iştahını kabartmış, onu imrendirmiş ve oradaki hayata özendirmiştir. Bu tasvirleri ütopya olarak bırakmamış, cennet hakikatinin yolunu, iman edip salih amel işlemek olarak göstermiştir. "*Ne mutlu, iman edip de makbul ve güzel işler yapanlara! Eninde sonunda dönüp gidilecek güzel yurt, onların olacaktır.*"⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, 6/18; Kurtubî, *a.g.e.*, 20/155-156; Râzi, *a.g.e.*, 29/130-131.

⁶⁷⁶ Bkz.: 55/74, 72, 58; 44/54; 52/20; 55/72; 56/22; 78/33; 56/23; 55/70.

⁶⁷⁷ Ahmet Akbaş, Kur'ân'da Cennet ve Hûriler, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv. Şanlıurfa, 2005, s. 65.

⁶⁷⁸ Ra'd, 13/29.

2.4.5. Bazı Zamanların Övülmesi

Evreni ve evrendeki her şeyi yoktan var eden Allah, yarattığı şeyleri “zaman” ile sınırlandırmış ve bu zamanı asır, yıl, mevsim, ay, hafta ve gün gibi dilimlere bölmüştür. Her dilimi de kendi içinde derecelere ayırmış ve bazılarını daha özel kılmıştır. Bu özel zaman dilimlerine baktığımızda, gecelerin sultanı Kadir’i, günlerin sultanı Cuma’yı, ayların sultanı Ramazan’ı görürüz. Bu kutsal zamanların övülmesine kısaca bakalım.

a) Kadir Gecesinde Medhi

Kadir kelimesi sözlükte, güç, kudret, değer, takdir, hüküm, şeref ve yücelik gibi anlamlara gelir.⁶⁷⁹ Dinî literatürde ise “Leyletu'l-Kadr” şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği gecenin adı olarak kullanılır. Aynı adı taşıyan doksan yedinci sûre de bu gecenin fazileti hakkında nazil olmuştur.

Kadir Gecesi Kur’ân’da şu yönleriyle övülmüştür:⁶⁸⁰ Daha önce Levh-i Mahfûz’da olan Kur’ân, dünya semâsına bu gecede indirilmiştir. Bu gecede yapılan ibadetlere, kendisinde bu gecenin bulunmadığı bin aydan daha fazla sevap verilmiştir. Melekler ve Cebrâil yeryüzüne Rablerinin izniyle her türlü iş için bu gece iner de inerler. Bu gecenin bereketi fecir doğuncaya kadar devam eder.⁶⁸¹

Kadir gecesini bu kadar değerli yapan bu gecenin şeref konusu Kur’ân’dır. Bütün bu övgülerden asıl maksat, insanı dünyaya dalmaktan kurtarmak, ona ekstra ilahi lütuflar vererek onu ibâdete çekmek, asıl benliğini hatırlatmak, ruhunu şarj etmek, daha fazla ibâdete teşvik etmek, kısacası, cennete lâyık bir kul olmasının yollarını açmak olabilir. Kıymetini bilen için, her gece Kadir’dir.

b) Ramazan Ayının Medhi

Ramazan, hicrî ayların dokuzuncusu, üç ayların sonuncusu ve farz olan orucun tutulduğu mübarek bir aydır. (O sayılı günler),“*O Ramazan ayı ki, insanları irşad için, hak ile batılı ayırt eden, hidayet ve deliller halinde bulunan Kur’an onda indirildi.*”⁶⁸² Bu mübarek ayın “Ramazan” ismiyle övülme hikmetlerinden bazıları şunlar olabilir: Ramazan, yağmur demektir. Yağmur yeryüzününü kirlilerden temizlediği gibi, Ramazan ay’ı da müminleri günah kirlilerinden temizler. Ramazan,

⁶⁷⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, KDR md., 11/55; İbn Fâris, *a.g.e.*, 5/62.

⁶⁸⁰ Kadir, 97/1-5.

⁶⁸¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, 6/409-410; Râzi, *a.g.e.*, 32/30, 31; Zühaylî, *a.g.e.*, 30-725-726; es-Sa’îdî, Abdulmute’âl, *Edebî Mesaj Kur’ân*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 627; Aydın, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2007, s. 72.

⁶⁸² Bakara, 2/185.

kızgın taş demektir. Kızgın zemin ayakları yaktığı gibi, Ramazan da müminlerin günahlarını yakar, yok eder.⁶⁸³

Allah (c.c.), Kur'ân'ı indirmek için diğer aylar arasından Ramazan'ı seçmiş, onu Kur'ân'la övmüştür. Cebrâil (a.s.) mukâbele yapmak için yine Ramazan'ı seçmiştir.⁶⁸⁴ Kur'ân'ın künhüne varabilmeye kapı aralayan orucun farz farziyeti için de yine bu ay seçilmiştir. İnsanı rahatlatan terâvih de bu ayda kılınmaktadır. Bu ay içinde kadir gecesini barındırır. Bu ayda Kur'ân inmiştir.

c) Cuma Gününün Medhi

Cuma, sözlükte toplamak, bir araya getirmek anlamındaki “cem” kökünden isimdir.⁶⁸⁵ Cuma bütün Müslümanları bir araya getirip câmide toplar, bir ve beraber olmalarını sağlar. Cuma, haftanın günleri içerisinde kendi ismiyle sure indirilen tek gün olması ve bu surede cuma namazına çağrılan kişinin işini bırakıp çağrıya uymasının emredilmesi⁶⁸⁶ güneşin doğduğu en hayırlı gün⁶⁸⁷ olması ve içinde eşref saatinin bulunması bu güne atfedilen kutsiyeti artırır.

Kur'ân'daki övülen kutsal zamanlar sadece bunlarla sınırlı değildir. Berât, Mirac, Regâib, Muharrem, Zilhicce Ramazan ve Kurban Bayramları gibi daha başka gün ve geceleri de saymak mümkündür. Bütün bu zamanların övgüsüne genel olarak baktığımızda, bir tarafta dünyanın sıkıntılı, dağdağalı ve boğucu havasından bunalmış, nefes almak için menfez arayan insanı, diğer tarafta lâhûti soluklarını boşaltmak için bekleyen Kur'ân'ı görmekteyiz. İşte bu iki tarafın birleştiği nokta kutsal mekân ve kutsal zamanlardır. Bu mekân ve zamanların medhi sadece bir vesile olup asıl amaç insanı ibadete teşvik etmektir.

⁶⁸³ Taberî, *a.g.e.*, 3/187; Razi, *a.g.e.*, 89-90; Yazır, *a.g.e.*, 1/531.

⁶⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/179; Begavi, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/198.

⁶⁸⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, CM'A md., 2/358

⁶⁸⁶ Cuma, 62/9.

⁶⁸⁷ Müslim, “Cum'a”, 18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE ZEM / YERĞİ ÜSLÛBU

3.1. ZEM / YERĞİ

Kur'ân üslûbunun en önemli özelliklerinden birisi de, zıt kavramları bir arada anlatmasıdır. Mü'min ile kâfiri; helal ile haramı; dünya ile ahireti; hayat ile memâtı; cennet ile cehennemi beraber anlatır. Zîra her şey zıddıyla bilinir. Meselâ, karanlık olmazsa ışık, soğuk olmazsa sıcak, açlık olmazsa tokluk, hastalık olmazsa sıhhat; çirkinlik olmazsa güzellik, kötülük olmazsa iyilik, zem olmazsa medih de bilinemez.

'Edebi, edepsizlerden öğrendim' diyen Mevlâna gibi, medhi zemden öğrenmek, fiil ve sıfatlarına vâkıf olmak gerekir. Âraz cevherin varlığıyla kâim olduğu için, bu sıfatlarla muttasıf olanlara bakmak lazımdır. Bu sayede kâfir ile küfrü; müşrik ile şirki; münafık ile nifâkı tanıyabiliriz. Hz. İbrâhim'i daha iyi tanımak için Nemrûd'u; Hz. Musa'yı daha iyi anlamak için Firavun'u; Hz. Ebû Bekir daha bellemek için Ebû Cehil'i kâfi miktarda bilmek faydalı olur. Fazlası bâtılı tasvir ve zihni kirletmek olur. Bu nedenle biz bu bölümü biraz daha kısa tutacağız. Bu bölümde fâilin şahsında fiile, mevsufun vasfında sıfata giderek bunları irdelemeye çalışacağız

3.1.1. Zemmin Lügat ve Terim Mânâsı

Zem, medihin zıddı olup yermek, kötölemek, hicvetmek, taşlamak, yuhalamak, eleştirmek, kınamak, levmetmek, ayıplamak, azarlamak, sitem etmek, iğnelemek, ilenmek, yerin dibine geçirmek gibi anlamlara gelir.⁶⁸⁸

Zemmin lügat anlamları, türevleri ve kullanım şekilleri şöyledir: (تَقِيضُ الْمَذْحِ): Medhin zıddıdır. (الْوَمُّ فِي الْإِسَاءَةِ): Kötülüğü kınamak. (اسْتَنْكَفَ): Küçük görmek, tenezzül etmemek. (اسْتَهْتَانُ): Küçümsemek, hor görmek. (ذَمَّ): Kınamak, ayıplamak. (ذَمَّمَ): Çok kınamak, yerin dibine geçirmek. (أَذَمَّ): Ayıplanacak iş yapmak. (تَذَامَّ): Birbirlerini kınamak, eleştirmek. (ذَمَّ): Ayıplama, yerme, eleştirme. (ذِمَّةٌ): Koruma, muhafaza, anlaşma ve güvence. (ذَمَّمْتُهُ فَهُوَ ذَمِيمٌ): Onu yerdim, o yerilmiştir. (رَجُلٌ مَذْمُومٌ): Çok ayıplanmış adam. (شَيْءٌ مُذَمَّمٌ): Ayıplananacak şey⁶⁸⁹ gibi manaları vardır.

Zemmin hissî mânâsı, az olmak ve geri kalmaktır. (بُرِّ ذِمَّةٌ): Suyu az kuyu. (أَدَمَّتْ): (أَذُمُّ الْمَكَانُ): Yer çoraktır, bereketi yoktur. Fitrat olarak iğrenç zem kapsamına girer.⁶⁹⁰

Zemmin terim mânâsı ise, birinin saygınlığının azaldığını söz veya fiille haber vermektir.⁶⁹¹ Zem, bir eşyayı veya bir şahsı kusurlarından dolayı ayıplama, kınama, eksikliklerini sözlü veya yazılı olarak sayıp dökme sûretiyle kötölemektir.

Zemden amaç, bir kişinin şahsiyetine saldırmak, onurunu kırmak, onu yerin dibine geçirmek, toplum içinde rezil etmek değildir. Bir kişi, hoş görülmeyen bir sığata sahip ise, uygun zeminde münasip bir dille onu uyarmak, kötü sıfatlarını iyisiyle değiştirmesini tavsiye etmek şeklinde olmalıdır. Nitekim Rasulullah (s.a.s.) ashabı içinde hoşuna gitmeyen bir tavır gördüğü zaman, onun ismini değil sıfatını zikrederdi. "Bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle yapıyorlar"⁶⁹² şeklinde genel bir uyarı yapar ve o şahsın onurunu kırmazdı.

⁶⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, ZMM md.,5/57-61; Zebîdî, *a.g.e.*, ZMM md., 32/203-209; İbn Fâris, *a.g.e.*, ZMM md., 2/345; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, ZMM, s. 110.

⁶⁸⁹ İbn Fâris, *a.g.e.*, ZMM md., 2/345-347; Cevherî, *es-Sıhâh*, Babu'l-Mim, ZMM md., s. 1925-1926.

⁶⁹⁰ Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, ZMM md., s. 75-76; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, ZMM md., s. 80.

⁶⁹¹ Tehânevî, *a.g.e.*, 1/826.

⁶⁹² Buharî, *İ'tisam* 5.

3.1.2. Zem Lafızları ve Aralarındaki Farklar

Arapça'da zem anlamında kullanılan kelimelerden bazıları şunlardır:

(ذَمَّ): Yermek. (أَخَذَ عَلَى): Azarlamak, sorgulamak. (أَتَبَّ): Kınamak (تَلَبَّ): Eleştirmek. (تَرَبَّ): Çirkin bir davranış sebebiyle azarlamak, ayıplamak, sitem, serzeniş. (حَفَّرَ): Onurunu kırmak. (أَخْرَجَ): Rezil etmek. (أَدَانَ): Kınamak. (عَدَلَ): Kınamak. (شَجَبَ): Sert bir şekilde eleştirmek. (سَنَّعَ ب): Kara çalmak. (شَانَ): İtibarını lekelemek. (طَعَنَ عَلَى): Sözle incitmek. (عَاتَبَ عَلَى): Arada sevgi ve saygı yakınlığı olan birini azarlamak, ona sitem etmek. (عَابَ عَلَى): Ayıplamak. (عَرَضَ): Azarlamak. (عَيَّرَ ب): Ayıbını yüzüne vurmak. (عَثَابَ): Arkasından kusurunu konuşmak, gıybet etmek. (فَضَحَ): Gizlenen bir şeyi ortaya çıkarıp mahcup etmek. (فَبَحَ): Paylamak, sitem etmek. (هَمَزَ): Kısık bir ses ve iğrenç bir ifadeyle birini örtülü ayıplamak, veya bunu yapması için birinin aklını çelmek. (لَمَزَ): Kaş göz işaretiyle alaya almak, bir şeyle itham ederek ayıplamak. (لَامَ فِي): Yanlış bir şeyden dolayı iyi birisini kınamak, bu davranışın ona yakışmadığını belirtmek. (تَدَدَ): Alenen kınamak, yerin dibine geçirmek. (قَدَحَ فِي): Karalamak, leke sürmek, kötölemek. (وَجَّحَ عَلَى): Birisinin hatasını açıklamak. (هَجَا): Hicvetmek, kusurunu sayıp dökmek. (وَجَّحَ عَلَى): Azarlamak, paylamak, kınamak. (نَقَّدَ): Eleştirmek, tenkit etmek.

a) Zem ile Lev m Arasındaki Fark

Zem [kötüleme], sıfatla ilgilidir. Mesâla, küfür ve yalan mezmûmdur, denilir. Lev m [kınama] ise, şahısla ilgilidir. Kâfir ve kâzib lev m edilmiştir, denilir.⁶⁹³ “Lev m” fâilin fiilindeki zarar noktasına karşı uyarılması ve bu husustaki gidişatının ayıplanmasıdır. Hem çirkin hem de güzel bir amele karşı olabilir. Bu anlamda cömertlik “lev m” edilebilir. “Zem” ise, ancak çirkin bir şeye karşı yapılır. Lev m, lev m edilenin sadece yüzüne karşı yapılır; zem ise, zemmedilenin yüzüne karşı da, arkasından da olabilir.⁶⁹⁴

b) Zem ile Hiciv Arasındaki Fark

Zem [yerme], hamdi'n zıddıdır. Hem zem hem de hamd, her ikisi de fiile delâlet eder. Bir kimsenin hamdi, fiili sebebiyle sevaba hakk kazandığına delâlet

⁶⁹³ Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, (Kitâbu'l-Furûk), s. 341.

⁶⁹⁴ Askerî, *el-Furûk*, s. 471.

eder. Bir kimsenin zemmi ise, fiili nedeniyle yerilmeye müstehâk olduğuna delâlet eder. Hiciv [taşlama] ise, medhin zıddır. Hiciv ve medih her ikisi de hem fiile hem de sifata delâlet eder. Meselâ, cimrilik zemmedilir, ama çirkinlik zemmedilmez, ama hem cimrilik hem de çirkinlik levh edilebilir.

Diğer bir fark da şudur: “Zem” hem fiil hem de fâil için kullanılır. دَمَمْتُ فِعْلًا yani, onun fiilini zemmettim veya دَمَمْتُهُ بِفِعْلِهِ onu fiili sebebiyle zemmettim, denilir. Oysa “hiciv” [taşlama] ise, fiil ve sifata değil, fâile ve mevsufa yöneliktir. هَجَوْتُهُ بِالْبُخْلِ وَفُتِحَ الْوَجْهُ onu cimriliği ve yüzünün çirkinliği sebebiyle hicvettim denilir, ama هَجَوْتُ فُبْحَهُ وَخُلَّاهُ onun çirkinliğini ve cimriliğini hicvettim denilmez. Medih inşâ, hiciv ise yıkımdır. Hicvin medihten sonra yapılması daha uygundur.⁶⁹⁵

3.2. KUR’AN’DA ZEM / YERĞİ ÜSLÛBU

Arapça’da zem üslûbu için, “Bi’sê” (بئس), “Sâe” (ساء) ve “Lâ Habbezâ” (لأحببنا) fiilleri kullanılır. Kur’ân’da zem üslûbu medih üslûbu gibi kiyâsî ve siyâkî olmak üzere iki çeşittir. Kiyâsî zem üslûbunun zem makamına işaret eden belli başlı lafzî kalıpları vardır. Siyâkî zemde ise belirli bir kural yoktur, sözün zem makamında olup olmadığı mânâyâ göre belirlenir.

3.2.1. Kiyâsî Zem / Yergi Üslûbu

Kur’ân’da kiyâsî zem üslûbu için “Bi’sê” ve “Sâe” fiilleri kullanılmıştır. “Lâ habbezâ” ise yer almamıştır.

a) “Bi’sê” (بئس) ile Kiyâsî Zem

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân-ı Kerim’de “Bi’sê” (بئس) Ne kötü! yalın olarak beş yerde,⁶⁹⁶ vâv ile beraber (وَبئس) on beş yerde,⁶⁹⁷ lâm ile birlikte (لَبئس) beş

⁶⁹⁵ Askerî, *el-Furûk*, s. 243.

⁶⁹⁶ Bkz.: 11/99; 18/29; 18/50; 49/11; 62/5.

⁶⁹⁷ Bkz.: 2/126; 3/12; 3/151; 3/151; 3/162; 3/197; 8/16; 9/73; 11/98; 13/18; 14/29; 22/72; 57/15; 64/10; 66/9; 67/6.

yerde,⁶⁹⁸ fâ ile beraber (فَبِئْسَ) yedi yerde,⁶⁹⁹ fâ ve lâm ile beraber (فَلَبِئْسَ) bir yerde,⁷⁰⁰ vâv ve lâm ile birlikte (وَلَبِئْسَ) dört yerde yerde⁷⁰¹ kendisinden sonra mâ ile beraber (بِئْسَمَا) üç yerde⁷⁰² olmak üzere toplam 45 kez kullanılmıştır.

Bi'se'nin (بِئْسَ) nin yalın kullanımına örnek: ﴿بِئْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ﴾ “*Ne kötü destektir o destek!*”⁷⁰³ Bu ayetin zem makamı kötü akıbet, mahsûsu da ateştir.

Bi'se'nin vav ile (وَبِئْسَ) kulanımı: ﴿وَمَا أَوَاهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ “*Onların varacakları yer ateştir. Gerçekten ne kötü bir sondur bu!*”⁷⁰⁴ Bu ayetin zem makamı tehdit, mahsûsu da ateştir.

Bi'se'nin fâ ile (فَبِئْسَ) kulanımı: ﴿فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ “*Kibirliilerin yeri ne kötü bir yerdir!*”⁷⁰⁵ Bu ayetin zem makamı kibir, mahsûsu da cehennemdir.

Bi'se'nin mâ ile bitişik (بِئْسَمَا) kulanımı: ﴿بِئْسَمَا خَلَقْتُهُنِي مِنْ بَعْدِي﴾ “*Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız!*”⁷⁰⁶ Bu ayetin zem makamı bozuk akîde, mahsûsu da Hz. Musa'nın kavmidir.

Kur'ân'da “bi'se”nin kullanıldığı yerlere dikkatlice bakıldığında, zem konusunun şu üç eksen etrafında döndüğü görülmektedir.⁷⁰⁷

Birincisi: İtikâd açısından zem yapılmasıdır. Bu zemmin içinde küfür, nifak ve şirk gibi bozuk itikatların yerilmesi vardır. ﴿بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ “*Eğer mümin iseniz, imanınız size ne kötü şey emrediyor!*”⁷⁰⁸

İkincisi: Amel açısından zemdir. Bunlar yalan, kibir ve zulüm gibi Allah'ın sevmediği amellerdir. ﴿بِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ “*Yapmakta oldukları şey ne çirkindir!*”⁷⁰⁹

Üçüncüsü: Fâsit olan bozuk ameller neticesi itibariyle zemmedilmiştir. Bu tür yapılan zemlerde günahkârların dünyadaki ve ahiretteki kötü akibetleri anlatılır. Örn. ﴿وَلَبِئْسَ الْيَاهَادُ﴾ “*O ne kötü yataktır!*”⁷¹⁰ Bu ayet-i kerimede cehennem içindeki günahkârlar sebebiyle yerilmiştir.

⁶⁹⁸ Bkz.: 5/62; 5/63; 5/79; 5/80; 22/13.

⁶⁹⁹ Bkz.: 3/187; 38/56; 38/60; 39/72; 40/76; 43/38; 58/8.

⁷⁰⁰ Bkz.: 16/29.

⁷⁰¹ Bkz.: 2/102; 2/206; 22/13; 24/57.

⁷⁰² Bkz.: 2/90; 2/93; 7/150.

⁷⁰³ Hûd, 11/99.

⁷⁰⁴ Nûr, 24/57.

⁷⁰⁵ Nahl, 16/29.

⁷⁰⁶ Bakara, 2/93.

⁷⁰⁷ İmâduddîn Yahya, *Elfâzu's-Savâb*, Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniv., Edebiyat Fak., Irak, 1987, s. 79.

⁷⁰⁸ Bakara, 2/93.

⁷⁰⁹ Maide, 5/63.

⁷¹⁰ Bakara, 2/206.

b) “Sâe” (سَاءَ) ile Kiyasî Zem

Sâe (سَاءَ) (Ne kötü!) fiili, tespit edebildiğimiz kadarıyla yalın olarak on bir yerde,⁷¹¹ fâ harfiyle birlikte dört yerde,⁷¹² vâv ile beraber üç yerde,⁷¹³ müenneslik tâ’sıyla beş yerde⁷¹⁴ olmak üzere Kur’ân’ı Kerim’de toplam yirmi üç kez geçmiştir.

Kur’ân’da sâe’nin kıyâsî zem üslûbuyla kullanıldığı yerlere bakıldığında, peygamberlerin davetini reddetme, tedbirsiz sorumsuz yaşama, heva-heves peşinde koşma, büyük günahları işleme, şeytanın peşine takılma gibi Allah’ın hoşlanmadığı söz ve fiillerin zemme sebep olduğu görülmektedir. Bu sebeple Allah onlara gazab etmiş ve onları kötü akıbet ile uyarmıştır.

c) Fiillerle Kiyâsî Zem

Bu fiillerin girdiği kalıb “Fa’ule” (فَعْلٌ) sigasıdır. Yargı ifâde ve teaccüb şartlarını taşıyan her sülâsi fiil zem kasdıyla bu vezne girdiğinde yergi mânâsını verir.⁷¹⁵ كَبُرَ مَقْتًا ﴿١٠﴾ “Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah’ın en çok nefret ettiği şeylerdendir!”⁷¹⁶ Bu ayette de “kebura” fiiliyle amelsiz söz yerilmiştir.

Özetle, bir fiilin kıyâsî zem olabilmesi için “Bi’s-e” ve “Sâe” gibi ya lafzî bir delil bulunması ya da “fa’ule” veznine giren teaccüb bildiren sülâsi fiil olması gerekir. Ayrıca (مَذْمُومٌ) “mezmûm” kelimesi Kur’ân’da üç kez⁷¹⁷ zikredilmesine karşılık, (مَمْدُوحٌ) “memdûh” lafzı hiç zikredilmemiştir.⁷¹⁸

3.2.2. Siyâkî Zem / Yergi Üslûbu

Siyâkî zemme delâlet eden belli bir lafzî kalıp yoktur. Bu tür yergilerde lafızdan ziyade genel mânâyâ bakılır. Bu mânâyı vermek için yerilenin sıfatlarını ortaya çıkaran bazı yöntemler kullanılır. Bu üslûpların en meşhurları şöyledir.

⁷¹¹ Bkz.: 5/66; 6/31; 6/136; 7/177; 9/9; 16/25; 16/59; 29/4; 45/21; 58/15; 63/2.

⁷¹² Bkz.: 4/38; 26/173; 27/58; 37/177.

⁷¹³ Bkz.: 4/22; 17/32; 20/101.

⁷¹⁴ Bkz.: 4/97; 4/115; 18/29; 25/66; 48/6.

⁷¹⁵ Galâyîni, a.g.e., 1/85; Meydânî, el-Belâğ, 1/226.

⁷¹⁶ Saff, 61/3.

⁷¹⁷ İsrâ, 17/18-22, Saff, 61/49.

⁷¹⁸ Abdulbâkî, M. Fuâd, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâz’il-Kur’ân’il-Kerîm, s. 339.

a) Kötü Sıfatların Zikri

Kur'ân'daki yergiler genellikle yanlış itikatlara veya kötü şahıslara yahut bozuk amellere yönelik olarak yapılır. Bunları ifade etmek bazı kötü sıfatlar zikredilir. Küfür sıfatı, bunların başında gelir. Bu sıfatı taşıyan kâfirler peygamberleri yalanladıkları için lanetlenmişler⁷¹⁹ ve ahiretteki kötü akıbetlerini düşünmeden dünyada sorumsuzca yaşadıkları için de bazı ayetlerde hayvana benzetilmişlerdir.⁷²⁰

Yerilen kötü sıfatlardan biri de şirkittir. Bu sıfatı taşıyan müşrikler, Allah'a ortak koştukları için, Allah'a değil başka varlıklara itaat ve ibâdet ettikleri için ve amellerinde riyâ yaptıkları için yerilmişlerdir.⁷²¹ Diğer kötü bir sıfat, nifaktır. Bu sıfatı taşıyan münafıkları Kur'ân zemmederken tehekküm, ta'rîz ve ilzam gibi birçok üslûplar kullanmıştır.⁷²² Bunardan başka, yalan, kibir, gurur, zulüm, haset ve isyan gibi kötü sıfatların zikredilmesi siyâkî zemme delâlet eder.

b) Bozuk Amellerin Zikri

Şeriata muhalif olan bütün ameller yerilmiştir. Tarih boyunca bu tür ameller bazen bir kavim bazen bir gürûh bazen de şahıslar tarafından yapılmıştır. Bu kavimler arasında Hz. Nuh'un ve Hz. Lut'un kavmi; gürûhlardan müşrikler ve münâfıklar; şahıslardan Hz. Lut'un hanımı ve Ebu Lehebin hanımı gibilerini saymak mümkündür. Bunlar risaleti ve ahireti yalanladıkları için kötü ameller yapmışlardır.

Kur'ân'da zemme müstehak olan daha birçok kötü amel vardır. Bunları sınırlamak mümkün değildir, ancak üç kategoriye indirgenebilir. Bunlar, insanın rabbiyle, diğer insanlarla ve kendi nefsiyle olan ilişkilerindeki yanlış tutum ve davranışlardır. Bunların her birisi cadde-i kübradan, surât-i müstakimden inhirafa sebep olur. Zîra her bir günah içinde küfre giden bir yol vardır.

c) Teşbih ve Temsil Üslûbu

Yanlış itikatlar, kötü sıfatlar ve kötü akıbetler, Kur'ân'da temsil üslûbuyla veciz olarak siyâken zemmedilmiştir. Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumuna; Rab'lerini inkâr edenlerin iyi işleri, bir kül yığınınına; ilmiyle amel etmeyenler ise, sırtında kitap taşıyan merkebe benzetilmiştir. Bu teşbih ve temsillerle Kur'ân'ın hoş görmediği ve reddettiği fikir, görüş, tutum ve davranışlar siyâkî zem üslûbuyla yerilmiştir.

⁷¹⁹ Bkz.: Bakara, 2/89.

⁷²⁰ Bkz.: Muhammed, 47/12.

⁷²¹ Bkz.: 4/36, 48: 5/72; 9/3; 7/190; 14/22; 18/110. (Askerî, *el-Vucûhu ve'n-Nezâir*, s. 265.)

⁷²² Maa'n Tevfik, *a.g.e.*, s.310-335.

d) Bazı Kavramlar

Siyâkî zemme delâlet eden kavramlardan bazıları, hıyânet, küfür, şirk, zulüm, fuhş, racim ve hüsrândır.⁷²³ Bunlarla birlikte kök harfleri: (أَ ت مَ)، (أَ دَ ذَ)، (أَ فَ كَ)، (أَ ت مَ)، (أَ ت مَ)، (أَ ت مَ)، (أَ ت مَ)، (أَ ت مَ) olan fiiler de zemme delalet eder.⁷²⁴ Ayrıca Münâfikûn, Kâfirûn, Tekâsür, Hümeze ve Mâun gibi bazı sûre isimleri de zemme işâret eder.

e) İstifham Üslûbu

Siyâkî zemme delâlet eden istifhâm üslûbunda, istihzâ (alay etme), inkâr (reddetme), istib'âd (uzak görme), tahkir (aşağılama), teaccüb (şaşıma), tebkît (sitem, sezeniş), i'tâb (azarlama, sitem etme), tevbih (kınama, ayıplama), tekzîb (yalanlama), tehâddî (meydan okuma), tenbîh (dikkat çekme, uyarma), tehvîl (korkutma) ve va'îd (tehdit etme) gibi maksatlar vardır.⁷²⁵ İstifhâm üslûbunda kullanılan bu maksatlar siyâkî zemme manevî açıdan delâlet eder.

Siyâkî zem, genellikle akîde, amel ve kötü akıbeti kapsar. Akîde açısından zemde, kâfirlerin, müşriklerin, münafıkların yerilmesi vardır. Bu bölümde küfürde, şirkte ve nifakta ısrar edenler yerilir. Amel açısından zemde, bazı Ehl-i Kitab'ın, bazı geçmiş ümmetlerin ve ümmet-i Muhammed içinde İslâm'a düşman olan kötü şahsiyetlerin yerilmesiyle birlikte insanları günaha teşvik eden şeytanın zemmedilmesi vardır. Bu bölümde fâsit ameller yerilir ve insanlar münkerattan men edilir. Kötülüğüyle öne çıkan şahıslar ikaz ve tehdit edilir. Kötü akıbet açısından zemde ise, cehennem azabının tasvirleri vardır. Bu bölümde cehennem zakkumuna dönüşen kötü ameller neticesi itibariyle yerilir. Cehennem, günahkâr cehennemlikler sebebiyle zemmedilerek günaha karşı yaptırım gücü olarak kullanılır. Böylece insanların dünyada günaha bulaşmadan asli batanlarına temiz olarak dönmeleri hedeflenir. Siyâkî zemme sebep olan bütün bu hususları ayrı ayrı başlıklar altında alıp incelemeye çalışacağız.

⁷²³ İbn İ'mâd, *a.g.e.*, s. 33, 96, 119, 155, 166, 175, 211.

⁷²⁴ Hudayr, Ahmed, *a.g.e.*, s. 51, 53, 55, 58, 63, 69.

⁷²⁵ Bkz.: 5/43; 9/16; 10/78; 11/24; 13/5; 21/52; 25/7; 26/204; 37/91, 92; 56/41; 75/40; 77/16; 96/90.

3.3. AKÂİD YÖNÜNDEN YERGİLER

Câhiliyye Araplarının inanç dünyalarının merkezinde yer alan esas düşünce, ben duygusu ve dünyevî bağlılıktır. Benlik duygusu, asabiyyetin kuvvetlenmesine ve kan davalarının devam etmesine sebep olmuştur. Bu duygu, hırs ve kin duygularını kamçulamış ve sosyal hayatta belli kişi ve grupların diğerleri üzerinde hüküm sürmelerine neden olmuştur. Bütün bunların neticesinde toplum, hürler, köleler ve mevâli gibi tabakalara ayrılmış ve tam anlamıyla Câhiliyye toplumu oluşmuştur. Bu toplumu, sâlim inanç ve akıl değil, putperestlik ve cehâlet yönetmiştir.⁷²⁶

Câhiliyye döneminde Araplar, kabileler halinde yaşarlardı. Kabileyi teşkil eden aileler, diğerleri üzerinde üstünlük sağlamak için çok kişiye sahip olmak isterlerdi. İnsanları bir araya toplayan kan bağı ve kabilecilik duygusu idi.⁷²⁷

Câhiliyyenin dünya görüşünde insan başköşeyi işgal ederdi. Allah'ın varlığına inanç, insan karşısında bir kutup teşkil edecek derecede olmadığı için ruhsal bir gerginlik atmosferi yoktu. Kur'ân'ın dünyasında ise, varlık dünyasının merkezinde Allah vardır. Bütün her şey, varlık hiyerarşisinde O'ndan aşağıdadır. Allah, en yüksek odak kelimedir, bütün semantik alanlara, dolayısıyla bütün sisteme hâkimdir.⁷²⁸

Hayatın her safhasını yeniden tanzim eden Kur'ân, bütün Câhiliyye adetlerini kaldırdı. Bozuk beşeri sistemlerin yerine ilâhi nizamı getirdi. Şirkin yerine tevhidi; cehâletin yerine ilmi; köleleğin yerine hürriyeti; kan bağına dayalı kabileciliğin yerine dine bağlı ümmetçiliği; kin ve nefretin yerine uhuvveti getirdi.

Kur'ân'ın ilâhi sitemdeki "tevhid" ve "ümme" kavramlarına karşı çıkan, İslâm toplumuna girmeyi reddeden insanlar, aldıkları tavırlara ve edindikleri inançlarına göre farklı gruplara ayrıldılar. Bu gruplar, kâfirler, müşrikler, münâfıklar ve Ehl-i Kitap mensuplarıdır. Bu gruplara Kur'ân'ın nasıl yaklaştığını; hangi yönlerini nasıl yerdiğini; itikat, amel ve ahlâklarını hangi üslûplarla zemmettiğini; küfürde ısrar edenlere karşı hangi yaptırımları uyguladığını ve Kur'ân tarafından zemmedilen insan tiplerinin nasıl olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

⁷²⁶ Âdem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 158.

⁷²⁷ Ahmed Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 21.

⁷²⁸ İzutsu, *Kur'ân'da Allah-İnsan*, s. 83.

3.3.1. Küfrün / Kâfirlerin Yerilmesi

Küfür sözlükte, bir şeyi örtmek ve gizlemek demektir. Bu sebeple, toprağı örttüğü için nehir veya denize; tohumu toprağın içine gömdüğü için çiftçiye; eşyaların üzerini karanlıkla örttüğü için geceye kâfir denmiştir. Günahları örten tövbeye de keffâratuz-zunûb denmiştir. Yapılan iyiliği görmeyen nankör de bu anlamda kâfirdir. Küfr, Allah'ı hakkıyla tanımamak, O'nun verdiği nimetlerin O'ndan olduğu gerçeğini sözle, davranışla ve kalben örtmek ve gizlemektir.⁷²⁹

Küfrün terim mânâsı, İslâm dininin temel prensiplerine inanmayan, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiğı kesin olan ve tevâtür yoluyla bize kadar ulaşmış bulunan esaslardan birini veya birkaçını yahut da tamamını inkâr eden kimseye kâfir denir.⁷³⁰

Küfür kelimesi ilk başta şükrün zıddı idi. Semantik anlam genişlemesi sonucu, 'kefere' fiili, 'şekere'nin zıddı değil, inanmak anlamına gelen 'âmene'nin zıddı hâline geldi.⁷³¹ Kur'ân'da küfür kavramı, tevhidi inkâr etmek; delilleri inkâr etmek; nimeti inkâr etmek ve uzaklaşmak anlamlarında kullanılmıştır.⁷³²

Küfür, itikâdî ve amelî olmak üzere iki türdür. İtikâdî küfür, mutlak inkâr ve âyetleri inkâr olarak ikiye bölünür. Mutlak inkâr, Allah'ın zatını tamamen yok saymaktır. Örnek olarak materyalistler verilebilir. Âyetleri inkâr etmek ise, Allah'ın sıfat ve fiillerine itirazdır. Peygamberlerden veya kitaplardan birini inkâr, haramların haramlığını, helalların helallığını inkâr etmek bu tür küfrün içine girer. Bu gruba Ehl-i Kitap örnek verilebilir. Amelî küfre gelince, Allah'ın emir ve yasaklarını hafife almak, yersiz görmek ve yerine getirmemektir. Bunların başında İblis gelir.

Küfrü temsil eden kâfirler birçok sebepten dolayı yerilmişlerdir. Bu sebepler arasında, batıl fikir ve inançları, kötü söz ve sıfatları, yanlış tutum ve davranışları vardır. Yergi sebep olan bu hususlar bazı kötü teşbih ve temsillerle, cehâlet ve taassub gibi bazı kavramlarla zemmedilmiştir. Küfür terk etmeyen kâfirlerin Kur'ân'da zemmedildiklerini bazı ayetlerle incelemeye çalışalım.

Kâfirlerin bozuk itikatları genel olarak zemmedilmiştir. Örn. وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ ۖ

“Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini ve

⁷²⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, KFR md., 12/118; Râgıb, *a.g.e.*, KFR md., 435-337; İbn Fâris, *a.g.e.*, KFR md., 5/191; Zebîdî, *a.g.e.*, 14/50; Cürçânî, *a.g.e.*, s. 265; Yazır, *a.g.e.*, 1/191; Ünal, *Kavramlar*, s. 318.

⁷³⁰ Karaman, *Dini Kavramlar*, s. 357.

⁷³¹ İzutsu, *Ahlâkî Kavramlar*, s. 165, 166; İzutsu, *Kur'ân'da Allah-İnsan*, s. 28, 60.

⁷³² Bkz.: 2/6; 2/89; 2/152; 60/14 (Askerî, *el-Vucûhu ve'n-Nezâir*, s. 409-410.)

*âhret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur.*⁷³³ Bu ayette kâfirin inkâr ettiği esaslar açıklandığı için itnâb sanatı vardır. Saptıkları kötü yol yerilmiştir. Örn. *“İman karşılığında küfrü satın alanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem verici bir azap vardır.”*⁷³⁴ Bu ayette küfrün satın alınması gerçek anlamda olmayıp istiâre yapılmıştır.⁷³⁵ İnkâr etmekle kazandıklarını zannedenler, enfes bir tabirle yerilmiştir.

Kâfirlerin sözleri özel olarak zemmedilmiştir. Örn. وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا ۚ *“Kâfirler müminlere: "Bizim yolumuza tâbi olun, günahlarınız bizim boynumuza, yükünüzü biz taşırız" derler. Oysa bunlar, ötekilerin hiçbir günahını yüklenmezler. Onlar açıkça yalancılardır.”*⁷³⁶ Birbirine zıt olan mü'min ile kâfir kelimesi aynı cümlede getirilerek tıbâk sanatı yapılmıştır. Ayrıca günah yükünün taşınması hakiki anlamda değildir, istiâre vardır.⁷³⁷ Kâfirlerin mü'minlerle dalga geçmelerine ve azabı yalanlamalarına karşılık *“Öyleyse küfür ve küfranınızdan dolayı tadın bakalım azabı!”*⁷³⁸ buyurularak onlara tokat gibi cevap verilmiştir. Tatmak fiili örf bakımından her ne kadar az yenen şeyler için kullanılıyor olsa da çok yenen şeyler için de kullanılabilir.⁷³⁹ Dünyada meydana gelen acı ve sıkıntılar, kâfirler için ahirette hazırlanmış olan büyük cezalara oranla az olan bir tadımlık mesabesindedir.⁷⁴⁰ Tadın bakalım ifadesi, nuhs ile uslanmayan kâfirlere tekdîr bâbından ihtar olabilir.

Kâfirler, mü'minlerin bazı sıfatlarıyla zemmedilmiştir. Örn. لَوْلَا أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ ۚ *“Eğer biz sebât etmeseydik, nerdeyse bizi tanrılarımızdan vazgeçirecekti, derler”*⁷⁴¹ İmanda sabır ve sebât övgüye şâyandır. Fakat kâfir bunu küfürde kullanıldığı için yergiye müstehâk olmuştur.

Kâfirler kendi sıfatlarıyla zemmedilmiştir. Örn. وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ ۚ *“Allah, iman edip salih ameller işleyenler hakkında, "Onlar için bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır" diye vaatte bulunmuştur. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar var ya; işte onlar cehennemliklerdir.”*⁷⁴² Bu ayette mü'minin doğruluğu

⁷³³ Nisâ, 4/136.

⁷³⁴ Ali İmran, 3/177.

⁷³⁵ Zühaylí, a.g.e., 2/505.

⁷³⁶ Ankebût, 29/12.

⁷³⁷ Zühaylí, a.g.e., 10/566.

⁷³⁸ Enfal, 8/35.

⁷³⁹ Râgib, a.g.e., s. 188.

⁷⁴⁰ Râzi, a.g.e., 15/134.

⁷⁴¹ Furkân, 25/42.

⁷⁴² Mâide, 5/9,10.

övülmüş ve ona müjdeli bir haber verilmiştir. Kâfirin de yalanı yerilmiş ve ona da kara haber verilmiştir. Birinci güzergâh, doğruluk, salih amel cennet; ikincisi yalan, fâsit amel ve cehennem olmuştur. Bu iki yol tıbâk sanatıyla çizilmiştir. Küfür imanın zıddı; yalan da sıdkın zıddıdır. Onlar dünyada küfür yalanına/yılanına sımsıkı sarıldılar onun arkadaşı oldular. Bunun için onlara, cehennemin arkadaşı anlamında “eshâbu'l-cahîm” tabiri kullanıldı. Bu hükmün kâfirler için sabit olduğu, isim cümlesiyle haber verildi. Mü'minler için de va'din mutlaka gerçekleşeceğini gösteren mâzi sîgası kullanıldı.⁷⁴³ Şu ayet de kâfirler hakkında verilen hükmün sabitliğini anlatır. “Şüphesiz inkâr edenler ve zulmedenler (var ya), Allah onları asla bağışlayacak ve doğru yola iletecek değildir.”⁷⁴⁴ Kısaca şöyle diyebiliriz. Bu ayette, mü'min imanı ve sıdkıyla övülmüştür. Kâfir de küfrüyle ve yalanıyla yerilmiştir. Neticede bu sıfatlar mü'mini nûra, kâfiri nâra iletecektir.

Kâfirler yanlış tutum ve davranışları sebebiyle zemmedilmiştir. Örn. وَالَّذِينَ كَفَرُوا ۖ *“Kâfirler ise dünyada zevklerini yaşamak ister, hayvanlar gibi yerler. İşte onların barınağı ateştir.”*⁷⁴⁵ Bu ayette kâfirlerin halleri hayvana benzetilerek teşbih yapılmıştır. Hayvanca yaşayan kâfirler, düşünmeden yerler ve zevk peşinde dolaşırlar.⁷⁴⁶ Hayvanlarda bile kendi dillerince tesbîh vardır. Oysa kâfirlerde, tesbîh dahi yoktur. “Yoksa sen onlardan çoğunun söz dinlediğini yahut aklını çalıştırdığını mı sanıyorsun? Doğrusu onlar yolu şaşkırmada davarlar gibi, hatta daha da şaşkıncırlar.”⁷⁴⁷

Kâfirler câhiliyye ve taassub gibi bazı kavramlarla zemmedilmiştir. Oların değer yargılarını en güzel anlatan kavram, Câhiliyyedir. Örn. اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمْ ۖ *“Kâfirlerin kalplerine taassubu, Câhiliyye taassup ve tarafgirliğini yerleştirdikleri o sırada, Allah da Resûlüne ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi.”*⁷⁴⁸ Bu ayette taassup ve Câhiliyye kâfirlerin kendi fiilerine verilmiştir. Sekîne ise Allah'a nisbet edilmiştir. Her iki fâil arasında büyük fark vardır. Sekîne zaten güzeldir, bir de Allah'a izafe edilince daha da güzel olmuştur. Taassup ise zaten kötüdür, bir de üzerine Câhiliyye eklenip kâfire izafe edilince daha da kötü hâle gelmiştir.⁷⁴⁹

Cehâlet, üç çeşittir. Bunlar, insanın bilgiden yoksun olması; bir şeye

⁷⁴³ Sâbûnî, a.g.e., 1/330.

⁷⁴⁴ Nisâ, 4/168.

⁷⁴⁵ Muhammed, 47/12.

⁷⁴⁶ Şadi Eren, a.g.e., s. 145.

⁷⁴⁷ Furkân, 25/44.

⁷⁴⁸ Fetih, 48/26.

⁷⁴⁹ Râzi, a.g.e., 28/101.

olduğundan başka biçimde inanması; bir şeye hak ettiğinden başka bir şekilde davranmasıdır.⁷⁵⁰ Bu kavram sadece İslâm öncesine âit değildir. İslâmî ilme dayanmayan zannî ve hevâî olan her düşünce, tutum ve davranışlar Câhiliyye unsurudur.⁷⁵¹ Bunu şu ayet teyid eder: ﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْتَغُونَ﴾ “Yoksa onlar hâlâ Câhiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar?”⁷⁵² Buradaki soru tarzı “istifhâm-ı inkârî”dir.⁷⁵³ Cümle yapısı soru tarzında olmasına rağmen bu edebi üslûbta gaye, bahsedilen şeyin ne kadar çirkin olduğunu ve bunu hoş görmenin imkânsızlığı anlatılır. Bu stilde Câhiliyye sıfatı yerilmekte ve muhataptan aklını başına toplaması istenmektedir. Zîra Câhiliyye, küfrü sembolize eder. Bu sebeple onun çıkarılıp atılması ve imanı sembolize eden takva elbisesinin giyilmesi iktiza eder.

Kâfirler mü'minlere kıyaslanarak zemmedilmiştir. Örn. ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا...﴾ “Kâfirler grup grup cehenneme sevkedilecektir... Müttakiler grup grup cennete sevkedilecektir.”⁷⁵⁴ Burada şakîlerle saîdler karşılaştırılmış ve mukâbele sanatı uygulanmıştır.⁷⁵⁵ İki kare yanyana konarak daha net bir fotoğraf çekilmiştir. Bir başka örnek: “O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır.”⁷⁵⁶ Bu ayette iki zıt renk verilerek tıbâk sanatı yapılmıştır. Güzel akıbetle sevinmek ile kötü akıbetle üzülme renklerle anlatılmıştır. Yeşil renk ile mü'minler övülmüş, siyah renkle de kâfirler yerilmiştir.

Kâfirler bazı kötü teşbih ve temsillerle zemmedilmiştir. Bu konuya kâfirlerin iç dünyası, amelleri ve âkîbetleri olmak üzere üç açıdan bakılabilir.⁷⁵⁷

İç dünyaları: ﴿أَوْ كَلِمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّي يَعُشِّيهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ طُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾ “Yahut o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları derin bir denizdeki yoğun karanlıklara benzer.”⁷⁵⁸ Bu ayette kâfirin karanlık dünyası, gecenin karanlığında denizin dalgaları altında kalmış kimsenin durumuyla anlatılmıştır. Bu temsilde üç karanlık zikredilmiştir: Bunlar, denizin, dalgaların ve bulutların karanlıklarıdır. Kâfirin de üç karanlığı vardır. Bunlar da akîde, söz ve amel karanlıklarıdır.

Boş amelleri: ﴿يَمْتَلِئُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ﴾ “Onların iyi işleri,

⁷⁵⁰ Râgıb, a.g.e., s. 109.

⁷⁵¹ Ünal, A., Kavramlar, s. 359.

⁷⁵² Mâide, 5/50.

⁷⁵³ Zühaylî, a.g.e., 3/566.

⁷⁵⁴ Zümer, 39/71-73.

⁷⁵⁵ Zühaylî, a.g.e., 23/374.

⁷⁵⁶ Ali İmran, 3/106.

⁷⁵⁷ Eren, Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller, s. 135-151.

⁷⁵⁸ Nûr, 24/40.

*bir kül yığınınına benzer. Fırtınalı bir günde rüzgâr onu şiddetle savurmaktadır.*⁷⁵⁹
Fırtınalı bir günde şiddetli rüzgâr külü nasıl savurup yok ediyorsa, öyle de amel defterlerin uçtuğu hengâmda Allah kâfirlerin amellerini savurup yok edecektir.⁷⁶⁰
Arap kültüründe “külü çok” demek cömert anlamındadır. Amelin yok olan küle benzetilmesinde, kâfiri iğneleme vardır.

Diğer benzetmelerden bazıları da şöyledir: Çöldeki serap,⁷⁶¹ kavru lan ekinler,⁷⁶² örümcek evi⁷⁶³ temsilleri yapılarak inançları yerilmiştir. Şu ayette kötü akibetleri yönüyle yerilmişlerdir: *إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ ۗ* *“Ayetlerimizi yalan sayanlara ve onları kabule tenezzül etmeyenlere gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar da cennete giremeyeceklerdir. İşte Biz, suçlu kâfirleri böyle cezalandırırız!”*⁷⁶⁴
Onlara gök kapılarının açılmaması, kıyamet gününde amellerinin kabul olunmayacağından kinayedir. Deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler ifadesi imkânsızlığın temsilî olarak anlatılmasıdır.⁷⁶⁵

Netice itibariyle, Kur’ân’ın kâfiri zem üslûbu üç merhalede görülmektedir. Birinci merhalede kâfirin iç dünyası anlatılmış ve itikadı doğrudan yerilmiştir. İkinci aşamada yaptığı güzel amellerin inançsızlığı sebebiyle boşa gittiği anlatılmış ve inancı dolaylı yönden yerilmiştir. Son safhada ise kötü akibetinden haber verilmiş ve inancı netice itibariyle zemmedilmiştir. Kâfir, tevhid inancı olmadığından yaptığı güzel ameli boşa gitmiş ve dolayısıyla kötü akibete dûçar olmuştur.

Kur’ân, kâfiri zemmederken onun zatını değil sıfatını zemmetmiştir. Hatta kâfirin ikiz kardeşi müşriki ‘pis’ olarak nitelemiştir. Ancak bu nitelermeler Müslümanların onlara ‘kâfir’ damgasını vurarak ötekileştirmesi ve alakayı kesmesi anlamına gelmez. Kalpler Allah’ın elindedir ve O nasıl isterse döndürür. Mü’minin vazifesi, gayr-i Müslimleri İslam’a aday görüp onlara yardım elini uzatmaktır.

⁷⁵⁹ İbrahim, 14/18.

⁷⁶⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, 12/124; Çelik, *a.g.e.*, s. 352, 353.

⁷⁶¹ Bkz.: Nur, 24/39

⁷⁶² Bkz.: Âl-i İmran, 3/117.

⁷⁶³ Bkz.: Ankebut, 29/41.

⁷⁶⁴ Araf, 7/40.

⁷⁶⁵ Zühaylî, *a.g.e.*, 8/567.

3.3.2. Şirkin / Müşriklerin Yerilmesi

Şirk lügatte, iki veya daha fazla kişinin maddî veya manevî olarak birleşmesi, bir şeye ortak olması anlamına gelir. Kurulan ortaklığın adı şirket, ortağa da şerik denir.⁷⁶⁶ Müşrik, 'şe-ri-ke' fiilinden türemiştir. Bu fiilin rubâi if'âl babı 'eşrake'dir. Müşrik bu babın ism-i fâilidir. Mânâsı, ortak sayan, ortak kabul eden demektir.

Terim mânâsı, Allah'a, ilâh, râb, ma'bûd oluşunda, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu iddia eden, O'na ortak koşan, muvahhidin zıddı olan kimseye müşrik denir.⁷⁶⁷ Her müşrik kâfirdir, ancak her kâfir müşrik değildir.

Dinde, itikatta ve amelde olmak üzere iki türlü şirk vardır. İtikattaki şirk, büyük şirktir ve Allah'ın ortağı olduğunu iddia etmektir. Ameldeki şirk, küçük şirktir ve bazı işlerde Allah'ın yanı sıra başkasının da hoşnutluğunu gözetmektir.⁷⁶⁸ Âlimler şirki, istiklâl, teb'iz, takrîb, taklîd, esbâb gibi bir takım bölümlere ayırsalar da, neticede hepsi üç temele dayanır: Allah'a İlâhlığında, Rabliğinde ve Melikliğinde ortak tanımaktır. Allah insanın müşrik olmasından müstağnidir ve kâinat da bundan etkilenecek değildir.⁷⁶⁹

Şirk sıfatını terk etmeyen müşrikler, Kur'ân'da itikat, amel ve kötü akıbet açısından yerilmiştir. En tehlikeli şirk, inanca dayalı şirktir ki insanı dinden çıkarır. Bu nedenle Kur'ân, şirki pek çok ayette⁷⁷⁰ şiddetle kınamış ve müşrikleri yermiştir. Kur'ân, müşrikleri ikaz etmek ve Müslümanları da şirkten uzak tutmak için şirki bazı kötü temsil ve tasvirlerle zemmetmiştir. Şimdi bunlardan birkaçına kısaca bakalım.

Kur'ân'da şirkin kötülüğü bazı temsillerle yerilmiştir. Örn. *حَقَاءَ لِلَّهِ عَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ* ﴿﴾. "*Allah'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.*"⁷⁷¹ Bu âyet, müşrikin perişan halini tasvir etmektedir. Müşrik, gökten düşüyor ve yerde bir an bile kalamıyor. Onu ya kuşlar kapıp kaçıyor ya da rüzgâr alıp ıssız bir yere sürükleyip atıyor.⁷⁷² İşte şirk böyle helak edicidir, insanın kalbini didik didik eder sonra da uçurumlara sürükler.⁷⁷³ Gökten düşme tasviri, imanın semasından küfrün

⁷⁶⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, ŞRK md., 7/99; Zebîdî, *a.g.e.*, 27/223; Ali Ünal, *Kavramlar*, s. 311.

⁷⁶⁷ Karaman, *Dini Kavramlar*, s. 506; Çelik, *a.g.e.*, s. 340.

⁷⁶⁸ Râğîb, *a.g.e.*, s. 263.

⁷⁶⁹ Ünal, *Kavramlar*, s. 315.

⁷⁷⁰ Bkz.: 2/165; 4/36; 4/48; 4/116; 6/106; 10/22, 23; 17/67.

⁷⁷¹ Hac, 22/31.

⁷⁷² Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, s. 62.

⁷⁷³ Yazır, *Hak Dini*, 5/488.

çukuruna düşmek olarak yorumlanmıştır.⁷⁷⁴ Ayet hem dinden dönen mürtedin hem de müşrikin halini anlatır. Mürted zaten mâlumdur. Müşrikin riddetle alakası fitrat itibariyledir. Yani o fitraten Müslümandı ama kendisi şirki seçti ve asli yaratılış semasından şirk derelerine düştü.

Buradaki tasvir hem teşbih-i müferrak, hem de teşbih-i mürekkeptir.⁷⁷⁵ Teşbih-i müferrak olarak: İman sema gibidir. İmanı terkedip şirke düşen semadan sukut eden kimseye benzer. Böyle bir müşrikin fikrine arız olan şeyler onun parçalarını yiyen kuşlara, onu dalalet vadisine savuran şeytan ise rüzgâra benzer. Teşbih-i mürekkep olarak ise: Teşbihin tümü, Allah'a şirk koşanın helak olmasını tasvir etmektedir. Bu helaktan daha büyük bir helak düşünülemez. Bu tasvirlerde önce taraflar arasında benzetme yönleri sıralanmış ve daha sonra temel unsurlar açıklanmıştır. Bu yönüyle de teşbih-i temsîlidir.⁷⁷⁶

Şirkin mâhiyeti zemmedilerek mü'minler şirkten tiksindirilmiştir. Örn. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ “Ey iman edenler! Doğrusu müşrikler pislikten ibârettirler”⁷⁷⁷ ifâdesinde benzetme yönü ve benzetme edatı olmadığı için teşbih-i belîğdir. Müşrik olmaları bakımından sırf pisliktirler. Çünkü şirk en büyük manevi pisliktir. Ayrıca onlar taharet ve gusül nedir bilmezler, cenâbet gezerler, köpek ve domuz gibi maddi pisliklerden de kaçınmazlar. Ne bedenleri ne de elbiseleri pislikten arınmaz. Bu bakımdan kendileri bizâtihî pis olmasalar da öyle denecek kadar günah pisliklerine bulanmış ve batmışlardır. Bu bakımdan mânâyı hakkıyla anlatabilmek için kasr ve mübâlağa yapılmıştır.⁷⁷⁸ Pislikleri cevherî değil ârizîdir. Diğer bir tabirle zâhirî değil bâtinîdir. Pis şirk sıfatını imanla yıkadıkları vakit bu ayete muhatap olmaktan kurtulmuş olurlar.

Hz. İbrahim'in müşrik olmadığı pek çok ayette⁷⁷⁹ vurgulanarak şirk zemmedilmiştir. Örn. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ “Daha sonra güneşi doğarken görünce (iddianıza göre) ‘Rabbim, her hâlde budur, bu hepsinden daha büyük!’ Batıp kaybolunca da: ‘Ey halkım, ben sizin Allah'a şerik koştüğünüz şeylerden uzağım.’

⁷⁷⁴ Beydâvi, *a.g.e.*, 6/109; Ebussuûd, *a.g.e.*, 6/105; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 17/149; Çelik, *a.g.e.*, s. 344..

⁷⁷⁵ Teşbih-i Müferrak: Ayrı ayrı iki teşbihin ard arda gelmesidir. Teşbih-i Mürekkep: Bir teşbihte müşebbeh ile müşebbehun bih'ten birinin veya her ikisinin birden fazla olmasıdır. (Demirci, *a.g.e.*, s. 262; Eren - Uzunoğlu, *Belâgat*, s. 141,145; Bilgegil, *a.g.e.*, 138,146; Tâhir'ul-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 170.)

⁷⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşaf*, 4/192; Zühaylî, *a.g.e.*, 9/222; Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, s. 138, 139; Çelik, *a.g.e.*, s. 344,345.

⁷⁷⁷ Tевbe, 9/28.

⁷⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/30; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 11/397; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 10/76; Kurtubî, *a.g.e.*, 10/152; Beydâvi, *a.g.e.*, 4/448; Râzi, *a.g.e.*, 11/25; Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, 4/57; Zühaylî, *a.g.e.*, 5/514; Yazır, *Hak Dini*, 10/308-309; Şadi Eren, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁷⁹ Bkz.: 2/135; 3/67, 95; 6/78, 79, 161; 16/ 120, 123.

'Ben batıl dinlerden uzaklaşarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Rabbülâlemin'e yönelttim, ben asla sizin gibi müşrik değilim!' dedi."⁷⁸⁰ Bu ayetlerdeki cümleler isim cümlesidir. Arapça'da isim cümlesi, sebat ve devamlılık ifade eder. Bunun mânâsı, o asla şirke meyletmemiştir ve söyledikleri sadece temsilden ibârettir. Bu sözün defalarca söylenmesinin sebeplerinden biri, Arap müşriklerine karşı delil getirmek olabilir. Çünkü müşrikler kendilerinin onun soyundan geldiklerini kabul ediyor, faziletini itiraf ediyor ve Hz. İbrahim'in de müşrik olduğunu iddia ediyorlardı.⁷⁸¹ Oysaki Hz. İbrâhim putperestliğe karşı büyük bir mücâdele vermişti. İbrahim atanız asla müşrik olmadığına göre, siz ne diye hâlâ şirkte inat edip duruyorsunuz, gibi bir mesaj verilmek istenmiş olabilir.

Müşriklerin güzel amelleri olsa bile şirkleri sebebiyle değersiz olduğu belirtilmiş ve tavırları zemmedilmiştir. Örn. ذٰلِكَ هُدٰى اللّٰهُ يٰٓهٰدِيۙ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَلَوْ أَشْرَكُوۡا لَحٰطٰٓٔ ۗ ﴿٤٠﴾ *"İşte bu, Allah'ın doğru yoludur. Kullarından dilediğini o doğru yola iletir. Eğer onlar Allah'a ortak koşarsalardı, yaptıkları bütün amelleri boşa giderdi."*⁷⁸² "Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun."⁷⁸³ Âlimler bu ayete, amellerinizi ya Allah geçersiz kılar, siler; ya da şirkiniz amellerinizi siler şeklinde mâna vermişlerdir. Peygamberimizin şirke dönmesi söz konusu değildir. Burada maksat şirkin kötülüğünü anlatmaktır. Şirk üzere ölenin amelleri boşa gider.⁷⁸⁴ Bu sebeple imandan çıkmamak için onlarla evlenilmesi yasaklanmıştır. *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Onlar sizi ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır."*⁷⁸⁵ Müşrike kadınlar zâhiren güzel de olsalar şirkleri sebebiyle çirkindirler. Bu sebeple Allah'ın düşmanıdır ve sizi cehenneme çağırırlar. Mü'mine kadınlar ise zâhiren çirkin bile olsalar, imanları sebebiyle güzeldirler. Bu nedenle Allah'ın dostlarıdır ve sizi cennete davet ederler.⁷⁸⁶ Öyleyse, güzellik insanın sûretinde değil sûretindedir. İnsanların değer yargısı şeytânî değil, rahmânî olmalıdır.

Şirkin temelinde hevâ ve hevesine, nefsinin tutkularına kul olan insanların tevhide başkaldırışı yatar. Tevhidden uzaklaşanlar kendi nefsinin arzusunu kendisine put edinmeye başlarlar. Put sadece taştan ibaret değildir. Put kişinin,

⁷⁸⁰ En'am, 6/78, 79.

⁷⁸¹ Zühaylí, a.g.e., 4/274.

⁷⁸² En'am, 6/88.

⁷⁸³ Zümer, 39/65.

⁷⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, 5/319; Râzi, a.g.e., 17/13-14; Kurtubî, a.g.e., 18/307; Ebussuûd, a.g.e., 7/262; İbn Âşûr, a.g.e., 24/58-59; Sâbûnî, a.g.e., 3/87.

⁷⁸⁵ Bakara, 2/221.

⁷⁸⁶ Zemahşerî, a.g.e., 1/432; Râzi, a.g.e., 6/65.

Allah'ın dışında hayatının gayesi kıldığı maddi-manevi her şeydir.⁷⁸⁷ Tapılan her şey de Tanrı'dır. Tanrı cins isim, Allah ise özel isimdir. Tanrı kelimesi putçuluğu andırır.

Kur'ân, putların acizliklerini ortaya koyarak şirki zemmetmiştir. Örn. يَا أَيُّهَا النَّاسُ ۖ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاذْكُرُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْأَلُهمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْتِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ بِالطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ “Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah'tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar da, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de, kendinden istenilen de, kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz!”⁷⁸⁸ Âyette bir başka varlıkla değil de, sinekle mesel yapılması bu hayvanın hem son derece bol, hem de gayet zayıf ve nahoş olmasından dolayıdır. Yani, “Allah'tan başka taptıklarınız böyle en zayıf, en hakir bir canlıyı yaratamazlar. Değil bir sinek yaratmak onun putlardan birşey almasına dahi engel olamazlar. Böyleleri nasıl ilah ve ma'bud olur da kendilerine itaat edilir! “İsteyen de zayıf istenen de” ibaresi, ‘puta tapanlar da zayıf, taptıkları put da zayıf veya sinek de zayıf, sineğin musallat olduğu put da’ şeklinde açıklanmıştır.⁷⁸⁹

Netice itibariyle, Allah'a ortak koşmak en büyük zulüm ve en büyük günahdır. Kur'ân bu günahı taşıyan müşrikleri sıfatları nedeniyle zemmetmiştir. Şirkin çirkinliğini bazı temsillerle anlatmış ve insanların ondan öğrenmelerini sağlamıştır. Müslümanlar müşriklere salt düşmanlık beslememişlerdir. Müslüman olan müşrik en yakın akrabalarının kâtili bile olsa, ona kin gütmemişlerdir.

Kur'ân bâtil inançlara karşı mücadele ederken tadrîcî bir üslûp kullanmıştır. Bu yönleme önce (تَحْلِيلِيَّة) tahliye etme (temizleme), sonra (تَهْلِيلِيَّة) tahliye etme (tezyin) metodu diyebiliriz. Birinci aşamada, şirkin mahiyetinden bahsetmiş, çirkeflüğünü zemmetmiş, yanlış olduğunu aklî delillerle ispat etmiştir. Şirk bulaşığını yıkadıktan sonra ikinci aşamaya geçmiş ve tevhid akîdesinin rubûbiyyet temellerini zihinlere atmaya başlamıştır. Burada yine aklî delilleri kullanmış ve tevhidi semereleriyle övmüştür. Hâla inat eden şirke ve müşriklere karşı onları yıpratıcı bir mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde tevhid akîdesinin ubûdiyyet hükümlerini koymaya başlamıştır. Şirkin belini kırdıktan sonra Medine devrinde daha ziyade Ehl-i Kitab'ın inançlarını düzeltmeye başlamıştır. Kur'ân, müşrikleri ve münafıkları yermiştir. Fakat bunların asıl maksadı, şirk ve nifakın insanları nasıl zor duruma düşürdüğünü anlatmaktır. Yani hedef kişiler değil, batıl ve kötü sıfatlardır.

⁷⁸⁷ Ünal, A., *Kavramlar*, s. 312-313.

⁷⁸⁸ Hac, 22/73.

⁷⁸⁹ Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, s. 82.

3.3.3. Nifakın / Münâfıkların Yerilmesi

Nefeka kelimesinin sözlükte birçok anlamı vardır. Arap tavşanı, tarla faresi ve kertenkele gibi köstebegiller familyasının yuvalarından bir diğerine hızlıca geçip durmadan tünel kazması, kafasını hızlıca çıkarıp sokması, bir yerde sâbit durmayıp devamlı yer değiştirmesi gibi anlamlara geldiği gibi eksilmek, tükenmek, yok olmak, gizlice geçip gitmek mânâlarıyla birlikte, ikiyüzlülük, dedikoduculuk, geçimsizlik, yalan, hile, kandırma, riya, içindekinin zıddını söyleme⁷⁹⁰ gibi manalarına gelir.

Terim olarak münafık, kalbiyle inanmadığı halde inkârını saklayıp dili ile inandığını söyleyen, zâhiren Müslüman gibi gerçekte ise kâfir olan, olduğu gibi görünmeyen kimsedir.⁷⁹¹ Köstebeğin gizli çıkış yerine nâfika denmesine kıyas edilerek ikiyüzlü olan bu tipe münâfık denmiştir. Münafığın bu davranışına nifak denir. Nifakın esası, kalben ve gizliden gizliye inanmaz iken, dil ile iman ikrarında bulunmaktır. Söz ile amel uyumsuzluğu, nifakın en temel ögesidir.⁷⁹² Zîra Münafık “*Konuştığında yalan söyler; va’d ettiğinde va’dini yerine getirmez; kendine bir şey emanet edildiğinde ihânet eder.*”⁷⁹³

Münâfıklar, mü’minleri bırakıp kâfirleri dost edinirler. Alah’ı aldatmaya çalışırlar. Namaza tembel tembel kalkarlar. Allah’ı pek az zikrederler. Ne mü’minlerden yana ne de kâfirlerden olurlar, ikisi arasında bocalayıp dururlar. Kötülüğü emreder, iyiliğe engel olurlar. Elleri sıkıdır, başkasına yardım etmeyi sevmezler. Yalanlarına yeminlerini kalkan edinirler. İnsanları Allah yolundan alıkoşurlar. Gösterişlidirler, süslü konuşurlar. Endişelidirler, her gürültüyü kendi aleylerine zannederler. Görünüşte mü’min oldukları için dünyada Müslüman muamelesi görürler. Ancak ahirette cehennem en alt tabakasına atılacaklardır.⁷⁹⁴

Münafığın halini ifâde eden nifak kelimesi, “nefeka” fiilinin sülâsi babından geldiği halde, münâfık kelimesi rübâi bâbından mufâa’le kalıbıyla gelmiştir. Bu son derece mânidârdır. Müşâreket/isteşlik ifade eden bu kalıbın kullanılması, münâfıkın gerek kendine, gerek Allah’a gerekse başkalarına karşı net bir tavır sergilemeyip ikili bir pozisyonda olduğunu çarpıcı bir biçimde ortaya koyar.⁷⁹⁵

Nifak, kalbte olursa küfür, amelde olursa suçtur. Bu yüzden münâfıklardaki nifak hâli îtikâdî ve amelî olarak iki grupta toplanır. İtikâdî nifak: Bu çeşidi hâlis ve

⁷⁹⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, NFK md., 14/243; İbn Fâris, *a.g.e.*, 5/454; Râgıb, *a.g.e.*, s. 504; Ünal, *Kavramlar*, s. 328; Devserî, İbrahim, *en-Nifâk*, s. 8.

⁷⁹¹ Cürcânî, Ali, *et-Ta’rifât*, s. 323, 336; Karagöz, *Dini Kavramlar*, s. 496; M. Bedruddin İbn Molla Derviş Tüllevî, *Bedîu’l-Beyân*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2010, s.283.

⁷⁹² İzutsu, *Ahlâkî Kavramlar*, s. 238.

⁷⁹³ Buhârî, *iman* 24; Müslim, *iman* 106-110.

⁷⁹⁴ Bkz.: 4/139, 142, 145; 9/67; 63/1-4.

⁷⁹⁵ Ünal, *Kavramlar*, s. 329.

kısmî olmak üzere iki türüdür. İnanmadığı halde inanmış görünmek hâlis nifaktır. Kısmî nifak ise, imân ile nifak arasında gidip gelmek, bocalayıp durmak, tereddütle birlikte sürekli çatışma halinde olmaktır. Amelî Nifak: İtikadında nifak söz konusu olmayan bir Müsümanın bazı tutum ve davranışlarında amel yönüyle nifak içinde bulunma halidir. Kur'ân'da münâfıkların itikat, amel ve akibet açısından nasıl yerildiğine bazı ayetler ışığında bakalım.

Nifak sıfatını taşıyan münafıklar diğer kâfir gruplarla beraber topluca zemmedilmiştir. Kâfirlerle birlikte yergiye örnek: *“Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.”*⁷⁹⁶ Müşriklerle beraber zemme örnek: *“Allah, münafık erkek ve münafık kadınları, müşrik erkek ve müşrik kadınları bu yüzden azaba çarptıracak ve mü'min erkekler ile kadınların tevbesini kabul edecektir. Allah, bağışlayıcıdır, merhametlidir.”*⁷⁹⁷

Münafıklar, bazı kötü sıfatlarla zemmedilmişlerdir. Yalancılık: *“Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.”*⁷⁹⁸ Sahtekârlık: *“Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir.”*⁷⁹⁹ Korkaklık: *“İçleri boş, ödleğ olduklarından çıkan her sestem pirelenir, her yeni haberi kendi aleyhlerinde sanırlar.”*⁸⁰⁰

Münafıklar, kendileriyle alay edilerek zemmedilmişlerdir. Azapla müjdelenmeleri: *“Münâfıklara müjde ver ki, can yakıcı bir azap kendilerini beklemektedir!”*⁸⁰¹ “Müjdele” ifadesi tehekkümî/alaylı bir üslûbtur. “Korkut” kelimesi yerine alaylı bir tarzda “müjdele” kelimesi kullanılmıştır.⁸⁰²

Münafıklar, kötü akıbetleriyle yerilmişlerdir. Örn. *“Şu kesindir ki münâfıklar cehennemim en alt katındadırlar. Onları oradan kurtaracak bir yardımcı da bulamazsın.”*⁸⁰³ Küfürlerine bir de İslam'la alay etmeyi ekledikleri için cehennemim en derin yeri onlara ayrılmıştır.⁸⁰⁴

Münâfıkların yerilen halleri bazı teşbih ve temsillerle anlatılmıştır. Ateş yakan kimse gibi: *“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir. Sağır, dilsiz ve ködür onlar. Onun için*

⁷⁹⁶ Ahzab, 33/48.

⁷⁹⁷ Ahzab, 33/73.

⁷⁹⁸ Münafikûn, 63/1.

⁷⁹⁹ Nisâ, 4/142.

⁸⁰⁰ Münâfikûn, 63/4.

⁸⁰¹ Nisâ, 4/138.

⁸⁰² Zühaylî, a.g.e., 3/330.

⁸⁰³ Nisâ, 4/145.

⁸⁰⁴ Ebussuûd, a.g.e., 2/247.

*hakka dönmezler.*⁸⁰⁵ Temsildeki ateşi yakan kimse, münafığa; çevrenin aydınlanması iman izharına, ateşin sönmesi iman etmiş görünerek elde ettiği faydaların kesilmesine işaret eder.⁸⁰⁶ Sahte de olsa imanlarını izhar ettikleri için, canlarını mallarını ve evlatlarını korudular. Üstüne bir de ganimet aldılar. Ayetteki “nur” ile ifade edilen bu dünya menfaatları olarak değerlendirilebilir.⁸⁰⁷ Münâfıkların beş duyu organları zahiren sağlamdır, ama hakikatte gerçek fonksiyonlarını icra etmezler. Bu yüzden kıyamet günü kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşredileceklerdir.

Münâfıklar kalas gibidirler, cüsseleri alımlıdır, ama içleri koftur. Şu ayette dilleri ve bedenleri övülüyor gibi yapıp yerilmiş ve duvara dayalı kalasa benzetilmişlerdir: ﴿وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَتَّبِعُوا لَتَسْمَعَنَّ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشْبٌ مُسَدَّدَةٌ﴾ “Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki duvara dayalı kalas gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar... Allah onları kahretsin!”⁸⁰⁸

Bu âyet-i kerimede münafıkların iki belirgin vasıflarından bahsedilmiştir. Birincisi, cismaniyet ve beden itibarıyla dikkat çekici olmaları, görenlere tesir edecek ölçüde şık giyimli ve göz alıcı olmalarıdır. İkincisi, dili güzel kullanma konusunda fasih ve edebî bir üslûba sahip olmaları, konuşurken veya yazarken çevrelerindeki insanları âdeta büyülemeleri ve konuştuklarında sözlerini dinlettirmeleridir. Münâfıklar bütün bu güzel özelliklerine rağmen ayette teşbih sanatıyla kalasa benzetilmişlerdir. Kalasın dış görünüşü güzeldir, ama ne ruhu ne de meyvesi vardır. Münafıkların da kılık kıyafetleri ve konuşmaları düzgündür, ama imanları ne de salih amelleri vardır. Onlar kütük gibi kaskatı ve serttirler ve kapleri mühürlenmiştir. Hak ve hakikat adına hiçbir şey anlamazlar. İçlerinde iyilik namına hiç bir şey yoktur.⁸⁰⁹

Bu ayetteki cümleler birbirine atfedilip bağlandığı için vasl sanatı yapılmıştır. Münafıkların kalıplarının ve sözlerinin hoş olması ilk bakışta sanki güzel iki vasıfmış gibi görünüyor.⁸¹⁰ Ancak, bu onları methetmez bilakis zemmeder. Çünkü kemâlât dışta değil içtedir. Dışları gibi içleri de hoş olsaydı her patırtıyı kendi aleyhlerine sanmazlardı. İkiyüzlü oldukları için alabildiğine korkaktırlar; zira gerçek yüzlerinin ortaya çıkmasından sürekli endişe duyarlar. Onların şahsiyetleri de yoktur; bukalemun gibi şekilden şekile girer dururlar. Dışarıdan hoş gibi görünen bedenleri,

⁸⁰⁵ Bakara, 2/17-18.

⁸⁰⁶ Zemaşşerî, *a.g.e.*, 1/191; Zühaylî, *a.g.e.*, 1/98; Şadi Eren, *a.g.e.*, s. 55; Yazır, *a.g.e.*, 1/219.

⁸⁰⁷ Râzi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/82.

⁸⁰⁸ Münâfikûn, 63/4.

⁸⁰⁹ Zemaşşerî, *a.g.e.*, 6/124; Râzi, *a.g.e.*, 30/14-15; Kurtubî, *a.g.e.*, 20/500; Ebussuûd, *a.g.e.*, 8/252.

⁸¹⁰ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 28/239.

içi boş kütüğe benzer ve cehenneme odun olmaktan başka bir şeye yaramaz.

Övülmeyi sevmek, her fırsatta methedilmeyi istemek, devamlı üstün sıfatlarla anılmak, medh ü senâlarla yâd edilmek, sürekli iyilik, meziyet ve başarılarla nazara verilmek arzusu, daha ziyade müşrik ve münafıklarda görülen insanın gönül dünyasını yavaş yavaş harap eden ve tedavisi biraz zor olan bir ruh hastalığıdır. İman etmenin hazzına eremeyen bu tip insanlar, beğenilme tutkusuyla mutluluğu alkışlanmada ve övülmeye ararlar. Sadece yaptıklarıyla ve sahip oldukları bir kısım özelliklerle değil, yapmadıkları işlerle hatta hiçbir katkıda bulunmadıkları başarılarla da övülmeyi, hiç de layık olmadıkları halde devamlı güzel sıfatlarla hatırlanmak isterler.

Nitekim Kur'ân bu tipler insanları hakkında: *"Yaptıklarından ötürü sevinen, öbür taraftan yapmadıkları işlerden dolayı övülmek isteyen kimselerin sakın azaptan yakayı kurtaracaklarını sanma! Çünkü, onlara can yakıcı azap vardır"*⁸¹¹ buyurmuştur. Bu âyet-i kerime birinci derecede Yahudi bilgileri, ikinci derecede münafıklar, üçüncü derecede de müminler hakkında indirilmiş sayılır. Zîrâ müminler, nefis ve şeytanın tesiriyle bu zaafa düşmesinler diye, onların durumlarından ders almalıdırlar.⁸¹² Hakikati gizleyen Ehl-i Kitab'ın önde gelenleri, Rasûlullah'ın (s.a.s.) sorduğu soruya yalan cevap verip bir de övülmeyi bekleyince yukarıdaki âyet-i kerimenin nazil olduğu rivayet edilir.⁸¹³

İdeal mü'min ise, bu tür ayetlere nefsinin avukatı gibi değil savcısı yaklaşır. Bu âyetin muhatabı ben değil gayr-i Müslimler, zaten onlar bunu fazlasıyla hak ediyor deyip geçiştirmez. Acaba bende de mezmûm bir sıfat var mı, bu âyet bana hangi mesajı veriyor diyerek hemen öz eleştiri yapar. Kendisini emniyette görmez, devamlı temkîn ve teyakkuz halinde yaşayıp havf ve reca arasındaki dengeyi kurmaya çalışır. Allah'ın hoşnut olmayacağı hiç bir işe kalkışmaz. Görünen ve görünmeyen bütün kirlerden uzaklaşır. Tevazu ve mahviyet içinde yaşamaya devam eder.

Özet olarak, Kur'ân'da münafıkların zemmedilmesini, itikâdî, amelî ve ahlâkî açılardan görebiliriz. İtikâdî zem, münâfıkların Allah'a ve Rasûlüne yalan söylemelerini, inandık diyerek güya aldatacaklarını sanmalarını kapsar. Bozuk akîdeyi fasit ameller takip etmiştir. Zâhiri imanlarından tekrar küfre dönmeleri sebebiyle fasık olmuşlar ve kalpleri mühürlenmiştir. Akıllarıyla övünen münâfıklar kendi akîbetlerini anlamayacak kadar câhildirler. Amelî zemmin içersinde, dışları hoş, içleri kof olmasını görebiliriz. Bu sebeple duvara dayanarak terkedilmiş kalasa

⁸¹¹ Âl-i İmran, 3/188.

⁸¹² Yıldırım, *Kur'ân'ı Kerim Meali*, Al-i İmran sûresi, 3/188'ne âit açıklama.

⁸¹³ Vâhidi, *a.g.e.*, s. 267; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 63.

benzetilmişlerdir. Fitne kazanını kaynatmaktan başka işe yaramazlar. Devamlı korku ve endişe içinde yaşarlar. Dalâlette inat ettikleri için Allah onları kahretmiştir. Ahlâki zemme gelince, yalancılık, hâinlik, bozgunculuk, fâsıklık, câhillik ve kibir gibi bütün kötü sıfatlar münâfıklarda vardır. Bütün bu ahlâksızlıkların sebebi, imansızlıktır. Münâfıklar, iman etmemekle kalmayıp bir de imanla alay etmiş ve günahlarını iki kata çıkarmışlardır. Neticede felâha yanaşmayan münafıklar gürûhu topluca zemmedilmiş ve onlar için cehennem en alt tabakası hazırlanmıştır.

3.3.4. Ehl-i Kitap ve Ulemâsının Yerilmesi

Kitap ehli anlamına gelen Ehl-i Kitap, semâvi kitaplara iman edenlere verilen bir isimdir. Kur'ân'da otuz bir kez geçen bu isim, diğer peygamberlere indirilen kitaplara iman edenler⁸¹⁴ için kullanılmış olmakla birlikte daha ziyade Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'a iman eden Yahudiler ile Hz. İsa'ya indirilen İncil'e inanan Hıristiyanlar⁸¹⁵ için kullanılmıştır.

Kur'ân, Ehl-i Kitap'ın hepsini aynı kefeye koymamıştır. Semâvi kitabın aslına sâdik kalıp onu tebliğ etmek için didinenleri terazinin övgü gözüne; ona hâinlik yapıp tahrif için uğraşanları da terazinin yergi kefesine koymuştur. Hakkı batılla karıştıran, gerçeği gizleyen, emanete riâyet etmeyen, Allah'a karşı kasden yalan söyleyen, kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif eden, peygamberlerini dahi öldüren ve Müslümanları imanlarından saptırıp küfre geri döndürmeye çalışan⁸¹⁶ bazı Ehl-i Kitaplar bu sebeplerden dolayı Kur'ân tarafından yerilmişlerdir. Yerilen bu özelliklerine bazı ayetler ışığında bakmaya çalışalım.

Ehl-i Kitap, hasetçi oldukları için yerilmişlerdir. Örn. *وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ* “*Kitap ehlerinden birçoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*”⁸¹⁷ Bu ayette haber verme üslubu kullanılmıştır. Müslümanlar Ehl-i Kitap hususunda uyarılmıştır. Onlardan bir grup Müslümanlara hasetlik ediyor ve dinden çıkmaları için telkinde bulunuyordu. Müslümanlara dokunan kötülüğe seviniyor, iyiliğe üzülüyorlardı.⁸¹⁸ “İçlerinde” ifadesi hasedin kendilerine verilen kitapta olmadığını, onların kendi içlerinden gelen kötü bir duygu olduğunu gösteriyor. Geri döndürmek anlamındaki “radde” fiilinin “yeruddükum”

⁸¹⁴ Bkz.: En'am, 6/84-90.

⁸¹⁵ Bkz.: Nisa, 4/153; Maide, 5/15, 19.

⁸¹⁶ Bkz.: 2/109; 3/69, 70, 71, 75, 78, 99, 112; 5/68.

⁸¹⁷ Bakara, 2/109.

⁸¹⁸ Taberî, a.g.e., 2/420; İbn Kesîr, a.g.e., 2/18; Zühaylî, a.g.e., 1/294.

şeklinde muzâri kip ile gelmesi, Müslümanların riddet edip şirke dönmelerini çok arzulamalarına delâlet eder. Çünkü irtidâd yeni dinden öncekine geri dönmek demektir. Haset kelimesi nekra olarak geldi ki Müslümanların kalplerinde bir ürperti hâsıl etsin. Sonra da itnâb sanatıyla açıklandı ve kötülüğü pekiştirildi.⁸¹⁹

Ehl-i Kitap, müşriklerle beraber zikredilerek yerilmişlerdir. Örn. لَنْ أَلْبِينَ كَفَرُوا مِنْ ۖ *“Gerek Ehl-i Kitap’tan, gerek müşriklerden olan kâfirler, içinde ebedi kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte onlar, bütün yaratıkların en şerlisidirler.”*⁸²⁰ Bu gruplar birbirlerine atfedilerek vasl sanatıyla bağlanmışlar ve kötü akıbetle uyarılmışlardır. Yaratılmışların en hayırlısı anlamındaki “hayru’l-beriyeye” ile yaratılmışların en şerlisi anlamındaki “şerru’l-beriyeye” ifadelerinde tıbâk sanatı vardır.⁸²¹ İman edip salih amel işleyenler övülmüş; imana gelmeyip fâsit dairede dolaşanlar yerilmiştir. İman ile küfür arasındaki fark, fasılaların tam uyumuyla çarpıcı bir şekilde gösterilmiştir.

Ehl-i Kitap, kötü niyet, söz, fiil ve sıfatları sebebiyle çeşitli şekillerde kınanmıştır. Müşriklerle beraber olan Ehl-i Kitap’ın niyetleri nedeniyle kınanmalarına örnek: مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ *“Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah’a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler.”*⁸²² Kötü sözleri sebebiyle kınanmalarına örnek: *“Kitap ehlinden bir grup, “mü’minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler” dedi.”*⁸²³ Kötü sıfatları nedeniyle kınanmalarına örnek ise, *“Onlardan çoğunun günahta, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarışıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!”*⁸²⁴

“Ehl-i Kitap” terkibi telmih yapılarak yerilmişlerdir. Örn. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ ۖ *“De ki: “Ey Kitap ehli! Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni (Kur’an’ı) uygulamadıkça hiçbir temel üzerine dayanmış değilsiniz.”*⁸²⁵ Allah (c.c.) Müslümanlara “Ey iman edenler”, Ehl-i Kitap’a da “Ey kitap ehli” diyerek kitaplarıyla seslenmiştir. Birinci hitap tarzında mü’minlerin bütün güzel sıfatlarını içine alıp onları övmüştür. İkincisinde ise telmih ve serzeniş vardır.⁸²⁶ Bu son derece

⁸¹⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, 1/310; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 1/670.

⁸²⁰ Beyyine, 98/6.

⁸²¹ Zühaylî, *a.g.e.*, 29/741.

⁸²² Bakara, 2/105.

⁸²³ Ali İmran, 3/72.

⁸²⁴ Maide, 5/62.

⁸²⁵ Maide, 5/68.

⁸²⁶ Suyûtî, *Mu’teraku’l-Akrân*, 3/376.

tahkir edici ve küçültücü bir tabirdir.⁸²⁷ Aynı zamanda aleyhlerine delildir. Sizdeki kitaba inanmanız, bu kitaba da inanmanızı gerektirir. Çünkü hepsi aynı yerden çıkan aynı cins kitaplardır. Ehl-i Kitab'ın beklediği kitabın bu olduğunu bilmelerine rağmen arkalarına atmaları ayıplanmıştır.

Ehl-i Kitab, istifham üslûbuyla ayıplanmıştır. Örn. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ ۖ “*Ey Kitap ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz hâlde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?*”⁸²⁸ Yüce Allah onların inançlarında düzeltmeleri gereken sapmalara dikkat çekmek için istifham inkâri üslûbunu kullanmıştır.⁸²⁹ Onların inkâr etme sebebini Allah'ın bilmemesi düşünülemez. Allah, bu ayetlerde aynı hitabı iki kez tekrarlamış ve onları derinden sarsmıştır. Kendinize gelin, neden bilgi ve belgeleri saklayıp hem kendiniz sapıyor hem de başkalarını saptırmaya çalışıyorsunuz? diye sorguya çekmiştir.

İstifhâm inkâri üslûbuyla kınanmalarına örnek olan diğer bir ayet şöyledir: “*De ki: "Ey kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz?*”⁸³⁰ Bu ayette Ehl-i Kitab yanlış tutumlarından dolayı terslenmiştir. Bir önceki ayette ‘ne diye’ mânâsındaki “limâ”nın tekrar edilmesi onlara yapılan ikinci bir azar ve uyarıdır.⁸³¹ Ehl-i kitab’a doğrudan yapılan nidâda bazen arada ‘kul/de’ lafzı zikredilir, bazen de onlara doğrudan hitap edilir. Doğrudan sesleniş, Yüce Allah'ın onları bizzat hakka çağırma makamı olduğundan yumuşak bir üslûp kullanılır. Fakat bu çağırışı kulak ardı ederlerse, doğrudan hitap kaldırılır, ilahi hitaba muhatap olma şerefi onlardan alınır. Bu durumu vurgulamak için yukarıdaki ayette ‘kul/de’ lafzı arada zikredilmiş ve kendileri doğrudan muhatap alınmamıştır.⁸³²

Ehl-i Kitab ulemâsının gerilmesine gelince, onlar dini temsil ve tebliğ etmeleri gerekirken, tahrif ve tahrîb edip istismâr ettikleri için Kur’ân'ın zemmine muhatap olmuşlardır. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker vazifelerini terk eden, görevlerini su-i istimal eden Yahudi ve Hıristiyan âlimleri, Kur’ân'ın ağır tenkidine uğramışlardır. Örn. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتْلُوا كِتَابَ اللَّهِ جَهْلًا وَلَا يُنَبِّهَهُمُ الرَّاغِبُونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْأَثْمُ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ۖ “*Bunları, rabbâniler, (din adamları) ve ahabâr, (bilginler) günah söz söylemekten ve haram yemekten*

⁸²⁷ Ebussuûd, *a.g.e.*, 3/61; Zühaylî, *a.g.e.*, 6/613.

⁸²⁸ Ali İmran, 3/70,71.

⁸²⁹ Dağdeviren, *a.g.e.*, s. 135.

⁸³⁰ Ali İmran, 3/99.

⁸³¹ Râzi, *a.g.e.*, 8/171; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 4/25; Ebussuûd, *a.g.e.*, 2/63; Zühaylî, *a.g.e.*, 3/344.

⁸³² Aydın Temizer, *Kur’ân’da “De ki” hitabı*, İFAV., İstanbul, 2012, s. 187-189.

*sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!*⁸³³ Rabbâniyyûn, rabbâni kelimesinin çoğuludur. Kendisini tamamen Rabbine adayan, ilimle nefisini terbiye eden, diğerlerine de eğitim ve öğretim yaptırabilecek kadar yüksek seviyede bulunan ilim sahibi âlimlere “rabbâniyyûn” denir.⁸³⁴

Ahbâr ise, “hıbr” veya “habr” kelimelerinin çoğuludur. Hıbr, mürekkep; habr ise, âlim demektir. Terim olarak, Tevrat’ı ve hükümlerini çok iyi bilen, işin özünü kavrayan hahamlara, Yahudi din âlimlerine “ahbâr” denir.⁸³⁵

Ayetin başındaki ‘gerekmez miydi’ anlamına gelen “Levlâ” kelimesinden kasıt azardır. İkinci cümle başına ‘ne kadar da kötüdür’ anlamında “Le bi’se” getirilerek isti’nâfi cümle kurulmuş ve âlimlerin kötülükler karşısında susmaları zemmedilmiştir. Âlimler, yalan söylemeyi ve haram yemeyi sukût ederek onayladıkları için kınanmışlardır. İyiliğe teşvik etme, kötülükten sakındırma görevlerini bırakıp tersini yaptıkları için Kur’ân’dan azar işitmişlerdir. Ayetin sonunda meslek edinme mânâsında “sane’a” fiili muzâri kiple kullanılmıştır. Şimdiki zamanı ifade eden bu kipin aynı zamanda geniş zamanı da kapsıyor olması, onların bunu devamlı yaptıklarını, âdet edindiklerini gösteriyor. Hâlbuki mesuliyetin en büyüğü âlimlerin üzerindedir. Âlimler demişler ki, Kur’ân’da âlimleri kınayıp azarlayan ayetler içinde en şiddetlisi budur.⁸³⁶

Netice itibariyle Yahudi ve Hıristiyan âlimleri, emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker görevini yapmadıkları, dini tahrif edip istismar ettikleri için Kur’ân tarafından azarlanmışlardır. Aynı âkibete dâçar olmak istemeyen İslam âlimleri, “*Sizden kim bir münker (kötülük) görürse, onu eliyle değiştirsin. Gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse, kalbiyle ona buğz etsin. Bu sonuncusu en zayıf bir iman göstergesidir*”⁸³⁷ hadisini sertâc edip dini temsil ve tebliğ etmeye devam etmelidirler.

⁸³³ Mâide, 5/63.

⁸³⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, RBB md., 5/96; Râgıb, *a.g.e.*, s. 191; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 6/208; Yazır, *a.g.e.*, 2/440.

⁸³⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, HBR md., 3/15; Râgıb, *a.g.e.*, s. 113; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 6/209; Karagöz, *Dini Kavramlar*, s. 11; Demirci, *a.g.e.*, s. 11.

⁸³⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, 8/80-81; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 6/248.

⁸³⁷ Müslim, *iman* 78; Tirmizî, *fiten* 2; Ebû Dâvûd, *melâhim* 17; *salât* 232; Nesâî, *iman* 17; İbn Mâce, *ikâme* 155.

3.3.4.1. Yahudilerin Yerilmesi

İsrâil lakabıyla bilinen Hz. Yakûb'un (a.s.) on iki oğlu vardı. Leyla'dan doğan dördüncü oğlu olan Yahuda'ya izafeten İsrâiloğullarına Yahudî denildi.⁸³⁸ Müslümanlara düşmanlıkta insanların en şiddetlisi, hiç şüphesiz Yahudilerdir. Kur'ân en çok bu kavimden bahsetmiş ve kötülüklerini yermiştir. Yahudilerin kınanma ve azarlanma sebeplerinden bazıları şunlardır:

Yahudiler küfre sapmaları sebebiyle yerilmişlerdir. "Benî İsrâil" lâkapları ile bu yaptıklarının bu güzel sığata yakışmadığı hatırlatılmıştır. Örn. **لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ** "*İsrailoğullarından küfre sapanlar hem Davud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın lisanıyla lânetlendiler. Bunun sebebi onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi. Onlar kötülük yaptıkları zaman, birbirlerini kötülükten vazgeçirmeye çalışmazlardı. Ne çirkin davranıştı bu tutumları!*"⁸³⁹ Kâdı Beydâvî ve diğer tefsirciler "İsrâil'e Allah'ın seçkin kulu veya Abdullah mânâsını vermişlerdir.⁸⁴⁰ Bu ayette Yahudiler, Hz. Yakub'un lâkabına izâfe edilerek lânetle ve küfranlıkla yerilmiştir. Tefsircilerin çoğunluğu demişlerdir ki, Hz. Davud'un lisanıyla lanet sebt ashabına (Yahudilere), Hz. İsa'nın diliyle lanet mâide ashabına (Hıristiyanlara) olunmuştu. Eyle ahalsi cumartesi günü zulmettikleri zaman Davud Aleyhisselam onlara lanet etmiş, maymunlara dönmüşler, sofraya ashâbı "maide"nin (sofra) inmesinden sonra nankörlük etmişler, İsa (a.s.) da beddua ve lanet etmiş, domuzlara dönmüşler. Bu lanetin sebebi, nankörlüğü, isyankârlığı ve hakka tecâvüzü alışkanlık haline getirmeleriydi.⁸⁴¹

Verdikleri sözü bozup fitne fesat peşinde koştukları için lânetlenmişlerdir. Örn. **فَبِمَا نَقُضُوا مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ** "*İşte o Yahudileri, verdikleri kesin sözü bozduklarındandır ki lânetledik, onların kalplerini katılaştırdık.*"⁸⁴² Yahudi âlimlerinin birçoğu verdikleri sözü unutup sözlerini tutmadılar. Abdullah b. Selâm⁸⁴³ sözüne sâdik kalan ender şahsiyetlerden biridir. Ayetin başındaki "Bâ" harfi sebep bildirmek içindir. Anlaşmayı bozdukları için lânetledik demektir. "Lânetledik" yani, rahmetimizden kovduk ve uzaklaştırdık. Başlarına felaketler yağdırdık. Sûretlerini

⁸³⁸ *Târîhu't-Taberî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1967, 1/317; Sâbir Taîme, *et-Târîhu'l-Yahûdiyyu'l-Âm*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1991, 1/33-34; M. Beyûmî Mehrân, *Benû İsrâil*, Dâru'l-Ma'rife, İskenderiyye, 1999, s. 38; Karaman, *Dini Kavramlar*, s. 696; Hasan Yenibaş, *Peygamberler Tarihi*, s. 249-251.

⁸³⁹ Mâide, 5/78, 79.

⁸⁴⁰ Beydâvî, *a.g.e.*, 2/6; Ebussuûd, *a.g.e.*, 1/94; M. Beyûmî, *Benû İsrâil*, s. 35; Yazır, *a.g.e.*, 1/48.

⁸⁴¹ Yazır, *Hak Dini*, 3/320-321.

⁸⁴² Mâide, 5/13.

⁸⁴³ Abdullah b. Selâm diyor ki: Allah Resûlü Medine'ye hicret edince herkes gibi ben de görmeye gittim. O'nu görür görmez "*Bu simada yalan yoktur*" diyerek iman ettim. (İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. et-Turkî, Daru Hicr, Kahire, 1997, 3/208; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/451)

veya sîretlerini değiştirdik; maymun ve domuza çevirdik, onları rezîl ettik, cizyeyle vurduk. Bu sebeple nefret edilen bir kavim haline geldiler. “Kâsiyeten” yani kalplerini de kaskatı yaptık artık yumuşayıp imana gelmezler. Kalp katılığı mecâzdır, nasihat dinlemez demektir. Kalp her türlü hayrın ve rahmetin merkezi olduğu için özellikle zikredilmiştir. “Hâinetin” yani, bunların geçmişleri hâinliklerle doludur. Hâla da hâinlik peşindedirler. Kitapları tahrif eden, sözleşmeyi bozan hatta peygamberlerini dahi öldüren bunlardır.⁸⁴⁴ Buradaki yergiler, lânetlenmeleri, kalplerin kaskatı olması, Tevrat’ı tahrif etmeleri, emir ve yasakları unutmaları ve hâlâ ihânete devam etmeleri sebebiyledir. Kullanılan fiillerin muzari olması, bu kötülükleri hâlâ terk etmediklerine işâret eder.

Tevrat’la amel etmedikleri için kitap yüklü eşeğe benzetilerek yerilmişlerdir. Örn. *مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَجْمَلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الضَّالِّينَ* “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁸⁴⁵ Yahudiler biz kitap ehliyiz, siz değilsiniz diye Araplara karşı övünüyorlardı. Allah (c.c.) onları kitap yüklü merkebe benzeterek bu pâyeyi onlardan aldı. Zillet ve meskeneti daha iyi ifâde etmesi için hayvanlardan eşeği seçti. Bu mesel kolayca zihinde yer eden bir benzetmedir. Merkep çok kıymetli kitapları sırtında taşısa bile câhil olduğu için ondan istifade etmesini bilmez. Ona sadece yük ve yorgunluk kalır. Yahudilerin durumu da böyledir. Ellerinde kitap olduğu halde câhil oldukları için onunla amel etmezler. Gelecek son peygamberin vasıfları Tevrat’ta anlatıldığı halde bunu hiç nazarı itibara almazlar, hatta örtbas ederler. Taşıdıkları Tevrat’tan arta kalan, emânete ihânet suçunun vebalidir.⁸⁴⁶

Yahudilerin en büyük cürümlerinden biri de peygamberlerini öldürmektir. Bu nedenle büyük bir azapla tehdit edilmişlerdir. Örn. *لِ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَشْتَلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ* “Allah’ın âyetlerini inkâr edenleri, haksız yere peygamberleri öldürenleri, adâleti isteyip yaymak isteyenlerin canlarına kıyanları, can yakıcı bir azap ile müjdele!”⁸⁴⁷ Acıklı bir azapla müjdeleme sözü, pek alışık olunmayan bir üslûbtur. Aslında müjde iyi, güzel ve insanı sevince, neşeye boğacak şeylerde kullanılır; kötü ve üzücü hususlarda kullanılmaz. Burada tehekküm üslûbu

⁸⁴⁴ Beydâvi, *a.g.e.*, 3/494; Ebussuûd, *a.g.e.*, 3/16; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 6/143; Zühaylî, *a.g.e.*, 3/475; Sâbûnî, *a.g.e.*, 1/333; Yazır, *a.g.e.*, 3/184.

⁸⁴⁵ Cuma, 62/5.

⁸⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, 22/633; Beydâvi, *a.g.e.*, 8/212; Râzi, *a.g.e.*, 30/5; Ebussuûd, *a.g.e.*, 8/248; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 28/213-214; Eren, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, s. 162; Çelik, *Kur’ân’da İnsan*, s. 360-361.

⁸⁴⁷ Ali İmran, 3/21.

kullanılmıştır. Yani kâfirlerle alay edilmiştir. Bir taraftan kötü akıbetleri anlatılırken, diğer yandan da kaçırmış oldukları bir müjde hatırlatılmıştır.

Yahudiler, maymuna çevrilme temsiliyle ayıplanmışlardır. Örn. *فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُبُوا بِهِ* *بِعَنْتُهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ* “Yasaklandıkları şeylerden vazgeçmeye yanaşmayınca da onlara “aşağılık maymunlar olun” dedik.”⁸⁴⁸ Bu ifadenin fiziksel bir dönüşmeye mi, yoksa ahlâkî ve manevî bir değişim ve bozulmaya mı işaret ettiği hususunda Kur’ân’da bir açıklama yoktur. Müfessirlerin çoğunluğu, İbn Abbas ve Katade’den gelen “Gençleri maymun, yaşlıları domuz oldu ve üç gün sonra da öldüler nesilleri türemedi” rivayetine dayanarak fiziksel dönüşümü savunmuşlardır.⁸⁴⁹ Tabiîn müfessirlerinden Mücâhid ise, “Onların kalpleri değişti; (bedenî olarak) maymunlara dönüşmediler” demiş ve bunun emir olmadığını kinayeli temsili bir ifade olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁰

Netice itibariyle, bu âyeti bir ‘tür’ değişmesi olarak değil, ahlâk ve karakter dejenerasyonu temsil eden bir ifade olarak anlamak sanki daha uygun görünmektedir. Kendilerini maymunlar gibi aşağılık ve gülünç duruma düşürecek, maskara yapacak davranışları seçen ve bunda ısrar eden Yahudilere “Madem böyle olmak istiyorsunuz o halde böyle olun ve böyle kalın!” denerek ahlâkî erdemleri yitirmeleri, maymun ve domuz gibi hayvânî hayat yaşamaları yerilmiştir.

3.3.4.2. Hıristiyanların Yerilmesi

İslâmî literatürde hıristiyanlar için Nasrânî, Mesîhî ve İsevî adları kullanılır. Kur’ân’da on dört yerde geçen nasârâ kelimesinin menşei hakkında, Hz. İsa’nın yardım talebine havarilerin olumlu cevap vermeleri sebebiyle⁸⁵¹ “yardım etmek” anlamındaki nasr kökünden geldiği veya Hz. İsa’nın memleketi olan Nasıra şehrine nisbet edildiği belirtilmektedir. Bu dinin mensupları Batı dillerinde Christian, Türkçe’de Hıristiyan şeklinde adlandırılır.⁸⁵²

Hıristiyanlar tevhid inancına sâdik kalmaya ve Hz. İsa’ya yardım etmeye kesin söz vermelerine rağmen, sözlerinde durmamışlardır. Yaptıkları bu vefasızlık “nasârâ/yardımcılar” kelimesiyle onlara hatırlatılarak yerilmişlerdir. Örn. *وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا بِهِ*

⁸⁴⁸ Araf, 7/166.

⁸⁴⁹ Bkz.: Bakara, 2/65 tefsiri: Alusî, *a.g.e.*, 2/283; Râzi, *a.g.e.*, 3/119-120; Kurtubî, *a.g.e.*, 168-174; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/426-429; Beydâvi, *a.g.e.*, 2/86; Ebussuud, *a.g.e.*, 1/110; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 1/544.

⁸⁵⁰ Bkz.: Bakara, 2/65 ayetin tefsiri; Taberî, *a.g.e.*, 2/68-75; Zühaylî, *a.g.e.*, 1/199; Yazır, *a.g.e.*, 1/317; Diyanet, *Kur’ân Yolu*, (Hey’et) 1/139.

⁸⁵¹ Bkz.: Ali İmran, 3/52; Saf, 61/14.

⁸⁵² Sinanoğlu, DİA., “Hıristiyanlık” md., 17/328; Karaman, *Dini Kavramlar*, s. 517; Yazır, *a.g.e.*, 1/314.

“Biz *تَنَازَى أَخَذْنَا مِبَاقِهِمْ فَتَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَعْرَبْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ*” *Nasranî’yiz, Hıristiyanız diyenlerden de kesin söz aldık. Fakat onlar da kendilerine tebliğ olunan derslerden birçoğunu unuttular. Bu yüzden Biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek kin ve nefret bıraktık. Allah onların meslek haline getirdikleri bu işleri bir bir yüzlerine çarpacaktır.*”⁸⁵³ Kur’ân, Hıristiyanları “İnnâ Nasârâ” sözleriyle kınadı. Bunun mânâsı, ‘muhakkak ki biz Hz. İsa’nın yardımcılığıdır’ demektir. Ne var ki onlar, Hz. İsa’nın değil mel’ûn şeytanın yardımcılığı oldular. Söyledikleri lafta kaldı, icraata yansımada. Oysaki Allah’a ve peygamberlerine özellikle de Son Peygamberine iman edeceklerine dâir “mîsâk” yani kesin söz vermişlerdi. Nitekim Hıristiyan bir âlim olan Varaka b. Nevfel⁸⁵⁴ bu sözü unutmasa da birçoğu Yahudiler gibi hemen unuttular ve sözlerinden döndüler. Bunun için Allah da aralarında kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık bıraktı. Yaptıklarının cezasını kıyamette görecekler. Yaptıklarına “sanat” denilmesi, kitabı tahrif etmek ve antlaşmayı bozmak gibi kötü işlerde becerikli olduklarına işaret eder. Sanat sevdasıyla Allah’ı, peygamberi, din ve diyaneti unutmaları zararlı bir sanat olarak tasvîr edilmiştir.⁸⁵⁵

Hıristiyanlar, Allah’a hem oğul isnâd ettiler hem de onun ilah olduğunu iddia ettiler. Kur’ân, onların bütün iddialarını nefretle kınamıştır. Örn. *لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا، تَكَادُ ۞* “*Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Rahman'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden; neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir! Hâlbuki çocuk edinmek Rahman'ın şanına yakışmaz.*”⁸⁵⁶ Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müşriklerin “Rahman, evlat edindi” sözü oldukça büyük bir iftiradır, son derece çirkin bir şey ve büyük bir cürümdür. Rahmana evlâd edinmek yakışmaz. Çünkü O’nun celâli ve azameti buna aykırıdır. Bu söz sonradan var olma mânâsına gelir ve büyük bir eksikliklerdir. Yüce Allah böyle bir eksikliklerden uzaktır. Çünkü O, ezelî ve ebedîdir. Bütün yaratıklar O’na sadece kul olabilir. Son cümlede gâipten muhataba sîgasına geçilmesi,

⁸⁵³ Mâide, 5/14.

⁸⁵⁴ Allah Resûlü’ne ilk vahiy gelmeye başladığında, Hatice Validemiz (r.anh) durumun ne olduğunu öğrenmek için amcasının oğlu olan Varaka b. Nevfel’e gittiğinde, “Yâ Hatice! O doğru sözlü bir insandır. Gördüğü, nübüvvetin ilk başlangıcında görülmesi gerekenlerdir. O’na gelen Namus-u Ekber ’dir. Hz. Musa’ya ve Hz. İsa ’ya (a.s.) da o gelmiştir. Yakın zamanda O, peygamber olacaktır. Eğer o günlere yetişebilirim, ben de O’na iman eder ve mutlaka muzahir olurum.” (Buhârî, bed’ü’l-vahy 3.)

⁸⁵⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, 2/217; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 5/30; Ebussuûd, *a.g.e.*, 3/17; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 6/146; Yazır, *a.g.e.*, 3/186.

⁸⁵⁶ Meryem, 19/89-92.

yerginin mübalağasına işaret eder.⁸⁵⁷

Tevhîd inancını bırakıp teslîse inanan Hıristiyanlar'ı Kur'ân yermiş ve onlara cenneti haram etmiştir. Örn. *لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ ... مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ... حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ ... لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* “*Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kesinlikle kâfir oldu... Kim Allah'a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır... 'Allah, için üçüncüsüdür' diyenler de kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elbette, elem dolu bir azap dokunacaktır.*”⁸⁵⁸ ‘Üçün üçüncüsü’ demek ‘Allah Meryem oğlu Mesih'tir’ demenin diğer bir tâbidir. Bu iki tâbir; biri tevhid sûretinde şirk, diğeri de şirk içinde tevhid iddiâ eden Hıristiyanların teslîsinin her iki yönü ile küfür olduğunu anlatmaktadır. Bu ayetler Hıristiyanlığın bütün fırka, taife ve mezheplerinin dalâlette olduklarına delâlet eder. Bunlar ister ‘Mesih üç ilâhın üçüncüsüdür’ desinler, isterse ‘Mesih Allah'ın oğludur’ desinler veya da ‘Allah Meryem oğlu Mesih'in tâ kendisidir’ desinler fark etmez, hepsi şirktir. Tevhide dönenler müstesnâ, teslis akîdesinde kalanlara cennet haramdır. Binâenaleyh bunlarda dînî esâsı, birinci rüknü olan “Allah'a îmân” şartı esasen mevcut değildir.⁸⁵⁹

Teslîsden Tevhîde geri dönmeyen Hıristiyanlar cehennemle tehdit edilmiş ve kötü akıbet yönüyle yerilmişlerdir. Örn. ﴿إِظْلِقُوا إِلَى ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ، لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ الْحَرِّ﴾ “*Haydi gidin o üççatallı gölgeye! Gidin ama o ateşten sizi korumaz, size gölgelik olmaz.*”⁸⁶⁰ “Haydi gidin o üç çatallı gölgeye!” ifadesinde tehekkümü/alaylı bir istiare vardır. Çünkü “*Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler. Ne serin ve ne de faydalı olmayan zifirî bir gölge içindedirler.*”⁸⁶¹ Ateşin burada, ‘gölge’ olarak isimlendirilmesi, o ateşin onları bütün yönlerden tamamen kuşatması itibariyle bir mecazdır. Katâde, ‘gölgeden’ maksad, kendilerini çepeçevre kuşatan ateşin dumanıdır der. Gölgenin çatallanması, dumanın büyük oluşundandır. İbn Abbas, gölgenin “üççatallı” olması, teslis’e inanan Hıristiyanlar içindir der. Yani, “baba-oğul-ruhu'l-Kudüs” şeklinde bir inanca sahip olan Hıristiyanlar, “ceza amelin cinsindedir” prensibine göre böyle üççatallı bir azapla cezalandırılacaklardır.⁸⁶²

Aslında teslis İncil’lerde yoktur. Hıristiyanlar teslise şu cümleyi dayanak

⁸⁵⁷ Zemahşerî, *a.g.e.*, 4/57; Ebusuûd, *a.g.e.*, 5/282; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/519-522; Zühaylî, *a.g.e.*, 8/512-513.

⁸⁵⁸ Mâide, 5/72-73.

⁸⁵⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, 2/276; Kurtubî, *a.g.e.*, 8/99-100; Zühaylî, *a.g.e.*, 3/630; Yazır, *a.g.e.*, 3/312.

⁸⁶⁰ Murselât, 77/30, 31.

⁸⁶¹ Vâkıa, 56/42-44.

⁸⁶² Alûsi, *a.g.e.*, 29/175; Râzi, *a.g.e.*, 30/275; Zühaylî, *a.g.e.*, 30/351; Şadi Eren, *a.g.e.*, s. 244.

gösterirler: “İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edin; onları Baba ve Oğul ve Ruhul-kudüs ismiyle vaftiz eyleyin.”(Matta, 28,19.) Buradan istilâhi anlamda teslis çıkarmak mümkün değildir. Bunu çıkarmanın Kur’ân’daki “Allah’a, Resûlüne ve ulu’l-emre itaat edin” (Nisa, 4/59) emrinden veya Besmeledeki Allah, Rahmân ve Rahîm vasıflarından bir teslis çıkarmaktan farkı yoktur.⁸⁶³

Hıristiyanların rahiplerini “rab” edinmesi, tarihin belli bir dönemine âit tarihsel bir vâkıâ değildir, bu uygulamanın kaynağı, tahrîfe uğramış İncil pasajlarında da mevcuttur. Matta İncil’inde şöyle denmektedir: “Yeryüzünde her ne bağlarsan, göklerde bağlanmış olacak ve yeryüzünde her ne çözersen, göklerde çözülmüş olacak.”(Matta, 16/19) Zîrâ Hıristiyanların şuan ki inançları, geçmişte yapılan konsillere dayanmaktadır. Bu konsiller, kendilerini ‘Şâri’ (hüküm koyucu) yerine koyarak, itikâdî ve amelî hükümleri koyup kaldırmışlar, Hıristiyanlar da onlara tâbî olmuşlardır. Böylece din adamları sınıfı, pek az dinde sahip olunan bir otorite elde etmişlerdir.⁸⁶⁴

Kur’â’na göre hiçbir zümrenin veya milletin diğerlerine karşı ne üstünlüğü vardır ne de alçaklığı. Üstünlük ancak iman ile takvada; alçaklık da küfür ile münkerâtta olur. Kur’ân, bir kimseyi överken veya yererken onun kimin akrabası olduğuna, hangi milletin uyruğu olduğuna bakmaz. Bilakis rabbiyle olan irtibatının derecesine bakar. İyi gördüyse örnek alınsın diye metheder; kötü gördüyse ibret alınsın diye zemmeder. Suçluyu zemmederken dahi hep gönlünün diliyle konuşur.

3.4. AMEL YÖNÜNDEN YERGİLER

Kur’ândaki zem sebeplerinden biri de ameldir. Çünkü amel imanın dışı yansıyan yüzüdür. Amelsiz iman zayıf kalır. Sadece iman edip amel etmemek yeterli olmaz. Kur’ân, önce iman edip sonra salih amel edenleri övdüğü gibi imansızlığı ve kötü amelleri yermiştir. Kur’ân, geçmiş ümmetler içinde kötü tutum ve davranışlarıyla meşhur olanlardan ve onların kötü akıbetlerinden haber vermiştir. Kötü amellerin zemmedilmesinin sebeplerinden birisi de mü’minleri kötülükten tiksindirmek, iyiliğe teşvik etmek, kâfirleri de tehdit etmek ve uyardırmaktır.

⁸⁶³ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, s. 45, 46.

⁸⁶⁴ Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir, 1996, s. 291.

3.4.1. Geçmiş Ümmetlerdeki Kötü Şahsiyetlerin Yerilmesi

Geçmiş ümmetlerdeki kötü şahsiyetli şahıslar, kendilerine tebliğ edilen risâlet karşısında aldıkları pozisyona göre ikiye ayrılmıştır. İştittik ve itaât ettik diyenler methedilmiş; işittik ve isyân ettik diyenler zemmedilmiştir. Yerilenlerin içinde toplum bazında, Âd kavmi, Semûd kavmi ve Lût kavmi; fert planında erkeklerden Nemrûd, Kârûn ve Firavun; kadınlardan Hz. Nuh'un hanımı, Hz. Lut'un hanımı ve Mısır veziri Aziz'in hanımı başta gelir. Kur'ân, bu kavimleri ve şahısları yalancılıklarından ötürü tek tek veya topluca zemmetmiştir.⁸⁶⁵

Hiz. Yusuf'a aşkından divane olan Mısır veziri Aziz'in hanımı Zeliha, ona "heyte lek" yani, 'haydi yaklaş, gel bana' diyerek çirkin bir teklif yaptığı için Kur'ân tarafından zemm edilmiştir.⁸⁶⁶ Daha sonra evlendikleri yönündeki rivayetleri bazı müfessirler kabul etmezler. Hiz. Yusuf'un, karakteri zayıf olan bir kadınla evlenmesinin onun peygamberlik izzetini zedeleyeceğini söylerler.⁸⁶⁷

Bir peygambere hanım olabilme lütfuna mazhar oldukları halde bunu değerlendiremeyen Hiz. Nûh ile Hiz. Lût'un eşleri, beylerine iman etmeyip hâinlik ettikleri için Kur'ân'da zemm edilmişlerdir.⁸⁶⁸ Buradan anlaşılıyor ki, eğer bir kadın küfür üzere ölmüşse eşi peygamber dahi olsa onu cehennemden kurtaramaz. Aynı şekilde bir hanım iman ile öldüyse beyi Firavun da olsa onu cennetten çıkaramaz. Atıfta bulunduğuz ayetin peşinden gelen ayette Firavun'un hanımı Hiz. Âsiye ve zina iftirasına uğrayan Hiz. Meyem'in anlatılıp örnek verilmesi de mânidârdır. Bu iki ayette anlatılan her iki kadın arasında iman ve küfür açısından kıyaslama vardır. Fark daha iyi anlaşılın ve methedilenler örnek alınsın diye ikisi birarada verilmiştir.

3.4.1.1. Nemrud ve Benzerlerinin Yerilmesi

Nemrud, zayıf bir kul olduğu halde saltanatına güvenerek Rablık iddia eden, Yüce Allah ile boy ölçüşmek için Hiz. İbrahim (a.s.) ile münazaraya girişen, yenilince de sonra sinirlenip kendince Allah'a savaş ilan eden, gökyüzüne ok atarak O'nu vurmaya çalışan bir adamdır.

Kur'ân, Nemrud'u kibrinden ve Rablık iddiasından ötürü zemmeder. ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ

الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ أَنِيَهُ اللَّهُ الْمَلِكُ إِذْ قَالَ لِبْرَاهِيمَ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ

⁸⁶⁵ Bkz.: Toplu zem: 22/42; Ferdî zem: Nuh, 26/105; Ad, 26/123; Semûd, 26/141; Lut, 26/160.

⁸⁶⁶ Yusuf, 12/30 tefsiri için Bkz.: Kurtubî, *a.g.e.*, 11/338; İbn Âşûr, 12/261; Sâbûnî, *a.g.e.*, 2/49.

⁸⁶⁷ Bkz.: Alûsî, *a.g.e.*, 13/5; Mevdûdî, Ebu'l-Ali, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/456.

⁸⁶⁸ Tahrim, 66/10 tefsiri için Bkz.: Kurtubî, 21/103-104; Beydâvi, 8/263-264; Râzi, 30/49.

بِ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الضَّالِّينَ “Allah kendisine hükümdarlık verdi diye şımararan İbrâhim’le Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrâhim, ‘Benim Rabbim hayatı veren ve hayatı alandır’ demişti. O: ‘Ben de diriltir ve öldürürüm’ dedi; Bunun üzerine İbrâhim: “Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen de batıdan getirsene” der demez, kâfir dona kaldı. Zaten Allah zalimleri hidayet etmez, emellerine kavuşturmaz.”⁸⁶⁹

Saltanatın gururu ve ihtişamıyla başı dönen Nemrud, kendisinde ulûhiyyet alâmeti görmeye başladı ve Hz. İbrahim’le tartışmaya girdi. Bu münâzarada Hz. İbrahim birbiriyle irtibatlı iki aşamalı, tümevarım metodunu uyguladı. Önce imâte/öldürme ve ihyâ/diriltme delilini kullandı. Nemrud mugalata/gözbağcılık kasdıyla iki adam getirtip birisini öldürdü, diğerini serbest bıraktı. İşte ben de öldürüp diriltiyorum, diyerek Hz. İbrahim’in getirdiği delili çarpıtmaya çalıştı. Sonra Hz. İbrahim mikro âlemden makro âleme geçti ve ondan güneşi batıdan doğdurmasını istedi. Böyle bir hüccet karşısında Nemrud dut yemiş bülbüle döndü.⁸⁷⁰

Bazı âlimler, Hz. İbrahim’in gizli delilden zâhir delile geçtiğini ifade etseler de esasında her iki delil de aynı hüccetin devamıdır. Zîra kâinatta tek bir nizam ve tek bir hükümrân vardır. Bunlardan birini yapamayan zaten diğerini de yapamaz. Birini yapabilen ise, elbette diğerini de yapabilir.⁸⁷¹ Doğudan doğan güneşi, Allah isterse batıdan da doğdurtabilir. Kurumuş toprağa hayat veren Allah, isterse ölüyü de diriltebilir. Nemrud ise, hayat ve ölümün mahiyetini bile anlamaktan âcizdir.

Elem tera? / Görmedin mi? buyruğundaki soru, Nemrud’un aptallığı için taaccüb⁸⁷² ifade eder. Buradaki görme fiilinden maksat, gözle değil kalb ile görmek yani anlamaktır. Görme fiilinin özellikle tercih edilmesi, olayın bizzat gerçekleştiğini pekiştirir mahiyettedir. Sanki muhatap bakıyormuş gibi bir üslûp kullanılmıştır. Bu şekilde Nemrud’un delil getirmedeki sersemliğine daha çok dikkat çekilmiştir. Nemrud’un ismini zikretmeye gerek bile duyulmamıştır. Çünkü isminin ne bir kıymeti ne de bir ehemmiyeti vardır. Ona mülkü verenin Allah olduğu özellikle belirtilmiş olması Nemrud’un aleyhine bir delildir. Bu mülk onu kibirlendirmiş, azdırmış ve neticede Allah’ın azarına yol açmıştır. Ayetteki ‘yaşatma’ ve ‘öldürme’ fiillerinde muzari kipin tercih edilmesi, Allah’ın her an fa’âl olduğunu göstermektedir.⁸⁷³

Ayet-i kerimde ‘Hayatı verir ve alır benim Rabbim’ denmedi, ‘Benim Rabbim

⁸⁶⁹ Bakara, 2/258.

⁸⁷⁰ Alûsi, a.g.e., 3/15-19; Yazır, a.g.e., 2/176-177; Ulutürk, a.g.e., s. 208.

⁸⁷¹ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyyet, s. 414-415.

⁸⁷² Kendisi için garip sayılacak bir şey karşısında insanda hâsıl olan şaşma halidir. (Bilgegil, a.g.e., s. 54.)

⁸⁷³ Zemahşerî, a.g.e., 1/488-490; Râzi, a.g.e., 7/23-24; Kurtubî, a.g.e., 4/286-287; Beydâvi, a.g.e., 2/632; Zühaylî, a.g.e., 2/29.

hayatı veren ve alandır' dendi. Bu iki cümle arasında fark vardır. Şayet birinci şekilde olsaydı, Rabbim hayatı vermeye de almaya da kâdirdir, ama aynı şeyi diğerlerinin yapmasını engelleyemez olurdu. Cümle orijinal haliyle, hayatı verenin de alanın da sadece Allah olduğunu gösterir. Çünkü tartışma, ruh verme veya ruhunu alma konusunda değil, fâilin tek ya da daha fazla olması konusundadır. "Rab" kelimesinin cümle başına gelmesi Nemrud'un iddiasını çürütmüştür.⁸⁷⁴ Allah, büyüklük taslayan Nemrud'a küçücük sivrisineği musallat edip onu helak etmiştir.

3.4.1.2. Kârun ve Benzerlerinin Yerilmesi

Kârun, Hz. Musa (a.s.) devrinde yaşayan, malı ile gururlanıp haddini aşan, Allah'ın zekât emrini dinlemediğinden malı ile birlikte yerin dibine batan dünya zenginlerinden biridir. Nankör şımarık zengin sıfatlarıyla meşhur olmuştur.

Firavun siyasî zulüm ve baskıda sembol olduğu gibi, Karun da malî baskı ve vurgunculukta semboldür. Kârun, karaborsacı, vurguncu, hortumcu ve kapitalisttir. Tevrat'ı en iyi bilenlerden biri olmasına rağmen, akrabası olan Hz. Musa'ya isyan etti. Malıyla kibirlenen Kârun'a şöyle nasihat edildi: 'Allah'ın sana verdiği nimetle şımarma! Eğer şımarmaya devam edersen Allah, malı senden çeker alır ve cezayı verir. Malı hayır yolunda kullanarak şükretmeye başlarsan, Allah malını artırır ve sana bol sevap verir. Dünyadaki nasibini de unutma, ama israf da etme. Allah sana nasıl verdiyse, sen de başkalarına ver, cimrilik etme, zekâttan mal kaçırma.' Fakat o, bütün bu nasihatleri dinlemeyip Allah'ın lütfunu inkâr etti. Servete zekâsı ve ticarî işlerdeki tecrübesi sayesinde sahip olduğunu iddia etti. Allah da onu malıyla birlikte yerin dibine batırdı.⁸⁷⁵

Kur'ân, Kârun'u malına güvenip şımarmasından ötürü zemmetmiştir. إِنَّ قَارُونَ ۙ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَتَغَىٰ عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوبَ بِالْمُعْصِبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ "Yoldan sapanlardan biri olan Karun da Mûsa'nın ümmetinden olup onlara karşı böbürlenerek zulmetmişti. Ona hazineler dolusu öyle bir servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir bölük zor taşırdı. Halkı ona: 'Servetine güvenip böbürlenme! Zira Allah böbürleneni sevmez!' demişti."⁸⁷⁶

Ayetin başında Karun'un ismi, "inne" edatıyla pekiştirilerek zikredilmiştir. Bu durum onun hakkında gelecek haberin doğruluk derecesini artırır. Karun için

⁸⁷⁴ Fadl Hasen Abbâs, *el-Belâğatu Funûnuhe ve Efnânuhe, İlmü'l-Meâni*, s. 210.

⁸⁷⁵ Râzi, *a.g.e.*, 25/14-17; Kurtubî, *a.g.e.*, 16/312-322; Ebussuûd, *a.g.e.*, 7/24-25; Yazır, *a.g.e.*, 6/202; Zühaylî, *a.g.e.*, 10/528-530.

⁸⁷⁶ Kasas, 28/76.

İsrâiloğullarından denmemiş, Hz. Musa'nın kavminden denmiştir. Bununla iki şeye dikkat çekilmek istenmiş olabilir. Birincisi, onlara peygamber gönderildiği ispat edilmiştir. İkincisi, Karun'un Hz. Musa ile akrabalık bağı olduğuna işaret edilmiştir. Karun'un en büyük kötü sıfatlarından biri malıyla azmasıdır. Bu nedenle 'fâ' harfiyle 'vasl' yapılmış ve azdığını ifâde eden 'beğâ' fiili gelmiştir. Zekâtı verilmeyen mallar mânâsında "kunûz" ismi, özellikle onun zekât vermeyi reddettiğini ifâde eder. Anahtarların çokluğu, malın bolluğundan kinâyedir. Lâ tefrah" ve "el-ferihîn" kelimeleri arasında, cinâs-ı iştikâk⁸⁷⁷ sanatı vardır. Dünya malına sevinmemek gerektiği nasihatla bildirilmiş ve buna uygun olarak ayet sonunda 'Allah'ın dünya malına sevinenleri sevmediği' bildirilmiştir. Bu hükmün yine 'inne' edatıyla belirtilmesi ayet başındaki diğer 'inne'ye uygun düşer. Karun, bir kişi olmasına rağmen, sevinenler mânâsında 'ferihîn' çoğul kalıbı kullanılmıştır. Burada kullanılan tümevarım metoduyla genel bir hüküm çıkarılmıştır.⁸⁷⁸

3.4.1.3. Firavun ve Benzerlerinin Yerilmesi

Kur'an'da yetmiş dört yerde geçen Firavun Hz. Musa'nın karşısında yer alan, büyüklük taslayan, böbürlenene, ilâhlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, yaptırdığı gökdelenin üzerine çıkıp orada Allah'ı arayan, halkını küçümseyip zayıfları ezen, tahtını korumak için bütün erkek çocukları hunharca boğazlatan, gerçeklere sırt çeviren bir dinsizdir. İktidar ve mevkiye dayanıp 'Ben sizin en büyük rabbinizim' diyerek mutlak hâkimiyetini ilan eden Firavun, zâlimlik, gaddarlık, despotluk, zorbalık gibi bütün kötü sıfatların sembolü haline gelmiştir. Kızıl denizde boğularak inançsız giden Firavun'un cesedi, herkese ibret olması için çürütülmemiştir.

Kur'ân, Firavun'u Hz. Musa'nın gösterdiği mucizeleri yalanlamakla kalmayıp onunla mücadeleye giriştiği için zemmetmiştir. فَكَذَّبَ وَعَصَى، ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى، فَحَشَرَ فَنَادَى، فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى، فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى "Fakat o, Mûsâ'yı yalanladı ve isyan etti. Sonra sırtını dönüp Mûsâ'ya karşı bir çalışma içine girdi. Adamlarını topladı ve onlara: 'Sizin en yüce rabbiniz benim!' dedi. Allah da onu, ibret verici şekilde âhiret ve dünya cezasıyla cezalandırdı."⁸⁷⁹ Bu ayetlerin başında 'saddaka' ve 'etba'a'ya bedel olarak 'kezzebe' ve 'asâ' fiileri gelip Firavun'u çift yönlü zemmetti. Bunun anlamı şudur.

⁸⁷⁷ Mânâları farklı olan kelimeler arasında yazılış ve söyleyiş birliği veya benzerliğine cinâs denilir. Aralarında türeme ilgisi bulunan iki lafzın meydana getirdiği cinâsa da cinâs-ı iştikâk denir. (Bilgegil, a.g.e., s. 320; Külekçi, a.g.e., s. 224)

⁸⁷⁸ Zemahşerî, a.g.e., 4/522-523; Beydâvi, a.g.e., 6/471-472; İbn Âşûr, a.g.e., 2/175-176; Sâbûni, a.g.e., 2/445

⁸⁷⁹ Nâziât, 79/21-25.

Firavun Hz. Musa'yı tasdik edip ona tâbi olacağı yerde, yalanlayıp ona isyan etti. Sonra Firavun fikrî isyandan fiilî boykota geçti ve Hz. Musa'ya arkasını döndü. Bu anlamı ifâde eden 'edbera' fiili onun ulu'l-azm olan bir peygambere yaptığı saygısızlığı gösterir. Bununla da kalmadı, Hâmân'ı ve adamlarını toplayıp kendini rab ilan etti. Sonra "*Bırakın beni, şu Mûsâ'yı öldüreyim*"⁸⁸⁰ dedi. Bu üslûp Firavun'un aczini, mağlubiyetini ve çaresizliğini ortaya kodyu. Allah'ın ona verdiği cezayı ifade eden ayette, âhiret dünyadan önce zikredilmiştir. Bunun sebebi, oradaki azabın daha şiddetli ve kalıcı olduğuna, buradakinin ise daha hafif ve geçici olduğuna işaret etmek için olabilir.⁸⁸¹

Kur'ân, Allah'a kafa tutan bu Firavun'u, hem kendisi sapan hem de başkasını saptıran tâğut olması yönüyle zemmetmiştir. Örn. ﴿ وَأَصْلًا فِرْعَوْنُ قَوْمُهُ وَمَا هَدَىٰ ﴾ "*Firavun, halkını saptırdı, (onları kurtuluşa değil, yanlış yola, çıkmaza sürükledi) onlara doğru yolu göstermedi.*"⁸⁸² Yani onları öyle bir yola sevk etti ki, hem dünyalarını hem de ahiretlerini kaybettiler. Dünyada acı çekerek küfür üzerine ölüp gittiler, ama yine kurtulamadılar, çünkü uhrevî azap onları bekliyordu. Burada Firavun'un "Ben size ancak doğru yolu gösteriyorum"⁸⁸³ sözü hatırlatılmış ve azarlanarak onunla alay edilmiştir. Güya rableri olarak, onları islah etmeli ve kemale erdirmeliydi. Firavun kendisi hidayette değildi ki halkına nasıl hidayet etsin. "Saptırdı" ile "hidayet yolunu göstermedi" buyrukları arasında tıbbâk sanatı vardır.

Firavun isminin ayette açıkça geçmesi yergi ifade eder. Çünkü o, bütün felâketlerin birinci derecede sorumlusuydu. Ma'siyette ona körükörüne itaat eden halkı da elbette masum değildi. Ayette Firavun için 'saptırmak' anlamında 'edalle' ettiren fiili kullanılmıştır. Bu fiil Firavun'u lafzen ve mânen zemmeder. Çünkü Firavun Rab olmadığını kendisi de biliyordu, ama bunu halkından saklıyordu. Dalâlet kelimesinin, hidayetten önce zikredilmesinin sebebi, Firavun'u daha fazla zemmetmek içindir. Zira o, Hz. Musa'nın gerçekten peygamber olduğunu bilmesine rağmen, bunu bir türlü gururuna yediremiyor, tahtını kaybetme endişesiyle gerçekleri halkından gizliyordu.⁸⁸⁴ Bütün bunlar Kur'ân'da haber verme üslûbuyla anlatılmış ve onun gibi olanlara ayağınızı denk alın denmiştir. Mü'minlere de halkı irşad yolunda elde ettiğiniz başarıları sahiplenip firavunlaşmanın ihtarı vardır.

⁸⁸⁰ Mu'min, 40/26.

⁸⁸¹ Zemahşerî, a.g.e., 6/306-308; Kurtubî, a.g.e., 22/53-57; Beydâvi, a.g.e., 8/495-497; İbn Âşûr, a.g.e., 16/272; İbn Kesîr, a.g.e., 14/242.

⁸⁸² Tâhâ, 20/79.

⁸⁸³ Mu'minûn, 40/29.

⁸⁸⁴ Beydâvi, a.g.e., 5/645; Ebussuûd, a.g.e., 6/32; İbn Âşûr, a.g.e., 16/272; Sâbûnî, a.g.e., 2/242.

3.4.2. İslam Düşmanı Kötü Şahsiyetlerin Yerilmesi

Hiz. Muhammed'in (s.a.s.) bütün insanlığa peygamber olarak gönderilmesi, bazı insanlar için imtihan vesilesi olmuştur. O'nun risaletine iman edip O'na tabi olanlar medih makamına çıkarken, O'nun risaletini inkâr edip O'na isyan eden İslam düşmanı kötü şahsiyetli kimseler zem makamına düşmüştür. Bu sayede elmas ruhlular Ebû Bekirler ile kömür ruhlular Ebû Cehiller birbirinden ayrılmıştır. Kur'ân, ümmet-i Muhammed içindeki güzel şahsiyetli elmas ruhlular övüp saidler/cennetlikler defterine yazarken, kötü şahsiyetli kömür ruhlular yerip şakiler/cehennemlikler listesine kaydetmiştir. Bu kara listedekiğrudan Ebû Cehil ve Velfid b. Muğîre gibi diğer küfür önderlerini de dolaylı olarak yermiştir.

3.4.2.1. Ebû Cehil ve Benzerlerinin Yerilmesi

Asıl adı, Amr b. Hişâm b. Muğiredir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) 'Ebu'l-Hakem' olan künyesini İslâmiyet'e olan düşmanlığı sebebiyle 'Ebû Cehil' olarak değiştirmiş ve onu 'bu ümmetin firavunu' olarak nitelemiştir.

Bu firavunu ve benzerlerini zemmeden pek çok ayetten⁸⁸⁵ bir tanesi şöyledir: *بِأَرْأَيْتَ الْآلِيَّ يٰٓيٰهَى، عَبْدًا إِذَا صَلَّى... كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَهُ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ، نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ، فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ، سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ* *"Baksana şu namaz kılan, o mükemmel kulu engelleyen kimseye... Hayır! Hayır! Olmaz böyle bir şey! Eğer bu tutumundan vazgeçmezse, onu perçeminden tutup cehenneme sürükleriz. Evet, o yalancı ve suçlu perçeminden tutup sürükleriz. Haydi, taraftarlarını çağırın. Biz de zebânileri çağıracağız. Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş."*⁸⁸⁶

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre: Ebû Cehil, Resûlullah'ı namaz kılarken görürse muhakkak boynunu çiğneyip yüzünü sürteceğine dair Lât ve Uzza'ya yemin etti. Daha sonra peygamberimizi namaz kılarken gördü. Dediğini yapmak için yanına gitti, fakat birdenbire ürküp geri döndü. 'Ne oldu sana?' denildiğinde, onunla benim aramda ateşten bir hendek ve ürkütücü bir yaratık var dedi.⁸⁸⁷

İkrime'den gelen diğer bir rivâyete göre, yanına gidip şöyle dedi: 'Ben sana burada namaz kılma demedim mi?' Allah Resûlü (s.a.s.) ona sert bir şekilde cevap verince: 'Beni ne ile tehdit ediyorsun? Vallahi, ben bu çevrede en çok taraftarı olan kimseyim' dedi. Bunun üzerine nâzil olan⁸⁸⁸ bu ayetler Ebû Cehil'e tokat gibi cevap verdi ve tehditler savurdu. Seni ibadetten engellemeye nasıl cüret eder, Allah'ın onu

⁸⁸⁵ Bkz.: 2/9; 6/108; 21/36; 25/20; 33/34; 35/8; 36/8; 41/40; 44/49; 75/33; 96/9-19; 108/3.

⁸⁸⁶ Alak, 96/9-19.

⁸⁸⁷ Buhârî, Tefsîru Sûre 96, 4; Müslim, Münafikûn 38; Müsned, I, 368, II, 370.

⁸⁸⁸ Vâhidî, a.g.e., s. 727; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s. 261.

görüp durduğunu bilmiyor mu? Bu halinden vazgeçmezse, perçeminden tutar, hayvan gibi sürükler ve cehenneme atarız. Haydi, çağırın bakalım taraftarlarını! Görelim bakalım, seni zebanilerin elinden kurtarabilecekler mi?⁸⁸⁹

“Eraeyte”, gördün mü? Görmez misin? Sorusu, taaccüp içindir. Sorudan maksat, bir kınama ve azarlama veya şaşkınlığı ifade etmektir. Kul kelimesi, Rasûlullah’tan (s.a.s.) kinayedir. Mevkiinin önemi ve kadrinin tazimi için ‘seni engelleyen’ denmemiştir. Baksana şuna, denerek bütün insanlığa teşhir ediliyor. Zenginlikle eşit tuttuğu şerefi ayaklar altına seriliyor. Hayır, hayır! Olmaz böyle bir şey! Bu ifadeler, ona yönelik kınamadır. Nâsiye; alındaki saç, perçem demektir. Yalancı nâsiye, denilerek; perçemin yalancılık ve günahkârlık sıfatı ile nitelenmesi mecazdır. Çünkü gerçekte yalancı olan ve günah işleyen, onun sahibidir. Mübalağa için mecâzi isnat yapılmıştır. Perçeminden tutup ateşe sürüklemek, bir azap çeşidiyle horlamadır. Nedve’den nâdî kelimesi, kulüp demektir. Nâdisini çağırın demekle ‘Dâru’n-Nedve’ ima edilerek mecaz-ı Mürsel yapılmıştır. Yani, meclis arkadaşlarını çağırın demektir. Güçlü ve sert zebanilerin yanında, onun yandaşları bir hiçtir. Sana hiç bir şey yapamazlar. Sen durma, kulluğa devam et.⁸⁹⁰

Ebû Cehl’i zemmeden diğer bir ayet şöyledir: *“Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!”*⁸⁹¹ İkrime’den gelen rivayete göre, bir gün Rasûlullah (s.a.s.) yolda Ebu Cehl’e rastlamış. Ebu Cehl: ‘Sen de çok iyi biliyorsun ki Mekke halkının en güçlü olanı benim. Ne sen, ne dostun bana hiçbir şey yapamazsınız. Ben Azîz ve kerim olanım.’ demişti. Bu sebeple yüce Allah, Bedir savaşında onun canını aldı, onu aşağıladı ve hakkında bu ayeti indirdi.⁸⁹²

“Tat bakalım” buyruğunda istiâre vardır. Duyu organıyla ilgili olan tatmak, ‘işin hakikatini anlama’ mânâsında kullanılmıştır. Daha önce herkesi küçük gördüğü için emir kipi kullanılmıştır. Bu ayetten önce zakkum ağacından ve fokurdayan cehennemden bahsedilmiş olması, tatmanın mahiyetini açıklar. Hem emir kipi, hem te’kidli muttasıl, hem de munfasıl zamir muhatabı yerden yere vurur. Zira kendisi büyüklük iddia ediyordu. Ayrıca ‘güçlü’ ve ‘şerefli’ kelimelerinin zıddı kastedilerek onunla alay edilmiştir.⁸⁹³

Bu ayetlerde, cehennemden bazı kesitler verildi. İman etmeyen, mü’minden nefret eden, inancı gereği yaşamasını engellemeye çalışan, bu uğurda bütün

⁸⁸⁹ Zühaylî, *a.g.e.*, 15/716-717.

⁸⁹⁰ Aişe Abdurrahman b. Şâtie, *et-Tefsîru’l-Beyâni li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Meârif, 5. Baksı, Kahire, 1990, s. 28-35; Davud Aydüz, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, s. 65-69.

⁸⁹¹ Duhân, 44/49.

⁸⁹² Vâhidî, *a.g.e.*, s. 601; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 209; Sâbûnî, *a.g.e.*, 3/177.

⁸⁹³ Zemahşerî, *a.g.e.*, 5/477; Kurtubî, *a.g.e.*, 19/135; Ebussuûd, *a.g.e.*, 8/65; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 25/316.

sevetini harcamaktan çekinmeyen, gerçek gücün mal, makam ve evlatta olduğunu zanneden, herkese hor bakan, etrafına hakaretler yağdıran, kibrinden kimseyi yanına yaklaştırmayan, burnundan kıl aldirtmayan, fâsit bir dâirede dönen duran Ebû Cehil ve onun gibiler, bu ayetlerle kınanıp azarlanmış ve tehdit edilmiştir.

3.4.2.2. Ebû Leheb ve Benzerlerinin Yerilmesi

Asıl adı, Abdu'l-Uzzâ b. Abdilmuttalib b. Hâşim'dir. Künyesi 'Ebû Utbe'ydi, ama babası ona 'alev babası' anlamında "Ebû Leheb" derdi. Çünkü yüzü kırmızıya yakın buğday renkliydi ve öfkelendiği zaman yanakları kızarıp ateş gibi parlardı.

Peygamberimizin amcası olduğu halde, O'na en fazla düşmanlık edenlerden birisi olan Ebû Leheb'i, Kur'ân şu sureyle zemmeder: **تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ، مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ، سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ، وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ، فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ** *"Kurusun Ebû Leheb'in elleri. Zaten de kurudu! Ona ne malı, ne de yaptığı işler fayda verdi. O alev alev yükselen ateşe girecek. Eşi de boynunda bükülmüş urgan olarak o ateşe odun taşıyacak."*⁸⁹⁴

İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre, "Önce en yakın akrabalarını uyar!" (Şuarâ, 26/214) emri gelince Resûl-i Ekrem (s.a.s.) Safa tepesine çıktı ve kavmini İslâm'a davet etti. Ebû Leheb O'na: 'Ey Muhammed, Yazıklar olsun! Bizi böyle boş sözler için mi buraya çağırdın' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah bu sûreyi indirdi.⁸⁹⁵

Sûrenin başında kullanılan üslûp, bu sûrenin azarlama ve tehdit etmek için indiğini hissettirir. Baştaki "Tebbet" kelimesi, sûrenin muhtevası hakkında fikir verdiği için, berâat-i istihlâl sanatı vardır. Bu tarz, yerme ve kötüleme ilan ederek başlayan Câhiliyye hiciv şiirlerini andırır.⁸⁹⁶ "Tebbe" fiili, helâk olsun, perişan olsun, Allah onu kahretsin gibi bedduaları içerir. Bu fiilin ele has kılınmasının nedeni, insanın birçok işini eliyle yapmasıdır. Elden maksat bütün bedendir. Cüz söylenip bütün kastedildi ve benzetme maksadı güdülmüdü. Bunun için mecâz-ı mürsel sanatı vardır.

Bu sûrede Ebû Leheb'in adı değil de lâkabının kullanılma nedenleri şunlar olabilir. Abdu'l-Uzza ismi bir putun adıdır. Tevhide çağırın Kur'ân şirki sembolize eden bir isimden kaçınmıştır. Ebû Leheb isminden çok lâkabıyla tanınıyordu. Herkesin rahatlıkla anlayabilmesi ve mânânın daha etkili olması için kullanılmıştır. İsim künyeden daha şereflidir. Allah ona bu şerefi vermemek için ismini kullanmamıştır. Bu sûrede onun âkıbeti de açıklandığı için lâkap ile anılması daha

⁸⁹⁴ Tebbet, 111/1-5.

⁸⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/715-716; Vâhidî, *a.g.e.*, s. 749; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s. 268; İbn Hişâm, *es-Sîra*, 1/380; Buhârî, *Cenâiz* 98; Tefsîru Sûre 111, 1-3; Müslim, *Fiten* 91.

⁸⁹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 30/600.

uygun düşmüştür.⁸⁹⁷ “Tebb” fiili iki kez kullanılmıştır. Birincisinde bedduadır. İkincisinde ise, Ebû Leheb’in gerçekten kuruyacağını/kurduğunu, yok olup hüsrana uğrayacağını/uğradığını bildirmiştir. Bu dünyaya ait bir durumdur.

Bundan sonraki ayetlerde âhirete ait durumuna geçilmiştir. Ne malı, ne şöhreti, ne de evladının onu cehenneme girmekten kurtaramayacağı bildirilmiştir. Fiilin başındaki ‘sin’ harfi, şimdi olmasa da mutlaka gelecekte olacağını haber verir.⁸⁹⁸ Nâr/ateş kelimesinin nekra olması muhatabı daha çok korkutur. Leheb/alev kelimesi, ateşin aleviyle lâkabı alev arasındaki bağlantıya işaret eder. Ebû Leheb’in lâkabı ‘leheb’ ile ateşin özelliği ‘leheb’ arasında tam cinas vardır.⁸⁹⁹

Ebû Leheb çok inat bir insandı. Bütün inadını Allah Resûlü’ne karşı düşmanlıkta kullandı. Dünya durdukça o da dursaydı, niyeti yine hep aynı kötülükleri yapmaktı. Peygamberimizin diğer amcası Ebu Talip, iman etmese bile O’na destek olurken, o dâima köstek oldu. İslam düşmanlarından Velid b. Muğîre’ye Kur’ân “*Canı çıkası ne kötü karara vardı*”⁹⁰⁰ derken Ebû Leheb’e de “*elleri kurusun*” diyerek onu kınaması, milyarlarca inanan mü’min adına bir haktı. Şayet kınanmasaydı, sırf peygamberimizin amcası olduğu için kayırıldığı fikrine kapılanlar olabilirdi. Kur’ân’ın onu zemmetmesi Müslümanlara moral vermiş ve imanlarını artırmış; kâfirlerin de mutlak küfürlerini şüpheye çevirmiş ve onlara imana giden yolları açmıştır.

Kur’ân, insanları tutum ve davranışlarından dolayı zemmederken cinsiyet ve ırk ayrımı yapmamıştır. Kötülük yapan Peygamberimizin amcası da olsa, ona iltimas etmemiş gerektiğinde yermiştir. İslam düşmanlarına ibretlik bir tablo sunmuş ve onları izâna çağırmıştır. Eşlerine kötülükte yardım eden kadınları da uyarılmış ve onlara eşi Firavun’un günahına ortak olmayan Hz. Asiye’yi örnek göstermiştir. Düşmanlara terhîp/korkutma, düşmanlara terğîb/şevklendirme üslûbu kullanmıştır.

3.4.2.3. Velîd b. Muğîre ve Benzerlerinin Yerilmesi

Velîd b. Muğîre ve benzerlerini dolaylı yünden zemmettiği rivayet edilen pekçok ayetten bir tanesi şöyledir: *وَلَا تُطْعِ كُلَّ خَلَافٍ مَّيِّينٍ، هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِتَمِيمٍ، مَتَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِّيمٍ، عُنْتَلٍ بَعْدَ ٔ* “*Sakin uyma: Servet ve hanedan sahibi diye, o bol bol yemin eden, değersiz adama! O gammad, söz gezdiren, hayrın önünü kesene, o saldırgana, günaha dadanmışa! (Kulağı yirik)*

⁸⁹⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, 22/547.

⁸⁹⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, 6/457; Ebussuûd, *a.g.e.*, 9/211.

⁸⁹⁹ İbn Âşûr, *a.g.e.*, 30/605; Zühaylî, *a.g.e.*, 15/858.

⁹⁰⁰ Müddessir, 74/19.

Şerefsiz, kaba, hem de soysuz olana! Kendisine âyetlerimiz okunduğunda 'Bu eski insanların masalları!' diyene, yakında onun burnunu dağlayıp damga basarız."⁹⁰¹ Bu ayet Velîd b. Muğîre hakkında indiği rivayet edilir.⁹⁰² İbn Abbas'tan meşhur olan rivâyete göre bu ayet Velîd b. Muğîre hakkında inmiştir. O, Peygamber'e (s.a.s.) bir miktar mal teklif etti ve dininden döndüğü takdirde bu malı ona vereceğine dair yemin etti.⁹⁰³ İbn Abbas şöyle devam eder: '*Câhil ve kaba üstelik kulağı yirik olana*' ayeti nazil oluncaya kadar onun kim olduğunu bilememiştik. Bu ayeti duyar duymaz bahsedilenin Velîd b. Muğîre olduğunu hemen anladık.⁹⁰⁴

En başta 'şu kötü sıfatlara sakın ha uyma!' diye uyarı yapılması durumun ciddiyetini gösterir. Bu kötü sıfatların mübâlağa sîgasıyla gelmesi tehlikenin daha iyi anlaşılması içindir. Söz gelimi 'çokça yemin eden' deniyor. Bu hal, onun çok yalancı olduğunu gösterir. Doğru sözlü olmadığından kinayedir. Azlık bildiren 'faîl' vezninden 'mehîn' gelmesi onun anlayışının kıt ve alçak olduğunu gösterir. Dilinin âfeti, içinin fesadından kaynaklanır. Diğer bir sıfatı 'hemmâz' yani, durmadan ayıplayıp duran, gıybet edendir. Çıkardığı fesat büyük olduğu için fiil yine mübâlağa kipiyle gelmiştir. Hemen ardından yine aynı kalıpla, durmadan iyiliğe engel olan anlamında 'mennâ' lafzı gelmiştir. Şöhret olsun diye yirmi bin dinar harcar, hayır için bir dinar vermez, dahası başkasına da engel olur.⁹⁰⁵

Artık o çizmeyi aşmıştır. Bu adam üstelik soysuz, sert ve hoyrattır. Ayrıca kulağı da kesiktir. Hayvan kulağının dibindeki sarkan deri küpeye 'zenîm' denir. Bu bir istiâredir. Soysuz, sopsuz ve ahlâksız anlamında mecazdır. Ayetlere 'eskilerin masalları' der. Yakında onun hortumundan (burnundan) tutup damgalayacağız. Burada istiare vardır. Filin hortumu insanın burnu yerine istiare yoluyla kullanılmıştır. Maksad tahkir etmek ve hafife almaktır. Yüz, vücuttaki en şerefli yerdir. Burun da yüz içinde önemli bir değere sahiptir. Burnu dik olmak enâniyeti ifâde eder.⁹⁰⁶

Bu ayetler, çokça yemin eden, görüşü değersiz, düşüncesi isabetsiz, mizacı terbiyesiz, hem alenî hem de gıyâbî olarak kötü konuşup peygamberini inciten, fitne çıkarmak için insanlar arasında laf taşıyan, malın Allah yolunda harcanmasını istemeyen, İslam'a girenlere engel olmaya çalışan, insanları hayırlı yollardan alıkoyan, durmadan batıl peşinde koşan, haddini aşan, küçük büyük günahın her çeşidini işleyen, küfründe katı, sert tabiatlı, körü körüne batıl uğrunda mücadele eden, nesebi belirsiz olan Velîd b. Muğîre'yi ve onun gibilerini zemmetmektedir.

⁹⁰¹ Kalem, 68/10-16.

⁹⁰² Kurtubî, *a.g.e.*, 21/148.

⁹⁰³ Kurtubî, *a.g.e.*, 21/148.

⁹⁰⁴ Zühaylî, *a.g.e.*, 15/54.

⁹⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 14/88-90; Beydâvi, *a.g.e.*, 8/291-292; Zühaylî, *a.g.e.*, 15/55-57.

⁹⁰⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, 6/182; Ebussuûd, *a.g.e.*, 9/14; İbn Âşûr, *a.g.e.*, 29/72-76; Sâbûnî, *a.g.e.*, 3/426.

İslam'a düşman olan kötü şahsiyetler, sadece Ebu Cehil, Ebû Lehep ve Velid b. Muğire ile sınırlı değildir. Onlarla kötülükte yarışan Nadr b. Hâris, Âs b. Vâil, Umeyye b. Halef, Tu'me b. Ubeyk ve Ahnes b. Şurayk gibi pek çok şahıslar vardır. Şimdi bu şahıslardan birkaçına çok kısa bir şekilde değinmeye çalışacağız.

Kur'ân'a "öncekilerin masalı"⁹⁰⁷ "eğer Allah tarafından gelmiş hak bir kitap ise hemen üzerimize gökten taş yağdır"⁹⁰⁸ diyerek Rasulullah'a (s.a.s.) saygısızlık yapan Nadr b. Hâris, birisinin Hz. Peygamber'i (s.a.s.) dinlemeye gittiğini görürse hemen onu evine yemeğe çağırırdı. Sırf bu iş için satın aldığı câriyesine misafirini yedirip içirmesini ve onun için çalıp şarkı söylemesini emrederdi. Misafirine: Baksana! Bu, Muhammed'in çağırıldığı namazdan, oruçtan ve cihattan daha hayırlıdır' derdi.⁹⁰⁹ Kur'ân, İslam davetini reddeden ve başkasının da kabul etmesini engellemeye çalışan, Allah ve Rasûlüne saygısızlık yapan, zevk safa peşinde hayvânî bir hayat yaşayan Nadr b. Hârisi ve onun gibilerini de yermiştir.

Kur'ân tarafından dolaylı olarak yerilenlerden biri de, mü'minlerin ahiret inancıyla alay eden, başkasının hakkını pervasızca yiyen, alacağını saygısızca yanından kovan Âs b. Vâildir.⁹¹⁰ Kur'ân, Rasûlullah'a (s.a.s.) 'soyu kesik, soysuz' mânâsında "ebter" diyen Âs b. Vâil'e gerçek "ebter"in kendisi olduğunu söyleyerek⁹¹¹ onu akıbeti yönüyle yermiştir. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) soysuzlukla suçlayan Âs b. Vâil'in, ne sanı ne de zürriyeti kalmıştır; tarihin karanlık sayfalarında yok olup gitmiştir. Peygamberimizin zürriyeti ise, Hz. Fatıma validemiz vesilesiyle devam edip seyyidler altın silsilesini meydana getirdi. Nâm-ı Celîl-i Muhammedî dünyanın dört bir tarafına yayıldı, her tarafta şehbal açtı ve bayrak gibi dalgalanmaya başladı.

Kötü şahsiyetlilerden bir diğeri de, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) gördüğü zaman diliyle çekiştirip yüzüne terbiyesizce hakaret eden Umeyye b. Halef'dir.⁹¹² Kur'an, sadece kendini beğenen, insanlara hor bakan, arkalarından gıybet eden, malı artınca kendi şahsına değer katacağını zanneden, malıyla dünyada ebedi kalacağını sanan bu tipleri kınamış ve onları cehennem azabıyla tehdit etmiştir.

Ahnes b. Şurayk'ın ise bazı ayetlerde⁹¹³ dolaylı olarak zemmedildiği görüşüne⁹¹⁴ İbn Hacer katılmaz; Ahnes'in önce Müslüman olduğunu, sonra riddet

⁹⁰⁷ Bkz.: En'am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mu'min'un, 23/83; Furkan, 25/5; Neml, 27/68.

⁹⁰⁸ Enfal, 8/32 sebebi nüzulu için Bkz.: Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s. 118; Vâhidî, a.g.e., s. 398.

⁹⁰⁹ Lokman, 31/6 sebebi nüzulu için Bkz.: Suyûtî, a.g.e., s. 184.

⁹¹⁰ Meryem, 19/77 sebebi nüzulu için Bkz.: Suyûtî, a.g.e., s. 157.

⁹¹¹ Kevser, 108/3 sebebi nüzulu için Bkz.: Suyûtî, a.g.e., s. 265; Vâhidî, a.g.e., s. 743.

⁹¹² Hümeze, 104/1-3 sebebi nüzulu için, Suyûtî, a.g.e., s. 264.

⁹¹³ Bkz.: Bakara, 2/204-206.

⁹¹⁴ Bkz.: Zemahşeri, a.g.e., 1/416; Râzi, a.g.e., 5/212; Kurtubi, a.g.e., 3/381; Beydâvi, a.g.e., 2/500; Ebussuûd, a.g.e., 2/211; İbn Aşur, a.g.e., 2/266; İbn Kesîr, a.g.e., 2/269; Sâbûnî, a.g.e., 1/133; Suyûtî, a.g.e., s.37; Vâhidî, a.g.e., s. 177.

ettiğini ama daha sonra tekrar İslam'a dönmüş olabileceğini söyler.⁹¹⁵ Bu ayetlerde özellikle nifakın ve riddetin genel olarak zemmedildiğini söylemek ve bu konularda şahıs ismi veren rivayetlere biraz temkinli yaklaşmak daha isabetli olabilir. Ayrıca burada sebep-i nuzûlün husûsi olması, lafızdaki hükmün umûmî olmasına engel değildir kâidesini hatırlamakta fayda vardır. Zîra yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin bazı şahıslar hakkında indiğini söyleyen rivayetler, söz konusu bu ayetlerin hükmünü sınırlamaz; aynı sıfatları taşıyan herkes bu ayetlere muhataptır. Dolayısıyla bir insanın ismi Ebu Cehil, Ebû Leheb veya Velîd b. Muğire olmasa da sıfatı aynı ise, onlarla aynı kaderi paylaşmak zorunda kalacaktır. İşte Kur'ân insanları böyle kötü bir akibete maruz kalmasın diye o kötü şahsiyetli İslam düşmanlarından yergiyle bahsetmiştir. Hikâye tarzında verdiği bu haberlerde, kıssadan ziyade hisseye önem vermiş; tarih, yer ve isim gibi detaylara girmemiştir.

3.4.3. Cehennem'in Yerilmesi

Sözlükte "derin kuyu"⁹¹⁶ anlamına gelen cehennem, ayetlerden mülhem olarak şöyle tarif edilebilir: Cehennem, imansız gidenlerin sürekli kalacağı, amelsiz gidenlerin günahları ölçüsünce cezalandırılmak üzere bir müddet duracağı, ateşi alevli, yiyeceği zakkum, içeceği irinli kaynar su, yedi kapısı ve bekçileri olan çok geniş bir ceza yeridir.⁹¹⁷

Kur'ân, bu ceza yerini cehennem⁹¹⁸ (derin kuyu), nâr⁹¹⁹ (ateş), cahîm⁹²⁰ (alevli ateş), haviye⁹²¹ (içi kızgın ateş dolu uçurum), saîr⁹²² (harıl harıl yanan ateş), lezâ⁹²³ (derileri kavurup çıkaran dumansız kor ateş), sekar⁹²⁴ (kasıp kavuran bitirip yok eden ateş), hutame⁹²⁵ (kalplere kadar işleyen kızgın ve obur ateş), siccîn⁹²⁶ (suçluların hapsedileceği cehennem vadisi), semûm⁹²⁷ (dokulara kadar işleyen zehir gibi ateş), dâru'l-bevâr⁹²⁸ (helâk olma yeri), sûu'd-

⁹¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzis'-Sahabe*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, y.y, 2008, 1/83.

⁹¹⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, CHN md., 2/404.

⁹¹⁷ Bkz.: 72/23; 6/160; 31/21; 44/43; 78/25; 15/44; 40/49; 50/30.

⁹¹⁸ Bkz.: Bakara, 2/206; A'râf, 7/41; İbrahim, 14/16; Kehf, 18/29.

⁹¹⁹ Bkz.: Bakara, 2/24, 39, 80, 81, 126, 167, 174, 175, 201, 217, 221, 257, 275.

⁹²⁰ Bkz.: Bakara, 2/119; Maide, 5/10, 86; Tevbe, 9/113, Hac, 22/51; Şuara, 26/91; Saffat, 37/23.

⁹²¹ Bkz.: Kâria, 101/9.

⁹²² Bkz.: Nisa, 4/10, 55; İsra, 17/97; Hac, 22/4; Furkan, 25/11; Lokman, 31/21; Ahzâb, 33/64.

⁹²³ Bkz.: Meâric, 70/15, 16.

⁹²⁴ Bkz.: Kamer, 54/48; Müddessir, 74/26, 27, 42.

⁹²⁵ Bkz.: Hümeze, 104/4, 5.

⁹²⁶ Bkz.: Mutaffifin, 83/7, 8.

⁹²⁷ Bkz.: Hicr, 15/27; Tur, 52/27; Vâkıa, 56/42.

⁹²⁸ Bkz.: İbrahim, 14/28.

dâr⁹²⁹ (en kötü yurt) gibi sıfat isimlerle tanımlamış ve insanları buraya düşüren bâtıl inanç, fâsit amel yanlış tutum ve davranışları kötü âkibet açısından yermiştir.

İnsan, görmediği bir şeyin hakikatini anlamaktan yoksundur. Soyut bir kavramı her ne kadar biraz kavramaya çalışsa da yeteri kadar anlayamaz. Cehennem de bu tür kavramlardan biridir. Kur'ân, insanın tüylerini diken diken eden, yüreğini ağzına getiren bazı tasvir, teşhis ve teşbihler yaparak cehennemi zemmeder.

Kur'ân'ın cehennemi zemmi, onun günaha karşı kullandığı bir yaptırım gücüdür. Bu gücün psikolojik etkisini artırmak için çok canlı azap türlerini tasvir eder. Bu türlerin başında çok büyük kıvılcımlar saçan, çok alevli, çok şiddetli, kor halindeki dumansız ateştir. Kur'ân, cehennemin korkuçuğunu muhatabın zihnine iyice yerleştirmek ve yüreğine kazımak için bazen teşhis sanatı kullanarak canlı bir varlıkta olan bazı sıfatları ateşe verir. Mesela cehennem, günahkârı görünce öfkelenip homurdanır. *“Bu ateş onları, daha uzaktan görüncə, onun öfkesinden gürlediğini ve korkunç homurtusunu işitirler.”*⁹³⁰

Bu ayet-i kerimede cehennem ateşine beşeri bir şahsiyet verildiği için teşhîs ve intâk sanatı vardır. Ateşin kaynama sesi, kızgın kimsenin sesindeki ve nefesindeki titremeye benzetildiğinden temsîlî istiâre sanatı meydana gelmiştir.⁹³¹ Bu ayette öfkelenmek ve homurdanmak gibi görmek de ateşe nisbet edilmiştir. Onlar cehennemi gördüğü zaman değil, cehennem onları gördüğü zaman denilmiştir. Bu anlatım tarzıyla ateş, kavrayış sahibi bir insan gibidir.⁹³² İnsan ne zaman kötülüğe meyledecek olsa, zihnine kazınan bu ateşin öfkesini, homurdanmasını ve uğultusunu hemen hatırlayacak ve günah işlemekten vazgeçecektir.

Cehennem kötü akıbet olması yönüyle bazı ayetlerde⁹³³ yerilmiştir. Bunlardan birisine kısaca bakalım. *“Cehennem onlara yeter! Muhakkak onlar oraya girecekler. Orası gidilecek ne fena yerdir!”*⁹³⁴ İbn Abbâs ve Mücâhid'den gelen rivayete göre Yahudiler ve münafıklar mü'minlerin yakınında kendi aralarında fısıltıyla konuşurlar ve imayla onlara bakarlardı. Bundan işkillenen ve rahatsız olan mü'minler, durumu Rasûlullah'a (s.a.s.) şikâyet edince fısıldaşmak

⁹²⁹ Bkz.: Ra'd, 13/25; Mu'min, 40/52.

⁹³⁰ Furkân, 25/12. (Buna benzer başka bir ayet: Mülk, 67/7, 8)

⁹³¹ Beydâvi, a.g.e., 6/271; Ebussuûd, a.g.e., 6/206; Zühaylî, a.g.e., 10/29.

⁹³² İbn Âşûr, a.g.e., 18/333; Yazır, a.g.e., 6/59.

⁹³³ Bkz.: Bakara, 2/126; Âl-i İmran, 3/162; Enfal, 8/16; Tevbe, 9/73; Hac, 22/72; Nûr, 24/57; Hadid, 57/15; Mücâdele, 58/8; Teğabun, 64/10; Tahrim, 66/9; Mülk, 67/6.

⁹³⁴ Mücâdele, 58/8.

yasaklandı, ama onlar yine devam ettiler. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.⁹³⁵

Yasağa rağmen şer kulislerine devam eden Yahudiler ve münafıklar, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) karşılaşınca, “es-sâmu aleyke / ölüm üzerine olsun” derler, sonra da alaylı bir şekilde, Allah bunun için bizi cezalandırmalı değil mi, derlerdi.⁹³⁶ Muhammed peygamber olsaydı, ona yapılan sövme ve hafife almadan dolayı, Allah kesinlikle bize mühlet vermezdi diyorlardı. Oysaki Allah halîmdir, hemen cezalandırmaz. Onlara zaman tanimasının sebebi, Rasûlullah'ın (s.a.s.) Allah katındaki itibarından dolayıdır. Cehennem ateşine girmeleri bekledikleri azab olarak onlara yeter. Cehennem onlar için, dönüp varılacak ne kötü bir yer ve karargâhtır.⁹³⁷

Kur'ân, cehennemliklerin yiyeceği zakkumdan haber vererek insanları haram yemekten sakındırmak ister. Örn. *لَنْ تَجْعَزَ الرَّقُومُ، طَعَامُ الْأَيْمِ، كَأَلْمَهْلِ يَغْلَى فِي الْبُطُونِ*: “*Muhakkak ki zakkum ağacı, günahkârların yiyeceğidir. Kaynar su nasıl fokurdarsa, o da erimiş maden gibi karınlarında fokurdu.*”⁹³⁸ Allah'ın cehennemde bitirip yarattığı ve ‘mel'ûne ağaç’ diye isimlendirdiği zakkum ağacının, karınlarda kaynayan ve rahatsızlık veren eritilmiş bakır tortusuna benzetilmesinde ‘mecâz-ı mürsel’ sanatı vardır.⁹³⁹ Buradaki teşbih mecâzî olmakla beraber hakîkî de olabilir.

Zakkumun tomurcukları şeytanın başı gibidir. *يَا طَلْعَهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ*: “*Onun meyveleri sanki şeytanların başları!*”⁹⁴⁰ Tomurcukların, şeytanların başlarına hangi yönden benzediği hafzedilip belirtilmediği için ‘teşbih-i mücmel’ vardır. Bu benzeme yönü, ürkütücü ve son derece çirkin oluşları itibariyledir.⁹⁴¹ Zalimleri en çok aldatan, kendine meftûn eden nokta, ağacın çiçek açıp meyvesini vereceği tomurcuklardır. Gelir kaynakları gibi görünen o noktalar öyle aldatıcıdır ki, sanki şeytanların başları yahut reislerinin başları⁹⁴² yahut çirkin görünüşlü yılan gibidir.⁹⁴³

Rivayete göre, zakkumla ilgili âyeti duyunca Kureyş kâfirleri ‘biz bu ağacı tanımıyoruz’ demişler ve Afrikalı birine sormuşlar. O da, ‘zakkum bizde tereyağı ve hurmaya derler’ cevabını vermiş. Kâfirlerin birisi alaylı bir şekilde: ‘Allah evlerimizde zakkumu artırsın!’ demiş. Bunun üzerine Ebû Cehil de cariyesine ‘haydi bizi zakkumlandır’ diye emretmiş. Cariye, tereyağı ve hurma ile geline Ebû Cehil

⁹³⁵ Vâhidî, *a.g.e.*, s. 648; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 229.

⁹³⁶ Zemahşeri, *a.g.e.*, 6/63; Taberi, *a.g.e.*, 22/471, 472; Alûsi, *a.g.e.*, 28/26; Beydâvî, *a.g.e.*, 8/43; Ebussuud, *a.g.e.*, 8/219.

⁹³⁷ Râzi, *a.g.e.*, 29/268; Kurtubi, *a.g.e.*, 20/310, 313; İbn Kesir, *a.g.e.*, 13/454; Sâbûnî, *a.g.e.*, 3/338; Zühaylî, *a.g.e.*, 14/407; Yazır, *a.g.e.*, 7/457.

⁹³⁸ Duhân, 44/43-46.

⁹³⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, 19/133; Zühaylî, *a.g.e.*, 13/249.

⁹⁴⁰ Saffat, 37/65.

⁹⁴¹ Zühaylî, *a.g.e.*, 12/108.

⁹⁴² Yazır, *a.g.e.*, 6/437.

⁹⁴³ Tüllevî, *Bedû'l-Beyân*, s.103.

arkadaşlarına 'Haydi demiş; zakkumlanın! İşte bu, Muhammed'in bizi kendisiyle korkuttuğu şey! Ateşte ağaç biteceğini zannediyor, halbûki ateş ağacı yakar!'⁹⁴⁴

Kur'ân, cehennemi kötü akıbet olarak zemmederken bazı temsiller yapar. Bunlardan birisi cehennemin yedi kapılı bir zindan olmasıdır. Örn. *وَأَنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ لَهَا* : "Onların hepsinin varacakları yer şüphesiz cehennemdir. Onun yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir kısım taksim olunmuştur."⁹⁴⁵ İnsanların dünya hayatında işledikleri suçlar farklı olduğu için ahiretteki cezalandırma biçimi ve mekânı farklı olacaktır. Dünyadaki cezaevleri bile kendi içinde açık, yarı açık ve kapalı gibi bölümlere ayırdığına göre, cehennemin de suçla paralel olarak farklı bölümlere ayrılması adaletin gereğidir.

Yedi rakamından maksat, üst üste yedi tabakadır ve her birine 'dereke' denir. Yahut yedi ayrı tabakadır ki bunlar en üstten alta doğru; Cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sekar, Cahîm ve Hâviye'dir⁹⁴⁶ veya insandaki beş duyuyla beraber şehvet ve gadap kuvvetleridir ki bunlar cehenneme birer kapı olabilir.⁹⁴⁷ Bu kapılar mükellefin azalarıyla da ilgili olabilir. Bu azalar, kalb, dil, kulak, göz, el, ayak, ağız, cinsel organ olmak üzere sekizdir. Bunlardan kalp gizli, diğerleri açıktır. Kalp kapısı açık olursa, bu sekiz organın her biri Allah'ın emriyle hareket ederek cennete giriş kapısı olabilir. Kalb kapısı kapanırsa, dıştaki yedi organın her biri cehenneme açılan kapı olur. Cennetin sekiz, cehennemin de yedi kapılı olmasındaki hikmet bu olabilir.⁹⁴⁸

İnsan, ibadete olan iştihakını ve günaha olan nefretini her zaman aynı seviyede tutamaz. Bazen dengeyi kaybeder ve günaha girecek gibi olur. Tam bu esnada zihnindeki cehennem tasvirleri imdadına yetişir ve onu günah bataklığına düşmekten kurtarır. Bazen de ibadetten aldığı hazzı kaybeder ve tam bırakacağı vakit, cennet tasvirleri yardımına koşar ve onu doğru yola kanalize eder.

Kur'ân'ın maddi unsurlarla betimlediği cennet tasvirlerindeki medihler, insanların dünyada iken iman etme, sâlih amel işleme ve güzel ahlâka sahip olmaları için yapılan bir teşvik veya verilen bir avanstır. Kezâ cehennem tasvirlerindeki yergiler, küfür ve günahlara karşı Kur'ân'ın yaptırım gücüdür. İster cennetin medhi olsun, isterse cehennemin zemmi olsun, bütün bunlar sadece birer araçtan ibarettir. Asıl amaç, medih vasıtasıyla insanları iyiliklere teşvik etmek ve zem sebebiyle de kötülüklerde sakındırmak, insanların hem dünyada hem de

⁹⁴⁴ Râzi, *age.*, 26/142; Kurtubî, *age.*, 18/42; Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s. 200.

⁹⁴⁵ Hicr, 15/43-44.

⁹⁴⁶ Râzi, *a.g.e.*, 11/194; Taberî, *a.g.e.*, 14/73.

⁹⁴⁷ Alûsi, *a.g.e.*, 14/53; Ebussuûd, *a.g.e.*, 5/79.

⁹⁴⁸ Yazır, *a.g.e.*, 5/212.

ukbâda saâdetli bir hayat yaşamalarını sağlamaktır. Son söz olarak şunu söyleyebiliriz: Cennetin medhinde mükâfatların kendisinden ziyade cennete götürecektir davranışlar ön plana çıktığı gibi; cehennemin zemminde de cezâlardan ziyade insanı cehenneme düşüren tutum ve davranışlar öne çıkmaktadır.

3.4.4. Şeytanın Yerilmesi

Şeytan kelimesi, kendisiyle su çekilen veya atın ayağına bağlanan iyi bükülmüş uzun ip mânâsındaki “şe-ta-ne” fiil kökünden türemiştir.⁹⁴⁹ Türemesiyle ilgili iki görüş vardır. Birisi, uzaklık mânâsına “şe-ta-ne” maddesinden “fe’yâl” veznindedir ki, ‘uzak olmak, muhalefet etmek, toprağa girmek ve ipe bağlamak’ gibi anlamlara gelir. Diğeri, yanma mânâsında “şâ-ta”dan “fa’lân” veznindedir ki, ‘öfkeden tutuşmak, yanmak helâk olacak hale gelmek’ demektir.⁹⁵⁰

Şeytan cins isimdir. Cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan azanların tümüne şeytan denir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) huysuz bir ata bindirilince ‘beni bir şeytana bindirdiniz’ demişti. İnsanın bütün kötü huylarına da şeytan denir.⁹⁵¹ Şeytan cins ismi, bilhassa görülmeyen ruhlar ve kötü kuvvetlere isim olmuştur ki, yaratılıştan her cins bir tek ferd ile başlamış olduğundan, şeytan denilince bu cinsin babası olan o ilk fert, yani iblis akla gelir ve o zaman özel isim gibi olur.⁹⁵²

Hz. Âdem’e secde etme emrinden önceki ismi, Süryanicede ‘Allah tarafından desteklenmiş’ anlamında “Azâzîl”, Arapçada ‘çok hırslı’ anlamında “Hâris” idi. Bu emre isyân ettiği andan itibaren, ‘hayırdan ümidini kesmiş, pişmanlık ve üzüntü duyan’ anlamında “İblis”,⁹⁵³ Hz. Âdem’i cennetten çıkarıp Allah’tan uzaklaştırmaya çalıştığı andan itibaren de “Şeytan” adını almıştır.⁹⁵⁴ Kur’ân, Allah’ın “secde et” emrine isyan eden şeytan için “İblis” ismini özel olarak seçmiş, diğer yerlerde ise şeytan ismini tercih edip cins isim olarak kullanmıştır. Şöyle denilebilir: İblis şeytandır, ama her şeytan İblis değildir.

Câhiliyyede “şeytan” ismi, kuvvetli, cesaretli ve düzenbaz kişilere lâkap olarak takılırdı. Kur’ân’la beraber isyankâr, âsi ve rahmetten kovulmuş mânâlarını kazandı.⁹⁵⁵ Kur’ân, şeytanı ğarûr, vesvâs, hannâs, kâfir, sâğir, mârid, merîd, tâif,

⁹⁴⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, ŞTN md., 7/120; İbn Fâris, *a.g.e.*, ŞTN md., 3/184.

⁹⁵⁰ Karaman, *Dini Kavramlar*, s. 620.

⁹⁵¹ Râğib, *a.g.e.*, ŞTN md., s. 264.

⁹⁵² Yazır, *Hak Dini*, 1/215.

⁹⁵³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, BLS md., 1/482.

⁹⁵⁴ Güç, Ahmet, *Ayet ve Hadisler Işığında Şeytan*, Yeni Ümit Dergisi, Sayı. 24, Yıl. 6, 1994.

⁹⁵⁵ Ahmet Çelik, *Kur’ân-ı Kerim ile Yeni Mâna Kazanan İstihlakların Câhiliyye Dönemindeki Kullanılışları*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv., Erzurum, 1991, s. 71-72.

fâtin, racîm, mel'ûn, tâğût, hazûl, mezmûm, medhûr, havvân, kefûr, aduvv, mudill ve mubîn⁹⁵⁶ gibi sıfat isimlerle davranışına göre nitelendirmiş ve zemmetmiştir.

Şeytanı zemmeden pek çok ayet⁹⁵⁷ vardır. Kur'ân, şeytanın isyanını, kibrini ve inadını,⁹⁵⁸ iyiliği çirkin, kötülüğü güzel, süslü göstermesini⁹⁵⁹ yermiş ve kötü akıbetinden haber verip onu lânetlemiştir.⁹⁶⁰

Kur'ân, kötülüğü teşvik eden şeytana uymayı zemmedip Müslümanları uyarmıştır. *“Ey İman edenler! Sakın şeytanın izinden gitmeyin! Her kim şeytanın peşinden giderse bilsin ki o kendisinden hep fena, çirkin ve gayr-i meşrû şeyleri yapmasını ister.”*⁹⁶¹

“Yâ” nida harfi, dikkatleri büyük bir tehlikeye çeker. “Lâ” nehiy üslubu, hayatın en büyük görünmeyen tehlikesi şeytan hakkında uyarı yapar ve ‘aman ha onun izinden gitmeyin’ der. Bu ikaza bütün mükellefler muhatap olduğu halde özellikle mü'minlerin zikredilmesi, daha çok dikkatli olmalarını tembihlemek içindir. “Hutuvât”tan maksat, şeytanın hal, hareket ve gidişatıdır. “Şeytanın adımlarına uymayın” ifadesi istiareidir. Şeytanın yolundan gitme soyut kavramı, başkasının adımlarını takip etme somut kavramına benzetilerek anlatılmıştır.⁹⁶² “Şeytan” ismi kelime mânâsıyla onu zemmeder ve insana şunu hatırlatır. O nasıl Rahman'dan uzaklaşıp şeytan olduysa, sen de ondan uzaklaşıp Rahman'a yaklaş, O'na kul ol.

“Kim şeytanın adımlarına uyarsa”, ifadesiyle bütün mükellefler tehdit edilmiştir. Bir sonraki cümleyi bağlayan “fâ” harfi, ‘kim onun adımlarını izlemeye başlarsa, kendini ona kul ve köle olmaktan kurtamaz’ der. Şeytan insanı fuhşa ve münkere teşvik eder. Fuhuş, çok çirkin ve kötü şey demektir. Münker ise, insan tabiatının hoşlanmadığı, nefret ettiği şeydir.⁹⁶³ Teşvik etme mânâsında kullanılan “emera” fiilinin muzari olması, bunu devamlı yapmakta olduğuna işaret eder. Bu durumdan kurtulmanın tek çaresi, Allah'a sığınmaktır.⁹⁶⁴ Onun etkisi sadece dürtüden ibârettir. Rabbine sığınan salih kulları etki altında bırakamaz.

Kur'ân, Nas sûresinde şeytanı vesvesesinden ötürü zemmetmiştir. *قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّي*

⁹⁵⁶ Bkz.: 31/33; 114/4; 25/55; 7/13; 37/7; 4/117; 4/81, 113; 37/162; 38/7; 37/60; 2/257; 25/29; 17/18; 22/38; 28/15.

⁹⁵⁷ Bazıları şunlardır: 2/34, 168, 169, 208, 268; 3/175; 4/38, 118, 119, 120; 5/90,91; 7/11-22, 27, 200, 202; 12/5; 15/17, 31, 35, 43; 16/63, 98, 99; 17/26, 27, 53; 19/44, 68; 20/117; 22/4; 23/97; 24/21; 28/15; 29/38; 31/33; 34/20; 35/5, 6, 60, 62; 41/36; 43/36, 37, 62; 58/19; 114/4-6.

⁹⁵⁸ Bkz.: Bakara, 2/34; A'raf, 7/12; Nisa, 4/117.

⁹⁵⁹ Bkz.: Ankebut, 29/38; Mücâdele, 58/19; Bakara, 2/268 .

⁹⁶⁰ Bkz.: A'raf, 7/18; Fatır, 35/6.

⁹⁶¹ Nûr, 24/21.

⁹⁶² İbn Âşûr, *a.g.e.*, 18/186-618; Zühaylî, *a.g.e.*, 9/516.

⁹⁶³ Zemahşerî, *Keşşaf*, 4/278; Râzi, *a.g.e.*, 23/186.

⁹⁶⁴ Bkz.: Fussilet, 41/36; Nahl, 16/99; Nâs, 114/1-6.

“De ki: يَا النَّاسِ. مَلِكِ النَّاسِ. إِلَهَ النَّاسِ. مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ. الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ. مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ”
*İnsanların Rabbine, İnsanların yegâne Hükümdarına, İnsanların İlahına sığınırım, O sinsi şeytanın şerrinden, O ki insanların kalplerine vesvese verir, O şeytan cinlerden de olur, insanlardan da olur.*⁹⁶⁵

Burada Allah’ın üç sıfatı zikredilmiş ve O’na sığınılması emredilmiştir: Bunlar, insanları yetiştiren, onların sahibi ve efendisi olan “*Rab*”; bütün insanların padişahı ve hükümdarı olan “*Melik*”; insanların gerçek mabudu olan “*İlah*” sıfatlarıdır.⁹⁶⁶ “*Rab*” daha genel, “*Melik*” daha özel, “*İlâh*” daha da özeldir.⁹⁶⁷ Bu üç sıfatın birden zikredilmesi, bahsedilen şerrin daha büyük olduğunu gösterir ki, o sinsi şeytanın tâ kendisidir. “*Nas*” kelimesinin tekrar sebebi, atf-ı beyândır. Bu atf gizlemek için değil, açıklamak için yapılmıştır.⁹⁶⁸ İnsan isminin tekrarında itnâb sanatı vardır. Bu tekrarın Allah’ın sıfatlarına izafe edilerek yapılması, insanın şerefini artırır ve ona yapılacak yardımı te’yid eder.⁹⁶⁹ Nefse ait mertebelere de işaret ediyor olabilir.

Şeytan dönüp dönüp durmadan vesvese verdiği için, çok vesveseci mânâsında “*vesvâs*” sıfatıyla zemmedilmiştir. Onun bu özelliği ‘vesvese’ fiilindeki tekrarda da görülür. O, insana sinsice yaklaşır, kalbine kötü düşünceler sokar gider, bununla yetinmez tekrar döner bir daha yapar. “*Şeytan insanın damarlarında dolaşan kan gibi dolaşır*”⁹⁷⁰ hadîsi şeytanın vesvese ile aldatmasının, şehvî istek ve arzularını harekete geçirmesinin mecâzi bir ifadesidir. İnsan, Allah’ı zikretmezse şeytan vesvese verip onu gafil avlar; zikrederse, siner gaflet anını bekler.⁹⁷¹ Vesvâs olma hali sadece şeytana has değildir. Komplolar kurmak için gizli konuşan herkesi kapsar.⁹⁷² Gizlenen ve tekrar ortaya çıkan, farklı stratejilerle bir daha hücum eden anlamındaki “*hannâs*” kelimesi, şeytanın sıfatı veya mübalağalı ism-i fâilidir.⁹⁷³ Nâs sûresindeki ‘s’ kâfiyesi, İblis’in fısıltısını anlatan bir ses armonisi gibidir.

⁹⁶⁵ Nâs, 114/1-6.

⁹⁶⁶ Râzi, *a.g.e.*, 32/196.

⁹⁶⁷ Yazır, *Hak Dini*, 7/179.

⁹⁶⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, 6/468; Aydüz, Davut, *Kısa Surelerin Tefsiri*, s. 240.

⁹⁶⁹ Beydâvi, *a.g.e.*, 8/739; Ebussuûd, *a.g.e.*, 9/216; Zühaylî, *a.g.e.*, 15/884; Sâbûni, *a.g.e.*, 3/627.

⁹⁷⁰ Buharî, *Bed’i’l-Halk*, 11, III, 93; Müslim, *Selam*, 8, IV, 1712; Ebu Davud, *Sünne*, Hadis, 4719, II, 643; İbn Mace, *Sıyam*, 65, I, 566.

⁹⁷¹ Taberî, *a.g.e.*, 24/754; Kurtubî, *a.g.e.*, 22/581; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 14/530; Yazır, *a.g.e.*, 7/187.

⁹⁷² İbn Âşûr, *a.g.e.*, 30/633.

⁹⁷³ Alûsi, *a.g.e.*, 30/286.

3.5. Değerlendirme

İnsanın kendini beğenmesi ve övülmekten zevk alması, Allah'ın sevmediği mezmûm bir sıfattır. Daha ziyade kâfirlerde görülen bu sıfat, mü'minlere de sirâyet edebilir. Kâfirin her sıfatı kâfirce olmadığı gibi, mü'minin de her sıfatı mü'mince olmayabilir. Aynı sıfatı taşıyan mü'min, kâfirin kötü akıbetine dûçar olmaması için bu övülme tutkusuna karşı, nefis muhasebesi, temkîn ve teyakkuz çizgisi, havf ve reca dengesi, tevâzu ve mahviyet duygusu gibi esaslarla mücâdele edebilir. Böylece Allah'ın takdirine razı olmuş, yaptığı amellerin ahiret semerelerine talip olmuş ve cennet nimetlerini daha dünyada iken yiyip bitirmemiş olur.

Başkasını övme veya yermedeki ifrat veya tefrit çift taraflı bir kılıç gibidir. Birini yüzüne karşı övmek, onun boynunu vurmaktır. Zîra övgü birçok insanın nefsine hoş gelir ve onu gaflete salar. Bu durumda meddâh, gerçek yüzünü görmediği insanları bir takım maddî veya manevî gayelerle övmüş, onu Allah'a karşı temize çıkarmış ve yalan söylemiş olur. Memdûh da sağdan gelen bu oka hedef olmuş ve can evinden vurulmuş olur. Öyleyse, neyin özellikleri sayılırsa sayılsın, olduğu gibi söylemek ve mübalağa yapmaktan kaçınmak gerekir.

Medih ve zem dengesini kurabilmenin yollarından biri, insanın kendiyile her gün yüzleşmesi, nefsini sorgulaması, hatayı dışta değil içte aramasıdır. Her gün böyle otokritik yapan kişi, isabetli kararlarına ve aktivitelerine şükrederken; isabetsiz yargı ve faaliyetlerini analiz edip hatalarını tövbeyle yıkar. Kendini devamlı denetleyen, doğru veya yanlışlarını vicdanının süzgecinden geçiren, kafasından geçen düşüncelere bile parola soran bir kişi, başkasını tenkit edip rencide etmez.

Öyleyse, insan kendi ayıpları karşısında savcı, başkalarının kusurları karşısında da, onlar hesabına avukat olmalıdır. Kendisi ile yüzleşmeyen, kendisini sorgulamayan bir insan sürekli dışta kusurlu arar durur ancak ne suçluyu bulabilir, ne de o kusurlardan kurtulabilir. Fakat dönüp kendisine bakan, ben nerde, nasıl bir hata yaptım deyip kendini sorgulayan insan ise, Allah'ın izniyle, önündeki engelleri aşar ve işlerinde başarılı olur.

Medih ve zem dengesini kurabilmek için hayırhâh edinmek de güzel bir çaredir. İnsanın kendi kendisini sorgulaması ve kendini küçük görmesi, kırılan kol yende kaldığı için biraz kolaydır, ama kusurlarının başkası tarafından sayılıp dökülmesi şeklindeki bir zem fırtınası karşısında, dimdik ayakta durabilmesi oldukça zordur. Koynunda akrep var diyene, Allah senden razı olsun; hatamı söylemekle bana yardımcı oldun diyebilmek babayiğitçe bir tavidir.

Kâmil mü'min nazarında övgü ile yergi eşittir; ona göre övülmek de yerilmek de birdir. O, methedilmekten hoşlanmadığı gibi, kendisini yeren kimseyi de yardıma koşmuş bir dost ve bir hayırhah olarak görür. İnsanın vazifesi övünmek değil, şükretmektir. İnsana yakışan şöhret değil, tevâzû ve hacâlettir. İnsanın hakkı medih değil, istiğfar ve pişmanlıktır.

Netice itibariyle, ideal insan yaptığı şeylerden ötürü sevinip şımarmaz. Hiçbir katkısı olmadığı başarılarından bile pay çıkarmaya çalışmaz. Sahip olmadığı özelliklerin ve güzel hasletlerin kendisinde varmış gibi sayılmasını istemez. Elde ettiği başarılarından dolayı insanlar tarafından takdir edilme arzusu taşımaz. Bilakis insanlardan bir insan olma çizgisinde yaşar, maddî manevî hiçbir beklentiye girmez, hiçbir makama dilbeste olmaz ve riyakârca kendini beğendirme yarışına da katılmaz. İnsanlar onu terazinin medih kefesine koyarlarsa, o hemen zem kefesine geçer ve kendini sıfırlar. Onun hedefi halkın hoşnutluğu değil, sadece Hakk'ın rızasıdır.

3.6. SONUÇ

Üslûp, mânâya giydirilen elbisenin şekli veya özün söze bürünmüş halidir. Kâinatın her zerresine mührünü vuran Allah, Kur'ân'ın da her harfine tuğrasını basmış ve insana son mesaj olarak göndermiştir. Kur'ân'ın nazmında cezâlet, lafzında fesahât, manasında belâgat, beyânında berâat, üslûbunda bedâat vardır. Kur'ân üslûbu, kendine özgü eşsiz ifade tarzıyla tamamen ilâhidir, beşerî üslûplara asla benzemez. Yaradan ile yaratılan arasındaki fark ne ise, ilâhî üslûp ile beşerî üslûp arasındaki fark odur. Hiçbir beşer onun üslûbunu taklit edemez.

Kur'an üslûbu, kusursuz ve mükemmeldir. Edebiyatın ve hitabetin her dalında zirvedir. Terğib ve terhib, ispat ve irşâd, istidlâl ve tasvir, medih ve zem gibi bütün üslûpları kullanmada son derece mâhirdir. Sözü israf etmeden ölçülü lafızlarla mânânın hakkını tam verir. Anlatımda beyanı kullanmasına rağmen anlattığı hakikatler muhatabın zihninde canlı bir resim gibi olur. Kur'ân, gönüllere nüfûz eden eşsiz üslûp, engin muhtevâ ve ses ahengiyle ruhları okşar. Muhatabın aklını ikna ederken hissine de hitap eder. Her devirdeki hem avamı hem de havassı tatmin eder. Kur'ân sofrasına oturan bir kimse, Arapça bilmeseydi bile aç kalkmaz. Evrensel hitap Kur'ân'ın mucize olmasının sebebi, kullandığı dili değil eşsiz üslûbudur.

Edebî Mucize Kur'ân, fesâhat ve belâgatın zirveye çıktığı, Arapçanın altın çağını yaşadığı bir dönemde nâzil olmaya başlamış ve herkese meydan okumuştur. Hiç kimse bir tek ayete dahi nazîre getirememiş ve birçoğu hemen silaha davranmıştır. Lisânı silahtan daha iyi kullanabilen dil ustalarının lisânı bırakıp silaha sarılmaları, Kur'ân üslûbu karşısında ne kadar âciz kaldıklarını göstermektedir.

Özellikle Mekke döneminde Müslüman olanları etkileyen en önemli etken, Muhammed'ül-Emîn'in (s.a.s.) eşsiz şahsiyetiyle birlikte Kur'ân'ın harikulade edebî üslûbudur. Hz. Peygamber, bütün değerlerin alt üst olduğu bir dönemde, yirmi üç yıl gibi kısa bir zaman diliminde, pek çok kötü alışkanlıklara müptela olan mutaassıp bir toplumdan, her biri insanlığa yol gösteren yıldızlar çıkarmıştır. Beşer tarihinde eşî benzeri hiç görülmeyen bu başarının sırrı, kendisi ümmî olan bir Peygamber'in Kur'ân'dan öğrendiği harikulade üslûptur.

Medih ve zem üslûplarını ele alan gramerciler belli başlı kalıplara bağlı kalmış ve konuyu sadece şekil bakımından incelemişlerdir. Belâgatçılar ise, çerçeveyi biraz daha geniş tutmuşlar, meseleye hem lafız hem de mânâ açısından

yaklaşmışlar ve ayetlerdeki nahiv nüktelerini tespit ederek Kur'ân'ın edebî yönünü anlamaya çalışmışlardır.

Kur'ân'daki medih üslubuna genel olarak bakıldığında, konunun itikat, amel ve güzel akıbet olmak üzere üç eksen etrafında döndüğü görülür. Akîde yönündeki medihte, Allah'ın, meleklerin, peygamberlerin ve kitapların övülmeleri; amel açısından yapılan medihte, sâlih amelleriyle örnek olan geçmiş ümmetlerdeki güzel şahsiyetlerin ve sahabenin özel olarak övülmeleri ve güzel akıbet ile yapılan medihte ise, cennet nimetlerinin tasvirleri ve hürilerin övülmeleri yer alır.

Akîde yönünden medihlerde, genellikle kasr, nefy, istisnâ, takdîm ve te'hir gibi üslûplar kullanılmıştır. Kasr üslûbu, inancı rûha icmâlen yerleştirir. Nefy üslûbu, bütün mabudları yok eder. İstisnâ ise, gerçek ma'bud olan Allah'ın varlığını ispat eder. Medhin hâkim olduğu yerlerde Allah'ın "Gafûr" ismi, "Halim" ismine takdîm eder. Zemmin ağırlık kazandığı yerlerde ise, "Halim" ismi "Gafur"dan önce gelir.

Meleklerin medhinde genellikle âm-hâs ve icmâl-tafsîl gibi üslûplar kullanılmıştır. Meleklerin itaat ve ibadetleri ön plana çıkarılmış, insanlara model olarak gösterilmiştir. İbadetin nasıl yapılacağını Rasûlullah'a (s.a.s.) gösteren vahiy meleği Cebrâil (a.s.), bulunduğu makama uygun olarak, "resul, kerîm, zî kuvvetin, mekîn, mutâin ve emîn" gibi sıfatlarla methedilmiştir.

Peygamberlerin medhinde genellikle haberî üslûp kullanılmış ve her peygamber bazı meşhur sıfatlarıyla nazara verilmiştir. Bu sıfatlar peygamberlerin risâletlerine ve kavimlerine göre seçilmiştir.

Semâvî kitapların medhinde genellikle istiâre ve kinâye üslûpları kullanılmıştır. "Huden ve Nûr" gibi özel terkipler makama uygun olarak seçilmiştir. Bütün semavî kitapları kapsayan Kur'ân için, "Kitâb, Kur'ân, Zikir ve Furkân" gibi daha özel ve daha kapsamlı sıfat isimler kullanılmıştır.

Kur'ân, geçmiş birçok ümmet ve şahsiyetlerden bahsederken hikâye üslûbunu kullanmıştır. Bundan maksat, tarihi bilgi vermek ve eskilerin masallarını anlatmak değil, aksine övülenlerden örnek, yerilenlerinden de ders çıkartılmasıdır.

Ehl-i Kitap konusunda Kur'ân'ın üslûbu ve kıstası, herkese hak ettiğini vermek olmuştur. Kur'ân, bir şahsın kimliğine değil, onun kişiliğine bakmış ve tek tip değerlendirme yapmamıştır. Hangi dine mensûp olursa olsun, eğer bir kimse kötülük yapmışsa onu kınamış ve ikaz etmiş, iyilik etmişse de onu övmüş ve teşvik etmiştir.

Kur'ân, sahabeyi hem genel hem de özel olarak birçok yönleriyle itnâb üslûbu kullanarak övmüştür. Kur'ân'da sahabe, "ibâdu'r-Rahmân" terkipleriyle Allah'a; "vellezîne ma'ahû" terkipleriyle de Rasûlullah'a izâfe edilip çok özel övülmüşlerdir.

Kur'ân, haberî, temsîlî ve tasvîrî üslûplar kullanarak Mekke, Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ gibi kutsal mekânları övmüştür. Bu mekânların şerefi, övülme sebebi oralarda yaşayan insanların güzel sıfatlarıdır. Kur'ân'ın cenneti, hurileri; kadir gecesini, Ramazan Ayı'nı, Cuma gününü övmedeki maksadı, mü'minleri ibadete teşvik etmek ve daha erdemli bir hayat yaşamalarını sağlamaktır.

Kur'ân'daki zem üslûbuna genel olarak bakıldığında, batıl inanç, bozuk amel ve kötü akibeti kapsadığı görülür. Kur'ân, kâfirler, müşrikler ve münâfıklar gürûhunu taşıdıkları kötü sıfatlar nedeniyle yererken sert bir üslûp kullanmıştır. Ehl-i Kitab'ı da dinlerini tahrif etmeleri ve peygamberlerine kötü davranmaları sebebiyle yererken biraz daha yumuşak bir üslûp kullanmış ve onları tevhide çağırmıştır. Kur'ân, geçmiş ümmetler ve ümmet-i Muhammed içinden başkalarına kötü örnek olma ihtimali bulunan kötü şahsiyetli insanları, risalet karşısında takındıkları kötü tavır sebebiyle imâen yermiş ve kötü akibetlerinden haber vermiştir.

Kur'ân'ın cehennemiyeren, tüyleri diken diken eden cehennem tasvirlerinin amacı, insanların iradelerini felç etmek ve ümitlerini kırmak değildir. Asıl amaç, insanların günahlara batmadan temiz bir hayat yaşamalarını ve doğdukları gibi tertemiz bir fitrat üzerine aslî vatanlarına geri dönmelerini sağlamaktır. Cennetin methi, iman ve salih amellere teşvik olduğu gibi, cehennemın zemmi de, küfür ve günahlara karşı Kur'ân'ın yaptırım gücüdür.

Allah'a itaatı bırakıp isyân eden İblis, günahattan tevbe etmeyip inat ettiği için, gurur ve kibri sebebiyle Allah'ın huzurundan kovulmuş ve lânetlenmiştir. Elmas ruhlu Ebû Bekirler ile kömür ruhlu Ebû Cehiller birbirinden ayrılması için insanlığın başına musallat edilmiştir. İnsî ve cinnî şeytanlarla son nefesine kadar mücâdele edenler terakkî etmiş ve meleklerin dahi gıpta edecekleri makamı ihraz etmişlerdir.

Allah, insanı hem hayra, hem de şerre açık bir takım kabiliyetlerle donatarak dengeli bir biçimde yaratmıştır. İnsanın mahiyetinde, iman, itaat, takva, sabır, sıdk, tevazu ve cömertlik gibi övülen hasletler olduğu gibi aynı zamanda küfür, isyan, fücûr, acelecilik, kezip, kibir ve cimrilik gibi zaafı da vardır. Eğer insan iradesinin hakkını tam verip vicdan sistemini iyi çalıştırabilirse, zaafı bir bir yenip hayra çevirebilir. Nefsini ve şeytanı yok edemez, ama etkisini azaltabilir. Nefsine, insî ve cinnî şeytanlara karşı verdiği mücâdeleyi son nefesine kadar bırakmayan, nefsin mertebelerini bir bir kat eden, râdiyye makamına eren bir ruhun, methedilenler defterine yazılacağı ve *"Ey gönül huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak dön Rabbine! Sen de katıl has kullarımın içine, gir cennetime!"*⁹⁷⁴ nidâsını duyacağı ümit edilir.

⁹⁷⁴ Fecr, 89/27.

3.7. KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM.

ABDULAZİM, İbrahim Muhammed Mustafa, *Hasâisu't-Ta'birî'l-Kur'ân ve Simâtehu'l-Belâğîyye*, Mektebe Vehbe, 1. Baskı, Kahire, 1992.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerim*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1364.

ABDULMUTTALİP, Muhammed, *el-Belâğa ve'l-Uslûbiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1994.

ABDUSSELAM, Muhammed Harun, *Esâlîbu'l-İnşâiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, 5. Baskı, Mektebe Hancı, Kahire, 2001.

ADNAN, Halef Kuleyyil, *Esâlîbu'l-Medhi ve'z-Zemmi inde'n-Nahviyyîn*, Yüksek Lisans Tezi, Ummu'l-Kura Üniv., Arap Dili Fakültesi, Mekke, 1982.

AHATLI, Erdinç; *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, DİB., Ankara, 2011.

AHMED, Hâşimî, *Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kutub, Beyrut, 1933.

AHMED, Muhtar Ömer - Mustafa Nühas Zehrân - M.Hamâse Abdullatif, *en-Nahvu'l-Esâsî*, Zâtu's-Selâsil, 4. Baskı, Kuveyt, 1994.

AHMED, Rıza, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, Dâru Mektebeti'-Hayat, Beyrut, 1960.

AKDEMİR, Hikmet; *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir, 1999.

AKÎL, Musa, Muhammed b. Hasen; *Mu'teraku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Doktora Tezi, Ummu'l Kurâ Üniv., Mekke, 1996.

AKKÂVÎ, İn'âm Fevvâl; *el-Mu'cemu'l Mufassal fi Ulûmi'l-Belâğa*, el-Bed'î ve'l-Beyân ve'l-Meânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1996.

ALÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Seyyid Mahmud el-Bağdâdi, (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Tûrâsu'l-Arabî, Beyrut, 1984.

ALÛSÎ, Mahmûd Şükrî, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, nşr. Muhammed Behçet el-Eserî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

- APAK**, Adem, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.
- APAYDIN**, Mustafa, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Doktora Tezi, Çukurova Üniv. Adana, 1993.
- ASKERÎ**, Ebû Hilâl, (400/1010), *el-Furûku'l-Luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, Kahire, 1997.
- , *el-Vucûhu ve'n-Nezâir*, thk. M. Osman, Mektebetu' s-Sekâfe, Kahire, 2007.
- ASLANTÜRK**, Zeki, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul 1995.
- ATİK**, Abdulaziz; *İlmu'l-Meânî-Beyân-Bedî'i*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ts.
- AYDÜZ**, Davut, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2007.
- BÂKILLÂNÎ**, el-Kâdî Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, (403/1012), *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakr, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1954.
- BAYRAM**, Yusuf, *Kur'ân'da Edebi Sanatlar*, Yeni Ümit Dergisi, Sayı. 12, Yıl. 3, 1991.
- BEDEVÎ**, Ahmed, *Min Belâğati'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nehda, Kahire, 1977.
- BEGAVÎ**, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd (516h/1123); *Tefsîru Beğavi, Meâlimu't-Tenzil*, Thk. Muhammed Abdullah Nemir ve arkadaşları, Dâru't-Taybe, 1. Baskı, Riyad, 1989.
- BEHÇET** Abdulvâhid Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufassal li Kitâbillehi'l-Murattel*, I-XII, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- BEYDÂVÎ**, el-Kâdî, Nâsiruddîn Ebu Saîd Abdullah b. Ömer (685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, I-VIII, (Hâşiyetu Muhyiddin Şeyh Zâde) Thk. Muhammed Abdulkâdir Şahin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1999.
- BİLGEGİL**, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Belâgat*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.
- BOLELLÎ**, Nusrettin, *Belâgat*, İFAV. Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011.
- BURSEVÎ**, İsmail Hakkı, *Kelimeler Arasındaki Farklar* (Kitâbu'l-Furuk), trc. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
- BUSTÂNÎ**, Butrus, *Muhîtu'l-Muhît*, Mektebetu Lubnan, Renkli Yeni Baskı, Beyrut, 1987.
- CANAN**, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul, ts.
- CÂRİM**, Ali - Emin, Mustafa; *Belâğatu'l-Vâdiha*, Dâru Kuba, Dimeşk, 2007.
- CEVHERÎ**, İsmail b. Hammad, *Es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyiîn, 3. Baskı, Beyrut, 1984.
- COŞKUN**, Menderes, *Üslûp Çalışmaları Üzerine*, Turkuaz Dergisi, 72-83, İstanbul, 2010.

- CÜRCÂNÎ**, Ebû Bekir Abdulkâhir Abdurrahman b. Muhammed (471/1078), *Esrâru'l-Belâğa*,
Thk. Muhammed İskenderânî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2005.
-----, *Delâilu'l-İ'câz*, Mektebe Hancı, Kahire, 2004.
- CÜRCÂNÎ**, Ebu'l-Hasen Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Kitâbu't Ta'rîfât*,
Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007.
- ÇAĞIL**, Necdet, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, İlahiyât Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2005.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, "*Medih*" md., DİA. c.28, Ankara, 2003.
- ÇAPAN**, Ergün, *Kur'ân-ı Kerim'de Sahabe*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇELİK**, Ömer, *Kur'ân'da İnsan*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2010.
- ÇİÇEK**, Halil, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.
-----, *Kur'ân nasıl bir kitaptır*, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- ÇOBAN**, Ahmet, *Edebiyatta Üslûb Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- ÇÖRTÜ**, Mustafa Meral, Arapça Dilbilgisi, *Nahiv*, İFAV. Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2011.
-----, Arapça Dilbilgisi, *Sarf*, İFAV. Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2011.
- DAĞ**, Mehmet, *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği (İltifat)*, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2008.
- DAĞDEVİREN**, Alican, *Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.
- DAHDAH**, Antoine, *Mu'cemu Luğati'n-Nahv*, Mektebetu, Lübnan, Lübnan, 1993.
- DAMAĞÂNÎ**, Hüseyin b. Muhammed; *Kâmûsu'l-Kur'ân*, thk. Abdülaziz Seyyidü'l-Ehl, Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut, 1983.
- DANNÂVÎ**, Muhammed Emin, *el-Mu'cemu'l-Müeyesser fî'l-Kavâidi ve'l-Belâğa ve'l-İnşâ ve'l-Arûz*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- DEHHAN**, Muhammed Sâmi, *el-Hicâ*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1957.
-----, *el-Medîh*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1957.
- DEMİRAYAK**, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-1, Câhiliyye Dönemi*, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2009.
- DEMİRCİ**, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV. 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- DİYANET**, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Hey'et: Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural) DİB., 3. Baskı, Ankara, 2009.
- DİYANET**, *Kur'ân Yolu*, I-V, (Hey'et: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıci, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

- DRAZ**, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (en-Nebe'ül-Azîm, Türkçeye Trc. Suat Yıldırım), Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2011.
- DUMAN**, Zeki, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010.
- DURMUŞ**, İsmail, *"Methiye"*, DİA, 29/406.
- DÜZENLİ**, Yaşar, *Üslûb ve Semantik Açından Kur'ân ve Şefâat*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.
- EBU BEKİR**, Muhammed ibn Sirî es-Serrâc (316/928), *el-İştikâk*, Thk. Emced Salih Tekrîtî, Matbaatu Meârif, 1. Baskı, Bağdat, 1973.
- EBU MUSA**, Muhammed, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye fî Tefsîri Zemaşerî*, Mektebetu Vehbe, 2. Baskı, Kahire, 1988.
- EBU'L-ABBAS** Muhammed b. Yezid el-Muberrad (285/898), *Kitâbu'l-Muktedab*, I-IV, Thk. Muhammed Abdulhâlık Udayme, Vizâratu'l-Evkâf, Kahire, 1994.
- EBU'L-BEKÂ** Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî (1094/1217), *el-Külliyât*, (Mu'cemu fî Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyye), (Hazırlayanlar, Adnan Derviş, Muhammed Mısrî), 2. Baskı, Müessesu'r-Risâle, Beyrut, 1998.
- EBUSSUÛD**, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî (982/1574), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-V, Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- ELMALILI**, Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- EREN**, Cüneyt – Erbaş, Muammer, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstilahları*, Ekev Yayınları, Erzurum, 2001.
- EREN**, Cüneyt - Uzunoğlu, Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belâgat*, Sütun Yayınları, İstanbul, 2006.
- , *Arapça Belâgat*, 1. Baskı, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- EREN**, Şadi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.
- ERSÖZ**, İsmet, *Kur'ân'ın Üslûp ve İ'câzı*, Diyanet Dergisi, c.23, s.1, Ankara, 1987.
- EZHERÎ**, Halid b. Abdullah (905/1505), *Şerhu Tasrîh alâ Tavdîh*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnus-Sûd, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- FADİLE** Abdu'l-Abbas Hasen, *Meâni'l-Kabûl ve'r-Rafd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dirâsetun fi'l-Elfâz ve'l-Esâlib), Doktora Tezi, Kûfe Üniv. Eğitim Fak. Irak, 2009.
- FADL**, Hasen Abbâs, *el-Belâğatu Funûnuhe ve Efnânuhe*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1997.
- FADL**, Salah, *İlmu'l-Üslûb, Mebâdiuhu ve İcraâtuh*, Dâru'ş-Şurûk, 1. Baskı, Kahire, 1998.

- FERÂHÎ**, Abdulhamid, (1349/1931), *Mufredâtu'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ecmel Eyyûp İslâhî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 2002.
- FERÂHÎDÎ**, Halil b. Ahmed (170/786), *Kitâbu'l-Ayn*, Thk. Abdulhamid Hindâvî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2002.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessetü'r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut, 2005.
- FUÂD** Ni'me, *Mulahhasu'l-Kavâidi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Nehdatu Masr, Kahire, ts.
- GALÂYİNİ**, Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-Arabiyye*, Mektebu'l-Asriyye, 28. Baskı, Beyrut, 1993.
- HAMÎDULLAH**, Muhammed, *Azîz Kur'ân*, (Türkçeye Trc. Abdülaziz Hatip - Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- HARUN** b. Musa, *el-Vucûhu ve'n-Nazâiru fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Thk. Hatim Salih Zâmin, Dâru İhyâi't-Türâs, Bağdat, 1988.
- HASAN**, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, Daru'l-Meârif, 3. Baskı, Kahire, ts.
- HASAN**, Nureddin, *ed-Delîlu ilâ Kavâidi'l-Arabiyye*, Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye, Beyrut, 1996
- HÂŞİMÎ**, Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa*, thk. Y. Sumayli Mektebe Asriyye, Beyrut, 1999.
- HUDAYR**, Ahmed, Abdul Muhsin, *Elfâzu'l-Medhi ve'z-Zemmi fi'l-Kur'ân*, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniv., Eğitim Fak., Bağdat, 2002.
- IZUTSU**, Toshihiko (1914-1993), *Kur'ân'da Allah-İnsan*, Türkçeye Trc. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2009.
- , *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, Türkçeye Trc. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, ts.
- ÎD**, Muhammed, *en-Nahvu'l-Musaffâ*, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1975.
- İBN AKÎL**, Bahâuddin b. Abdullah Akîlî Mısırî Hamdânî (769/1397), *Şerhu İbn Akîl*, Dâru't-Turâs, 20. Baskı, Kahire, 1980.
- İBN ÂŞÛR**, Muhammed Tahir, *et-Tahrîru vet-Tenvîr* (1394/1974), Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İBN DEHHÂN**, Ebu Muhammed b. Mubârek (569/1174), *Bâbu'l-Hicâ*, Dâru'l-Emel, Ürdün, 1986.
- İBN DUREYD**, el-Ezdi, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan (321/933), *el-İştikâk*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut, 1991.
- İBN FÂRİS**, Ebu Hüseyin Ahmed b. Fâris Zekeriyya, (395/1007), *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, I-VI, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

- İBN HACER**, el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1148), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Nşr. Mektebetu İbn Teymiyye, 1. Baskı, Kahire, 2008.
- , *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. Baskı, Daru't-Taybe, Riyad, 2005.
- İBN HALDUN**, Abdurrahman, *Mukaddime*, Thk. Süheyl Zekkar, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2002.
- İBN HİŞAM**, Ebu Muhammed Abdullah Cemâleddin b. Yusuf İbn Ahmed b. Abdullah (761/1359), *es-Siratu'n-Nebeviyye* Thk. Mustafâ es-Sekkâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdulhafîz eş-Şelebî, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- İBN İ'MÂD**, (887/1482), *Keşfu's-Serâir* fî Ma'na'l-Vucûhi ve'l-Eşbâhi ve'n-Nazâir, thk. Fuâd Abdul Mun'im, Ceridetu's-Sefir, İskenderiyye, ts.,
- İBN KAYYİM**, el-Cevziyye, (751/1350), *et-Tefsîru Kayyim*, thk., Muhammed Hâmid, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1948.
- İBN KEMAL PAŞA**, *Esrâru'n-Nahv*, thk. Ahmed Hasan Hamid, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2002.
- İBN KESİR**, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, (774/1372) *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azim*, I-XV, thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve arkadaşları, Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000.
- İBN MÂLİK**, *Şerhu'l-Eşmûnî*, (Menhecu's-Sâlik), I-III, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1. Baskı, Dâru Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1955.
- İBN MANZÛR**, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ahmed (711/1311), *Lisânu'l Arab*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999.
- İBRÂHİM**, Recep Abdulvehhab; *Mu'cemu Mustalahâti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1. Baskı, Kahire, 2002.
- KÂFİYECİ**, Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Hanefi (879/1474), *Kitâbu't-Teyisr fî Kavaidi ilmi't-Tefsîr*, (nşr. İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniv. Basımevi, 1974.
- KALKİLE**, Abduh Abdulaziz, *el-Belâğatu'l-Istîlâhiyye*, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Kahire, 1992.
- KANDEHLEVÎ**, Muhammed Yusuf, (1384/1964) *Hayatu's-Sahabe*, (Muhtasar) Hazırlayan: Ömer Lütüfî Erdal, Işık Yayınları, İzmir, 2010.
- KARA**, Ömer, *Kur'ân Fonetîği*, İklim Matbaacılık, İstanbul, 2012.
- KARAÇAM**, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1990.
- KARAMANLI**, Durmuş Ali, *Kur'ân-ı Kerim'de Ulu'l-Azm Peygamberlerin Örnek Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Tefsir Ana Bilim Dalı, Sakarya, 2002.

- , **Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'ân Hitâbının Tabiatı**, Doktora Tezi, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Temel İslâm Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı, Ankara, 2008.
- KAZVÎNÎ**, el-Hatîb, Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman (739/1338), **el-Îzâhu fî Ulûmi'l-Belâğa**, Haşiyeye: İbrahim Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003.
- KINNEVCÎ**, Ebu Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali Hüseyin (1307/1890), **Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân**, I-XV, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1992.
- KOÇ**, Mehmet Akif, **Tefsir** El Kitabı, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2012.
- KURTUBÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (671/1272), **el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- KUTUB**, Seyyid, (1405/1985m.) **fî Zilâli'l-Kur'ân**, Dâruş-Şurûk, 32. Baskı, I-VI, Kahire, 2003.
- , **Kur'ân'da Edebî Tasvîr**, (et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân) Türkçeye Trc. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
- KÜÇÜKKENDİRCİ**, Hakan, **Kur'an'da Övgüyle Bahsedilen Kadınlar**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv., Konya, 2005.
- KÜLEKÇİ**, Numan, **Edebî Sanatlar**, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2011.
- LÂŞİN**, Abdulfettâh, **el-Meânî fî Dav'i Esâlib'il-Kur'âni'l-Kerîm**, Dârul-Fikr, Kahire, 2009.
- MAA'N** Tevfik Dahaam el-Hiyâlî, **el-Medhu ve'z-Zemmu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- MAĞRİBÎ**, Abdulkadir b. Mustafa, **Kitâbu İstikâk ve Ta'rib**, Matbaatu Hilâl, Mısır, 1908.
- MATLÛB**, Ahmed, **Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tatavvuruhâ**, Matbûâtu Mecma'i'l-İlmi'l-İrâkî, 1987.
- MÂVERDÎ**, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), **A'lâmu'n-Nübuve**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- MECDÎ** Vehbe Kâmil Mühendis, **Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Arabiyye fi'l-Lügati ve'l-Âdâb**, Mektebetu Lübnan, 2. Baskı, Beyrut, 1984.
- MEYDÂNÎ**, Abdurrahman Hasan Habanneke (1398/1978), **el-Belâğatu'l-Arabiyye**, Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996.
- , **Emsâlu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kalem, 2. Baskı, Dimeşk, 1992.
- NÂSİF**, İmyil, **Erva'u Mâ Kîle fi'l-Medih**, Daru'l-Cîl, Beyrut, ts.
- NÂZİRÜ'L-CEYŞ**, Muhîbuddin Muhammed b. Yusuf b. Ahmed, (778/1376), **Şerhu't-Teshîl** (Temhîdu'l-Kavâidi bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid) thk. Komisyon (Prof. Dr. Ali Muhammed Fâhir ve arkadaşları) Dâru's-Selam, Kahire, 2007.

- NURSÎ**, Bedüzzaman Saîd, *İşârâtu'l-İ'câz* fî Mazânni'l-İ'câz, (Arapça'dan Türkçe'ye Trc. Abdülmecid Nursî), Şahdamar Yayınları, İzmir, 2007.
- , *Sözler*, Şahdamar Yayınları, İzmir, 2007.
- OKIÇ**, M. Tayyib, *Kur'ân-ı Kerim'in Üslûb ve Kırâati*, Ankara Üniv. Basımevi, 1963.
- OLGUN**, Tâhir'ul-Mevlevî (1370/1951), *Edebiyat Lügati*, Enderûn Kitabevi, İstanbul, 1994.
- ÖZTÜRK**, Yener, *İslam Dini İnanç Esasları*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2011.
- RÂGİB**, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal el-İsfahânî (502/1109), *el-Müfredâtu fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.
- RÂZİ**, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (606/1209), *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1981.
- SA'AD** Maslûh, *el-Uslûb*, Alemu'l-Kutub, 3. Baskı, Beyrut, 1992.
- SÂBÛNÎ**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Darû'l-İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2004.
- SÂFİ**, Mahmûd, *el-Cedvelu fi İ'rabi'l-Kur'ân*, I-XVI, Dâru'r-Reşîd, 2. Baskı, Beyrut, 1995.
- SÂMİRRÂÎ**, Fâdıl Sâlih, Meâni'n-Nahv, 1. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman, 2000.
- , *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, Dâru Ammar, 4. Baskı, Amman, 2006.
- SEKKÂKÎ**, Ebu Yakup Yusuf ibn Ebi Bekir Muhammed b. Ali (626/1230), *Miftâhu'l-Ulûm*, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- SENİH**, Safvet, *Kur'ân'da Edebî Veche*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002.
- SERT**, H. Emin, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.
- SİBEVEYH** Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber (180/798), *Kitâbu Sibeveyh*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, 3. Baskı, Mektebe Hancı, Kahire, 1988.
- SİRÂCUDDİN** Muhammed, *el-Hicâ fi Ş-Şi'ri'l-Arabî*, Dâru'r-Râtebi'l-Câmi'iyye, Beyrut, ts.
- , *el-Medîhu fi Ş-Şi'ri'l-Arabî*, Dâru'r-Râtebi'l-Câmi'iyye, Beyrut, ts.
- SUBHÎ** es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm lil Melâyîn, Beyrut, 1977.
- SUYÛTİ**, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, (911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2008.
- , *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 2006.
- , *Mu'teraku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Lübnan 1988.
- ŞÂFİ'Î**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris (204/819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

- ŞÂYİB**, Ahmed; *el-Uslub*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 2011.
- TABÂNE**, Bedevî, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, Darur'-Rufâî, 3. Baskı, Riyad 1988.
- TABERÎ**, Ebû Câ'fer Muhammed İbn Cerîr, (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, el-Hicr, 1. Baskı, Kahire, 2001.
- TABL**, Hasan, *Uslûbu'l-İltifât*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Medine 1998.
- TEFTAZÂNİ**, Saaduddîn, *Şurûhu't-Telh'is*, Dâru'l-Hâdis, 4. Baskı, Beyrut, 1992.
- TEHÂNEVÎ**, Muhammed Ali, *Mevsû'atu Keşşâfi Istilahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I-II, Thk. Ali Dahrûc, Takdim, Refîku'l-Acem, 1. Baskı, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1996.
- TEMİZER**, Aydın; *Kur'ân'da "De ki" Hitabı*, İFAV. Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- TUNCER**, Faruk, *Tenasüp İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2010.
- TUR**, Salih, *Ahtal, Ferz dak ve Cerîr'in Şiirlerinde Medih ve Hiciv*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv. Şanlıurfa, 1997.
- TÜLLEVÎ**, Muhammed Bedruddin İbn Molla Derviş, *Bedîu'l-Beyân*, Kahraman Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- UDAYME**, Abdulhâlik, *Dirâsâtun li Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadis, Kahire, ts.
- UKBERÎ**, Ebu'l-Bekâ (538-616), *Kitâbu't-Tebyîn an Mezâhibi'n-Nahviyyînel-Basriyyînel-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman Süleyman, Mekke, 1976.
- ULUTÜRK**, Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2007.
- ÜNAL**, Ali, *Din Etrafında*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2007.
- , *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2011.
- ÜNAL**, Mehmet, *Kur'ân*, (Diyanet İlmi Dergi, Özel Sayısı) DİB. Yayınları, Ankara, 2012,
- VÂHİDÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, (468/1076), *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, (Rivayet: Bedruddin Ebî Nasr Muhammed b. Abdilleh el-Arğayânî, ö.529h./1135m.) Thk. Mâhir Yâsin Fahl, 1. Baskı, Dâru'l-Meymân, Suûdi Arabistan, Riyad, 2005.
- YILDIRIM**, Suat *Fâtîha ve En'âm Sûrelerinin Tefsiri*, Nil Yayınları, İstanbul, 1989.
- , *Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2011.
- , *Kur'ân'a Bakışlar-1*, Işık Akademi Yayınları, 2011.
- , *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2010.
- , *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998.
- , *Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri*, Yeni Akademi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.

- YÜCE**, Abdulhakim, Bütün Varlığın Zikir Halkası, *Tesbihât*, Define Yayınları, İzmir, 2009.
- ZAFER**, Cemil Ahmed, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, Mektebetu'l-Melik, Mekke, 1998.
- ZEBÎDÎ**, Seyyid Muhammed Mürteza Hüseyinî (1306/1889), *Tâcu'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, et-Türâsu'l-Arabî, Kuveyt, 2004.
- ZECCÂC**, Ebu İshak İbrahim b. Seriyî (311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh Şiblî, Âlemu'l-Kutub, 1.Baskı, Beyrut, 1988.
- ZEMAŞERÎ**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1143), *el-Keşşâfu an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, Mektebetu Abikân, Riyad, 1998.
- , *Esâsu'l-Belâğâ*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûnus-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- ZERKEŞÎ**, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru't-Turâs, Kahire, ts.
- ZÜHAYLÎ**, Vehbe; *et-Tefsîru'l-Munîr fî'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikr, 10. Baskı, Dimeşk, 2009.
- ZÜRKÂNÎ**, Muhammed Abdülazim (1367/1948), *Menâhilu'l-i'rfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, (nşr. Fevâz Ahmed Zemerlî), Beyrut, 1995.